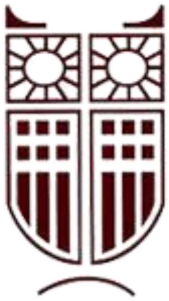
ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΠΑΘΟΓΕΝΕΙΕΣ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ

ΜΕΤΑΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Γρηγόριος Ε. Αυδίκος

Μεταδιδακτορικός Ερευνητής, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Δικαστικός Πληρεξούσιος Ν.Σ.Κ., Δ.Ν.

Αθήνα, 2019

Επιβλέπων: Δημήτριος Καλτσώνης, Καθηγητής, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής

Copyright © Γρηγόριος Αυδίκος, 2019 All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της έρευνας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται στον συγγραφέα.

Οι απόψεις και θέσεις που περιέχονται σε αυτήν την έρευνα εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Παντείου Πανεπιστημίου Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών.

σε όσους ελπίζουν στο Σύνταγμα…

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

(σελ)

ΠΕΡΙΛΗΨΗ - ABSTRACT 7-8

ΕΙΣΑΓΩΓΗ 9-11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ 12-66

Οι παθογένειες των συνταγματικών θεσμών στη συνταγματική ιστορία

1. Εισαγωγικά 12-13

2. Η θραύση του συνταγματικού πλαισίου ως κανόνας στη λειτουργία του πολιτεύματος 13-15

3. Η βασιλική εξουσία ως παράγοντας αποσταθεροποίησης του πολιτεύματος - Η διαχρονικά ελλιπής εφαρμογή της δεδηλωμένης 15-23

4. Οι επεμβάσεις του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος 23-27

5. Οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων 27-33

6. Τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες από την άνοδο στις συμπληγάδες της σκοπιμότητας 34-51

7. Ο ασθενής νομολογιακός έλεγχος 51-55

8. Η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών 55-58

9. Εν γένει παθογένειες στη λειτουργία του πολιτεύματος και γενικά χαρακτηριστικά 58-66

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ 67-100

Τα επιτεύγματα και οι αδυναμίες του Συντάγματος του 1975

1. Εισαγωγικά 67

2. Τα επιτεύγματα 67-79

3. Οι αδυναμίες του Συντάγματος του 1975 79-100

3.1. Εισαγωγικά 79-80

3.2. Ο υπέρμετρα αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος 80-83

3.3. Η ελλιπής παρουσία των θεσμικών αντιβάρων 83-87

3.4. Οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί 87-93

3.4.1. Το Σύνταγμα του 1975, το πολίτευμα και οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί που αυτό προβλέπει 87-91

3.4.2. Οι διαθέσιμοι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί 91-93
3.5. Η διαχρονική έλλειψη εμπιστοσύνης στο λαό 93-96
3.6. Η διαφθορά, η συναλλαγή και το πελατειακό κράτος 96-98
3.7. Η ασυνέχεια της διοίκησης 98-100

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ 101-140
Ο δημόσιος διάλογος για τη συνταγματική μεταρρύθμιση
1. Εισαγωγή 101-102
2. Οι προτάσεις για τη συνταγματική αναθεώρηση και η Επιτροπή Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση 102-116
2.1. Η πρόταση της Κυβέρνησης 102-104
2.2. Η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας 104-105
2.3. Η πρόταση των Ανεξαρτήτων Ελλήνων 105-109
2.4. Η πρόταση του Κινήματος Αλλαγής 109-112
2.5. Η πρόταση «Ένα Καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα» 112-113
2.6. Η Επιτροπή Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση 114-116
3. Οι προτάσεις για τη συνταγματική αναθεώρηση που κατατέθηκαν στη Βουλή 116-133
4. Συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των προτάσεων για τη συνταγματική αναθεώρηση 133-136
5. Η πρώτη και η δεύτερη ψηφοφορία για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος στην προτείνουσα Βουλή 136-140

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ 141-174
Μια πρόταση αναθεώρησης
1.Υπάρχει ανάγκη για αναθεώρηση; 141-142
2. Αναθεωρητική ή Συντακτική; 142-145
3. Μια πρόταση για την κατεύθυνση της αναθεώρησης 145-146
3.1. Απλούστευση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος και ενίσχυση της δημοκρατικής της νομιμοποίησης 146-148
3.2. Σημαντική ενίσχυση του πολιτεύματος με αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς 148-151
3.2.1. Η καταλληλόλητα των θεσμών άμεσης δημοκρατίας 151-156
3.3. Ενίσχυση του πολιτεύματος με ισχυρά θεσμικά αντίβαρα 156-168

3.3.1 Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ……. 157-160
3.3.2. Η ανακλητότητα …….. 160-162
3.3.3. Η βουλευτική ασυλία και η αναδιάρθρωση της ευθύνης Υπουργών …. 162-168
3.4. Ενίσχυση της Βουλής ……. 168-169
3.5. Αντιμετώπιση του πελατειακού κράτους …….. 169-172
3.6. Προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων …… 172-173
3.7. Ενίσχυση της δημόσιας διοίκησης ……..173-174

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ……. 175-178

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 179-235
Σχέδιο Συντάγματος

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ……... 236-250

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η καταγραφή και αξιολόγηση των θεσμών, μέσων και ρυθμίσεων που μπορούν να συμβάλλουν στην προσπάθεια αντιμετώπισης των ελλειμμάτων του Συντάγματος του 1975 και η διατύπωση τόσο επιμέρους αναλυτικών προτάσεων, όσο και μιας συνολικής πρότασης για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Στο πλαίσιο αυτό η μελέτη εντοπίζει οκτώ ομάδες διαχρονικών παθογενειών στη συνταγματική ιστορία μέχρι το 1975, ερευνά τα επιτεύγματα του Συντάγματος του 1975 σε σχέση με αυτές καθώς και τα ελλείματά του και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι πράγματι υπάρχει ανάγκη για αναθεώρηση του Συντάγματος. Η αναθεώρηση όμως αυτή δεν θα πρέπει να κινηθεί στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας ή απλώς στην αντιμετώπιση ορισμένων ζητημάτων χωρίς συνεκτικό δεσμό, αλλά αντίθετα, θα πρέπει να κινηθεί συνεκτικά, στην κατεύθυνση της αναζωογόνησης της δημοκρατίας και της αντιπροσώπευσης, της πρόβλεψης ισχυρών θεσμικών αντιβάρων της μέχρι σήμερα ανέλεγκτης εκτελεστικής εξουσίας, στην ενίσχυση της Βουλής και της δημόσιας διοίκησης και όλα αυτά με γνώμονα την αντιμετώπιση των παθογενειών που παρουσιάστηκαν υπό το Σύνταγμα του 1975.

Λέξεις Κλειδιά: Σύνταγμα, Συνταγματική Αναθεώρηση, Παθογένειες, Σύνταγμα του 1975.

Weaknesses of the Constitution and Revision

Grigorios Avdikos

ABSTRACT

The purpose of this study is to record and evaluate the institutions, means and provisions that can help to address the deficits of the 1975 Constitution and to formulate both detailed proposals and a comprehensive proposal for the revision of the Constitution. In this context, the research identifies eight groups of diachronic weaknesses in the constitutional history up until 1975, explores the 1975 Constitution's performance in relation to these and its shortcomings and concludes that there is indeed a need for Constitutional revision. This revision should not choose the direction of strengthening executive power or simply addressing just a few issues

without a coherent link, but instead, a coherent move must be made in the direction of revitalizing democracy and representation, the provision of strong checks and balances, the strengthening of the Parliament and the public administration, and all these with a view to addressing the weaknesses presented under the Constitution of 1975.

Keywords: Constitution, Constitutional Revision, Weaknesses, Constitution of 1975.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Είναι πανθομολογούμενο ότι το 2010, με την προσφυγή της χώρας στο Διεθνές Νομισματικό Ταμείο και τη σύναψη της δανειακής σύμβασης, αποτελεί σημείο ορόσημο στην νεώτερη πολιτική και συνταγματική ιστορία. Είναι δε τέτοια η σημασία αυτού του σημείου τομής στην ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία ώστε δόκιμα γίνεται λόγος για το τέλος της μεταπολίτευσης και την απαρχή μιας άλλης εποχής[1]. Και τούτο όχι μόνο λόγω της πλημμυρίδας των περικοπών και των εν γένει μέτρων αλλά κυρίως λόγω της κρίσης του πολιτικού συστήματος και της αδυναμίας των παραδοσιακών κομμάτων εξουσίας να έχουν την αναγκαία υποστήριξη του εκλογικού σώματος. Το διακύβευμα της εποχής που διανύουμε είναι διττό, αφενός η οριστική ανάκτηση της δημοσιονομικής ισορροπίας του ελληνικού κράτους, αφετέρου όμως και ίσως πιο σημαντικό για το μέλλον, η συνταγματική επαναθεμελίωση ορισμένων κρίσιμων ζητημάτων, ιδίως δε αυτών που σε μεγάλο βαθμό προκάλεσαν ή επέτρεψαν τη γενικευμένη κρίση του συστήματος διακυβέρνησης και της απονομιμοποίησης σε μεγάλο βαθμό του πολιτικού συστήματος. Στο πλαίσιο αυτό γίνεται έντονη συζήτηση[2] για τυχόν συνταγματική

---

[1] Μανιτάκης Α., Το άδοξο τέλος της μεταπολίτευσης και οι όροι ανάδυσης μιας νέας μεταπολιτευτικής περιόδου, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2015), σ. 1.

[2] Βλ. ενδεικτικά Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, The Books' Journal, τευχ. 30, Απρίλιος 2013, σελ. 26 επ., προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2015), Μανιτάκης Α., Το άδοξο τέλος της μεταπολίτευσης και οι όροι ανάδυσης μιας νέας μεταπολιτευτικής περιόδου, οπ.π., Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 12.01.2015), Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματός τους, Πόλις, Αθήνα, 2013, Καλτσώνης Δ., Η αναγκαιότητα συντακτικής συνέλευσης και η ολοκλήρωση του κύκλου της Μεταπολίτευσης: Αντί για πρόλογο, δημοσιευμένο στο Καλτσώνης Δ.(επιμ), Η συνταγματική αναθεώρηση του 1975: κατ΄ άρθρο κυβερνητικά σχέδια και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών (Τα Ελληνικά Συντάγματα τ. ΙΙ), Ξιφαράς, Αθήνα, 2011, Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα με Πρωτοβουλία των Πολιτών ως κορυφαία πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr (πρόσβαση στις 16.01.2015), Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, Σάκκουλας, Αθήνα–Θεσσαλονίκη, 2014.

Επιπλέον, ενδεικτικά μόνο αναφέρεται ότι την περίοδο 2017-2018 έχουν καταχωρηθεί στο διαδικτυακό τόπο www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 10.01.2019) **τριάντα εννέα (39) επιστημονικά άρθρα** που εντάσσονται στον διάλογο γύρω από την επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση, ήτοι τα: 1) Χριστοφορίδου Σ., Η αξιοπρεπής διαβίωση εντός του διαλόγου για τη συνταγματική αναθεώρηση, 2) Παραράς Π., Δυνατή η ταχύτερη αναθεώρηση του άρθρου 16, 3)Ανθόπουλος Χ., Η τύχη της αναθεώρησης, 4) Μανιτάκης Α., Η χαμένη ευκαιρία της αναθεώρησης, 5) Αργυρός Α., Προτάσεις για την Συνταγματική Αναθεώρηση, 6) Πινακίδης Γ., Θητείες Βουλευτών, 7) Μανιτάκης Α., Οι εξουσίες της Αναθεωρητικής Βουλής, 8) Μαντζούφας Π., Η αναθεώρηση του Συντάγματος στην δίνη της παροχολογίας, 9) Δελλής Γ., Οι συνταγματικές αλλαγές και η επόμενη Βουλή, 10) Αλιβιζάτος Ν., Άλλη μια παρέμβαση για την αναθεωρητική διαδικασία, 11) Βλαχόπουλος Σ., Η σχέση των δύο Βουλών στη συνταγματική αναθεώρηση, 12) Βενιζέλος Ε., Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος;, 13)

αναθεώρηση και το περιεχόμενο αυτής και την τυχόν έκταση της, αν δηλαδή θα είναι αναθεώρηση μικρών τομών ή μια γενναία αναθεώρηση ή ίσως και συντακτική συνέλευση.

Η συγκυρία επομένως είναι κρίσιμη. Η κατεύθυνση που θα έχει η επερχόμενη συνταγματική μεταρρύθμιση θα επηρεάσει την πορεία του ελληνικού Κράτους για πολλά χρόνια και μάλιστα σε μια ιδιαίτερα κρίσιμη καμπή της ιστορίας του. Και είναι, βέβαια, αλήθεια ότι το Σύνταγμα του 1975 έχει να επιδείξει σημαντικά επιτεύγματα[3]. Κατάφερε για πρώτη ίσως φορά να εγκαθιδρύσει μια ελληνική δημοκρατία στην οποία οι όροι και οι κανόνες μεταβολής των κυβερνήσεων γίνονταν σεβαστοί[4]. Κατοχύρωσε δε και εφάρμοσε σε μεγάλο βαθμό τα ατομικά δικαιώματα. Από την άλλη όμως δεν μπορεί να παραγνωρίσει κανείς ότι το Σύνταγμα του 1975 και οι πολιτικοί θεσμοί που αυτό θεμελίωσε δεν κατάφερε να αποτρέψει μια σειρά από ελλείμματα στη συνταγματική και πολιτική ζωή.

Ακριβώς αυτό είναι και το αντικείμενο της παρούσας, δηλαδή η καταγραφή και αξιολόγηση των θεσμών, μέσων και ρυθμίσεων που μπορούν να συμβάλλουν στην προσπάθεια αντιμετώπισης των ελλειμμάτων του Συντάγματος του 1975, η κριτική αξιολόγηση της δυνατότητας των τελευταίων να προσφέρουν οφέλη σήμερα (στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία της εποχής μας), η πρόταση να αποτελέσουν

Γιαννακόπουλος Κ., Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής, 14) Καμτσίδου Ι., Ευκαιρία για την αποκατάσταση των εγγυήσεων του Συντάγματος, 15) Σωτηρέλης Γ., Ζητείται αναθεωρητική τόλμη για Εκκλησία και Πανεπιστήμιο, 16) Ανθόπουλος Χ., Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα, 17) Χρήστου Β., Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης, 18) Κοντιάδης Ξ., Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία, 19) Κοντιάδης Ξ., Ποια αναθεώρηση;, 20) Σωτηρέλης Γ., Μονομερείς και κατώτερες των περιστάσεων οι προτάσεις Μητσοτάκη, 21) Βενιζέλος Ε., Η φενάκη της άμεσης δημοκρατίας και η φθορά της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας, 22) Παπαδοπούλου Λ., Εμβαθύνουν τα δημοψηφίσματα τη Δημοκρατία;, 23) Ανθόπουλος Χ., Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, 24) Βενιζέλος Ε., Αναθεώρηση και πολιτικό σύστημα, 25) Βενιζέλος Ε., Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος, 26) Καραβοκύρης Γ., Η αναθεώρηση ή θα είναι συναινετική ή δεν θα υπάρξει, 27) Βενιζέλος Ε., Η δοκιμασία της αναθεώρησης – Το ιστορικό, συνταγματικό και διεθνές πλαίσιο, 28) Μποτόπουλος Κ., Αναθεώρηση κατά λαϊκισμού, 29) Σωτηρέλης Χ., Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού, 30) Αλιβιζάτος Ν., Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;, 31) Τσιλιώτης Χ., Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος, 32) Καμτσίδου Ι., Γιατί πρέπει να αναθεωρηθεί το άρθρο 3 του συντάγματος, 33) Δερβιτσιώτης Α., Κουτνατζής Σ.-Ι., Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;, 34) Βλαχόπουλος Σ., Θρησκευτική ουδετερότητα στο Σύνταγμα;, 35) Βλαχόπουλος Σ., Η αναθεώρηση του Συντάγματος, 36) Μποτόπουλος Κ., Έλλειψη συνοχής, 37) Καμτσίδου Ι., Συνταγματική αναθεώρηση και λαϊκή κυριαρχία, 38) Μάλλιος Β., Συνταγματική αναθεώρηση και διαχωρισμός εκκλησίας – κράτους, 39) Διαμαντόπουλος Θ., Συνταγματική σοφία.

[3] Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σ. 7-8.

[4] Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 189.

μέρος μιας επικείμενης αναθεώρησης και τέλος η πρόταση συγκεκριμένων ρυθμίσεων, που περιγράφονται στο κείμενο και καταγράφονται αναλυτικά στο παράρτημα, για τη συγκεκριμένη κατάστρωση των θεσμών αυτών. Ειδικότερα:

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας έρευνας, επιχειρείται μια διαχρονική κατάταξη και ομαδοποίηση των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών στην ελληνική συνταγματική ιστορία, αναγκαία βάση πριν εξετάσουμε τις παθογένειες του ισχύοντος Συντάγματος και προτείνουμε πιθανές λύσεις αυτών.

Στο δεύτερο κεφάλαιο η προσοχή στρέφεται στην αναλυτική εξέταση των επιτευγμάτων του Συντάγματος του 1975 υπό των φως των παραπάνω δεδομένων διαχρονικών παθογενειών των προηγούμενων Συνταγμάτων αλλά και ο εντοπισμός των αδυναμιών αυτού. Ειδικότερα, επιχειρείται να εντοπιστεί και να αναλυθεί ποιες από τις παραπάνω παθογένειες επέλυσε το Σύνταγμα του 1975 και με ποιο τρόπο, τι δεν κατάφερε να επιλύσει και ποια προβλήματα παρουσιάστηκαν το πρώτον ή τουλάχιστον σε τέτοια ένταση υπό την ισχύ του.

Στο τρίτο κεφάλαιο, ερχόμαστε πλέον στο σήμερα και εκεί, πριν φτάσουμε στο σημείο των προτάσεων, γίνεται μια αναλυτική αλλά και συνθετική ταυτόχρονα παρουσίαση του δημόσιου διαλόγου, τόσο κοινοβουλευτικού, όσο και εξωκοινοβουλευτικού, για την αναθεώρηση, ώστε ο αναγνώστης να είναι σε θέση να εντάξει την πρόταση για την αναθεώρηση που διατυπώνει η παρούσα μελέτη στο συνολικό πλαίσιο του εξελισσόμενου διαλόγου, να πληροφορηθεί για τις γενικές τάσεις στις προτάσεις που υπάρχουν στον διάλογο αυτό, είτε αυτές συμφωνούν με την παρούσα πρόταση, είτε όχι και να δημιουργήσει ενδεχομένως τη δική του άποψη.

Στο τέταρτο κεφάλαιο αναπτύσσονται οι βασικοί άξονες των προτάσεων αναθεώρησης που επιχειρεί η παρούσα μελέτη. Αναγκαίο συμπλήρωμα του κεφαλαίου αυτού είναι το παράρτημα, στο οποίο παρατίθεται ένα συνολικό σχέδιο Συντάγματος, με επισημείωση των προτάσεων αναθεώρησης με εμφανή τρόπο σε σχέση με το ισχύον Σύνταγμα, ώστε να γίνεται εύκολα αντιληπτό το περιεχόμενο των προτεινόμενων αλλαγών, είτε αυτές αναπτύσσονται εκτενέστερα στο τέταρτο κεφάλαιο, είτε όχι.

Τέλος, στον επίλογο επιχειρείται μια συνολική και συνθετική κριτική αποτίμηση της πρότασης για την αναθεώρηση ιδίως σε σχέση με την κατεύθυνση που αυτή θα πρέπει να έχει καθώς και σε σχέση με τους στόχους της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Οι παθογένειες των συνταγματικών θεσμών στη συνταγματική ιστορία

1. Εισαγωγικά

Η μελέτη των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών του Συντάγματος του 1975 και ιδίως αυτών που αναδείχθηκαν κατά τη δημοσιονομική κρίση από το 2010 έως το 2018, απαιτεί μια διαχρονική εξέταση των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών σε όλη την ελληνική συνταγματική ιστορία. Και αυτό διότι το ισχύον Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, όπως και κάθε Σύνταγμα, καθώς και η εφαρμογή αυτού στην πράξη δεν αποτελεί ένα απομονωμένο από την ιστορική διαδρομή της χώρας φαινόμενο. Αντίθετα αποτελεί την κατάληξη μιας μακράς συνταγματικής ιστορίας, που ξεκίνησε με την επανάσταση του 1821 και τα Συντάγματα του Αγώνα και γνώρισε τόσο στιγμές ανόδου[5] όσο και στιγμές πλήρους απομάκρυνσης από τη συνταγματική νομιμότητα. Επιπλέον, το περιεχόμενο του σε μεγάλο βαθμό έχει λάβει υπόψη του την ελληνική συνταγματική ιστορία και τα προβλήματα που εμφανίστηκαν κατά τη διάρκειά της[6]. Αντικατοπτρίζει το συσχετισμό των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων της εποχής του[7] και σε κάποιο βαθμό τις υποκειμενικές πεποιθήσεις των δημιουργών του[8], πλην όμως διαθέτει

---

[5] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Αντ. Σάκκουλας, 1981, Αθήνα, σ. 19.

[6] Ενδεικτικά μπορεί κανείς να σημειώσει, ως παραδείγματα του γεγονότος ότι το Σύνταγμα του 1975 έχει λάβει υπόψη του την ελληνική συνταγματική ιστορία ότι καταργεί τη βασιλεία, η οποία πολλάκις στη συνταγματική μας ιστορία υπήρξε παράγοντας αστάθειας και παθογένειας στη λειτουργία του πολιτεύματος καθώς και ότι δημιουργεί για πρώτη φορά ένα τόσο ισχυρό Πρωθυπουργό.

[7] Μάνεσης Α., Το Σύνταγμα στο Κατώφλι του 21ου αιώνα, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 116.

[8] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, Πόλις, Αθήνα, 2011, σ. 375-377 και 499, όπου αναλύεται η απόπειρα αναθεώρησης του Συντάγματος το 1963, που ονομάστηκε «βαθειά τομή». Την ιδέα αυτή την είχε εισάγει ο Κ. Καραμανλής το 1961 και σε αυτή βρίσκει κανείς εν σπέρματι ρυθμίσεις του Συντάγματος του 1975 και εντοπίζει κανείς τη σημαντική επιρροή του συντηρητικού πολιτικού Κων. Τσάτσου (ιδίως σε ότι αφορά τις ελευθερίες), μετέπειτα προέδρου της Επιτροπής που επιμελήθηκε την κατάρτιση του σχεδίου του Συντάγματος του 1975, βλ. σχετικά και Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σελ. 40 επ., όπου αναλύεται η ιδεολογική και πολιτική πατρότητα του Συντάγματος του 1975, βλ. επίσης Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2001, σ. 208-209. Σημειωτέον ότι ο Κ. Γεωργόπουλος διατελούσε την περίοδο εκείνη ειδικός σύμβουλος του Πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή και ο οποίος ρητά αναφέρει ότι το πλήρες σχέδιο του συνταγματικού κειμένου, στη διατύπωση του οποίου συμμετείχε το 1963 απηχούσε τις σχετικές απόψεις και επιδιώξεις του τότε Πρωθυπουργού, βλ τέλος και Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, νήσος, Αθήνα, 2018, σ. 79 επ., σ. 273-532, σ. 546 όπου αναλύεται η συστηματική επεξεργασία της αναθεωρητικής πρότασης («βαθειάς τομής») του 1963 από τους Κ.

σχετική αυτοτέλεια και ως εκ τούτου αυτό διαμόρφωσε τη δική του πορεία ανεξάρτητα από τους συσχετισμούς της εποχής που το γέννησαν και ανεξάρτητα και τις πεποιθήσεις και προθέσεις των δημιουργών του. Περαιτέρω, οι αιτίες για τις ελλείψεις και τις αδυναμίες του βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό στη συνταγματική ιστορία. Ως εκ τούτου για να εκτιμήσει κανείς τις παθογένειες του ισχύοντος Συντάγματος, θα πρέπει να αναζητήσει τα προβλήματα που αυτό επιδίωξε να επιλύσει, τον τρόπο που επέλεξε να απαντήσει στις προκλήσεις του καιρού του σε συνδυασμό με τα προβλήματα και τις προκλήσεις που αυτό συνάντησε στη δική του ιστορική διαδρομή μέχρι σήμερα. Και κάτι ακόμα, η μελέτη των παθογενειών που εντοπίζονται διαχρονικά στο ρου της συνταγματικής μας ιστορίας θα μας βοηθήσει να αποφύγουμε τυχόν εσφαλμένες εκτιμήσεις στο σχεδιασμό της αναθεωρητικής πρότασης και αυτό έχοντας κατά νου το «μήνυμα του Θουκυδίδη»[9], ότι δηλαδή η φύση των ανθρώπων είναι πάντοτε η ίδια[10].

Για το λόγο αυτό σε αυτό το μέρος της μελέτης επιχειρείται μια διαχρονική κατάταξη και ομαδοποίηση των παθογενειών των συνταγματικών θεσμών στην ελληνική συνταγματική ιστορία, πριν εξετάσουμε τις παθογένειες του ισχύοντος Συντάγματος. Η διαχρονική αυτή κατάταξη και ομαδοποίηση δεν αξιοποιεί απολύτως, ως κριτήριο της κατάταξης, ούτε τον παράγοντα του χρόνου, δηλαδή δεν αναλύει τα προβλήματα αυτά με αυστηρά χρονολογική σειρά, ούτε το κριτήριο της υποκειμενικής κρίσης για τη σοβαρότητα κάθε προβλήματος, αλλά επιχειρεί ένα συγκερασμό των δύο.

2. Η θραύση του συνταγματικού πλαισίου ως κανόνας στη λειτουργία του πολιτεύματος

Το πλέον, κατά την άποψη μου, σημαντικό πρόβλημα της λειτουργίας του πολιτεύματος πρόβλημα που εντοπίζει κανείς διαχρονικά (μέχρι το Σ. του 75), είναι

Τσάτσο, Κ. Παπακωνσταντίνου, Κ. Γεωργόπουλο, υπό την καθοδήγηση του ίδιου του Κ. Καραμανλή και σύμφωνα με τις εντολές του καθώς και η επιρροή της «βαθειάς τομής» στο Σύνταγμα του 1975 αλλά και η σχετικοποίηση ή άμβλυνση της παραπάνω επιρροής.

[9] Ηλιού Η., Το μήνυμα του Θουκυδίδη, Κέδρος, Αθήνα, 1980, σ. 10, βλ. και Finley J., Θουκυδίδης, Παπαδήμας, Αθήνα, 2015, σελ. 297, όπου εξειδικεύεται ότι δεν υποστηρίζεται από το Θουκυδίδη η ακριβής επανάληψη των γεγονότων στο μέλλον αλλά ότι αυτά ενδέχεται να είναι παρόμοια ή ανάλογα.

[10] Ηλιού Η., Το μήνυμα του Θουκυδίδη, οπ.π., σ. 261.

το γεγονός ότι στην ελληνική συνταγματική ιστορία η θραύση του συνταγματικού πλαισίου είναι ο κανόνας στη λειτουργία του πολιτεύματος και όχι η εξαίρεση.

Αρχικά θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τα δεκατρία (13) Συντάγματα της συνταγματικής μας ιστορίας, εν τέλει ίσχυσαν μόνο έξι (6)[11]. Το γεγονός αυτό από μόνο του δείχνει ότι επτά (7) από τα Συντάγματα που κατά καιρούς ίσχυσαν δεν εφαρμόστηκαν καθόλου με αποτέλεσμα την προφανή θραύση του συνταγματικού πλαισίου και την υποβάθμιση του ρόλου του Συντάγματος ως θεμελιώδους χάρτη της λειτουργίας του κράτους.

Πέρα από αυτό, από το γεγονός δηλαδή, ότι υπήρξε πολύ συχνό φαινόμενο η παντελής μη εφαρμογή του Συντάγματος, εξίσου κρίσιμο χαρακτηριστικό είναι ότι η αλλαγή, η αναθεώρηση του Συντάγματος κατά την νόμιμη οδό δεν είναι απλά η εξαίρεση στη συνταγματική μας ιστορία, αλλά αντίθετα δεν υπάρχει καθόλου μέχρι το 1975. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι η πρώτη νόμιμη αναθεώρηση, δηλαδή αναθεώρηση η οποία τήρησε τους όρους και τις προϋποθέσεις που το ίδιο το Σύνταγμα προέβλεπε για την αναθεώρησή του, ήταν η αναθεώρηση του Συντάγματος του 75 το 1986[12]. Συναφής είναι και η παρατήρηση ότι ο πολιτικός μας βίος υπήρξε τόσο ταραχώδης ώστε από το 1821 έως το 1974 να μπορεί κανείς να εντοπίσει είκοσι έξι (26) πολιτεύματα[13].

Μέσα λοιπόν σ' αυτό το πλαίσιο, της συχνής εναλλαγής Συνταγμάτων, της αδρανοποίησης αυτών στην πράξη, του ταραχώδους πολιτικού βίου, η θραύση του συνταγματικού πλαισίου υπήρξε ο κανόνας και όχι η εξαίρεση στη συνταγματική μας ιστορία. Στη συνεχή θραύση του συνταγματικού πλαισίου συντέλεσε τόσο η, συχνότατη, όπως θα αναλύσουμε πιο κάτω, δια της βίας κατάληψη της εξουσίας, όσο και η αδυναμία των ελληνικών Συνταγμάτων (ίσως θα έλεγα και των ερμηνευτών τους) να επιδείξουν την αναγκαία ευελιξία και προσαρμοστικότητα στις νέες μεταβαλλόμενες, κάθε φορά, απαιτήσεις[14]. Αντίθετα, όπως δείχνει η πείρα που αντλεί κανείς από την εφαρμογή του Συντάγματος του 1864, του 1911 και του 1952, στις

---

[11] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 4. Στην απαρίθμηση αυτή εντάσσει τα Συντάγματα του 1844, 1864, 1911, 1927, 1952 και 1975, ενώ στα Συντάγματα που δεν εφαρμοστήκαν καθόλου ή τουλάχιστον εφαρμόστηκαν εν μέρει αυτά του 1822, 1823, 1827, 1925, 1926, 1968 και 1973, βλ. ομοίως και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 24.

[12] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 116-117.

[13] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 185, Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 216.

[14] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 19.

κρίσιμες πολιτικές περιόδους, οπότε είναι αναγκαία η αναθεώρηση του Συντάγματος, είναι χρήσιμη για την αποφυγή της θραύσης του συνταγματικού πλαισίου η πρόβλεψη στο Σύνταγμα μιας διαδικασίας αναθεώρησης που αφενός μεν δεν θα το υποβιβάζει σε απλό νόμο, ως προς τη συχνή δυνατότητα αλλαγής του, αφετέρου όμως δεν θα καθιστά τη δυσκολία της τροποποίησης του τροχοπέδη στη συνταγματική νομιμότητα και κυρίως στην προσαρμογή του πολιτικού συστήματος στις μεταβαλλόμενες ανάγκες[15]. Η παραπάνω διαδικασία αναθεώρησης φυσικά δεν αρκεί, αν δεν συνοδεύεται σε περιόδους κρίσης, από την ευρηματικότητα των κυβερνώντων να προσαρμόσουν το Σύνταγμα στις μεταβαλλόμενες περιστάσεις και αν δεν υπάρχει ένα ελάχιστο επίπεδο συναίνεσης σε ότι αφορά τους κανόνες του παιχνιδιού[16].

Η θραύση του συνταγματικού πλαισίου έχει λάβει χώρα στη συνταγματική μας ιστορία με κάθε πιθανό τρόπο, π.χ. με παρεμβάσεις του ανώτατου άρχοντα (του Βασιλιά), με επαναστάσεις και κινήματα, με επεμβάσεις του στρατού, υπό την επιρροή των ξένων μεγάλων δυνάμεων της εκάστοτε εποχής, με αθρόες παραβιάσεις του Συντάγματος από την ίδια την εκτελεστική εξουσία κ.α. Στο σημείο αυτό αρκούμαστε να εντοπίσουμε την θραύση του συνταγματικού πλαισίου ως κανόνα στη συνταγματική μας ιστορία, ενώ η σταχυολόγηση πολλών από τις παραπάνω παρεμβάσεις γίνεται εκτενέστερα στη συνέχεια.

3. Η βασιλική εξουσία ως παράγοντας αποσταθεροποίησης του πολιτεύματος - Η διαχρονικά ελλιπής εφαρμογή της δεδηλωμένης

Διαχρονικά σε όλη τη διάρκεια της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας ο Βασιλιάς υπήρξε παράγοντας αποσταθεροποίησης του πολιτεύματος, υπό την έννοια, ότι κατά τεκμήριο δεν περιορίζονταν στην άσκηση των αρμοδιοτήτων που το Σύνταγμα του ανέθετε, αλλά ερμήνευε το Σύνταγμα κατά τέτοιο τρόπο ώστε να ασκεί περισσότερες εξουσίες από αυτές που του ανέθετε το Σύνταγμα ή και να αποτελεί τον

[15] Πρβλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 116-117. Κατ' άλλη διατύπωση το Σύνταγμα πρέπει να μπορεί να ακολουθεί έγκαιρα την κοινωνική πραγματικότητα την οποία ρυθμίζει για να είναι σε θέση να τη διατηρήσει υπό τη ρύθμισή του, διαφορετικά ή παραβιάζεται ή καταλύεται και αυτό διότι το Σύνταγμα είναι σύνολο υποχρεωτικών κανόνων, ειδάλλως δεν είναι τίποτε, βλ. Μάνεσης Α., Το Συνταγματικόν Δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 18-20.

[16] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 673, πρβλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 185 για την αποτελεσματικότητα της προσαρμογής του βρετανικού πολιτεύματος στις μεταβαλλόμενες συνθήκες, χωρίς να γίνονται εκπτώσεις στην ποιότητα της δημοκρατικής διακυβέρνησης και στις ελευθερίες.

κατεξοχήν πόλο εξουσίας, απέναντι στη θεωρητικά υπεύθυνη κοινοβουλευτικά Κυβέρνηση. Η αναλυτική παράθεση όλων των βασιλικών παρεμβάσεων δεν εμπίπτει στο πεδίο έρευνας της παρούσας μελέτης, παρατίθενται όμως ενδεικτικά σειρά παρεμβάσεων, που εκτείνονται σε όλη τη διάρκεια της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας.

Φυσικά στην πρώτη περίοδο του Όθωνα (1833 – 1843), δεν νοείται να γίνει λόγος για αντισυνταγματικές παρεμβάσεις της βασιλικής εξουσίας στη λειτουργία του πολιτεύματος. Παρόλα αυτά δόκιμα γίνεται λόγος, ακόμη και εν απουσία Συντάγματος, για απολυταρχικό[17] τρόπο διακυβέρνησης τόσο κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας, όσο και κατά την περίοδο μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, απολυταρχισμός, ο οποίος όχι μόνο έβλαψε την ίδια την ομαλή κοινωνική συμβίωση αλλά και τον ίδιο τον Όθωνα[18].

Μετά την επιτυχή αναίμακτη[19] επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, όταν και στασίασε η φρουρά των Αθηνών, με συμπαραστάτη το λαό της Αθήνας και με επικεφαλή το στρατηγό Μακρυγιάννη[20], ο Όθωνας παραχωρεί το μοναρχικό Σύνταγμα του 1844. Το Σύνταγμα αυτό, σύνταγμα – συνάλλαγμα, όπως επιτυχώς έχει χαρακτηριστεί[21], υπό την έννοια ότι στην ουσία το Σύνταγμα δεν ήταν έργο της κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης αλλά έργο του κυριάρχου Βασιλιά με τον οποίο συνέπραξε η συντακτική συνέλευση στην κατάρτιση του Συντάγματος, μεταξύ άλλων, καθιέρωνε τη μοναρχική αρχή με ανώτατο κυρίαρχο όργανο του κράτους το Βασιλιά, ο οποίος είχε το τεκμήριο της αρμοδιότητας, αναγνώριζε ευρύτατες εξουσίες στο Βασιλιά, προστάτευε τις προσωπικές ελευθερίες, καθιέρωνε μη αυτοτελή νομοθετικά σώματα και δεν προέβλεπε δυνατότητα αναθεώρησής του[22].

---

[17] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 182, όπου σημειώνεται η εμμονή του Όθωνα στο απολυταρχικό καθεστώς.

[18] Βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, Στοχαστής, Αθήνα, 1998, σ. 75.

[19] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 203.

[20] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., 2005, σ. 203.

[21] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 62-63, βλ. όμοια και Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 183.

[22] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 63-64, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 205, Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 183.

Και αυτό όμως το συντηρητικό[23] Σύνταγμα ο Όθωνας ελάχιστα το σέβεται[24]. Σε αυτή την περίοδο μεταξύ άλλων, έχουν παρατηρηθεί συστηματική νοθεία των βουλευτικών εκλογών, είναι δε ενδεικτικό ότι από τις επτά βουλευτικές εκλογές που γίνονται υπό το Σύνταγμα αυτό, μόνο τις πρώτες δεν κερδίζει η Κυβέρνηση που οργανώνει τις εκλογές, καθώς και διώξεις του τύπου, των δημοσίων υπαλλήλων και των δικαστών[25]. Είναι χαρακτηριστική της στάσης του Βασιλιά η διατύπωση του Σβώλου που αναφέρει ότι ο Όθων δεχθείς άκων την εγκαθίδρυση του συνταγματικού πολιτεύματος, δεν είχε διάθεση πιστής[26] εφαρμογής του και προσπαθούσε να συγκεντρώσει στα χέρια του περισσότερη εξουσία[27]. Κατ΄ άλλη διατύπωση ο Όθωνας αρνείται να συμμορφωθεί με το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος και δεν διστάζει να χρησιμοποιήσει κάθε μέσο προκειμένου να εμποδίσει την ανόθευτη λειτουργία του πολιτεύματος[28], με τη βοήθεια πολιτικών της εποχής από όλο το πολιτικό φάσμα.

Η Οθωνική περίοδος έληξε, βέβαια, με την επανάσταση της 10ης Οκτωβρίου 1862 που έγινε για ακόμη μια φορά από τη φρουρά και το λαό[29] των Αθηνών[30], και ναι μεν η συνταγματική μας ιστορία έχει να επιδείξει στην περίοδο αυτή σημαντικές κατακτήσεις (καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής[31] με το Σύνταγμα του 1864, βελτίωση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών, βελτίωση στη λειτουργία του πολιτεύματος, εισαγωγή της αρχής δεδηλωμένης από το 1875, πολλές βουλευτικές εκλογές[32], νομολογιακή αναγνώριση της αυξημένης τυπικής ισχύος του Συντάγματος και του ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων[33]), πλην όμως δεν έλειψαν οι

---

[23] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 65.

[24] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 206, βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001, σ. 62.

[25] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 206.

[26] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 184.

[27] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π.,σ. 79-70.

[28] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 67, 69.

[29] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 185.

[30] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 206-207, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 81.

[31] Βλ. Μάνεσης Α., Η δημοκρατική αρχή εις το Σύνταγμα του 1864, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 65 επ. και 73, όπου αναλύεται και τεκμηριώνεται η καθιέρωση της δημοκρατικής αρχής με το Σύνταγμα του 1864.

[32] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 82, 84, 86-88.

[33] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., 2005, σ. 212.

εκτός του πνεύματος του Συντάγματος, παρεμβάσεις του Βασιλιά στην περίοδο αυτή. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο νέος Βασιλιάς, ο Γεώργιος, ακολουθώντας το παράδειγμα του Όθωνα[34] και διεκδικώντας άμεσα πολιτικό ρόλο[35], επεμβαίνει, κατά την περίοδο αυτή, συστηματικά στο σχηματισμό των Κυβερνήσεων καθώς από τις 22 αλλαγές κυβερνήσεων έως το 1875, οι 17 ή 18 προκαλούνται από τις επεμβάσεις του[36], και ειδικότερα ο Βασιλιάς συστηματικά επεμβαίνει στο σχηματικό Κυβερνήσεων, υποστηρίζοντας το σχηματισμό αυτών από τη μειοψηφία της Βουλής, ενώ περαιτέρω οι ιδιαίτεροι σύμβουλοι αυτού επεμβαίνουν στη λειτουργία του πολιτεύματος[37].

Η καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης το 1875 αποτελεί ορόσημο στη συνταγματική μας ιστορία[38] και βελτίωσε το πρόβλημα με την παραπάνω πρακτική του Βασιλιά αλλά δεν την εξαφάνισε. Όπως επιτυχώς έχει περιγράφει, η αρχή της δεδηλωμένης, υπήρξε, μετά το 1875, αναγκαίο αλλά όχι επαρκές προσόν[39] για την παραμονή των κυβερνήσεων στην εξουσία, ενώ κάποιες φορές δεν ήταν ούτε καν αναγκαίο προσόν και αυτό διότι ο Βασιλιάς κατά καιρούς έπαυσε κυβερνήσεις που διέθεταν τη δεδηλωμένη εμπιστοσύνη της Βουλής, ενώ σε άλλες περιπτώσεις διόρισε κυβερνήσεις που δεν είχαν τη δεδηλωμένη αλλά την εικαζόμενη εμπιστοσύνη της Βουλής[40] και ως εκ τούτου η αρχή δεν εφαρμόσθηκε στην πράξη σε όλη τη θεωρητική της έκταση[41]. Είναι σημαντικό επίσης να σημειωθεί ότι η ένταξη της

---

[34] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 86.

[35] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 86, βλ. και Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 82, όπου ορθά επισημαίνεται ότι η ιστορική αντοχή της μοναρχικής αυτής ερμηνείας του Συντάγματος θα φθάσει μέχρι και το 1965-1967.

[36] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 212, Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 82.

[37] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 86.

[38] Είναι χαρακτηριστική της σημασίας η σχετική αποστροφή του Σβώλου ότι η από το στέμμα άσκηση της εκτελεστικής εξουσίας απέβαλε το μεγαλύτερο μέρος της ουσιαστικής της σημασίας, επ' ωφελεία της πολιτικής δύναμης της Λαϊκής Αντιπροσωπείας, η οποία έκτοτε ανυψώθηκε στην από του γράμματος του Συντάγματος προσδιορισμένη θέση της, βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 85.

[39] Βλ. σε Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 92 και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 214, την παραπομπή στον Α. Μάνεση.

[40] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 92-93.

[41] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 214, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, Ξιφαράς, Αθήνα, 2009, σ. 86, όπου αναφέρεται ως ένα χαρακτηριστικό και σημαντικό παράδειγμα η ανάθεση εντολής σχηματισμού Κυβέρνησης τον Σεπτέμβριο του 1910 από το Βασιλιά στον Ε. Βενιζέλο, αν και ήταν φανερό ότι ο τελευταίος ηγούνταν μιας ομάδας μόνο 15 βουλευτών που προέκυψε από τις εκλογές του Αυγούστου του 1910 και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 218, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται για

αρχής της δεδηλωμένης στο πολίτευμα το 1875 έλαβε χώρα στις 11 Αυγούστου 1875 με την πανηγυρική[42] αποδοχή από το Βασιλιά στο λόγο του θρόνου, που ως Πρωθυπουργός είχε συντάξει ο Χαρίλαος Τρικούπης, ότι θα σέβονταν τη θέληση της πλειοψηφίας και του λαού[43] και όχι με ρητή πρόβλεψή της στο Σύνταγμα (η οποία έλαβε χώρα με το Σύνταγμα του 1927) με αναθεώρηση του Συντάγματος του 1864, γεγονός όχι τυχαίο καθώς διευκόλυνε την περιοριστική ερμηνεία της ή και την παραβίασή της από το Βασιλιά[44], πολλώ δε μάλλον όταν και στη συνταγματική θεωρία της εποχής καθιερώθηκε η άποψη ότι αυτή δεν αποτελεί συνταγματικό έθιμο (πρακτική δηλαδή εν συνειδήσει δικαίου) αλλά συνθήκη του πολιτεύματος[45], απλή δηλαδή πρακτική χωρίς νομικό χαρακτήρα και νομικές συνέπειες[46].

Το κίνημα στο Γουδί το 1909 οδήγησε στην «αναθεώρηση» του Συντάγματος του 1864 το 1911, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας ήταν η αποδοχή της αρχής του κράτους δικαίου[47]. Λίγα όμως μόλις χρόνια μετά την αναθεώρηση του 1911, το 1915, έλαβε χώρα μια από τις πλέον γνωστές και σημαντικές από άποψη συνεπειών παρέμβαση του Βασιλιά. Ο λεγόμενος εθνικός διχασμός ξέσπασε με αφορμή[48] τη διαφωνία του Βασιλιά Κωνσταντίνου με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Ο πρώτος υποστήριζε ότι η Ελλάδα θα πρέπει να παραμείνει ουδέτερη στον εξελισσόμενο εκείνη την εποχή παγκόσμιο πόλεμο, ενώ ο δεύτερος επιδίωκε τη συμπαράταξη της Ελλάδας με τις δυνάμεις της Εγκάρδιας Συνεννόησης. Το διακύβευμα από συνταγματική άποψη, διακύβευμα ομολογουμένως κομβικής σημασίας, ήταν η απάντηση στο ερώτημα «ποιος κυβερνά», «ποιος εν τέλει είναι ο φορέας της κυριαρχίας», ο ανεύθυνος μονάρχης ή η υπεύθυνη κοινοβουλευτικά Κυβέρνηση και

την παραπάνω ανάθεση ότι τα όρια των ρυθμιστικών αρμοδιοτήτων έχουν ξεπερασθεί. Στο σημείο αυτό σημειώνεται ότι οι μελέτες Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, Ξιφαράς, Αθήνα, 2009 και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, Ξιφαράς, Αθήνα, 2010 επανεκδόθηκαν κατ΄ ουσίαν με το ίδιο περιεχόμενο στο Καλτσώνης Δ., Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας (1821-2001), ΚΨΜ, Αθήνα, 2017, όπου κανείς μπορεί να εντοπίσει εκ νέου την αυτή βιβλιογραφική τεκμηρίωση.

[42] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 77.

[43] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 91, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 214.

[44] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 77.

[45] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 77.

[46] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 93.

[47] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 106.

[48] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 110-111.

δια μέσου αυτής ο λαός[49]. Η δεύτερη διάλυση της Βουλής, μετά την πρώτη παραίτηση της Κυβέρνησης Βενιζέλου το Φεβρουάριο του 1915 εξαιτίας της παραπάνω άρνησης του Βασιλιά, και αφού έχει προηγηθεί η εκλογική νίκη των Φιλελευθέρων το Μάϊο του 1915 και η εκ νέου παραίτηση του Βενιζέλου, το Σεπτέμβριο του 1915, εξαιτίας της ίδιας παραπάνω άρνησης του Βασιλιά, αποτελεί μια αντίθετη με το πνεύμα του Συντάγματος παρέμβαση του Βασιλιά[50], που οδηγεί στον εθνικό διχασμό, ένα μείζον γεγονός της ελληνικής ιστορίας[51], με συνέπειες σημαντικές[52] για την πολιτική και συνταγματική μας ιστορία που φθάνουν τουλάχιστον μέχρι το 1974. Ήταν δε αντίθετη με το πνεύμα του Συντάγματος διότι αν και το Σύνταγμα του 1864/1911 δεν διέθετε κανένα σχετικό περιορισμό στην *«προνομία»*[53] του στέμματος να διαλύει τη Βουλή, πλην όμως προσφυγή στη λαϊκή ετυμηγορία, δεν μπορεί παρά να δεσμεύει τον ανεύθυνο μονάρχη, άλλως η συνεχής διάλυση της Βουλής, έως ότου η σχηματιζόμενη από αυτή Κυβέρνηση, συμφωνεί με το μονάρχη, φαλκιδεύει την ίδια τη δημοκρατική αρχή και τη λαϊκή κυριαρχία[54].

Η δεδηλωμένη κατοχυρώθηκε μεν συνταγματικά με το Σύνταγμα του 1927 (αρ. 89 του Σ.)[55], πλην όμως, ούτε η άτυπη καθιέρωσή της το 1875, ούτε η συνταγματική της κατοχύρωση το 1927, σήμανε την απομάκρυνση από τη ρευστότητα που περιέβαλε την εφαρμογή της[56]. Η απομάκρυνση αυτή μάλιστα σημειώθηκε τόσο στα πλαίσια νέων παρεμβάσεων του Βασιλιά, όπως θα αναλυθεί, όσο και στα πλαίσια αιρετού ανώτατου άρχοντα (ΠτΔ) υπό το Σύνταγμα του 1927[57].

---

[49] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 112, 115, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 100.

[50] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 224-225.

[51] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 227.

[52] βλ. και την εύστοχη διατύπωση του Σβώλου που αναφέρει ότι η ρήξη αυτή δίχασε βαθέως το λαό και διατάραξε επί καιρόν όχι μόνο την πολιτική ζωή της χώρας, αλλά και την εφαρμογή του Συντάγματος σε Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 90.

[53] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 224-225, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 102, όπου ορθά αναφέρεται ότι η μη ρητή κατοχύρωση της δεδηλωμένης συνέβαλε στην ερμηνεία αυτή του Συντάγματος από το Βασιλιά.

[54] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 114-115.

[55] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 245, βλ. και Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 193.

[56] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 133.

[57] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 135, όπου παρατίθενται αναλυτικά δύο παραδείγματα (το 1928 και το 1933) της ασάφειας στην εφαρμογή της που οδηγούν κατ' ουσίαν στην παραβίασή της.

Η επόμενη, χρονικά, μείζονα παρέμβαση του Βασιλιά στην συνταγματική και πολιτική ζωή της χώρας εντοπίζεται το 1936[58]. Ο Βασιλιάς, στις 4 Αυγούστου 1936, εξέδωσε με πρόταση της Κυβέρνησης Μεταξά δύο βασιλικά διατάγματα που ανέστειλαν τις συνταγματικές εγγυήσεις των ατομικών ελευθεριών και διέλυσαν την Γ' Αναθεωρητική Βουλή[59] και τα οποία αποτέλεσαν τη λυδία λίθο της δικτατορίας[60] του Μεταξά, η έκδοση των οποίων ουσιαστικά συμπύκνωνε τον συμβιβασμό στον οποίο ο Βασιλιάς και ο Μεταξάς είχαν καταλήξει, δηλαδή την προσωρινή κατάργηση του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος με επίφαση νομιμότητας, ώστε να εξυπηρετηθούν οι διαφορετικές επιδιώξεις τους, αφενός μεν για το Βασιλιά η σταθεροποίηση του θρόνου, αφετέρου για τον Μεταξά η επιβολή στην Ελλάδα του κατάλληλου, κατ' αυτόν για την περίοδο, φασιστικού καθεστώτος[61]. Θα πρέπει επιπλέον να σημειωθεί ότι η συμμετοχή του Βασιλιά δεν περιορίστηκε στην έκδοση των διαταγμάτων καθώς η συμμετοχή του στο καθεστώς της δικτατορίας του Μεταξά ήταν ενεργή[62], διότι το κυρίαρχο όργανο, στην περίοδο αυτή, παραμένει ο Βασιλιάς[63] και είναι δεδομένος ο πρωταρχικός ρόλος του στέμματος στο καθεστώς αυτό[64]. Η δικτατορία δε του Μεταξά επηρέασε, σε επίπεδο πρακτικών, τη συνταγματική ιστορία του τόπου για δεκαετίες[65] και ως εκ τούτου είναι προφανής η βαρύνουσα σημασία της έμμεσης αποδοχής του Βασιλιά στην επιβολής της[66].

Οι παρεμβάσεις του Βασιλιά στη λειτουργία του πολιτεύματος έρχονται εκ νέου στο προσκήνιο υπό το Σύνταγμα του 1952. Η γενική παρατήρηση είναι ότι η Κυβέρνηση απαιτείται να έχει και την βασιλική εμπιστοσύνη αντίθετα από όσα προβλέπει το Σύνταγμα, γεγονός που αναδεικνύει το Βασιλιά σε πραγματική εξουσία[67]. Χαρακτηριστικά ο Βασιλιάς Παύλος μετά το θάνατο του Παπάγου (1955)

---

[58] Η μεγάλη χρονική απόσταση από τα γεγονότα του εθνικού διχασμού αιτιολογείται από το γεγονός ότι από το 1927 έως το 1935 η Ελλάδα ήταν αβασίλευτη Δημοκρατία, καθώς και από το γεγονός ότι ήδη από τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922 και έπειτα και έως το 1927, η Βασιλεία είτε τελούσε υπό κατάργηση, είτε ήταν καταργημένη.

[59] Αλβιιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 163.

[60] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 224.

[61] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 164-165.

[62] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 164-165.

[63] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 225.

[64] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 242.

[65] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 175.

[66] Πρβλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 163.

[67] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 273, 278.

αναθέτει στον Κωνσταντίνο Καραμανλή (Υπουργό δημοσίων έργων εκείνη την περίοδο) την εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης, παρεμβαίνοντας κατ' ουσίαν τόσο στα εσωτερικά του κόμματος της πλειοψηφίας, δεδομένου ότι αυτό δεν είχε αναδείξει ακόμη το νέο αρχηγό του[68] και, όσο και στην εν γένει λειτουργία του πολιτεύματος[69], καθώς κατά τα φαινόμενα την προτίμηση των βουλευτών του κυβερνώντος κόμματος συγκέντρωνε ο Στ. Στεφανόπουλος[70]. Ο ίδιος ο Καραμανλής που ευνοήθηκε από την παραπάνω ενέργεια του Βασιλιά δέχθηκε αντίθετη με το Σύνταγμα παρέμβαση από το Βασιλιά, λίγα χρόνια αργότερα, το 1963, όταν κατ' ουσίαν εξαναγκάσθηκε σε παραίτηση μετά με τη διαφωνία του με το Βασιλιά σε σχέση με τη σκοπιμότητα της επίσκεψής του στη Βρετανία[71]. Είναι προφανές ότι στην περίπτωση αυτή ότι ο Βασιλιάς δεν έχει το δικαίωμα να χαράσσει την εξωτερική πολιτική[72]. Εν συνεχεία το 1963 ο Βασιλιάς αναθέτει εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης στον Γ. Παπανδρέου, χωρίς αυτός να διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία στη Βουλή και χωρίς να αναμένει τη σύγκληση της Βουλής και την εκλογή του Προέδρου της, ώστε να προκύψει ο ακριβής συσχετισμός δυνάμεων[73].

Η κορυφαία[74] όμως περίοδος βασιλικών παρεμβάσεων υπήρξε η συνταγματική κρίση του 1965 που διήρκησε ουσιαστικά μέχρι το 1967 και διευκόλυνε την επικράτηση της δικτατορίας των συνταγματαρχών. Σε αυτή την περίοδο οι αντισυνταγματικές ή σε κάθε περίπτωση αμφισβητούμενης συνταγματικότητας βασιλικές παρεμβάσεις υπήρξαν συχνότατες, ενώ μερικά μόνο επεισόδια αυτών, είναι η παραίτηση του Γ. Παπανδρέου μετά τη διαφωνία του με το Βασιλιά τον Ιούλιο του 1965 για την αντικατάσταση του Υπουργού Εθνικής Άμυνας και του Αρχηγού του ΓΕΣ[75], οι αλλεπάλληλες διαρκείς αναθέσεις εντολής σχηματισμού Κυβέρνησης στον Γ. Αθανασιάδη-Νόβα, τον Η. Τσιριμώκο και τον Στ. Στεφανόπουλο, η σύγκληση του συμβουλίου του στέμματος, θεσμός που δεν

[68] Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 42.

[69] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 273.

[70] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 382.

[71] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, Ξιφαράς, Αθήνα, 2010, σ. 99.

[72] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 275.

[73] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 100.

[74] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 100-103.

[75] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 100-101.

προβλέπονταν από το Σύνταγμα[76] και η ανάθεση εντολής σχηματισμού Κυβέρνησης στην αξιωματική αντιπολίτευση το 1967. Παράλληλα την εποχή στιγματίζουν η εξαγορά συνειδήσεων για τη συγκρότηση κοινοβουλευτικών πλειοψηφιών και οι εν γένει ορλεανικές πρακτικές[77], ενώ την χαρακτηρίζουν οι ογκώδεις διαδηλώσεις του καλοκαιριού του 1965 που αποδοκιμάζουν τις βασιλικές πρωτοβουλίες[78].

Οι βασιλικές παρεμβάσεις, αν και φαινομενικά ανόμοιες μεταξύ τους και στρεφόμενες έναντι όλων, στην ουσία έχουν μία κοινή συνισταμένη, κατατείνουν στην άσκηση προσωπικής πολιτικής από το Βασιλιά και στην ανάδειξη του ως κυρίαρχου οργάνου και μάλιστα σε μια εποχή (μετά την ενσωμάτωση της δεδηλωμένης στο Σύνταγμα) που η υποχρέωση σεβασμού της δεδηλωμένης δεν ήταν μόνο ηθική ή πολιτική αλλά και νομική[79]. Η στάση αυτή βέβαια του Βασιλιά δεν εκπορεύονταν μόνο από την προσωπική φιλοδοξία – ματαιοδοξία του τελευταίου να αποτελέσει τον ισχυρό πόλο εξουσίας στο πολίτευμα αλλά οι επιρροές[80] της εντοπίζονται στην ανάγκη ελέγχου (από κάθε λογής πλευρές, π.χ. ξένη επιρροή, βλ. ΗΠΑ) των κοινωνικών και πολιτικών ζυμώσεων της εποχής, που παράγουν ανησυχίες σε σχέση με την ικανότητα του πολιτικού συστήματος να τις εγκοιτώσει σε συγκεκριμένο πλαίσιο κοινοβουλευτικού φάσματος και πολιτικού αγώνα.

4. Οι επεμβάσεις του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος

Οι επεμβάσεις του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος υπήρξαν εξαιρετικά συχνές σε όλη την ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία μέχρι το 1975.

Αν αφήσει κανείς την περίοδο από την ελληνική επανάσταση του 1821 μέχρι το 1833, η οποία είναι μια ιδιαίτερη περίοδος με τα δικά της μοναδικά χαρακτηριστικά, εντοπίζει την πρώτη μείζονα επέμβαση του στρατού μόλις δέκα χρόνια μετά όταν έλαβε χώρα η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843. Τη νύχτα εκείνη στασίασε η φρουρά της Αθήνας, και με τη συμμετοχή του λάου, περικύκλωσε τα ανάκτορα και απαίτησε από τον Όθωνα την παραχώρηση

[76] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 102.

[77] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 277.

[78] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 277.

[79] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 383-384.

[80] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 103-105.

Συντάγματος. Θα πρέπει βέβαια να υπογραμμιστεί ότι κεφαλή του κινήματος ήταν οι στρατιωτικοί[81]. Θα πρέπει επίσης να υπογραμμιστεί ότι η απροθυμία του Όθωνα να παραχωρήσει Σύνταγμα καθώς και ο εν γένει αυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης την προηγούμενη περίοδο συντέλεσαν στο να αποκτήσει το κίνημα αυτό ένα ευρύτερο έρεισμα επικαλούμενο ότι έδρασε για την αποκατάσταση του δικαίου, τόσο την περίοδο εκείνη, όπως αυτό εκφράστηκε, μεταξύ άλλων, με τη σύμπραξη λαού-στρατού[82] και με στάση του Συμβουλίου της Επικρατείας[83] σε αυτή, όσο και διαχρονικά στην ελληνική πολιτική και συνταγματική σκέψη, γεγονός εν πολλοίς ορθό. Ωστόσο κανείς δεν αρνείται ότι συνιστά μια μείζονα παρέμβαση του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος.

Μείζονα παρέμβαση του στρατού συναντάμε πάλι με πρωταγωνιστή τον Όθωνα, με την επανάσταση της 10ης Οκτωβρίου 1862, που έγινε για ακόμη μια φορά από τη φρουρά και το λαό των Αθηνών[84]. Βέβαια στην περίπτωση αυτή δεν προκύπτει ο πρωταγωνιστικός ρόλος του στρατού, όπως στην επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου, παραμένει ωστόσο μια σημαντική παρέμβαση του στρατού στην λειτουργία του πολιτεύματος.

Μία από τις πλέον, όμως, επιφανής παρεμβάσεις του στρατού στην πολιτική και συνταγματική ζωή της χώρας υπήρξε το κίνημα στο Γουδί το 1909. Το κίνημα στο Γουδί το 1909, που οδήγησε στην «αναθεώρηση» του Συντάγματος του 1864 το 1911, έλαβε χώρα τη νύχτα της 14ης προς 15η Αυγούστου, όταν περίπου 250 αξιωματικοί και 2000 οπλίτες της φρουράς των Αθηνών, κατόπιν συγκέντρωσής τους στους κοιτώνες του Γουδί, εξέφρασαν την αντίθεση τους στη Κυβέρνηση Δ. Ράλλη και ασπάστηκαν το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου[85], μιας μυστικής οργάνωσης κατώτερων αξιωματικών με αρχηγό της το συνταγματάρχη Ν. Ζορμπά[86].

---

[81] βλ. Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 76.

[82] Πρβλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 53.

[83] Το Συμβούλιο της Επικρατείας με απόφαση του διακήρυξε ότι ο στρατός έδρασε σύμφωνα με αυτά που είχαν αποφασιστεί από τις εθνικές συνελεύσεις, προσχωρώντας ουσιαστικά στην επανάσταση, αναγνωρίζοντας κατ' ουσίαν ότι άσκησε δικαίωμα αντίστασης, βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 203, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 76, Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 59.

[84] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π. σ. 206-207, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 81.

[85] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 96.

[86] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 215.

Και αν στις προηγούμενες δύο περιπτώσεις (1843, 1862) οι παρεμβάσεις του στρατού συνοδεύτηκαν με τη συμμετοχή του λαού στο εκάστοτε κίνημα, στην περίπτωση του κινήματος στο Γουδί, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος εξέφρασε μεν την αντίδραση ευρύτερων κοινωνικών στρωμάτων και όχι μόνο τη δυσαρέσκεια του στρατού, πλην όμως ο λαός παρέμεινε παθητικός θεατής των εξελίξεων[87]. Επιπλέον, είναι αξιοσημείωτο ότι στην περίπτωση αυτή η παρέμβαση του Στρατού δεν έλαβε χώρα για την αντικατάσταση κάποιου μονάρχη[88] που δεν παραχώρησε Σύνταγμα, ή δεν σεβάστηκε το Σύνταγμα ή γιατί έλαβε χώρα συστηματική παραβίαση ή κατάλυση του Συντάγματος, αλλά για την ανόρθωση «*των κακώς εν γένει εχόντων*»[89] και διατύπωσε πρόγραμμα με ήπιο[90] μεταρρυθμιστικό χαρακτήρα[91]. Τέλος, ο τυχόν θετικός αντίκτυπος στην πολιτική και συνταγματική μας ιστορία του παραπάνω κινήματος δεν αναιρεί το γεγονός ότι το παραπάνω κίνημα υπήρξε μια εκτός του συνταγματικού πλαισίου παρέμβαση του στρατού.

Η περίοδος του μεσοπολέμου είναι μια περίοδος για την Ελλάδα πολλαπλών επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική και συνταγματική ζωή της χώρας. Σε διάστημα μόλις δεκαοχτώ ετών λαμβάνουν χώρα επτά στρατιωτικά κινήματα, γεγονός που καθιστά εναργές ότι η πολιτική και συνταγματική ζωή τίθεται ουσιαστικά υπό την έγκριση του στρατού. Ειδικότερα το Σεπτέμβριο του 1922 στρατιωτικό κίνημα που οργανώνεται από τμήματα του ηττηθέντος στη Μικρά Ασία ελληνικού στρατού με αρχηγό του τον Συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα καταλαμβάνει την εξουσία και δρομολογεί και επιτυγχάνει μείζονες εξελίξεις (απομάκρυνση αρχικά του Βασιλιά Κωνσταντίνου και του Γεωργίου Β' δρομολογώντας έτσι κατ' ουσίαν την κατάργηση της βασιλείας[92], εκτέλεση των έξι, νέα συντακτική συνέλευση)[93]. Η

---

[87] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 81, βλ. ομοίως και Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 108.

[88] Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ρητά δήλωσε ότι δεν επιδιώκει την κατάργηση της Δυναστείας ή αντικατάσταση του Βασιλιά, βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 216, βλ. ομοίως και Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 107, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Σύνδεσμος θεωρούσε στη διακήρυξη του το πρόσωπο του «βασιλέως» «ιερόν».

[89] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 216.

[90] Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 107, όπου αναφέρονται ως βασικά αιτήματα η αναδιοργάνωση των Ενόπλων Δυνάμεων, η εξυγίανση της Διοίκησης και της Παιδείας, η γρήγορη και αμερόληπτη απονομή Δικαιοσύνης, η ανόρθωση της οικονομίας και η κατάργηση της συναλλαγής, των πελατειακών δηλαδή σχέσεων.

[91] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 96.

[92] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 94.

επανάσταση αυτή μάλιστα έλαβε πρωτοβουλίες και σε ότι αφορούσε την εξωτερική πολιτική, καθώς απαίτησε το σχηματισμό Κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Αντάντ και ανέθεσε τη διεθνή εκπροσώπηση της χώρας στον Ελ. Βενιζέλο[94]. Και ενώ οι εργασίες της νέας συντακτικής συνέλευσης είναι σε εξέλιξη και μάλιστα ενώ έχει μεσολαβήσει γνήσιο[95] δημοψήφισμα (13 Απριλίου 1924) για τη μορφή του πολιτεύματος (69,78% υπέρ της Δημοκρατίας κοινοβουλευτικής μορφής και 30,02% κατά[96]) τον Ιούνιο του 1925 ο στρατηγός Πάγκαλος[97] επιβάλει δικτατορία, μετά από στρατιωτικό κίνημα[98], έχοντας αποσπάσει την πλειοψηφία της συντακτικής συνέλευσης[99]. Η δικτατορία του Παγκάλου έλαβε τέλος μετά από νέο στρατιωτικό κίνημα[100] από τον στρατηγό Γ. Κονδύλη τον Αύγουστο του 1926[101]. Μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1927, η πρώτη μείζονα παρέμβαση του στρατού εντοπίζεται στο αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα του στρατηγού Πλαστήρα που λαμβάνει χώρα τη νύχτα των εκλογών του 1933[102], εντασσόμενο τόσο στη διαμάχη μεταξύ βενιζελικής και αντιβενιζελικής παράταξης, όσο και στην τάση αμφισβήτησης της ίδιας της δημοκρατίας ως αποτελεσματικού μέσου διακυβέρνησης[103]. Ο ιστορικός και πολιτικός χρόνος συμπυκνώνεται το διάστημα από το 1935 έως το 1936, κατά τέτοιο τρόπο ώστε οι στρατιωτικές παρεμβάσεις να είναι αλλεπάλληλες και σε εξαιρετικά σύντομο χρονικό διάστημα. Στις 1 Μαρτίου 1935 λαμβάνει χώρα νέα απόπειρα πραξικοπήματος, αυτή τη φορά, από βενιζελικούς αξιωματικούς[104], την οποία καταστέλλει η Κυβέρνηση Τσαλδάρη[105], η οποία εν συνεχεία ιδιοποιείται τη συντακτική εξουσία. Νέο στρατιωτικό κίνημα στις 10 Οκτωβρίου 1935 επιτυγχάνει

---

[93] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234-237.

[94] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 125.

[95] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, Ευρασία, Αθήνα, 2014, 235.

[96] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 239.

[97] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234-237.

[98] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 100.

[99] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 119-120, Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 137.

[100] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 120.

[101]Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 138, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 242.

[102] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 247.

[103] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 153.

[104] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 153.

[105] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 248.

αυτή τη φορά και οδηγεί στην εκδίωξη της Κυβέρνησης Τσαλδάρη και στην κατ' ουσίαν δικτατορία του στρατηγού Γ. Κονδύλη[106], το οποίο δρομολογεί εξαιρετικά σημαντικές εξελίξεις (κατάργηση αβασίλευτης δημοκρατίας, νόθο δημοψήφισμα για το πολιτειακό), με τέλος αυτής της περιόδου την επιβολή της δικτατορίας του Ι. Μεταξά τον Αύγουστο του 1936.

Η επόμενη περίοδος από το 1936 έως και το 1967 στιγματίζεται όχι τόσο από την παρέμβαση του στρατού, όσο από τις αλλεπάλληλες παρεμβάσεις του Βασιλιά στην πολιτική και συνταγματική ζωή της χώρας με στόχο την ανάδυσή του σε πραγματική εξουσία, όπως αυτές ήδη αναλύθηκαν, και από την εντεινόμενη ξένη επιρροή στη λειτουργία του πολιτεύματος. Τα ανωτέρω, όπως ειδικότερα ήδη περιγράψαμε, οδηγούν στις 21 Απριλίου του 1967 στο πραξικόπημα ομάδας συνταγματαρχών[107] με αρχηγό το Γ. Παπαδόπουλο, η οποία επιβάλει επταετή δικτατορία (με τη μεσολάβηση και του στρατιωτικού κινήματος Δ. Ιωαννίδη στις 25 Νοεμβρίου 1973[108]), ενώ στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να σημειωθεί ότι η στρατιωτική παρέμβαση ήταν υποκινούμενη όχι μόνο από τους δικούς της σκοπούς αλλά και από την ξένη επιρροή[109]. Η ένταση των συνεπειών της επταετίας είναι ευρύτερα γνωστή.

5. Οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων

Οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων, οικονομικές, στρατιωτικές, πολιτικές, υπήρξαν καταλυτικές, τόσο στη συνταγματική, όσο και στην εν γένει πολιτική μας ιστορία. Σε πολλές περιπτώσεις η επιρροή τους ήταν τόσο σημαντική, ώστε διαμόρφωσαν για μεγάλες περιόδους τις μείζονες επιλογές που ακολούθησε το ελληνικό Κράτος. Κατά τη χαρακτηριστική διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου *πολλές ήταν οι περίοδοι, όπου η ξένη επιρροή αποτέλεσε μόνιμη και μάλιστα θεσμοθετημένη σταθερά του εθνικού μας βίου και επομένως παράγοντας που επηρέαζε την άσκηση της κρατικής εξουσίας*[110]. Και ναι μεν η συνολική αποτίμησή της αποτελεί έργο της ιστορίας και της πολιτικής επιστήμης, η αποτίμηση όμως των συνταγματικών

[106] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 250.

[107] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 278.

[108] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 279.

[109] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 122.

[110] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 3.

διαύλων που επέτρεψαν ή και διευκόλυναν αυτή την παρέμβαση (τουλάχιστον κατά το μέρους που αυτή έλαβε θεσμική ή τυπικά νόμιμη μορφή) αποτελεί αντικείμενο της συνταγματικής επιστήμης[111].

Ήδη στην προσυνταγματική περίοδο της βασιλείας του Όθωνα, οι τρεις «προστάτιδες δυνάμεις», Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία, με τη συνθήκη του Λονδίνου του 1832, σφετεριζόμενες[112] κυριαρχικά δικαιώματα του ελληνικού λαού, είχαν αποφασίσει ερήμην[113] των Ελλήνων τα βασικά χαρακτηριστικά του πολιτεύματος (και ιδίως τη μοναρχική μορφή του[114]), αφήνοντας κατ' ουσίαν την Ελλάδα χωρίς Σύνταγμα, αφού στην παραπάνω Συνθήκη δεν γίνονταν καμία συγκεκριμένη μνεία για Σύνταγμα[115]. Αφήνοντας κατά μέρος προς το παρόν τη συζήτηση για το αν σε αυτό βοήθησε η στάση των Ελλήνων[116] ή αν οι μεγάλες δυνάμεις έπαιξαν τον καθοριστικό αλλά όχι το μοναδικό ρόλο[117] ή αν το νέο πολίτευμα συμβιβάζονταν με τον πολυαρχικό και δημοκρατικό χαρακτήρα των πρώτων Συνταγμάτων της επαναστατικής περιόδου και του δημοκρατικού τρόπου με τα οποία αυτά ψηφίστηκαν[118], το πλέον κρίσιμο και χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής, η έλλειψη Συντάγματος[119], καθορίστηκε από την ξένη όχι απλώς επιρροή αλλά απόφαση, δεδομένου ότι η Συνθήκη του Λονδίνου δεν προέβλεπε καν εκ των υστέρων επικύρωση[120].

---

[111] Πρβλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 3-4.

[112] Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 31, όπου γίνεται αναφορά στον Α. Μάνεση και τη σχετική του παρατήρηση.

[113] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 77.

[114] Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 194, βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 198, όπου αναφέρεται χαρακτηριστικά ότι *«Η μοναρχική μορφή του πολιτεύματος είναι αναγκαίο τίμημα για τη διεθνή αναγνώριση από τις τρεις Μεγάλες Δυνάμεις και εντάσσεται στο γενικό πολιτικό κλίμα που τότε επικρατεί στην Ευρώπη»*.

[115] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 199, Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 50-51, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 74, βλ. και Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996, σελ. 151.

[116] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 51, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 199.

[117] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 47.

[118] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 43, 51.

[119] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 48.

[120] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 48, Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 50, Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 182.

Οι μεγάλες δυνάμεις έχουν έμμεσα επιρροή και στην επανάσταση του 1843, αφού Αγγλία και Ρωσία υποδαυλίζουν την αντίδραση προς το καθεστώς του Όθωνα[121]. Είναι δε χαρακτηριστικό της εμπλοκής τους, όπως με ενάργεια σημειώνει ο Ν. Αλιβιζάτος, ότι οι πρέσβεις της Ρωσίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, μετείχαν σε ένα είδος άτυπου υπουργικού συμβουλίου μαζί με τους αρχηγούς των τριών κομμάτων (Μεταξά, Μαυροκορδάτου και Κωλέττη), το όποιο, κατά την περίοδο των εργασιών της Εθνοσυνέλευσης που ακολούθησε την επανάσταση, λάμβανε όλες τις σημαντικές αποφάσεις για τα τρέχοντα ζητήματα αλλά και για την πορεία του συντακτικού έργου[122]. Ακόμα όμως και μετά την επανάσταση του 1843 και το μοναρχικό Σύνταγμα του επόμενου έτους, οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων είναι συχνές και έντονες, καθώς οι παρεμβάσεις των μεγάλων δυνάμεων λαμβάνουν χώρα με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους και χωρίς δισταγμό[123]. Οι μεγάλες δυνάμεις, κατ' ουσίαν, βρίσκονταν σε διαρκή ανταγωνισμό για τον έλεγχο των πολιτικών πραγμάτων και του θρόνου στην Ελλάδα[124]. Στην περίοδο αυτή μάλιστα εντοπίζονται άμεσες παρεμβάσεις με αποκλεισμό ελληνικών λιμανιών (Άγγλοι, 1850, «παρκερικά»), με κατοχή ελληνικών εδαφών[125] (Αγγλογάλλοι κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου, 1854-1857) και συμπεριφορά στρατού κατοχής[126] αλλά και έμμεσες επεμβάσεις, δια μέσου των τριών κομμάτων (αγγλικό, γαλλικό, ρωσικό), τα οποία, ήδη από την ονομασία τους αλλά και με την πολιτική τους υπογράμμιζαν τους στενούς δεσμούς επιρροής που είχαν με τις αντίστοιχες μεγάλες δυνάμεις[127], γεγονός που σταδιακά οδήγησε στην απώλεια της επιρροής τους στο εσωτερικό, παρόλο που αρχικά είχαν πρωταγωνιστικό ρόλο στην επανάσταση του 1843[128].

Είναι δε οξύμωρο ότι, ενώ οι παραπάνω επεμβάσεις ενίσχυαν διαρκώς το γόητρο του Όθωνα στο εσωτερικό, καθώς αυτός παρουσιάζονταν ως σύμβολο της

---

[121] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 202, βλ. και βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 46.

[122] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 87.

[123] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 96, βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 61 επ.

[124] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ.60.

[125] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 68.

[126] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ.60.

[127] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ.61.

[128] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 68.

αδικίας έναντι του ελληνισμού, και ως ο θερμότερος υποστηρικτής των συμφερόντων του, οι μόνιμες παρεμβάσεις του στη λειτουργία του πολιτεύματος, επέτρεψαν την ισχυροποίηση της αντιπολίτευσης εναντίον του, μετά το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου[129]. Ειδικότερα ο τρόπος διακυβέρνησης του Όθωνα, η κακή οικονομική κατάσταση της χώρας αλλά και η επιρροή των μεγάλων δυνάμεων (Αγγλία), το οποίο και μας ενδιαφέρει σε αυτό το τμήμα της μελέτης, οι οποίες θεωρούσαν τον Όθωνα επικίνδυνο για την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας[130], συμβάλλουν στη λήξη της Οθωνικής περιόδου με την επανάσταση της 10ης Οκτωβρίου 1862, την οποία είχαν υποδαυλίσει οι μεγάλες δυνάμεις, η κάθε μια για τους δικούς της λόγους[131].

Σημαντικότατη παρέμβαση των μεγάλων δυνάμεων παρατηρείται και κατά τη διαδικασία της εκλογής του νέου Βασιλιά μετά την απομάκρυνση του Όθωνα. Σε αντίθεση[132] με όσα προέβλεπε το ψήφισμα του έθνους, το οποίο ανέθετε την εκλογή νέου Βασιλιά στην Εθνοσυνέλευση[133], η Προσωρινή Κυβέρνηση που προέκυψε από την επανάσταση της 10ης Οκτωβρίου 1862, προκήρυξε δημοψήφισμα[134] το Νοέμβριο του ίδιου έτους, κατόπιν υπόδειξης του βρετανού απεσταλμένου Έλλιοτ[135], ώστε να διασφαλιστεί η εκλογή του δευτερότοκου γιου της Βασίλισσας Βικτωρίας Αλφρέδου, προκαταβάλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο της απόφαση της Εθνοσυνέλευσης[136], όπου η πλειοψηφία των φίλων της Αγγλίας δεν ήταν δεδομένη[137]. Και ενώ το δημοψήφισμα ενέκρινε με μεγάλη πλειοψηφία επί των ψηφισάντων την επιλογή του

---

[129] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 96-100.

[130] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π.,, σ. 206, βλ. και Κονδύλης Π., Οι Αιτίες της Παρακμής της Σύγχρονης Ελλάδας, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011, σ. 25, όπου χαρακτηριστικά αναφέρει (η έμφαση δική μου): *«Η εισαγωγή του βασιλευομένου κοινοβουλευτισμού στη χώρα και μάλιστα πάνω στη βάση της καθολικής ψηφοφορίας, δεν υπήρξε αναγκαία και αναπόδραστή απόρροια εσωτερικών διεργασιών, αλλά κατά πρώτο λόγο* ***η απάντηση των Δυτικών Δυνάμεων στην ανυπακοή της οθωνικής κυβέρνησης σε κρίσιμα θέματα εξωτερικής πολιτικής (υποστήριξη των αλυτρώτων κτλ.)*** *και συνάμα* ***το μέσο****, με το οποίο οι δυνάμεις αυτές φαντάζονταν ότι στο εξής* ***θα μπορούσαν να ασκήσουν πιο τελέσφορα την επιρροή τους»***.

[131] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 109.

[132] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 231.

[133] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 63.

[134] Το δημοψήφισμα αυτό ήταν το πρώτο στην ιστορία της Ελλάδας, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 64.

[135] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 76, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 64.

[136] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 76.

[137] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 208.

Αλφρέδου, εντούτοις το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ματαιώθηκε[138], και ο Αλφρέδος δεν αποδέχθηκε το στέμμα[139], κατόπιν πιέσεων της Γαλλίας και της Ρωσίας που επικαλούνταν το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 που δεν επέτρεπε μέλος της βασιλικής οικογένειας μιας από τις τρεις προστάτιδες δυνάμεις να ανέλθει στο θρόνο[140], και αυτό διότι, στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως αναφέρθηκε, ο Αλφρέδος ήταν όχι απλώς βρετανική επιλογή αλλά και γιος της Βασίλισσας Βικτωρίας. Τυπικά δε, μετά την παραπάνω ματαίωση, την επιλογή ηγεμόνα αναλαμβάνει η Εθνοσυνέλευση, που στο μεταξύ είχε συγκληθεί, κατ' ουσίαν όμως αυτός επιλέγεται από τις παραπάνω μεγάλες δυνάμεις[141]. Ειδικότερα η Αγγλία υποδεικνύει[142] το Δανό πρίγκιπα Γεώργιο, ο οποίος στο δημοψήφισμα που προηγήθηκε είχε λάβει μόνο έξι ψήφους[143]. Η αποδοχή της εκλογής του λαμβάνει χώρα από τον Φρειδερίκο Ζ' της Δανίας, που αποδέχεται εν *ονόματι* του Γεωργίου, τόσο επειδή εκλέχθηκε από την Εθνοσυνέλευση, όσο και γιατί έγινε αποδεικτός από τις μεγάλες δυνάμεις, και μάλιστα για την αποδοχή αυτή οι τρεις μεγάλες δυνάμεις υπογράφουν συνθήκη με τη Δανία, χωρίς τη συμμετοχή της Ελλάδας[144]. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Σβώλου για τη διαδικασία της εκλογής, η οποία συμπυκνώνει το πνεύμα των παραπάνω γεγονότων, ο οποίος αναφέρει ότι οι περί εκλογής του Βασιλιά συζητήσεις πιστοποιούν τον αυτόν, όπως και σε προγενέστερες ή μεταγενέστερες συζητήσεις, έμμονο φόβο μήπως η λύση του ζητήματος δεν είναι της αρεσκείας των προστάτιδων δυνάμεων και βλάψει έμμεσα τα εθνικά συμφέροντα[145]. Πολλώ δε μάλλον που στη συγκεκριμένη περίπτωση η Αγγλία είχε εξαρτήσει την παραχώρηση των Επτανήσων στην Ελλάδα, με τον όρο ο νέος

---

[138] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 77.

[139] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 208.

[140] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 64-65.

[141] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 208.

[142] βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 73, Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 233.

[143] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 65.

[144] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 209, βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 82, όπου πιο διακριτικά αναφέρει ότι ως προς το πρόσωπο του Γεωργίου συνέπεσε και η γνώμη των προστάτιδων δυνάμεων, όπως αυτή εκφράστηκε στην Συνθήκη του Λονδίνου, 1-13 Ιουλίου 1863 μεταξύ αυτών και της Δανίας.

[145] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 82.

Βασιλιάς να ήταν της αρεσκείας της[146]. Εύστοχα δε έχει παρατηρηθεί ότι η επανάσταση του 1862 και η αλλαγή δυναστείας σηματοδοτούν της επικράτηση της αγγλικής επιρροής και την απομάκρυνση της Ρωσικής, η οποία στηρίζει πλέον ανοιχτά τη Βουλγαρία[147].

Έντονη και άμεση παρέμβαση ξένων δυνάμεων, σε κρίσιμη στιγμή της πολιτικής και συνταγματικής μας ιστορίας, παρατηρείται εκ νέου, αρκετά χρόνια αργότερα, την περίοδο του 1916-1917[148]. Αρχικά τον Αύγουστο του 1916, ξεσπά στη Θεσσαλονίκη το κίνημα της Εθνικής Άμυνας, η επικράτηση του οποίου στηρίχθηκε στη βοήθεια[149] των συμμαχικών δυνάμεων, καθώς στη Μακεδονία είχαν ήδη αποβιβασθεί τμήματα αγλλο-γαλλικού στρατού[150], το οποίο οδηγεί στη δημιουργία δεύτερης κρατικής εξουσίας με Προσωρινή Κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη, υπό τον Ελευθέριο Βενιζέλο, η οποία κήρυξε αμέσως τον πόλεμο στη Γερμανία, εντασσόμενη στο πόλεμο με τις δυνάμεις της Εγκάρδιας Συνεννόησης, ενώ προφανώς, στόχος της παρέμβασης, ανεξαρτήτως από τη σκοπιμότητα της επιλογής, είναι η εξυπηρέτηση των στρατιωτικών συμφερόντων των συμμαχικών δυνάμεων[151] και όχι η αποκατάσταση της συνταγματικής νομιμότητας. Η άμεση, με τη δύναμη των όπλων παρέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων, ολοκληρώνεται το Μάιο του 1917, και αυτό διότι οι συμμαχικές δυνάμεις χρειάζονται τη βοήθεια της Ελλάδας[152], όταν αυτές επικαλούμενες τις συνθήκες του 1832 και του 1863 και την ιδιότητά τους ως εγγυητριών δυνάμεων, που τάχα τις επιτρέπουν την άμεση επέμβαση στα εσωτερικά της χώρας[153], αναγκάζουν[154] το Βασιλιά Κωνσταντίνο να αναχωρήσει (ουσιαστικά

[146] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 78.

[147] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 208.

[148] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 140 επ.

[149] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 104, Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 90.

[150] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 78.

[151] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 104.

[152] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 229.

[153] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 117.

[154] Βλ. αναλυτικά το τελεσίγραφο στον Πρωθυπουργό Ζαΐμη σε Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 229.

δηλαδή πετυχαίνουν την αποπομπή του[155]), γεγονός που οδήγησε στην επανένωση του Κράτους υπό Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου[156].

Στο πλαίσιο του επόμενου παγκόσμιου πολέμου, εκδηλώνεται η δεύτερη άμεση επέμβαση, η οποία υπήρξε καθοριστική για τις πολιτειακές και συνταγματικές εξελίξεις στη συνέχεια. Αν και η αποτίμηση της περιόδου, δεν ανήκει στο πεδίο αυτής της μελέτης και είναι εξαιρετικά πολυσύνθετη, εντούτοις είναι αναντίρρητο πραγματικό δεδομένο ότι στα Δεκεμβριανά του 1944 *οι κυβερνητικές δυνάμεις τελικώς επικρατούν μόνο χάρη στην υποστήριξη των αγγλικών*[157].

Μετά τον δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο στον καθορισμό της πολιτικής της χώρας, την Αγγλία διαδέχθηκαν οι Η.Π.Α.[158], οι οποίες βγήκαν ενισχυμένες από τον πόλεμο. Μάλιστα η άμεση αυτή επίδραση έλαβε χώρα, τόσο εξωθεσμικά[159] στα πλαίσια της εξάρτησης από μια ανώτερη δύναμη, όσο και στα πλαίσια μιας *θεσμοθετημένης ανάμιξης του «συμμαχικού» παράγοντα στη διακυβέρνηση της χώρας*[160]. Η θεσμοθετημένη αυτή παρέμβαση υλοποιήθηκε και νομοθετικά, καθώς εκδόθηκαν 26 νομοθετικά διατάγματα για την υλοποίηση των σχετικών συμφωνιών, από τα οποία μόνο τέσσερα είχαν καταρτισθεί με τη σύμφωνη γνώμη της αρμόδιας επιτροπής της Βουλής[161]. Η παρέμβαση αυτή κορυφώθηκε με το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967, το οποίο διενεργήθηκε από ομάδα ελλήνων συνταγματαρχών που βρίσκονταν υπό την αμερικάνικη επιρροή, που ανησυχούσε για την αστάθεια και την έκβαση των πολιτικών εξελίξεων[162].

---

[155] Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 148.

[156] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 105.

[157] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 262, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 47, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται *«Από τη μια πλευρά παρατάσσονταν 60 χιλιάδες Βρετανοί στρατιώτες (με 80 αεροσκάφη και 200 άρματα μάχης)»*.

[158]Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 199, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 50.

[159] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 60.

[160] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 337.

[161] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 60-61, όπου παρατίθεται, και αναλύεται μεταξύ άλλων, και το περιεχόμενο του νδ 694/1947, βλ. και ως παράδειγμα της παρέμβασης αυτής Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 386, όπου αναφέρεται το παράδειγμα του ΑΣΕΑ, στο οποίο μετείχαν οι αρχηγοί της βρετανικής και αμερικάνικης στρατιωτικής αποστολής.

[162] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 122-123.

6. Τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες από την άνοδο στις συμπληγάδες της σκοπιμότητας

Η πορεία των ατομικών δικαιωμάτων στη διάρκεια της συνταγματικής ιστορίας είναι ίσως το πιο χαρακτηριστικό δείγμα των αντιφάσεων που χαρακτήρισε το Σύνταγμα και την εφαρμογή του στην πράξη. Η πορεία του επιπέδου της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων ακολουθεί κατά βάση την πορεία των δύο μεγάλων περιόδων της συνταγματικής μας ιστορίας, τις οποίες έχει επισημάνει ο Ν. Αλιβιζάτος. Δηλαδή αφενός μεν την εποχή της ανόδου μέχρι το 1915, περίοδος κατά την οποία, με εξαίρεση τη δεκαετία του οθωνικού απολυταρχισμού (1833-1843), η γενική τάση είναι η βελτίωση της προστασίας αυτών, και αφετέρου την περίοδο από το 1915 έως το 1974, περίοδος την οποία χαρακτηρίζει ο συστηματικός περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών[163].

Τα επαναστατικά συντάγματα πραγματοποίησαν μια άκρως θετική, σε επίπεδο συνταγματικής κατοχύρωσης, αρχή για την πρόβλεψη και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, διαπνεόμενα από φιλελεύθερο χαρακτήρα, κατοχύρωσαν περιορισμένα[164] στο σύνταγμα της Επιδαύρου (1822), συστηματικότερα στο σύνταγμα του Άστρους (1823), το οποίο βελτιώνει την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων[165], και σχεδόν πλήρως στο σύνταγμα της Τροιζήνας (1827)[166] και το ηγεμονικό (1832), (που δεν ίσχυσε ποτέ)[167] όλες σχεδόν τις ελευθερίες των αμερικάνικων και γαλλικών διακηρύξεων του 18ου αιώνα[168].

---

[163] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 19.

[164] Ο Δ. Καλτσώνης χαρακτηρίζει τον κατάλογο των δικαιωμάτων ως σαφέστατα ελλιπή, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 28.

[165] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 188, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 31, όπου αναφέρεται ότι το Σύνταγμα του Άστρους βελτίωνε την προστασία των ατομικών δικαιωμάτων , καταργούσε τη δουλεία, καθιέρωνε την αρχή του νόμιμου δικαστή και έθετε περιορισμούς στην κράτηση κάθε προσώπου από τις αρχές.

[166] Βλ. Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 191, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι το Σύνταγμα προστατεύει με αρτιότερο τρόπο όλα τα ατομικά δικαιώματα που προστατεύει το Σύνταγμα του Άστρους και επιπροσθέτως κατοχυρώνει την υποχρέωση αποζημίωσης σε περίπτωση απαλλοτρίωσης, (άρθρο 17), απαγορεύει την αναδρομικότητα των νόμων (άρθρο 19) και τους τίτλους ευγενείας (άρθρα 27-28), βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 70.

[167] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 196, όπου μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι το ηγεμονικό Σύνταγμα προστατεύει τα ατομικά δικαιώματα ενίοτε πληρέστερα από τα προηγούμενα Συντάγματα και π.χ. καθιερώνει για πρώτη φορά το άσυλο της κατοικίας (άρθρο 46).

[168] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 45, βλ. και ενδεικτικά σελ. 37, όπου μεταξύ άλλων, αναφέρεται η κατοχύρωση της αρχής ισότητας, της αναλογικής κατανομής των φορολογικών βαρών, το προσιτό των «δημόσιων επαγγελμάτων» στους Έλληνες και η ελευθερία του τύπου και της εκπαίδευσης.

Αντίθετα η περίοδος του οθωνικού απολυταρχισμού[169] (1833-1843) αποτέλεσε μια κακή συνέχεια για τα ατομικά δικαιώματα. Βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου αποτελεί ότι η διακυβέρνηση του Όθωνα έλαβε χώρα εν πλήρη απουσία Συντάγματος και ως εκ τούτου εν απουσία συνταγματικά κατοχυρωμένων δικαιωμάτων και ελευθεριών. Επιπλέον, η περίοδος χαρακτηρίστηκε από τη θέσπιση πλήθους αυστηρών νομοθετημάτων για την καταστολή των κοινωνικών αντιδράσεων[170], που κατέτειναν στον περιορισμό των ατομικών ελευθεριών, οι οποίες άλλωστε δεν ήταν συνταγματικά κατοχυρωμένες[171].

Μετά την επανάσταση όμως του 1843, το μοναρχικό Σύνταγμα του 1844, διέλαβε στο κείμενο του διατάξεις με τις οποίες προστατεύονταν οι ατομικές ελευθερίες, επαναλαμβάνοντας στο κείμενό του αντίστοιχες διατάξεις των επαναστατικών Συνταγμάτων, κατοχυρώνοντας επίσης για πρώτη φορά το απόρρητο των επιστολών (άρθρο 14), την εγγύηση του φυσικού δικαστή (άρθρο 89) και το ορκωτό σύστημα (άρθρα 92 και 93)[172]. Οι παραπάνω διατάξεις ήταν ένα έστω δειλό πρώτο βήμα στην κατεύθυνση της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, παρόλο που η εφαρμογή τους στην πράξη υπήρξε προβληματική[173].

Στο επόμενο χρονικό Σύνταγμα, το Σύνταγμα του 1864, βελτιώθηκε ουσιωδώς[174] η προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, καθώς καθιερώθηκε για πρώτη

---

[169] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 19.

[170] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 50-51, όπου αναλύονται: **α)** ο νόμος του 1833 «περί εκτάκτου στρατιωτικής δίκης» που επιτρέπει σε έκτατα στρατιωτικά δικαστήρια να επιβάλλουν με συνοπτικές διαδικασίες τη θανατική ποινή, **β)** ο νόμος περί εγκλημάτων εκ της καταχρήσεως του τύπου», **γ)** ο νόμος «περί της αστυνομίας του τύπου», **δ)** το βασιλικό διάταγμα «περί του δικαιώματος του μετέρχεσθαι την τυπογραφίαν, λιθογραφίαν ή βιβλιοπωλείαν», **ε)** ο νόμος του 1837 «περί εξυβρίσεων εν γένει και περί τύπου» και ως χαρακτηριστικό παράδειγμα της αυθαιρεσίας η δίκη του Κολοκοτρώνη, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 54, όπου αναφέρεται ότι ο νόμος του 1833 περί εκτάκτου στρατιωτικής δίκης εισήγαγε για πρώτη φορά στη χώρα μας το θεσμό της κατάστασης πολιορκίας και εφαρμόστηκε, μεταξύ άλλων, στην Τήνο το Σεπτέμβριο του 1833, σε αρκετές επαρχίες της Ρούμελης το Μάϊο του 1834 και τέλος στη Μάνη τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, και ότι με τα υπόλοιπα ως άνω νομοθετήματα θεσπίζονταν αυστηρότητα μέτρα για τον προληπτικό και κατασταλτικό έλεγχο της ελευθερίας του τύπου.

[171] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 201.

[172] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 65.

[173] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 58.

[174] Βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 85, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι οι περί του «Δημοσίου Δικαίου» των Ελλήνων διατάξεις (άρθρα 3-20) διατυπώθηκαν πληρέστερα σε σχέση με το προηγούμενο Σύνταγμα και καταγράφονται χαρακτηριστικές εκφράσεις της Επιτροπής επί του Συντάγματος, η οποία ανέφερε, μεταξύ άλλων, στα πρακτικά της ότι *η ελευθερία ή είναι πλήρης ή δεν είναι.*

φορά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και του συνετερίζεσθαι (άρθρα 10 και 11)[175], καταργήθηκε η σκληρή ποινή του πολιτικού θανάτου (άρθρο 18), προβλέφθηκε επιεικέστερη μεταχείριση για τους πολιτικούς εγκληματίες παρά για τους κοινούς (άρθρα 6 και 95), και συμπεριλήφθηκαν ειδικές ρυθμίσεις για την προσωπική ασφάλεια (άρθρο 5) και την ελευθερία του τύπου (άρθρο 14)[176]. Επιπλέον, υπό το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης του 1848 και της οδυνηρής εμπειρίας της οθωνικής περιόδου, οι συντάκτες μεριμνούν με συγκεκριμένες διατάξεις για την μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα στην προστασία στην πράξη και όχι μόνο σε θεωρητικό επίπεδο[177]. Κατά συνέπεια ορθά έχει υπογραμμιστεί ότι το Σύνταγμα του 1864 υπήρξε στον τομέα των ατομικών ελευθεριών πολύ περισσότερο φιλελεύθερο και προοδευτικό από αυτό του 1844[178].

Η περίοδος της ανόδου, όμως, ολοκληρώνεται με το Σύνταγμα του 1911, το οποίο στο επίπεδο των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών, στοιχούμενο προς το εν γένει κύριο χαρακτηριστικό του, που ήταν η αποδοχή της αρχής του κράτους δικαίου[179], ενίσχυσε[180] την προστασία τους προβλέποντας πρόσθετες εγγυήσεις (π.χ. τη φορολογική ισότητα στο άρθρο 3, την προσωπική ασφάλεια στο άρθρο 5, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι στο άρθρο 11 και το άσυλο της κατοικίας στο άρθρο 12)[181].

---

[175] Δηλαδή δύο σημαντικά δικαιώματα ομαδικής δράσης, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 72.

[176] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 121.

[177] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 212, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 72, όπου αναφέρεται ότι με το Σύνταγμα αυτό κατοχυρώθηκαν πληρέστερα, με λεπτομερέστερες ρυθμίσεις η προσωπική ασφάλεια (άρθρο 50 και η ελευθερία του τύπου (άρθρο 14).

[178] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 188.

[179] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 106.

[180]Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 85, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι από τις σημαντικότερες μεταβολές, τις οποίες η αναθεώρηση του 1911 επέφερε στο Σύνταγμα του 1864, ήταν η ενίσχυση της προστασίας των ατομικών ελευθεριών και ιδίως της προσωπικής ελευθερίας, της ιδιοκτησίας και της ελευθερίας του τύπου, δια της παροχής περισσοτέρων νομικών εγγυήσεων κατά κάθε αυθαιρεσίας του κράτους (άρθρα 3, 5, 6, 9, 11, 12, 14, 17), βλ. και όμοια Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 221, βλ. τέλος Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 197.

[181] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 105. Θα πρέπει όμως να προσεχθεί, όπως στο ίδιο σημείο αναφέρεται, ότι το Σύνταγμα αυτό καθιέρωνε το θεσμό της κατάστασης πολιορκίας σε συνδυασμό με αναστολή των κυριοτέρων εγγυήσεων ατομικών ελευθεριών, υπό την άδεια της Βουλής και για την αντιμετώπιση μόνο των εξωτερικών κινδύνων, Βλ. και αναλυτικά και σε Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σελ. 96-97.

Ο εθνικός διχασμός εγκαινιάζει με δριμύ τρόπο την εποχή (1915-1974) που τα ατομικά δικαιώματα και οι ελευθερίες συμπιέζονται στις συμπληγάδες της εκάστοτε σκοπιμότητας, είτε αυτή είναι η επικράτηση έναντι των πολιτικών αντιπάλων, είτε είναι η εξασφάλιση της απρόσκοπτης άσκησης της εξουσίας, είτε οτιδήποτε άλλο.

Μετά την επέμβαση των συμμαχικών δυνάμεων που ολοκληρώνεται το Μάιο του 1917, η Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου χρησιμοποιεί έκτακτα μέτρα αντισυνταγματικού χαρακτήρα, που δημιούργησαν ένα επικίνδυνο, όπως αποδείχθηκε, προηγούμενο[182], και τα οποία δεν τα επέτρεπε, ούτε η κατάσταση πολιορκίας, με στόχο την εξουδετέρωση των αντιπάλων της[183] και την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού από φιλοβασιλικά και "γερμανόφιλα" στοιχεία, κατά την έκφραση της εποχής[184]. Ειδικότερα, με το ν.δ. της 14.06.1917 αναστάλθηκαν για ένα χρόνο οι συνταγματικές εγγυήσεις της μονιμότητας και ισοβιότητας των *δικαστικών και εισαγγελικών υπαλλήλων* (sic)[185] και με το ν.δ. της 20.06.1917 αναστάλθηκε για ένα έτος η μονιμότητα των δημοσίων υπαλλήλων[186]. Σε εκτέλεση των μέτρων αυτών απομακρύνθηκαν 570 δικαστικοί, απολύθηκαν 6.500 υπάλληλοι και αποστρατεύθηκαν 2.300 περίπου αξιωματικοί (οι οποίοι αποτελούσαν το εξαιρετικά μεγάλο ποσοστό του 40% του συνόλου αυτών)[187]. Επιπλέον με το ν. 755/1917 δόθηκε η δυνατότητα να επιβάλλεται η ποινή της εκτόπισης στους καταδικασθέντες για τα σε αυτόν προβλεπόμενα αδικήματα, η οποία μάλιστα μπορεί να επιβάλλεται ακόμη και

---

[182] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 120, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 106-107. Η παρατήρηση αυτή είναι ορθή δεδομένου ότι το αρνητικό αυτό προηγούμενο χρησιμοποιήθηκε στα χρόνια που ακολούθησαν ενάντια σε κάθε λογής εχθρό, είτε π.χ. αυτός εντοπίζονταν στο ανερχόμενο εργατικό κίνημα, είτε στον κομμουνιστικό κίνδυνο, είτε εν γένει στους πολιτικούς αντιπάλους, ανεξαρτήτως της πολιτικής προέλευσής τους, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 235, όπου στην ίδια εν γένει κατεύθυνση αναφέρεται ότι (η έμφαση δίκη μου): *«Τα επίμαχα μέτρα δημιουργούσαν <u>ένα επικίνδυνο προηγούμενο</u>,* ***οι επιπτώσεις*** *του οποίου – όπως θα φανεί στα επόμενα κεφάλαια-* ***αποδείχθηκαν μοιραίες για το καθεστώς των ελευθεριών στα χρόνια που ακολούθησαν****.»*.

[183] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 230, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 106, όπου εμφατικά αναφέρεται ότι με τις ενέργειες αυτές ***«εγκαινιάστηκε η πρακτική της εκτόπισης των πολιτικών αντιπάλων»***.

[184] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 119.

[185] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, τόμος Α΄, 1993, σ. 629, βλ. και Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 91, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η αναστολή ιδίως της δικαστικής ισοβιότητας απέβη άκρως επιζήμια για το κύρος της Δικαιοσύνης, την οποία, κατά την έκφραση του Σβώλου, ***«και επί αρκετά έτη συνεκλόνισε ριζηδόν».***

[186] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Α΄, οπ.π., σ. 629.

[187] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 119, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 231.

σε απλούς υπόπτους[188] για την *εν γένει δημόσια ασφάλειαν* ή σε όσους είναι *εκ της διαγωγής τους ύποπτοι*[189] ότι υποκινούν στη διάπραξη των παραπάνω αδικημάτων. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι κυριότεροι ηγέτες της αντιβενιζελικής παράταξης (Δ. Γούναρης, Β. Δουσμάνης, Ι. Μεταξάς, Ι. Δραγούμης κλπ) εκτοπίστηκαν αμέσως στην Κορσική[190].

Το επικίνδυνο αυτό προηγούμενο άρχισε ήδη να εκδηλώνει τις πρώτες, έστω περιορισμένες, συνέπειές του ήδη κατά την περίοδο της διακυβέρνησης της χώρας από την αντιβενιζελική παράταξη (1920-1922), καθώς το κύριο χαρακτηριστικό της εσωτερικής πολιτικής των κυβερνήσεων της περιόδου ήταν η εκκαθάριση των βενιζελικών στοιχείων από τον διοικητικό μηχανισμό και τη δικαιοσύνη[191] και αντίστοιχα η αποκατάσταση αυτών που είχαν εκδιωχθεί κατά την προηγούμενη περίοδο[192], δυνάμει των νομοθετημάτων του 1917 που ήδη αναφέραμε. Η επαναφορά μάλιστα των απολυθέντων δικαστών, δυνάμει του ν.δ. της 8.11.1920[193], ήταν ένα από τα πρώτα μέτρα της Κυβέρνησης Ράλλη[194]. Παράλληλα στο στράτευμα απομακρύνονται περίπου 500 βενιζελικοί, κυρίως υψηλόβαθμοι, και αποκαθίστανται σταδιακά περίπου 1500[195] αντιβενιζελικοί αξιωματικοί που είχε αποστρατεύσει η Κυβέρνηση Ε. Βενιζέλου[196]. Τέλος ανάλογες μεταβολές επήλθαν και στη δημόσια διοίκηση[197].

Τα παραπάνω φαινόμενα εντοπίζονται εκ νέου, μετά το στρατιωτικό κίνημα του Συνταγματάρχη Ν. Πλαστήρα (1922), καθώς μετά την επικράτησή του, λαμβάνουν χώρα εκκαθαρίσεις, κατά κύριο λόγο στις ένοπλες δυνάμεις από τις οποίες αποτάσσονται 1284 αξιωματικοί[198]. Τις αποτάξεις διευκόλυνε το αποτυχημένο

---

[188] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 231.

[189] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Α΄, οπ.π., σ. 631.

[190] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 231.

[191] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 123.

[192] βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 164.

[193] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Α΄, οπ.π., σ. 632.

[194] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234.

[195] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 110.

[196] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 234.

[197] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 110.

[198] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Α΄, οπ.π., σ. 690.

στρατιωτικό πραξικόπημα του Οκτωβρίου του 1923 που προσπάθησε να ανατρέψει την επικράτηση του παραπάνω κινήματος[199]. Παράλληλα το καθεστώς συνιστά έκτακτο στρατοδικείο[200], το οποίο, για λόγους σκοπιμότητας[201], καταδικάζει σε θάνατο για εσχάτη προδοσία έξι από τους οκτώ κατηγορουμένους (πρώην Πρωθυπουργοί, Υπουργοί και στρατιωτικοί), οι οποίοι εκτελούνται αμέσως (15 Νοεμβρίου 1922)[202], γεγονός πρωτοφανές στην ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία[203]. Σημειώνεται ότι η αμφιλεγόμενη[204] υπ' αριθ. 1675/2010 απόφαση του Αρείου Πάγου, έκανε δεκτή αίτηση επανάληψη της διαδικασίας, δοθέντος ότι με βάση νεότερα γεγονότα και αποδείξεις καταδεικνύεται ότι οι καταδικασθέντες ήταν τελικώς αθώοι, ακύρωσε την από 15 Νοεμβρίου 1922 απόφαση του Εκτάκτου Επαναστατικού Στρατοδικείου Αθηνών, και έπαυσε οριστικά λόγω παραγραφής την ποινική δίωξη[205].

Η νόθευση του Συντάγματος στο πεδίο των ατομικών δικαιωμάτων συνεχίστηκε και την επόμενη περίοδο με πρακτικές αντισυνταγματικές ή αμφίβολης συνταγματικότητας[206]. Ακόμα όμως και υπό το πλαίσιο της Συντακτικής Συνέλευσης του 1924 τέθηκε σε ισχύ νομοθέτημα που έθετε στο στόχαστρο τις ελευθερίες. Ειδικότερα το ν.δ. της 23ης Απριλίου 1924 (γνωστό ως «κατοχυρωτικό») προέβλεψε αυστηρές ποινές για όποιον με οποιονδήποτε τρόπο αποδοκιμάζει ή αμφισβητεί το δημοκρατικό πολίτευμα ή την έκπτωση της βασιλικής δυναστείας[207], το οποίο έχοντας εξαιρετικά ευρεία και ανοιχτή διατύπωση ήταν δυνατόν να αξιοποιηθεί ποικιλοτρόπως. Περαιτέρω, λίγα μόλις χρόνια αργότερα η δικτατορία του Στρατηγού Παγκάλου (1925-1926), χρησιμοποιεί κάθε είδους δίωξη κατά των πολιτικών της αντιπάλων και κατά του τύπου, και αξίζει ιδίως να σημειωθεί ότι εκτοπίζει σε

---

[199] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 125-126.

[200] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Α΄, οπ.π., σ. 681.

[201] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 113.

[202] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 236.

[203] βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 172, όπου παρατηρείται ότι αυτή ήταν η πρώτη και η τελευταία φορά που Έλληνες πολιτικοί αρχηγοί και Πρωθυπουργοί αντιμετώπισαν το εκτελεστικό απόσπασμα αντί να λογοδοτήσουν στην Εθνοσυνέλευση και ότι αυτή η ενέργεια δημιούργησε ένα ρεβανσιστικό πνεύμα τουλάχιστον μέχρι το 1935.

[204] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 242, όπου παρατίθεται το δίλημμα αν είναι δουλειά ή όχι των δικαστηρίων να ξαναγράφουν την ιστορία.

[205] ΑΠ 1675/2010, δημ. Νόμος.

[206] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 269.

[207] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 142.

απομακρυσμένα νησιά τους αντιπάλους της βενιζελικής παράταξης και εγκαινιάζει την πρώτη περίοδο παρανομίας του Κ.Κ.Ε.[208], οι ηγέτες και οπαδοί του οποίου υφίστανται κάθε είδους ποινικές και άλλες διώξεις[209]. Εύγλωττη παραμένει η χαρακτηριστική διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου για την πρακτική αυτή, ο οποίος παραθέτει ότι *«Με τον αυθαίρετο αυτό θεσμό, που εισήγαγε ο Πάγκαλος (Ν.Δ. της 2.6.1926), και που με ένα μικρό χρονικό διάστημα μεταξύ 1929 και 1931, ίσχυσε στη χώρα μας συνεχώς έως το 1974, διώκονταν όχι από δικαστήρια αλλά από διοικητικές επιτροπές, άτομα όχι βεβαίως για παράνομες πράξεις τους, αλλά για το φρόνημά τους[210]»*. Με το παραπάνω νομοθέτημα δόθηκε η δυνατότητα σε Επιτροπές Ασφάλειας να εκτοπίζουν μέχρι ένα έτος κάθε ύποπτο *διαπράξεως...πράξεων αντικείμενων εις την δημόσιαν τάξιν, ησυχίαν και ασφάλειαν της χώρας»,* διατύπωση που δύναται να συμπεριλάβει κάθε μη αρεστή στις αρχές δραστηριότητα[211]. Κορωνίδα των παραπάνω πρακτικών ήταν ο ν. 4429/1929 «περί μέτρων ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»[212], πιο γνωστός ως «ιδιώνυμο», που μετέθετε το κέντρο βάρους στη δίωξη του φρονήματος από τους εν γένει πολιτικούς αντιπάλους στους αντιπάλους του κοινωνικοοικονομικού συστήματος[213], και ο οποίος ήταν ένας από τους αυστηρότερος αντικομουνιστικούς νόμους της εποχής[214]. Προέβλεπε φυλάκιση τουλάχιστον έξι μηνών σε όποιον επιδιώκει την εφαρμογή ιδεών που περιγράφει στο κείμενό του και εκτόπιση από ένα μήνα έως δύο χρόνια. Μάλιστα ο αυστηρότατος αυτός νόμος, υιοθετήθηκε, με πρωτοβουλία της Κυβέρνησης Βενιζέλου, σε μια περίοδο, που κατά τα λεγόμενα του ίδιου του Βενιζέλου δεν υπήρχε στην Ελλάδα «κομμουνιστική απειλή»[215] και εντούτοις τρία μόλις χρόνια αργότερα από την

---

[208] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 188.

[209] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 138, βλ. και ομοίως Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 120.

[210] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 147.

[211] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 144.

[212] Βλ. αναλυτικά το κείμενό του σε Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, Αντ. Σάκκουλας, 1993, Αθήνα- Κομοτηνή, σ. 310.

[213] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 147, όπου αναλύεται κατ΄ ουσίαν ότι όταν έχεις δημιουργήσει το παράνομο και επικίνδυνο προηγούμενο να εκτοπίζεις τους πολιτικούς σου αντιπάλους που συμφωνούν με το κοινωνικοοικονομικό σύστημα, είναι λογικό και επόμενο να εφαρμόσεις τις ίδιες αντισυνταγματικές μεθόδους και σε βάρος των πολιτικών σου αντιπάλους που δεν συμφωνούν με το κοινωνικοοικονομικό σύστημα.

[214] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 247.

εφαρμογή, το 1932, περίπου 12.000 άτομα είχαν φυλακιστεί με βάση τις διατάξεις του[216].

Την περίοδο 1935-1936 η νόθευση του Συντάγματος στο επίπεδο των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών συνεχίζεται με τη δίωξη κυρίως των πολιτικών αντιπάλων. Την 1η Μαρτίου 1935 λαμβάνει χώρα απόπειρα πραξικοπήματος, αυτή τη φορά, από βενιζελικούς αξιωματικούς[217], την οποία καταστέλλει η Κυβέρνηση Τσαλδάρη, κηρύσσοντας κατάσταση πολιορκίας με προεδρικό διάταγμα[218], ενώ το Σύνταγμα το επιτρέπει (αρ. 97) μόνο με άδεια των Βουλών και μόνο για λόγους πολέμου ή εξωτερικών κινδύνων. Επιπλέον, με αντισυνταγματικό αναγκαστικό νόμο[219] συνιστά έκτατα στρατοδικεία, στα οποία παραπέμπονται περίπου 1.130 στρατιωτικοί και πολίτες, 60 εκ των οποίων (μεταξύ αυτών και ο Ε. Βενιζέλος και ο Ν. Πλαστήρας που όμως εν τω μεταξύ είχαν διαφύγει στο εξωτερικό) καταδικάζονται σε θάνατο και τρεις εκτελούνται, συμπεριλαμβανομένων των στρατηγών Παπούλια και Κοιμήση, οι οποίοι μάλιστα δεν είχαν ανάμειξη στο κίνημα[220], ενώ οι υπόλοιποι 57 καταδικάζονται σε ισόβια κάθειρξη[221]. Το παραπάνω αποτυχημένο στρατιωτικό κίνημα χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα από τους αντιβενιζελικούς, το οποίο μάλιστα θεωρήθηκε «δώρο Θείον»[222], για να προβούν σε μεγάλης έκτασης εκκαθαρίσεις στο στρατό και τον κρατικό μηχανισμό[223], ο οποίος έκτοτε και μέχρι την μεταπολίτευση επανδρώθηκε μονόπλευρα, με αποτέλεσμα τον μονόπλευρο πολιτικό προσανατολισμό του τα

---

[215] Βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 148, όπου παρατίθεται μεν η έλλειψη του «κινδύνου» αυτού, πλην όμως υπογραμμίζεται ότι αρχικά το Σ.Ε.Κ.Ε. και αργότερα το Κ.Κ.Ε., παρά την περιθωριακή εκλογική του ισχύ, κατάφερε να εκφράσει τις επιδιώξεις ενός μαχητικού εργατικού κινήματος, και αυτός είναι ο λόγος που αντιμετωπίστηκε αμείλικτα, τόσο από τους βενιζελικούς όσο και από τους αντιβενιζελικούς, παρά την στην πράξη απουσία του παραπάνω «κινδύνου».

[216] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 149.

[217] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 153.

[218] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ. 381.

[219] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ. 382.

[220] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 248.

[221] Στους οποίους δόθηκε αμνηστία μετά την παλινόρθωση τον Σεπτέμβριο του 1935, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 151.

[222] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 150.

[223] Υπολογίζεται ότι απολύθηκαν τότε 1717 τακτικοί και 348 έκτακτοι δημόσιοι υπάλληλοι με καθαρά πολιτικά κριτήρια και ότι αποτάχθηκαν 1.000 περίπου αξιωματικοί σε σύνολο 5.000, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 150-151.

χρόνια που ακολούθησαν, γεγονός που υπήρξε χαρακτηριστικό γνώρισμά του[224]. Μάλιστα η Κυβέρνηση Τσαλδάρη προχώρησε και στην ιδιοποίηση της συντακτικής εξουσίας εκδίδοντας σαράντα έξι συντακτικές πράξεις. Ειδικότερα[225], μεταξύ άλλων, τις Σ.Π. Β'[226], Γ', Δ' και ΣΤ' τις αξιοποίησε για την παραπάνω εκκαθάριση του εν γένει κρατικού μηχανισμού, με την Κ' διέλυσε τις συνδικαλιστικές οργανώσεις των δημοσίων υπαλλήλων και ανέστειλε το δικαίωμα να ιδρύσουν νέες και κυρίως τέλος με την ΚΔ' επέτρεψε να ανασταλούν με διάταγμα, για εσωτερικούς λόγους[227], οι σημαντικότερες εγγυήσεις των ατομικών ελευθεριών. Η ανατροπή της Κυβέρνησης Τσαλδάρη από το κίνημα του στρατηγού Κονδύλη στις 10 Οκτωβρίου 1935 δεν ανέτρεψε τα παραπάνω δεδομένα, καθώς το νέο καθεστώς συνέχισε στο πεδίο αυτό το έργο της προηγούμενης Κυβέρνησης με την αμείλικτη δίωξη των αντιπάλων της, βενιζελικών και αριστερών, χρησιμοποιώντας εκτοπίσεις και διώξεις για την προσβολή του πολιτεύματος του πολιτικού και κοινωνικού καθεστώτος[228], με σκοπό να επιτύχει το επιθυμητό αποτέλεσμα στο δημοψήφισμα που προκηρύχθηκε για το πολιτειακό[229].

Η κοινοβουλευτική παρένθεση, που αρχίζει το Νοέμβριο του 1935 με την επάνοδο του Βασιλιά ήταν ένα μικρό διάλειμμα από τις παραπάνω πρακτικές, οι οποίες γρήγορα ξεκίνησαν πάλι με μεγάλη ένταση με την δικτατορία του Ι. Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936. Ο Βασιλιάς, στις 4 Αυγούστου 1936, εξέδωσε με πρόταση της Κυβέρνησης Μεταξά δύο βασιλικά διατάγματα. Με το δεύτερο εξ' αυτών διαλύθηκε η Γ' Αναθεωρητική Βουλή, χωρίς παράλληλα να προκηρυχθούν εκλογές, ενώ με το πρώτο ανεστάλη ισχύς των σημαντικότερων συνταγματικών εγγυήσεων των ατομικών ελευθεριών, με την αιτιολογία του κινδύνου αποσταθεροποίησης από

---

[224] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 156, Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 248.

[225] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 151-152.

[226] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ. 388.

[227] Η Συντακτική αυτή πράξη υπήρξε σταθμός στην εξέλιξη του θεσμού της κατάστασης πολιορκίας, καθώς τα Συντάγματα του παρελθόντος την είχαν προβλέψει μόνο για εξωτερικούς λόγους (αρ. 91 στο Σ. 1864/1911 και αρ. 97 στο Σ. 1927), βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 152 και 157, όπου εύγλωττα αναφέρεται ότι η δυνατότητα αυτή που παρείχε η Σ.Π. ΚΔ' έθεσε το Σύνταγμα υπό την αίρεση της εξυπηρέτησης της εκάστοτε πολιτικής σκοπιμότητας.

[228] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 251.

[229] Βλ. αναλυτικά τα μέτρα που έλαβε το καθεστώς αυτό σε Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 154-155.

τη δράση των κομμουνιστών[230], και ειδικότερα οι διατάξεις του άρθρου 5 (προσωπική ασφάλεια), 6 (ειδική προστασία των πολιτικών εγκληματιών), 10 (συνέρχεσθαι), 11 (συνετερίζεσθαι), 12 (άσυλο της κατοικίας), 14 (ελευθερία του τύπου), 20 (απόρρητο των επιστολών) και 95 (υπαγωγή των πολιτικών εγκλημάτων στα ορκωτά δικαστήρια) του Συντάγματος του 1864/1911, ενώ παράλληλα απαγορεύθηκε η λειτουργία των πολιτικών κομμάτων[231]. Η αναστολή των παραπάνω εγγυήσεων προφανώς δεν δημιουργεί την ανάγκη για την κήρυξη κατάστασης πολιορκίας, η οποία κηρύσσεται μόνο με την έναρξη του πολέμου (α.ν. 2606/28.10.1940), όταν λίγο αργότερα εκδίδεται και η μόνη συντακτική πράξη του καθεστώτος Μεταξά (6.11.1940 «περί αναστολής της ισοβιότητας και μονιμότητος»[232]) . Παράλληλα τα παραπάνω μέτρα επιτρέπουν αυστηρές νομοθετικές παρεμβάσεις και ειδικότερα, το ιδιώνυμο αντικαθίσταται με αυστηρότερες διατάξεις (α.ν. 117/1936 περί μέτρων προς καταπολέμισιν του κομμουνισμού και των εκ τούτου συνεπειών, 375/1936 περί κατασκοπείας[233], 1075/1936 περί μέτρων ασφάλειας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών[234]), οι οποίες επιτρέπουν κατ' ουσίαν την ύπαρξη αστυνομικού κράτους[235] με, μεταξύ άλλων, εκτοπίσεις, στρατόπεδα συγκέντρωσης, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων και δηλώσεις μετανοίας[236] πολιτών «υπόπτων» για τις πολιτικές τους απόψεις[237], αλλά

---

[230] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ.464.

[231] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 163, 172.

[232] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β', οπ.π., σ.498, βλ. αναλυτικά Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 256.

[233] Ο νόμος αυτός έμελλε να αξιοποιηθεί λίγο από το καθεστώς Μεταξά αλλά να διαδραματίσει όπως θα δούμε σημαίνοντα ρόλο αργότερα (ιδίως την περίοδο 1946-1949) με την ταύτιση των κομμουνιστών με κατασκόπους, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 168.

[234] Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ.480 επ., βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 172, όπου αναφέρεται ότι τα νομοθετήματα έφθασαν μέχρι την απαγόρευση της έκδοσης και εμπορίας βιβλίων με ανάλογο περιεχόμενο και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 167, όπου αναφέρεται ότι η καταστολή στη διάδοση των ιδεών έφθασε μέχρι τη δημόσια καταστροφή βιβλίων στην πυρά κατά το πρότυπο του γερμανικού ναζιστικού καθεστώτος.

[235] Βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 166, όπου εύγλωττα παρατηρείται ότι οι εξουσίες του καθεστώτος ήταν πραγματικά απεριόριστες.

[236] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 256, βλ. ενδεικτικά της έντασης της εφαρμογής των μέτρων είναι τα κάτωθι στατιστικά στοιχεία: Το καλοκαίρι του 1940 υπήρχαν περίπου 1.000 εκτοπισμένοι (600 στην Ακροναυπλία), ενώ 45.000-50.000 πολίτες υπέγραψαν δηλώσεις μετανοίας, είτε για να μην απολυθούν, είτε για να μην εκτοπισθούν, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 308-309.

[237] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 173.

και σκληρά και απάνθρωπα βασανιστήρια[238], ενώ τέλος το καθεστώς απέφευγε συστηματικά να οδηγεί τους αντιπάλους του στα δικαστήρια και τους εκτοπίζει, όχι προς αποφυγή τυχόν δικαίωσης τους, αλλά για να μη βρίσκουν βήμα για τη διάδοση των ιδεών τους[239].

Η περίοδος της κατοχής (1941-1944) χαρακτηρίζεται από απόλυτη αυθαιρεσία και δεν αντέχει στη βάσανο της κριτικής σε σχέση με το σεβασμό των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών[240], καθώς όλη την εξουσία την κατέχουν οι κατοχικές δυνάμεις και κατ' ουσίαν «διορίζουν» τις κατοχικές κυβερνήσεις[241], χωρίς να δεσμεύονται από Σύνταγμα, δικαιώματα και ελευθερίες. Χαρακτηριστικά μόνο δείγματα της απόλυτης αυθαιρεσίας αποτελεί η γενοκτονία των Ελλήνων Εβραίων της Θεσσαλονίκης[242], η περαιτέρω εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού, η διατήρηση τις φυλακές των πολιτικών κρατουμένων της δικτατορίας Μεταξά, η επιστράτευση του αντρικού πληθυσμού (ΦΕΚ 22.3.1943), η επίταξη κάθε είδους εμπορευμάτων χωρίς αποζημίωση[243] και τέλος οι εκτελέσεις κρατουμένων ή αμάχων υπό μορφή αντιποίνων.

Η απελευθέρωση της Αθήνας από τους Γερμανούς στις 12 Οκτωβρίου 1944 εγκαινιάζει μια νέα, δυστυχώς, σκοτεινή περίοδο. Η άφιξη στην Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου της Κυβέρνησης εθνικής ενότητας, τα Δεκεμβριανά που ακολούθησαν, η Συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945, η μη εφαρμογή αυτής, η «λευκή τρομοκρατία» που ακολούθησε, οδήγησαν, με τη βοήθεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, το οποίο σε σειρά αποφάσεων του που εκδόθηκαν (πρώτη ήταν η ΣτΕ 13/1945[244]) απέρριψε τη θεωρία των de facto κυβερνήσεων, στην επαναφορά του

---

[238] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 166.

[239] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 168, βλ. ομοίως και και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 173, όπου διασώζεται απόσπασμα από επίσημο προπαγανδιστικό κείμενο της δικτατορίας που αναφέρει ότι *«...αι ποινικαί δίκαι των συλλαμβανομένων κομμουνιστών, ου μόνον δεν εξυπηρετούν τον αντικομουνιστικόν αγώνα του Κράτους, αλλά, τουναντίον, παρείχον σπουδαίο βήμα δημοσκοπικής προπαγάνδας και επηρεασμού αφελών ακροατών υπέρ των ιδεών τους...»*.

[240] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 10.

[241] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 257, 259.

[242] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 259.

[243] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 7-15.

[244] ΣτΕ 13/1945, δημ. σε http://www.adjustice.gr. Είναι αξιοσημείωτο ότι η απόφαση αυτή, προβαίνει στην ομολογουμένως θαρραλέα αυτή νομική αντιμετώπιση σε υπόθεση που αφορούσε αίτηση ακύρωσης του από 16.11.1944 διατάγματος που προέβλεψε την απόλυση προσώπων που συνεργάστηκαν με τις αρχές κατοχής, τη στιγμή που παρόμοια θαρραλέα στάση δεν τήρησαν τα Δικαστήρια στον έλεγχο της νομιμότητας και συνταγματικότητας των μέτρων αναστολής ή περιορισμού των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθερίων, ούτε την περίοδο που προηγήθηκε, ούτε την

Συντάγματος του 1864/1911, ενώ παράλληλα την περίοδο αυτή τα περισσότερα μέτρα κατά των ατομικών δικαιωμάτων και των ελευθεριών της δεκαετίας του 1920 και του 1930, που περιγράψαμε ανωτέρω, βρίσκονταν σε ισχύ και εφαρμόστηκαν εντατικά[245].

Μετά την έναρξη του εμφυλίου (1946-1949) νέα πληθώρα αυταρχικών μέτρων τέθηκαν σε ισχύ, για την αντιμετώπισή του, που αφορούσαν μεταξύ άλλων, διοικητικές εκτοπίσεις, ίδρυση στρατοπέδων συγκεντρώσεως, εκκαθαρίσεις δημοσίων υπαλλήλων, πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων, δηλώσεις μετανοίας, στέρηση ιθαγένειας[246], δημεύσεις[247], στέρηση γεωργικού κλήρου, διάλυση πολιτικών οργανώσεων[248], χωρίς να επιβληθεί ανοιχτή δικτατορία αλλά τηρώντας τα προσχήματα της κοινοβουλευτικής νομιμότητας[249].

Ενδεικτικά μόνο, καθώς η πλήρης ανάλυση του θέματος εκφεύγει των ορίων της παρούσας μελέτης, αναφέρουμε τα παρακάτω αυταρχικά μέτρα. Κατ' αρχήν θα πρέπει να επισημάνουμε σε ό,τι αφορά τη διοικητική εκτόπιση[250]: **α)** ότι με **το α.ν. 435/1945** επαναφέρεται σε ισχύ ο παλαιός **ν. ΤΟΔ'/1871** «περί καταδιώξεως της ληστείας», που επέτρεπε την ομαδική εκτόπιση των στενότερων συγγενών προσώπων

περίοδο που ακολούθησε. Παραθέτουμε ένα χαρακτηριστικό απόσπασμα: *«Επειδή αι μετά την απελευθέρωσιν εγκατασταθείσαι κυβερνήσεις έχουσι την προέλευσιν αυτών ουχί επαναστατικήν, αλλά συνταγματικήν και νόμιμον, ως προκύπτει εκ του διορισμού αυτών υπό του κατά το Σύνταγμα αρμοδίου ανωτάτου Άρχοντος, εκ του υπό των μελών αυτών δοθέντος όρκου υπακοής εις το Σύνταγμα και εκ των επανειλημμένων προγραμματικών δηλώσεων περί εμπεδώσεως της νομιμότητος, της ισοπολιτείας και του Κράτους δικαίου.»*, βλ. σχετικά και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333.

[245] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 332-333, 340-341.

[246]Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 346-347, όπου αναφέρεται ότι η στέρηση της ιθαγένειας προβλέφθηκε, έως το 1963 οπότε καταργήθηκε, ως διοικητικό μέτρο με το ψήφισμα ΛΖ΄/1947, κατά όσων *«δρουν αποδεδειγμένα αντεθνικά ή ενισχύουν τον κατά τους κράτους διεξαγόμενον συμμοριακόν αγώνα»*, δυνάμει του οποίου αφαιρέθηκε η ελληνική ιθαγένεια από 22.266 άτομα, ενώ σε αυτά τα πρόσωπα άλλη ρύθμιση (ψήφισμα Μ΄/1948) επέτρεπε δήμευση της περιουσίας τους και άλλο ψήφισμα (Ν'/1948) αφαίρεση στους κληρούχους της νομής κτημάτων που τυχόν τους είχε παραχωρηθεί., Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ. 701 επ., βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271, όπου αναφέρεται ότι από το 1948 έως το 1963 επιβλήθηκαν 22.266 στερήσεις ιθαγένειας.

[247] βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 67, όπου αναφέρεται ότι στόχος των δημεύσεων ήταν να στερηθούν αυτοί στους οποίους επιβάλλονταν τα στοιχειώδη μέσα διαβίωσης και ότι επιβάλλονταν και σε όσους ενίσχυαν με οποιονδήποτε τρόπο τα πρόσωπα αυτά, μέτρο που εφαρμόστηκε αυθαίρετα ιδίως στους αγροτικούς πληθυσμούς που γειτνίαζαν με τις εστίες των ανταρτών κατά τη διάρκεια του εμφυλίου.

[248] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 270.

[249] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 336, 341.

[250] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 341-342.

που είχαν επικηρυχθεί, και με νεότερη ρύθμιση τα πρόσωπα αυτά δεν χρειάζεται να είναι απαραίτητα ληστές αλλά αρκεί να είναι επικίνδυνα για τη δημόσια τάξη[251], **β)** ότι με το **ν.δ. της 4.5.1946** αναβίωσε το νομοθετικό διάταγμα της δικτατορίας του Παγκάλου για τη διοικητική εκτόπιση που επέτρεπε την εκτόπιση υπόπτων και όχι ενόχων για πράξεις αντικείμενες στη δημόσια τάξη και ασφάλεια της χώρας, η οποία εκτόπιση με νεότερη ρύθμιση κατέστη εφικτό να διαρκεί επ' αόριστον «εξαιρετικώς διαρκούσης της ανταρσίας» (**ν.δ. 687/1948**)[252], **γ)** ότι με τον **α.ν. 511/1947** επετράπη στην αστυνομία να απαγορεύει, μεταξύ άλλων, την κυκλοφορία τη νύχτα, τις συγκεντρώσεις, την έκδοση εντύπων, την ίδρυση συλλόγων ή εντευκτηρίων, ενώ με τον ίδιο νόμο που παρέπεμπε στον μεταξικό α.ν. 2430/1940 εξουσιοδοτήθηκε ο Υπουργός Δημόσιας Τάξης να οργανώσει τη ζωή των εκτοπισμένων επί «πειθαρχημένης» βάσης. Είναι χαρακτηριστικό της έντασης της εφαρμογής των μέτρων ότι μόνο στη Μακρόνησο το καλοκαίρι του 1949 ο αριθμός των εκτοπισμένων ξεπερνούσε τους 20.000, ενώ τον Οκτώβριο του 1949, λίγο μετά τη λήξη του εμφυλίου τον Αύγουστο του 1949, ρυθμίστηκε εξ' αρχής το καθεστώς της Μακρονήσου με το ψήφισμα ΟΓ΄/1949, το οποίο, μεταξύ άλλων, ίδρυσε ως ν.π.δ.δ. τον *Οργανισμό Αναμορφωτηρίων Μακρονήσου* και προέβλεψε τις *δηλώσεις μετανοίας* σε βάρος των κρατουμένων, ώστε να απαρνηθούν την ιδεολογία τους και να *ανανήψουν*, μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο αφάνταστων φυσικών και ψυχολογικών πιέσεων[253] και βασανιστηρίων παρά τη διεθνή κατακραυγή[254].

Η εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού και ο διαρκής έλεγχος του φρονήματος σε σχέση με τη συμμετοχή σε αυτόν κατά την περίοδο αυτή, αλλά και

---

[251] Βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 66, όπου αναφέρεται ότι ο νόμος παρείχε το πλεονέκτημα της διεύρυνσης του κύκλου διωκομένων και παρουσίαζε τους αγωνιστές της εθνικής αντίστασης ως ληστές, ενώ συνέχιζε να εφαρμόζεται και σε όλη τη δεκαετία του 1950 παρά το γεγονός ότι είχε πλέον λήξει, από το 1949, ο εμφύλιος πόλεμος.

[252] Το νομοθέτημα αυτό παρέμεινε σε ισχύ μέχρι το 1962 και δυνάμει αυτού κρατήθηκαν δεκάδες χιλιάδες (γυναίκες, άντρες και σε κάποιες περιπτώσεις και παιδιά) με απλή απόφαση των αστυνομικών αρχών ως ύποπτοι διατάραξης της δημόσιας τάξης, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 67.

[253] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 342-343, όπου εύστοχα παρατηρείται επίσης ότι πέντε μόλις χρόνια μετά το κλείσιμο του Άουσβιτς λειτούργησε στην Μακρόνησο ένα stricto sensu στρατόπεδο συγκέντρωσης για πρώτη φορά μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και ότι παρόλο που η συνολική λειτουργία του δεν ξεπέρασε τα επτά χρόνια (1946 για στρατιωτικούς, από 1948 για πολίτες, το 1950 κλείνει ως στρατόπεδο συγκέντρωσης με τον α.ν. 1504/1950 της Κυβέρνησης Πλαστήρα και λειτουργεί μέχρι το 1954 για *υπόπτους* κληρωτούς και εφέδρους) έμεινε στην συλλογική μνήμη **ως παράδειγμα ανέλεγκτης κρατικής βίας** και υποκρισίας, λόγω των μεθόδων που χρησιμοποιήθηκαν εκεί.

[254] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 67.

μετά τον εμφύλιο, δεν μπορεί να συγκριθεί ποσοτικά και ποιοτικά με ό,τι έλαβε χώρα τις προηγούμενες περιόδους, στηρίχθηκε δε, αρχικά στο **Θ'/1946 ψήφισμα** και αργότερα στον **α.ν. 516/1948** που ακολούθησε το πρότυπο του αμερικάνικου μακαρθισμού), τα οποία, αφενός μεν, επέτρεπαν την εκκαθάριση του κρατικού μηχανισμού, αφετέρου δε, τον προληπτικό έλεγχο του φρονήματος κατά τον διορισμό και τη δυνατότητα υπογραφής δήλωσης νομιμοφροσύνης για την αποφυγή των δυσάρεστων συνεπειών[255]. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 12% των δημοσίων υπαλλήλων (7.972 σε σύνολο 63 χιλιάδων[256]) απολύεται ή εξαναγκάζεται σε παραίτηση μόνο μέσα στο 1947[257], ενώ στο τέλος του ίδιου έτους εξαγγέλθηκε από την Κυβέρνηση μια ακόμη εκκαθάριση με στόχο την απομάκρυνση 15.000 ακόμη δημοσίων υπαλλήλων.

Ξεχωριστή θέση ανάμεσα στα νομοθετήματα του εμφυλίου έχουν **το ψήφισμα Γ΄/1946 και ο α.ν. 509/1947[258],** ο οποίος κυρώθηκε με το ψήφισμα ΜΗ'/1948[259] και απέκτησε αυξημένη τυπική ισχύ. Σε ό,τι αφορά το πρώτο σημειώνουμε τα εξής: Με αυτό έλαβε χώρα η πρώτη κυβερνητική αντίδραση στην ένοπλη εξέγερση, κύριο χαρακτηριστικό της οποίας κατά την εύγλωττη διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου, ήταν *«μια επίφαση νομιμότητας, με παράλληλη προσπάθεια να στιγματιστεί ο αντίπαλος ως αντεθνικός»* και απειλούσε με την ποινή του θανάτου οποιονδήποτε, κατά τη διατύπωση του, συνωμοτούσε ή διήγειρε σε στάση ή ήταν σε συνεννόηση με ξένους ή κατήρτισε ένοπλες ομάδες ή μετείχε σε προδοτικές ενώσεις, και σε κάθειρξη κάθε εκούσια προπαρασκευαστική πράξη για τους παραπάνω σκοπούς και με ισόβια σε περίπτωση που υπήρχαν επιβαρυντικές περιπτώσεις[260]. Όσον αφορά το δεύτερο σημειώνονται τα εξής: Με αυτό, και δυνάμει του πρώτου

---

[255] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 345-346, όπου επιπλέον αναφέρεται ότι όλες οι μετεμφυλιακές κυβερνήσεις χρησιμοποίησαν αυτή την πρακτική με κυμαινόμενη ένταση έως το 1974 (!), οπότε και καταργήθηκε, λίγο μετά την πτώση της δικτατορίας των συνταγματαρχών, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 65, όπου αναφέρεται ότι η άρνηση υπογραφής της δήλωσης αυτής συνιστούσε τεκμήριο ότι ο υπάλληλος εμφορείται από *αντεθνικές ιδέες* και ότι η πρακτική καταργήθηκε το 1974.

[256] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 63.

[257] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271.

[258] Βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 69, όπου εύστοχα αναφέρεται ότι τα νομοθετήματα αυτά σημάδεψαν την πολιτική και συνταγματική ιστορία της Ελλάδας.

[259] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 270, Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ.695, 707, 716.

[260] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 347-348, όπου επίσης σημειώνεται ότι αυτό, αν και η εφαρμογή του ανεστάλη κατά περιόδους, παρέμεινε τυπικά σε ισχύ μέχρι το 1974!

άρθρου του, σε άμεση απάντηση του σχηματισμού Προσωρινής Κυβέρνησης του βουνού, τέθηκε εκτός νόμου το ΚΚΕ (το οποίο νομιμοποιείται μόλις το 1974 με το ν.δ. 59/1974 που καταργεί τον α.ν. 509/1947[261]), το ΕΑΜ και η Εθνική Αλληλεγγύη καθώς και κάθε άλλο πολιτικό κόμμα, σωματείο ή οργάνωση που θα συνεργάζονταν με αυτά ή θα επιδίωκε παρόμοιους σκοπούς, ενώ στο δεύτερο άρθρο του, επανέλαβε, με πολύ αυστηρότερες τη ρύθμιση του «ιδιώνυμου» του 1929, και απειλούσε με ποινές που κυμαίνονταν από κάθειρξη μέχρι το θάνατο[262]. Αν και τα στατιστικά στοιχεία δεν είναι επίσημα, αξίζει να παραθέσουμε, ότι δυνάμει των δύο παραπάνω νομοθετημάτων από το 1946-1951 επιβλήθηκαν συνολικά 7.500 θανατικές καταδίκες (κυρίως από έκτακτα στρατοδικεία), εκ των οποίων εκτελέσθηκαν 4.000-5.000, ενώ φυλακίσθηκαν 10.966 άτομα[263].

Πρέπει επίσης να επισημανθεί ότι σε αντίθεση με ό,τι συνέβη σε άλλες χώρες, η επιβολή των παραπάνω αυταρχικών μέτρων έγινε «νομότυπα» δια μέσου της κύρωσης των σχετικών νομοθετημάτων με ψηφίσματα ίσης συνταγματικής ισχύος με το Σύνταγμα, που δημιούργησαν ένα αυτόνομο corpus ρυθμίσεων («παρασύνταγμα»[264]), που αν και κατά περιεχόμενο ήταν προδήλως αντισυνταγματικό ήταν σε θέση να συνυπάρχει με το Σύνταγμα, γεγονός που συνεχίστηκε εν πολλοίς μέχρι το 1974, δηλαδή για 25 χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου και στο οποίο οφείλεται η ένδεια της προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών στην μετεμφυλιακή περίοδο[265]. Ειδικότερα, με το ψήφισμα της 29ης Απριλίου 1952 διατηρήθηκαν σε ισχύ, μεταξύ άλλων, το ψήφισμα Γ΄/1946 και ο α.ν. 509/1947.

Υπό το Σύνταγμα όμως του 1952[266] αξιοποιήθηκε έντονα, για την αντιμετώπιση του «εσωτερικού εχθρού[267]» **ο α.ν. 375/1936 περί κατασκοπείας**

---

[261] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271.

[262] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 349-350.

[263] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 350.

[264] Βλ. αναλυτικά για το ζήτημα αυτό, Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, οπ.π., σελ. 369 επ.

[265] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 351-352.

[266]Είναι αξιοσημείωτο ότι στο πεδίο των ελευθεριών σημειώθηκε η πλέον έντονη οπισθοχώρηση του Συντάγματος αυτού σε σχέση με τα προηγούμενα, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 368, βλ. και Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 32, όπου σημειώνεται ότι το Σύνταγμα στο πεδίο των δικαιωμάτων χαρακτηρίζονταν από μια ροπή προς τον αυταρχισμό, σε σύγκριση με εκείνα του 1911 και του 1927 και επισημαίνεται ότι πλάι σ' αυτά αξίζει να σημειωθεί και η καθιέρωση, ιδίως δυνάμει των άρθρων 16 και 100, της θολής κοσμοθεωρίας του «ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» και του πολιτικού της ισοδυνάμου των «εθνικών ιδεωδών».

δυνάμει του οποίου τα στρατοδικεία μπορούσαν να επιβάλλουν την ποινή του θανάτου σε όσους είχαν ενεργήσει με σκοπό την κατασκοπεία. Δυνάμει αυτού εκτελέστηκαν έως το 1955, μεταξύ άλλων, ο Ν. Μπελογιάννης, ο Ν. Πλουμπίδης, ο Χρ. Καρανταής, ενώ έως τις αρχές της δεκαετίας του 1960 καταδικάσθηκαν ως «κατάσκοποι» σε ποινές πολλών ετών, μεταξύ άλλων, ο Μ. Γλέζος, ο Κ. Φιλίνης, ο Χ. Φλωράκης, χωρίς να υπάρχουν συγκεκριμένες αποδείξεις[268]. Οι λόγοι που προκρίθηκε η αξιοποίηση του μεταξικού αυτού νομοθετήματος, έναντι άλλων, και ιδίως έναντι του νέου τότε ποινικού κώδικα, ο οποίος αντιμετώπιζε διεξοδικά την κατασκοπεία[269], φωτίζουν ακόμα πιο έντονα μια σκοτεινή πλευρά της συνταγματικής μας ιστορίας. Η αξιοποίησε του νόμου αυτού επέτρεπε την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων από τα έκτατα στρατοδικεία που ήταν περισσότερο ελεγχόμενα[270], διευκόλυνε στην στιγματοποίηση των κατηγορουμένων ως αντεθνικών στοιχείων[271] που λειτουργούν κατά του έθνους και τέλος έδινε τη δυνατότητα να επιβληθεί η ποινή του θανάτου, ποινή που το Σύνταγμα (αρ. 18 εδ. γ') απαγόρευε στους πολιτικούς εγκληματίες, καθώς αφαιρούσε από τους κατηγορούμενους τη δυνατότητα να υπαχθούν στην παραπάνω κατηγορία[272].

Στο ίδιο πλαίσιο, υπό το Σύνταγμα δηλαδή του 1952 και του παρασυντάγματος, συνεχίστηκε και η πρακτική των διοικητικών εκτοπίσεων, αλλά και ο προληπτικός έλεγχος του φρονήματος. Είναι χαρακτηριστικό, ότι από το 1951 έως το 1967, είτε με απόφαση των Επιτροπών Ασφαλείας, είτε με δικαστική απόφαση ως παρεπόμενη ποινή των καταδικαζόμενων στα πλαίσια του Γ' Ψηφίσματος, του α.ν. 509 ή και του α.ν. 375, επιβλήθηκαν 1.722 εκτοπίσεις εκ των οποίων οι 1.310 ήταν διοικητικές, που συνήθως υπερέβαιναν, δυνάμει του ν.δ. 687/1948, τους 24 μήνες που έθετε ως όριο το ν.δ. 392/1947[273]. Παράλληλα σε όλη αυτή την περίοδο το «πιστοποιητικό κοινωνικών φρονημάτων» είχε αναχθεί σε αναγκαίο προαπαιτούμενο

---

[267] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 387-388, όπου σημειώνεται ότι ο νόμος αυτός χρησιμοποιήθηκε για την ποινική καταστολή των κομμουνιστών, βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 270.

[268] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 390, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 116.

[269] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 389.

[270] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 115.

[271] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 390.

[272]Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 115.

[273] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392, όπου παράλληλα σημειώνεται ότι ο τελευταίος εκτοπισμένος της περιόδου 1946-1950 απολύθηκε το 1963.

σε ένα τεράστιο φάσμα της ζωής (π.χ. από άδεια οδήγησης, άδεια κυνηγίου έως διαβατήριο, εισαγωγή σε πανεπιστήμιο κ.α.), διακρίνοντας τους πολίτες σε «εθνικόφρονες» και μη, περιθωριοποιώντας μια ευρύτερη κατηγορία πολιτών (πέρα από τους κομμουνιστές), και αυτό διότι εκείνοι δεν συμμερίζονταν μια συγκεκριμένη ιδεολογία[274], με οδυνηρές συνέπειες για την ποιότητα της δημοκρατίας και των ελευθεριών υπό το Σύνταγμα του 1952.

Τελευταίος σταθμός στην περιοδολόγηση της πορείας των συνταγματικών δικαιωμάτων και ελευθεριών μέχρι το Σύνταγμα του 1975 είναι η περίοδο της δικτατορίας των συνταγματαρχών (1967-1974). Στις 21 Απριλίου του 1967 ομάδα συνταγματαρχών[275] με αρχηγό το Γ. Παπαδόπουλο επιβάλει επταετή δικτατορία (με τη μεσολάβηση και του στρατιωτικού κινήματος Δ. Ιωαννίδη στις 25 Νοεμβρίου 1973[276]). Η περίοδος αυτή δεν αντέχει σε κριτική, ωστόσο με συντομία θα αναφέρουμε τα εξής: Η πρώτη πράξη της δικτατορίας (το β.δ. 280/1967) ανέστειλε τις κυριότερες εγγυήσεις των ελευθεριών, κήρυξε κατάσταση πολιορκίας και συγκρότησε έκτακτα στρατοδικεία[277]. Η αυθαίρετη καταστολή περιλάμβανε το επόμενο διάστημα, μεταξύ άλλων, αθρόες συλλήψεις και φυλακίσεις για πολιτικούς λόγους[278], εκτοπίσεις, επ' αόριστο κρατήσεις, βασανιστήρια[279], διώξεις κατά του τύπου, κατάπνιξη της ελευθερίας της έκφρασης, διάλυση σωματείων και εν γένει ενώσεων, στέρηση ιθαγένειας, δήμευση περιουσίας των αντιπάλων και εκτεταμένες

---

[274] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392.

[275] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 278.

[276] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 279.

[277] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 413.

[278] Χαρακτηριστικά παραθέτουμε τα εξής: α) 8.000 περίπου συλλήψεις έγιναν την ίδια μέρα του πραξικοπήματος και τις επόμενες ημέρες, μεταξύ των οποίων ήταν ο Πρωθυπουργός και αρκετά μέλη της Κυβέρνησης, β) 6.844 από τους συλληφθέντες εκτοπίστηκαν στη Γυάρο, γ) 80.000 συλλήψεις συνολικά έλαβαν χώρα κατά την επταετία για πολιτικούς λόγους, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 414-415.

[279] Μια από τις γλαφυρές περιγραφές βασανιστηρίων περιέχεται σε Ηλιού Η., Το μήνυμα του Θουκυδίδη, οπ.π., σ. 216, όπου ο Η. Ηλιού περιγράφει προσωπική του εμπειρία από κράτηση και βασανιστήρια λέγοντας τα εξής (η έμφαση δική μου): *«Φτάνουμε στην 21η Απρίλη 1967. Συλλαμβάνομαι ξημερώματα και μεταφέρομαι με χιλιάδες άλλους, στον Ιππόδρομο, όπου στις 23 Απρίλη με τσάκισαν στο ξύλο,* ***μου έκαναν εικονική εκτέλεση*** *...και ύστερα από ένα μήνα πίσω στο νοσοκομείο Άγιος Παύλος των φυλακών Αβέρωφ, όπου έζησα τριάμιση χρόνια* ***κάτω από σκληρή απομόνωση*** *που συχνά έφτανε στο σημείο να περιορίζομαι σ' ένα δωματιάκι δύο μέτρα επί τρία, με τσίγκια στα παράθυρα για να μη βλέπω και εγώ δεν ξέρω που.* ***Η απομόνωση υπήρξε ίσως το μεγαλύτερο, αν και όχι σωματικό, βασανιστήριο*** *που υπέστην κατά τη διάρκεια των εννιάμιση συνολικά ετών* ***που στερήθηκα την ελευθερία μου για να μη απαρνηθώ τις πεποιθήσεις μου****.».*

εκκαθαρίσεις στη δημόσια διοίκηση, τα πανεπιστήμια και το δικαστικό σώμα[280]. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της πρακτικής της δικτατορίας ήταν ότι παρέπεμπε συστηματικά σε δίκη τους αντιπάλους της, προσπαθώντας να τηρήσει προσχήματα νομιμότητας για να αντεπεξέλθει και στη διεθνή πίεση, χρησιμοποιώντας εν πολλοίς το νομικό πλαίσιο που ήδη προϋπήρχε (α.ν. 509/1947[281], α.ν. 375/1936), απαντώντας έτσι εμμέσως στους επικριτές της ότι απλά εφαρμόζει τους νόμους[282]!

7. Ο ασθενής νομολογιακός έλεγχος

Ο νομολογιακός έλεγχος στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα έχει να επιδείξει την εντυπωσιακή, για τα δεδομένα της εποχής, νομολογιακή ανάδειξη του ελέγχου της αντισυνταγματικότητας των νόμων[283]. Η ΑΠ 18/1871 σηματοδότησε την αρχή

---

[280] βλ. αναλυτικά Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 412-421.

[281] Στο σημείο αυτό ας μου επιτραπεί παρέχοντας ένα παράδειγμα μιας τέτοιας απόφασης, ώστε να αντιληφθεί ο αναγνώστης το πνεύμα της εποχής, να διασώσω, παράλληλα, από την ιστορική λήθη την καταδίκη μιας ομάδας, κυρίως φοιτητών, από τον τόπο καταγωγής μου, την Πρέβεζα, μεταξύ των οποίων και ο εικοσιτριάχρονος, τότε πατέρας μου Ευάγγελος Γρ. Αυδίκος φοιτητής της Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων, η ιστορία των οποίων δεν χώρεσε μέχρι σήμερα, ούτε στις υποσημειώσεις των ιστορικών μελετών.

Με την υπ' αριθ. 108/1974 απόφαση του Διαρκούς Στρατοδικείου Ιωαννίνων (αδημ.) καταδικάσθηκε μια ομάδα 27 ατόμων, οι οποίοι κατηγορήθηκαν για παραβίαση του άρθρου 2 παρ. 1 και 2 του α.ν. 509/1947 για τη συγκρότηση μιας ομάδας αντιδικτατορικής σκέψης και δράσης με το όνομα «Άρης Βελουχιώτης», η δράση της οποίας ομολογουμένως διέπονταν από ερασιτεχνισμό, πλην όμως αποτέλεσε μια αξιόλογη προσπάθεια αντιδικτατορικής δράσης στην ελληνική επαρχία. Οι ποινές κυμάνθηκαν στην απόφαση αυτή σε 10 έτη, 6 έτη, 4 έτη ή και 1 έτος φυλάκιση ανάλογα με τις επιμέρους πράξεις που αποδίδονταν στους κατηγορουμένους. Αξίζει να σημειωθεί ότι η απόφαση αυτή εκδόθηκε **λίγες μόνο ημέρες πριν την κατάρρευση της δικτατορίας** το 1974 **και εντούτοις εφαρμόζει κανονικά τον α.ν. 509/1947.**

Παραθέτω τα εξής χαρακτηριστικά αποσπάσματα: α) τμήμα της κατάθεσης του πρώτου μάρτυρα κατηγορίας, όπου αναφέρονται τα εξής: «Υπηρετώ στο Τμήμα Ασφαλείας Ιωαννίνων και μεταξύ άλλων ασχολούμαι με την εθνική ασφάλεια της χώρας από το Κ.Κ.Ε., όπερ από της συστάσεως του έθεσεν εαυτό εις την υπηρεσία του Διεθνούς Κομμουνισμού και κατέστη όργανο αυτού...Τελευταίως εις την πόλιν των Ιωαννίνων και επί τοίχου οικίας τινός της οδού Δόμπολη ανεγράφησαν αντεθνικά και αντικυβερνητικά συνθήματα...Ούτω ο....προς εξάπλωσιν της οργανώσεως, διοργάνωσεν επτά (7) συνολικώς παρανόμους συγκεντρώσεις φοιτητών...», β) τμήμα της κατάθεσης του δεύτερου μάρτυρα κατηγορίας, όπου αναφέρονται τα εξής: «Ο.....μετά την σύλληψιν του εδήλωσεν ότι συμμετείχε εις τας συζητήσεις δια να ενημερωθεί επί κοινωνικών θεμάτων και μου έδωσεν την εντύπωσιν ότι ήτο ειλικρινής....Ο... μου είπεν ότι ο ίδιος είναι κομμουνιστής. Εκτός τούτου και από τας ενέργειας αυτού βγάζω το συμπέρασμα ότι πράγματι είναι κομμουνιστής αμετανόητος.», γ) τμήμα της κατάθεσης του πρώτου μάρτυρα υπεράσπισης, όπου αναφέρονται τα εξής: «Ούτος προέρχεται από μια καλήν και υποδειγματική οικογένεια, η οποία είναι εθνικόφρων».

[282] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 419-421, μεταξύ άλλως, αναφέρεται επίσης και αξίζει να επισημανθεί ότι με τα παραπάνω νομοθετήματα διώχθηκαν και πολλοί συντηρητικοί πολίτες για αντιδικτατορική δράση.

[283] Βλ. αναλυτικά για το ζήτημα αυτό, Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, οπ.π., σελ. 179 επ.

αυτής της διαδικασίας. Η εντυπωσιακή και θαρραλέα πάντως αυτή αρχή δεν είχε ανάλογη συνέπεια σε ένταση και διάρκεια καθώς στη συνέχεια και ουσιαστικά έως τον Μεσοπόλεμο τα δικαστήρια στη χώρα μας δεν άσκησαν με συνέπεια την αρμοδιότητά τους αυτή, η οποία ασκήθηκε συστηματικότερα από το 1929 από το Συμβούλιο της Επικρατείας, επ' ευκαιρία του ελέγχου της διοικητικής δράσης[284]. Εξάλλου, από όσα ήδη αναφέρθηκαν παραπάνω προκύπτει ότι, τόσο η εκτελεστική, όσο και η νομοθετική εξουσία στην Ελλάδα, προέβησαν διαχρονικά και με ιδιαίτερη ένταση από το 1915 έως το 1974 σε συστηματικές παραβιάσεις του Συντάγματος, οι οποίες δεν κατέστη εφικτό να θεραπευθούν στα πλαίσια του νομολογιακού ελέγχου της δράσης τους. Σε αυτό βέβαια συνέβαλλε και η συστηματική εκκαθάριση των αντιφρονούντων από τους κόλπους της δικαστικής εξουσίας από την εκάστοτε εξουσία που επιδίωκε την αποτελεσματική επιβολή της πολιτικής της, χωρίς αυτό να εξαλείφει το παραπάνω έλλειμμα και τις αδυναμίες του νομολογιακού ελέγχου.

Στο σημείο αυτό παρατίθενται μερικά μόνο παραδείγματα του παραπάνω ασθενούς νομολογιακού ελέγχου, καθώς η πλήρης ανάλυση του ζητήματος αυτού εκφεύγει από τα όρια της παρούσας μελέτης.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι, κατά την χαρακτηριστική διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου, *ο δισταγμός των δικαστηρίων* να αμφισβητήσουν την πρακτική της αυθαίρετης κυβερνητικής νομοθεσίας που έπαιρνε, π.χ. υπό το Σύνταγμα του 1927, τη μορφή, είτε της απευθείας κυβερνητικής νομοθέτησης (π.χ. αναγκαστικοί νόμοι), είτε της νομοθέτησης κατά εξαιρετικά ευρεία εξουσιοδότηση από τη Βουλή, που συνεπάγονταν, κατά παράβαση του Συντάγματος τη μεταφορά της νομοθετικής εξουσίας στα χέρια της εκτελεστικής[285]. Ο Α. Σβώλος στο ζήτημα αυτό χαρακτηριστικά σημείωσε ότι οι πρακτικές αυτές βρίσκονταν ένα βήμα πριν την κατάργηση των ίδιων των δημοκρατικών θεσμών[286]. Τις πρακτικές αυτές νομιμοποίησαν με τη νομολογία τους τα δικαστήρια[287]. Η ίδια πρακτική συνεχίστηκε και υπό το Σύνταγμα του 1952 με άλλη βέβαια μορφή καθώς την περίοδο εκείνη τα δικαστήρια και ιδίως το Συμβούλιο της Επικρατείας απέφυγαν να ελέγχουν την

[284] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 140.

[285] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 268.

[286] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 138.

[287] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 138.

νομιμότητα της έκδοσης κανονιστικών πράξεων και τη συνδρομή των όρων της ανάγκης για την έκδοση νομοθετικών διαταγμάτων[288].

Στο πλαίσιο αυτό πρέπει να επισημανθεί και το παράδειγμα της τυπικά νόμιμης συνύπαρξης του «παρασυντάγματος» με το Σύνταγμα δια μέσου της κύρωσης των σχετικών νομοθετημάτων με ψηφίσματα ίσης συνταγματικής ισχύος με το Σύνταγμα, που αν και κατά περιεχόμενο ήταν προδήλως αντισυνταγματικό ήταν σε θέση να συνυπάρχει με το Σύνταγμα, γεγονός που συνεχίστηκε εν πολλοίς μέχρι το 1974[289], την οποία συνύπαρξη δεν έλεγξαν νομολογιακά τα δικαστήρια[290].

Περαιτέρω, είναι προφανές ότι η διοικητική εκτόπιση και ιδίως η προληπτική διοικητική εκτόπιση των υπόπτων που αποφασίζονταν από διοικητικό όργανο και όχι από δικαστήριο ήταν αντισυνταγματική (αρ. 10 και 11 του Σ.), γεγονός όμως δεν εμπόδισε τα δικαστήρια της εποχής να κρίνουν διαφορετικά και να τη θεωρήσουν σύμφωνη με το Σύνταγμα, υιοθετώντας μια παράδοξη ερμηνεία αυτού[291]. Είναι χαρακτηριστική η διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου για το ζήτημα αυτό, ο οποίος σημειώνει ότι το αυθαίρετο αυτό μέτρο κανένα δικαστήριο δεν τόλμησε να το χαρακτηρίσει ως αντισυνταγματικό, παρά την κραυγαλέα αντίθεσή του προς τις εγγυήσεις της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας[292].

Ένα εξαιρετικά, επίσης, σημαντικό παράδειγμα ασθενούς νομολογιακού ελέγχου είναι η διαρκής κατά τη δεκαετία του 1950 και έως το 1962 κρίση του Συμβουλίου της Επικρατείας ότι είναι θεμιτή η επ' αόριστο παράταση της εκτόπισης των πολιτικά υπόπτων[293] και αυτό γιατί κατά την κρίση του η «ανταρσία» συνεχίζονταν[294]. Το ΣτΕ μεταβάλει τη νομολογία και θεωρεί πασίδηλο ότι η

---

[288] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 367-368.

[289] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 351-352.

[290] Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 43-44.

[291] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 144-145.

[292] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 269.

[293] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392, όπου ειδικότερα αναφέρεται ότι αυτό συνέβαινε δυνάμει του ν.δ. 687/1948 που έδινε τη δυνατότητα στις Επιτροπές Ασφαλείας να παρατείνουν επ' αόριστο τη διάρκεια των εκτοπίσεων *«εξαιρετικώς διαρκούσης της ανταρσίας»*.

[294] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 392, όπου ειδικότερα αναφέρεται ότι το ΣτΕ χρησιμοποιούσε κατ' επανάληψη με στερεότυπο τρόπο τρεις επάλληλες σκέψεις: α) ότι δεν είχε υπογραφεί κανενός είδους συμφωνία για την παύση των εχθροπραξιών από την Κυβέρνηση και τους «συμμορίτες» (ΣτΕ 416/1952, 2101/1953, 724/1954), β) ότι δεν είχε κηρυχθεί ρητά η λήξη της ανταρσίας με νομοθετική πράξη (ΣτΕ 724/1954) και γ) ότι μικρό μόνο μέρος των «συμμοριτών» είχε εγκαταλείψει την επικράτεια, ενώ ο εσωτερικός μηχανισμός εμφανίζεται σε δράση, βλ. ενδ. το κείμενο της ΣτΕ 724/1954 σε Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ. 727.

«ανταρσία» δεν υφίσταται πλέον το 1962 (ΣτΕ 1792/1962) λίγες μόνο ημέρες πριν ψηφισθεί το ν.δ. 4234/1962[295] που τερμάτιζε, κατά κάποιο τρόπο, τον εμφύλιο[296]. Είναι δε προφανές ότι είναι ασθενής ο νομολογιακός έλεγχος που συμβιβάζει την αξία της προσωπικής ελευθερίας και ασφάλειας με μια εμπόλεμη κατάσταση που κατά πασίδηλο τρόπο έχει λήξει ήδη από το 1949, έστω και εάν η λήξη αυτή δεν είχε συμβατικά ή νομοθετικά καθορισθεί, καθώς η αξία του νομολογιακού ελέγχου έγκειται ακριβώς σε αυτό το σημείο, δηλαδή στην κριτική αξιολόγηση από το δικαστή της πραγματικότητας και του νόμου υπό το πρίσμα του Συντάγματος.

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι τα δικαστήρια δεν κατάφεραν να συνάγουν από το περιεχόμενο των Συνταγμάτων ότι τα τελευταία κατοχυρώνουν ένα δικαίωμα στην αποτελεσματική δικαστική προστασία, ώστε αυτή να αποτελέσει εμπόδιο στον αποκλεισμό από τη νομοθετική ή και την εκτελεστική εξουσία του δικαιώματος πρόσβασης σε αυτή[297].

Ένα ακόμη χαρακτηριστικό παράδειγμα, και αυτή τη φορά όχι σε επίπεδο ελέγχου συνταγματικότητας των ρυθμίσεων, είναι οι ελλιπείς αποδείξεις στις οποίες αρκούνταν τα δικαστήρια για να καταδικάσουν σε αυστηρότατες ποινές τους κατηγορούμενους με τον α.ν. 375//1936 περί κατασκοπείας, όπου κατ' ουσίαν η απόδειξη ότι κάποιος εμφορείται από κάποια συγκεκριμένη ιδεολογία αρκούσε για να τεκμαίρεται ότι έχει προβεί σε πράξεις κατασκοπείας[298].

Ο παραπάνω διαχρονικά ασθενής νομολογιακός έλεγχος έλαβε μάλιστα χώρα σε πείσμα του γεγονότος ότι τα δικαστήρια και την επιστημονική κατάρτιση διέθεταν και τα απαραίτητα μεθοδολογικά εργαλεία. Αυτό άλλωστε πιστοποιείται από τις περιπτώσεις εκείνες που τα δικαστήρια, αντίθετα με τα παραπάνω, με θαρραλέο τρόπο έκριναν ρυθμίσεις αντισυνταγματικές θέτοντας έτσι αποτελεσματικούς φραγμούς στην εκτελεστική και νομοθετική εξουσία. Παραδείγματα τέτοιας στάσης μπορεί να θεωρήσει κανείς τις κρίσεις του ΣτΕ [1827/1955, 1179/1956 και 285/1958,

---

[295] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 271, βλ. το κείμενο της ΣτΕ 1792/1962 σε Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, οπ.π., σ. 728.

[296] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 393, όπου επίσης σημειώνεται ότι δυνάμει της αλλαγής αυτής η ανώτατη διάρκεια της εκτόπισης περιορίστηκε σε 48 μήνες.

[297] βλ. π.χ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 346, όπου παρατίθεται το παράδειγμα του αποκλεισμού από τη δικαιοσύνη των πράξεων ελέγχου της νομιμοφροσύνης και η αδυναμία των δικαστηρίων να ελέγξουν αποτελεσματικά τον αποκλεισμό αυτό.

[298] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 390-391.

contra ΑΠ (Ολ.) 226/1958], που ομολογουμένως υπήρξε το πιο ανεξάρτητο δικαστήριο της χώρας, ότι οι διατάξεις του Γ' Ψηφίσματος του 1946 που απαιτούσαν προηγούμενη άδεια για την έκδοση βιβλίων εφημερίδων και περιοδικών, καθώς και ότι η στέρηση του δικαιώματος της προηγούμενης ακρόασης σε απολυθέντες, για ιδεολογικούς λόγους, δικαστές δυνάμει της ΚΔ'/1968 συντακτικής πράξης της δικτατορίας των συνταγματαρχών (ΣτΕ 1811-1831/1969)[299], έρχονται σε αντίθεση με το Σύνταγμα. Στο ίδιο πλαίσιο αξίζει κανείς να σημειώσει ότι η επονομαζόμενη ως ελληνική υπόθεση στο Στρασβούργο[300] σηματοδότησε ένα έντονο και αποτελεσματικό οιονεί διεθνή δικαιοδοτικό έλεγχο, πλην όμως ο έλεγχος αυτός **θα μπορούσε να λάβει χώρα πολλά χρόνια νωρίτερα και στο πλαίσιο της ζωής του Συντάγματος του 1952 και της συνύπαρξης αυτού με το «παρασύνταγμα»,** καθώς είναι χαρακτηριστικό ότι ένα από τα επιχειρήματα του καθεστώτος των συνταγματαρχών στο πλαίσιο της παραπάνω υπόθεσης ήταν ότι το καθεστώς αυτό δεν κάνει τίποτα άλλο από το να εφαρμόζει τους νόμους που προϋπήρχαν πολλά χρόνια ήδη πριν από αυτό και ανάγονταν, κατά περίπτωση, έως και στο 1946.

8. Η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών

[299] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 388, 418, όπου παράλληλα σημειώνεται ως παράδειγμα ασθενούς νομολογιακού ελέγχου η ΑΠ 469/1970, η οποία επικύρωσε την με νομοθετικό διάταγμα της χούντας (νδ 228/1969) κήρυξη των παραπάνω αποφάσεων του ΣτΕ για το δικαίωμα ακρόασης ως ανυπόστατες, την οποία μάλιστα απόφαση ο Ν. Αλιβιζάτος χαρακτηρίσει με έμφαση ως παράδειγμα καιροσκοπισμού και οσφυοκαμψίας.

[300] Βλ. αναλυτικές πληροφορίες για την υπόθεση αυτή σε Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 415, 421 αλλά και σε Η «Ελληνική Υπόθεση»: Στρασβούργο 1967-1970, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.gr/2013/04/h-1967-1970.html (πρόσβαση 05.03.2018), όπου μεταξύ άλλων, αναφέρονται τα εξής: Τέσσερα ευρωπαϊκά κράτη (Δανία, Νορβηγία, Σουηδία, Ολλανδία) προσέφυγαν, το 1967, σε στην Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ενός δικαιοδοτικού οργάνου που λειτουργούσε τότε στο Στρασβούργο, ως προστάδιο της διαδικασίας στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο) εναντίον της Ελλάδας για παραβιάσεις ανθρώπινων δικαιωμάτων από το δικτατορικό καθεστώς. Στις 18.11.1969 η Επιτροπή απέστειλε την τελική έκθεσή της στην Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης. Στις 7.12.1969, το δικτατορικό καθεστώς διακήρυξε ότι θεωρεί άκυρο το πόρισμα της Επιτροπής, ανακοινώνοντας ότι δεν το θεωρεί νομικά δεσμευτικό. Στις 12.12.1969 το καθεστώς αποφάσισε να αποχωρήσει από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία έπαψε να ισχύει στην Ελλάδα στις 13.6.1970, αλλά και από το ίδιο το Συμβούλιο της Ευρώπης! Στη συνέχεια, συνήλθε η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, καλώντας και την Ελλάδα, η οποία ωστόσο με επιστολή της ανακοίνωσε ότι δεν θα έπαιρνε μέρος στη συνεδρίαση, θεωρώντας αυτήν άνευ αντικειμένου αφού είχε ήδη αποκηρύξει την ΕΣΔΑ. Έτσι, η Επιτροπή Υπουργών αποφάσισε να εκδώσει το Ψήφισμα DH (70) 1 της 15.4.1970, επιβάλλοντας ως μείζονα πολιτικού τύπου κύρωση τη δημοσιοποίηση της έκθεσης της Επιτροπής Δικαιωμάτων για την Ελληνική υπόθεση. Βλ. το παραπάνω Ψήφισμα σε: https://rm.coe.int/09000016804b4460 (πρόσβαση 12.04.2019).

Ένα από τα σημαντικά προβλήματα που αντιμετώπισε η δημοκρατία στην Ελλάδα ήταν η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών. Έχει ωστόσο παρατηρηθεί ότι ποσοτικά και ποιοτικά για τα δυτικοευρωπαϊκά δεδομένα η εκλογική μας ιστορία έχει υψηλό ποσοστό «έντιμων» εκλογικών αναμετρήσεων[301], πλην όμως θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι μη «έντιμες» εκλογικές αναμετρήσεις υπήρξαν ιδιαίτερα κρίσιμες για την πολιτική και συνταγματική μας ιστορίας καθώς σε πολλές περιπτώσεις καθόρισαν την πορεία που ακολούθησε το ελληνικό κράτος για πολλά χρόνια ή απέτρεψαν σε κρίσιμες περιόδους τη γνήσια αποτύπωση της λαϊκής βούλησης, γεγονός καθόλου αμελητέο.

Ήδη από την περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας του Όθωνα (1843-1864) παρατηρείται ότι οι εκλογικές διαδικασίες σημαδεύτηκαν από διαρκή περιστατικά εκτεταμένης βίας[302] και νοθείας, χαρακτηριστικό της οποίας είναι ότι από τις επτά εκλογικές αναμετρήσεις που διενεργήθηκαν αυτή την περίοδο μόνο την πρώτη δεν την κέρδισε η Κυβέρνηση[303], ενώ την επιβολή της νοθείας διευκόλυνε το άρθρο 66 του Συντάγματος που προέβλεπε τον έλεγχο του κύρους των εκλογών από την ίδια τη Βουλή [304]. Η κατάσταση αυτή συνεχίστηκε και υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1864, τουλάχιστον για μια περίοδο αυτού, καθώς η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών αποτέλεσε το μέσο της κυριαρχίας του θρόνου στην πολιτική ζωή[305]. Προς αποφυγή αυτού του φαινομένου άλλωστε η αναθεώρηση του 1911 ανέθεσε τον έλεγχο του κύρους των εκλογών σε ειδικό δικαστήριο, αφαιρώντας τη σχετική αρμοδιότητα από τη Βουλή, με στόχο η τελευταία να μην είναι σε θέση να νομιμοποιήσει νόθα εκλογικά αποτελέσματα[306]. Η επιβίωση του προβλήματος αυτού αποτυπώνεται και στις προτάσεις του αναθεωρητικού έργου (σημειωτέον ότι η αναθεώρηση αυτή δεν ολοκληρώθηκε) της επιτροπής της Γ' Εν Αθήναις Εθνικής Συνέλευσης που προέκυψε μετά τις εκλογές του 1920, η οποία πρότεινε οι εκλογές να διεξάγονται από υπηρεσιακές κυβερνήσεις για τον περιορισμό της νοθείας[307]. Έμμεση

---

[301] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 663.

[302] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 62.

[303] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 206.

[304] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 60.

[305] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 74, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 663, όπου αναφέρονται ως «μη γνήσιες» οι εκλογικές αναμετρήσεις της πρώτης περιόδου της βασιλείας του Γεωργίου Α' (1868 και 1874).

[306] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 92.

[307] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 111.

νόθευση της εκλογικής έκφρασης του λαού αποτέλεσε στη συνταγματική μας ιστορίας και η παρατηρούμενη, από το 1923 και συχνή έκτοτε[308], αλλαγή του εκλογικού νόμου κατά τρόπο ώστε να ευνοείται το κυβερνών κόμμα[309]. Το πρόβλημα βέβαια επανέρχεται με δριμύ τρόπο τη δεκαετία του 1950 και του 1960 όταν ιδίως στις εκλογές του 1961 εφαρμόζεται το σχέδιο «Περικλής» του ΓΕΕΘΑ που προβλέπει επηρεασμό των ψηφοφόρων, κυρίως της ΕΔΑ αλλά και του Κέντρου[310]. Το σχέδιο αυτό επιτυγχάνει τον επηρεασμό ψηφοφόρων με χρήση βίας και νοθείας άνευ προηγουμένου[311].

Νοθεία όμως δεν παρατηρήθηκε μόνο στις εκλογικές διαδικασίες για την ανάδειξη της Βουλής αλλά και στις δημοψηφισματικές διαδικασίες. Για παράδειγμα το δημοψήφισμα της 22.11.1920[312] που διενεργήθηκε για την επάνοδο του Κωνσταντίνου αποτέλεσε, κατά την έντονη διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου, «εκλογική παρωδία»[313] ή κατ' άλλη διατύπωση «κάτι λιγότερο από φάρσα»[314], αφού υπέρ της επανόδου προέκυψε από τα αποτελέσματα ότι ψήφισε το 99% των ψηφοφόρων, γεγονός που οδηγεί στο παράδοξο ότι οι όλοι οι βενιζελικοί ψήφισαν υπέρ της επανόδου ή ότι η εκλογική τους δύναμη περιορίστηκε σε 1% μέσα σε τρεις εβδομάδες. Μνημείο νοθείας[315], ή κατ' άλλη διατύπωση διαστροφή της λειτουργίας του δημοψηφίσματος[316], αποτέλεσε και το δημοψήφισμα της 3ης Νοεμβρίου 1935 που διενεργήθηκε από τη δικτατορική Κυβέρνηση του στρατηγού Κονδύλη για την

---

[308] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 173-174, όπου σημειώνεται παράλληλα ότι έκτοτε το εκλογικό σύστημα χρησιμοποιείται από τους πολιτικούς ως εξειδικευμένος μηχανισμός χειραγώγησης της πολιτικής.

[309] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 115, βλ. και παραδείγματα ανεπιεικών αποτελεσμάτων στην κοινοβουλευτική εκπροσώπηση που οφείλονται στο εκλογικό σύστημα και αφορούν την ΕΔΑ σε Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 89-90.

[310] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 274.

[311] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 92-93.

[312] Βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 233.

[313] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 122, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 238, βλ. παρόμοια κρίση σε Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 233-234 και σε Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 110.

[314] βλ. Βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 163 και την εκεί αναφορά της παρατήρησης του Άγγλου διπλωμάτη Granville.

[315] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 236.

[316] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 240, όπου επισημαίνεται η σχετική κρίση με αναφορά στο γεγονός ότι στο ένα ψηφοδέλτιο ήταν γραμμένο «Βασιλεύς Γεώργιος», ενώ το άλλο ήταν λευκό και ο ψηφοφόρος μπορούσε να αναγράψει, υποτίθεται το πολίτευμα της προτίμησής του.

κατάργηση της αβασίλευτης δημοκρατίας και στο οποίο υπέρ φαίνεται, κατά τα αποτελέσματα, να ψήφισε το 97,88% των ψήφων, πλην όμως σε αυτό δεν διασφαλίστηκαν ούτε οι υποτυπώδεις συνθήκες δημοκρατικής διεξαγωγής και αντιπαράθεσης[317]. Έντονα αμφισβητούμενο για νοθεία υπήρξε και το δημοψήφισμα που διενεργήθηκε το Σεπτέμβριο του 1946 για την επάνοδο ή μη του Βασιλιά Γεωργίου Β' (68,5 % υπέρ της επανόδου), το οποίο πέρα από τη νοθεία στιγματίστηκε και για το γεγονός ότι σε αυτό ο λαός δεν κλήθηκε να αποφασίσει για το πολίτευμα της αρεσκείας του αλλά για την επάνοδο ή μη του Βασιλιά[318]. Τέλος είναι ευνόητο ότι τα δύο «φευδο-δημοψηφίσματα[319]» της χούντας των συνταγματαρχών (1968, 1973) δεν αντέχουν σε κριτική σε σχέση με το αδιάβλητο των διαδικασιών.

9. Εν γένει παθογένειες στη λειτουργία του πολιτεύματος και γενικά χαρακτηριστικά

Εισαγωγικά και ως ένα είδος πλαισίου, που εγκοιτώνει, όλες τις παθογένειες και τα γενικά χαρακτηριστικά της συνταγματικής μας ιστορίας, αξίζει να θυμηθούμε την εύγλωττη διατύπωση του Ν. Αλιβιζάτου για το «βαθύτερο χαρακτηριστικό της νεοελληνικής συνταγματικής ιστορίας» που είναι το «αίτημα του εκδημοκρατισμού»[320], αίτημα που δικαίως χαρακτηρίζεται πολυδιάστατο, καθώς συνδυάζει την απαίτηση όχι μόνο για σεβασμό των ατομικών ελευθεριών αλλά ακόμη και την απαίτηση για ενεργό συμμετοχή στην πολιτική διαδικασία και ισότητα[321].

---

[317] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 159-160, βλ. και Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 251 όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ο Υπουργός Εσωτερικών του καθεστώτος αναγκάστηκε να εξηγήσει γιατί ψήφισαν 413.597 περισσότεροι ψηφοφόροι από ό,τι στις εκλογές του ίδιους έτους, κάτι που σήμαινε αύξηση της συμμετοχής κατά 37%!, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 155, όπου το δημοψήφισμα χαρακτηρίζεται ως παρωδία, ενώ εκεί παρατίθεται το ίδιο αξιοπρόσεκτο σημείο για την κατακόρυφη αύξηση της συμμετοχής, η οποία εκεί αποτιμάται σε 386.383 περισσότερους ψηφοφόρους, βλ. ομοίως και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 292.

[318] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 54, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333.

[319] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 242-244.

[320] βλ. σχετικά και Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. VIII, βλ. όμοια και Μακρυδημήτρης Α., Σημεία για τη Συνταγματική Αναθεώρηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 174, όπου αναφέρεται ότι *«Το ζητούμενο εφεξής έχει να κάνει κυρίως με τον περαιτέρω **'εκδημοκρατισμό'** και τον 'εκπολιτισμό' στην άσκηση της εξουσίας δίχως να μειώνεται η αποτελεσματικότητα και η ποιότητα της δημοκρατίας.»*.

[321] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 18.

Αποτελεί στην ουσία ο εκδημοκρατισμός τον μεγάλο απόντα στην ελληνική συνταγματική ιστορία, υπό την έννοια ότι, τουλάχιστον σε μεγάλες περιόδους της, όχι μόνο δεν τηρήθηκαν οι εγγυήσεις των δικαιωμάτων και ελευθεριών αλλά και δεν τέθηκαν ουδέποτε οι βάσεις για μια πολιτική διαδικασία ανοιχτή, συμμετοχική, ισότιμη, γνήσια, τέτοια που θα προκαλούσε – προσκαλούσε τους πολίτες να γίνουν σε μεγαλύτερο βαθμό κοινωνοί της πολιτικής διαδικασίας.

Εξειδικεύοντας τα παραπάνω αξίζει κανείς να σημειώσει ότι μια βασική και διαχρονική παθογένεια της λειτουργίας του πολιτεύματος αποτέλεσε η κυριαρχία της διαφθοράς, της συναλλαγής και της φαυλοκρατίας. Η περίοδος της απόλυτης μοναρχίας χαρακτηρίζεται από τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης[322], ο οποίος δεν ευνοούσε την ανάπτυξη διαφανών διαδικασιών στο κράτος. Ακόμη όμως και υπό το Σύνταγμα του 1844 δημιουργείται το «κομματικό κράτος» και κυριαρχεί η φαυλοκρατία και η αθέμιτη συναλλαγή[323]. Υπό το Σύνταγμα του 1864 η κυριαρχία της φαυλοκρατίας αποτέλεσε βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου[324], που αποτέλεσε ανασχετικό παράγοντα στην προσπάθεια εκσυγχρονισμού. Τα πελατειακά δίκτυα χρησιμοποιούνται και για τον επηρεασμό του εκλογικού αποτελέσματος[325]. Ενδεικτικό είναι ότι στο τέλος αυτής της περιόδου όταν και έλαβε χώρα το κίνημα στο Γουδί το 1909, ένα από τα βασικά αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου ήταν η κατάργηση της «συναλλαγής», του πελατειακού δηλαδή κράτους[326]. Το χαρακτηριστικό αυτό δεν εγκατέλειψε ποτέ τον ελληνικό πολιτικό και συνταγματικό βίο, γνώρισε δε ιδιαίτερη άνθιση, όπως θα αναλυθεί και υπό το Σύνταγμα του 1975.

Η διαφθορά, η συναλλαγή και το πελατειακό κράτος πρέπει να εξετάζεται συνδυαστικά με ένα άλλο διαχρονικό χαρακτηριστικό της ελληνικής συνταγματικής και πολιτικής ιστορίας, την αντίσταση των κάθε λογής οργανωμένων συμφερόντων στο να αποποιηθούν των προνομίων τους. Ο έντονος τοπικισμός και η απέχθεια των τοπικών προκρίτων προς κάθε μορφή κεντρικής εξουσίας που θα μπορούσε να θίξει τα κεκτημένα προνόμιά τους ήταν ήδη από την περίοδο των επαναστατικών

[322] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 75.

[323] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 63.

[324] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 79.

[325] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 83.

[326] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 82.

συνταγμάτων ένα βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου[327]. Τα παραπάνω συνεχίστηκαν αμείωτα και κατά την περίοδο του Καποδίστρια, καθώς η δολοφονία του, σε συμβολικό επίπεδο, συμπύκνωνε την άρνηση των προκρίτων να αποξενωθούν από τα προνόμια τους και τις εξουσίες που μια παράδοση αιώνων τους είχε κληροδοτήσει[328] αλλά και στην περίοδο της συνταγματικής μοναρχίας του Όθωνα καθώς σε αυτή το Σύνταγμα έγινε το εργαλείο για τοπικούς παράγοντες και προκρίτους, το οποίο θα τους εξασφάλιζε την εκ νέου απόλαυση των προνομίων τους, τα οποία τους στέρησε, έστω και εν μέρει, ο Καποδίστριας και η Βαυαροκρατία[329]. Κατά την αιχμηρή διατύπωση του Π. Κονδύλη, *«τα «τζάκια» συμφιλιώθηκαν με το κράτος μόνο από την στιγμή που μπόρεσαν να το ελέγξουν, είτε ασκώντας επιρροή πάνω στη μοναρχία, είτε – ακόμα περισσότερο – μέσω του πελατειακού κοινοβουλευτισμού»*[330].

Ένα ακόμη βασικό και επαναλαμβανόμενο χαρακτηριστικό στην ελληνική συνταγματική ιστορία είναι η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έναντι της νομοθετικής και η εν γένει υποβάθμιση των αντιπροσωπευτικών θεσμών.

Η κρίση του κοινοβουλευτισμού και της δημοκρατίας ως απόρροια της οικονομικής κρίσης, των ταξικών αγώνων και της ανόδου φασιστικών καθεστώτων στο μεσοπόλεμο έφερε σε μεγάλο μέρος της Ευρώπης την τάση για ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας[331]. Στην Ελλάδα η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας έλαβε χώρα με αντισυνταγματικό τρόπο, τόσο στο επίπεδο της νομοθέτησης, όσο και στο επίπεδο των δικαιωμάτων και ελευθεριών[332]. Ειδικότερα, όπως ήδη σημειώθηκε υπό το Σύνταγμα του 1927[333] υπήρξε συστηματικά αυθαίρετη κυβερνητική νομοθεσία που

---

[327] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 27, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 21.

[328] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 46, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 39.

[329] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 661.

[330] Κονδύλης Π., Οι Αιτίες της Παρακμής της Σύγχρονης Ελλάδας, οπ.π., σ. 35.

[331] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 130, βλ. και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 133, όπου χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι η απάντηση των ευρωπαϊκών κρατών στην οικονομική κρίση και στην συνεπαγόμενη αύξηση των διεκδικήσεων για την βελτίωση του επιπέδου ζωής, ήταν η αποδυνάμωση των αντιπροσωπευτικών θεσμών και της δημοκρατίας, ο ραγδαίος περιορισμός των δημοκρατικών ελευθεριών και σε κάποιες περιπτώσεις ακόμα και η κατάργηση του κοινοβουλευτισμού με την επιβολή φασιστικών και στρατιωτικών καθεστώτων (π.χ. Ιταλία 1922 και Μουσολίνι, Γερμανία 1933 και Χίτλερ).

[332] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 144-146.

[333] Αξίζει να σημειωθεί ότι ορθά παρατηρείται ότι η εφαρμογή του Συντάγματος του 1927 ήταν σε αντίθετη φορά από το κατ' αρχήν περιεχόμενο του που πραγματοποιούσε βήματα εκδημοκρατισμού

έπαιρνε τη μορφή, είτε της απευθείας κυβερνητικής νομοθέτησης (π.χ. αναγκαστικοί νόμοι), είτε της νομοθέτησης κατά εξαιρετικά ευρεία εξουσιοδότηση από τη Βουλή, που συνεπάγονταν, κατά παράβαση του Συντάγματος τη μεταφορά της νομοθετικής εξουσίας στα χέρια της εκτελεστικής[334], για την οποία ο Α. Σβώλος σημείωσε ότι οι πρακτικές αυτές βρίσκονταν ένα βήμα πριν την κατάργηση των ίδιων των δημοκρατικών θεσμών[335]. Και ναι μεν ο θεσμός αυτός δεν προβλέπονταν στο Σύνταγμα του 1864, ούτε από την αναθεώρηση του 1911 αλλά το πρώτον προβλέφθηκε στο Σύνταγμα του 1927 (άρθρο 77), πλην όμως η κατά εξουσιοδότηση νομοθέτηση είχε καθιερωθεί, κατά αντισυνταγματικό τρόπο, στην πράξη ήδη από τον 19ο αιώνα και έλαβε μεγάλες διαστάσεις και μετά την αναθεώρηση του 1911 μέχρι και το Σύνταγμα του 1927[336]. Είναι εξάλλου αξιοσημείωτο ότι την περαιτέρω ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας προσπάθησε να επιτύχει ο Ε. Βενιζέλος και με την ανεπιτυχή προσπάθεια αναθεώρησης του 1932[337].

Περαιτέρω, υπό το Σύνταγμα του 1952 μπορεί για παράδειγμα κανείς να διακρίνει την εξαιρετικά αποδυναμωμένη θέση της Βουλής, την άμεση ή έμμεση εμπλοκή της εκτελεστικής εξουσίας στο πεδίο της άσκησης της νομοθετικής πολιτικής πέρα από τις προβλέψεις του Καταστατικού Χάρτη[338] και τον κυρίαρχο ρόλο του Βασιλιά, τα οποία αλληλοσυμπληρούμενα αποτυπώνουν τη βαθιά δυσπιστία προς τους αντιπροσωπευτικούς θεσμούς[339] από το συντακτικό νομοθέτη του 1952. Η διαρκής άνθηση της αυτόνομης κυβερνητικής νομοθεσίας[340] έναντι της συνήθους νομοθετικής (π.χ. το 1953 εκδόθηκαν συνολικά 322 νομοθετικά διατάγματα, ενώ ψηφίστηκαν 120 νόμοι, και το 1958 94 νομοθετικά διατάγματα και 20 νόμοι, το 1962 51 ν.δ. και 11 νόμοι και το 1966 99 ν.δ. και 28 νόμοι[341]) διαδικασίας, σε συνδυασμό με τη δυνατότητα του Βασιλιά να διαλύει τη Βουλή είναι βασικές παράμετροι αυτής της δυσπιστίας.

αλλά και ότι η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας υπήρξε ομολογουμένως υπέρμετρη, βλ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 9, 131.

[334] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 268.

[335] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 138.

[336] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 136-137.

[337] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 149.

[338] Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 41.

[339] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 88-89.

[340] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 367-368.

[341] βλ. για τα στατιστικά αυτά Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 94.

Στοιχεία αποδυνάμωσης ή υποβάθμισης των αντιπροσωπευτικών θεσμών υπήρξαν επιπλέον η ανυπαρξία της αρχής της δεδηλωμένης, η ένταξη της στο Σύνταγμα (παρά τη διαρκή προβληματική εφαρμογή της) μόλις το 1927 και η συνεχιζόμενη σε όλη τη συνταγματική μας ιστορία προβληματική εφαρμογή της[342], η μη τήρηση ούτε αυτών των συνταγματικών προβλέψεων που υπήρχαν στο Σύνταγμα και η περαιτέρω υποβάθμιση των κοινοβουλευτικών θεσμών (π.χ. «ανάπηρος κοινοβουλευτισμός[343]», «καχεκτική δημοκρατία»[344], το «παρασύνταγμα» ως εμπόδιο σε κάθε σοβαρή προσπάθεια εκδημοκρατισμού του πολιτικού συστήματος), η νόθευση των εκλογικών διαδικασιών και η σπάνια χρήση και δη «γνησίων» δημοψηφισμάτων.

Στα παραπάνω θα πρέπει εμφατικά να προστεθεί, ως γενικό χαρακτηριστικό, της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, η διαχρονική έλλειψη εμπιστοσύνης στο λαό ή στη λαϊκή αντιπροσωπεία ή στην ενεργό συμμετοχή του λαού στις κρίσιμες καμπές της συνταγματικής ιστορίας και ιδίως σε ό,τι αφορά την κατάρτιση του Συντάγματος.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελεί το ζήτημα της «αναθεωρητικής» Βουλής του 1910. Αν και η διπλή αυτή Βουλή είναι στην πραγματικότητα συντακτική, και αυτό διότι δεν τηρούνται οι όροι που θέτει το Σύνταγμα για την αναθεώρηση (άρθρο 107)[345], εντούτοις επιβάλλεται ή καλύτερα μεθοδεύεται[346] ο χαρακτηρισμός[347] της ως αναθεωρητικής, που ως κύρια συνέπεια έχει ότι η Βουλή αυτή αυτοπεριορίζεται[348] σε σχέση με τις επιχειρούμενες αλλαγές στο Σύνταγμα.

---

342 βλ. αναλυτικά για αυτό το ζήτημα ανωτέρω, στο ίδιο κεφάλαιο τμήμα 3 «Η βασιλική εξουσία ως παράγοντας αποσταθεροποίησης του πολιτεύματος - Η διαχρονικά ελλιπής εφαρμογή της δεδηλωμένης».

[343] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 105.

[344]Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 272 .

[345] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 88, Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 111-112, Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 190.

[346] Βλ. Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 98, όπου το αντίστοιχα τμήμα της ιστορίας τιτλοφορείται ως «Η μεθόδευση του αναθεωρητικού έργου», βλ. παρόμοια και Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 190.

[347] Εύστοχα σημειώνει ο Κ. Γεωργόπουλος τόσο για την «αναθεώρηση» του 1864 όσο και για αυτή του 1911 ότι (η έμφαση δική μου): *«Οι χαρακτηρισμοί όμως αυτοί, μολονότι έχουν γενικά υιοθετηθεί και επικρατήσει, κάθε άλλο παρά είναι ακριβολόγοι, αλλά έχουν χρησιμοποιηθεί* ***κατά πλήρη διαστροφή της έννοιας*** *και του περιεχομένου των όρων «αναθεώρηση» «αναθεωρητική λειτουργία»*, Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 190.

[348] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 218, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., 101-102, όπου αναλυτικά παρατίθεται ο διάλογος μεταξύ ομιλητή και πλήθους, βλ. σχετικά και Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 85-86.

Στην μεθόδευση αυτή πρωτοστατεί ο Ε. Βενιζέλος[349], ο οποίος λίγες μόνο ημέρες αφού συνήλθε η Α΄ Διπλή Αναθεωρητική Βουλή (1 Σεπτεμβρίου 1910), και ενώ επικρατούσε διαφωνία σε αυτή σε σχέση με το χαρακτήρα της, εκφωνεί τον ιστορικό του λόγο στην πλατεία Συντάγματος, όπου δαμάζει τις φωνές του πλήθους που μιλούν για συντακτική Βουλή και ομιλεί για αναθεωρητική και διατήρηση του κληρονομικού άρχοντα[350]. Στα παραπάνω, για να αντιληφθεί κανείς το μέγεθος της επέμβασης, αξίζει να προστεθούν δύο εύγλωττες παρατηρήσεις του Α. Σβώλου, ο οποίος επισήμανε σχετικά, αφενός μεν, ότι η αναθεώρηση του Συντάγματος χρησιμοποιήθηκε ως μάλλον ευφυής διέξοδος *«δια της εγκοίτωσιν[351] της ακαθοριστού μεταρρυθμιστικής κινήσεως, παρά διότι απετέλει το κύριον φάρμακον της καταστάσεως»* , αφετέρου δε, ότι η έξαψη της εποχής εκείνης στρέφονταν όχι μόνο κατά των παλαιών πολιτικών κομμάτων αλλά και κατά του στέμματος και της αυλής, και ότι αν η «επανάσταση» αφήνονταν *«άνευ της ρυθμιστικής επηρείας του προγράμματος του Ε. Βενιζέλου, ίσως κατέληγε έκτοτε εις την κατάλυσιν της βασιλείας, η οποία ήτο γυμνή κοινωνικών ερεισμάτων και έρημος πιστών οπαδών»*[352].

Η περίπτωση της *Αναθεωρητικής* Βουλής του 1946 είναι επίσης χαρακτηριστική. Το Μάρτιο του 1946 οι εκλογές που προκηρύχθηκαν δεν στόχευαν στην ανάδειξη Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης[353], όπως προέβλεπαν οι Συμφωνίες του Λιβάνου και της Βάρκιζας αλλά *Αναθεωρητικής* Βουλής[354], ενώ και το δημοψήφισμα που διενεργήθηκε το Σεπτέμβριο του 1946 για την επάνοδο ή μη του Βασιλιά Γεωργίου Β' (68,5 % υπέρ της επανόδου), το οποίο πέρα από τη νοθεία στιγματίστηκε και για το γεγονός ότι σε αυτό ο λαός δεν κλήθηκε να αποφασίσει για το πολίτευμα της αρεσκείας του αλλά για την επάνοδο ή μη του Βασιλιά[355]. Είναι δε ευνόητο ότι μια κοινωνία, η οποία διήλθε μια συνολικά ταραχώδη μεσοπολεμική

---

[349] βλ. και Βλ Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 110, όπου αναφέρεται ότι η αναθεώρηση του Συντάγματος αποτέλεσε λυδία λίθο της πολιτικής του Ε. Βενιζέλου εκείνη την περίοδο στο πλαίσιο της προσπάθειας του να είναι ικανοποιημένοι, τόσο οι στρατιωτικοί, όσο και το στέμμα.

[350] Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 218.

[351] Δίκαια η παρατήρηση αυτή του Α. Σβώλου έχει χαρακτηριστεί ως δηλητηριώδης, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 159.

[352] Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, οπ.π., σ. 87-88.

[353] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 201.

[354] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333.

[355] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 54, Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 333.

περίοδο, πέντε χρόνια δικτατορίας, τρία χρόνια κατοχής και δύο σχεδόν χρόνια ανώμαλης μεταβατικής περιόδου, είχε την ιστορική ευκαιρία να καθορίσει, σε κάποια βαθμό η ίδια, εκτιμώντας την ιστορική πείρα, τις προσήκουσες επιλογές του νέου Συντάγματος. Πολλώ δεν μάλλον που η μακρά διαδικασία της θέσπισης του νέου Συντάγματος, περιορισμένη βέβαια λόγω του αναθεωρητικού χαρακτήρα, κατέληξε στο συντηρητικών τάσεων ή και οπισθοδρομικό[356] και, σε κάθε περίπτωση, αντίθετο με τη γενική τάση των Συνταγμάτων της δυτικής Ευρώπης την επαύριο του Β' Παγκοσμίου πολέμου, Σύνταγμα του 1952[357], που δημιούργησε ένα «ασύμπτωτο» που άρχισε να ξεπερνιέται με μεγάλη καθυστέρηση τις δεκαετίες του 1970 και το 1980[358].

Αξίζει στο ίδιο πλαίσιο να επισημανθεί ότι και η «Ε' Αναθεωρητική Βουλή» που οδήγησε στο Σύνταγμα του 1975 είχε κατ' ουσίαν και αναμφισβήτητα[359] πρωτογενή συντακτικό χαρακτήρα και πολιτικοί, κυρίως, λόγοι, οδήγησαν στον χαρακτηρισμό της ως αναθεωρητική, λόγοι που σχετίζονται με τον αυτοπεριορισμό της Βουλής σε σχέση με τις επιχειρούμενες στο πολίτευμα αλλαγές[360], γεγονός που συνέχισε την κακή παράδοση[361] της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας στο ζήτημα αυτό. Συναφώς με τα παραπάνω θα πρέπει να υπογραμμιστεί ότι κατά κοινή ομολογία οι χρονικές προθεσμίες της αναθεωρητικής διαδικασίας αυτής ήταν ασφυκτικές[362]

---

[356] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 206, βλ. και Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 35, όπου σημειώνεται ότι το Σύνταγμα του 1952 επικρίθηκε αρνητικά από το σύνολο σχεδόν της συνταγματικής θεωρίας της εποχής, είτε αυτό ανάγονταν στο ζήτημα των δικαιωμάτων, είτε στην ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας και του κρατικού παρεμβατισμού που προέβλεπε, είτε στο γεγονός ότι παρέβλεπε τις κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις που είχαν μεσολαβήσει, βλ. και σ. 40, όπου παρατίθεται η παρατήρηση του βουλευτή της ΕΔΑ Γ. Σίμου ότι το Σύνταγμα του 1952 είναι «το πλέον αναχρονιστικό της Ευρώπης», βλ. τέλος και Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 199.

[357] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 364-366, 371, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 82.

[358] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 669.

[359] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 214.

[360] Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 17, βλ. και τις εκεί παραπομπές σε Α. Μάνεση, Γ. Κασιμάτη, Δ. Τσάτσο, βλ. και Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 204.

[361] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 214. Αξίζει να μεταφερθούν όσα σχετικά σημειώνει, πέρα από την κακή αυτή παράδοση, ο Κ. Γεωργόπουλος, όπου υπογραμμίζει ότι (η έμφαση δική μου): *«...μια παράδοση που εμμένοντας στον χαρακτηρισμό της Αναθεωρητικής...μαρτυρεί **πλήρη περιφρόνηση προς την σωστή νομική ορολογία**»*. Βέβαια, όπως καλώς διαφαίνεται στο ίδιο έργο του Κ. Γεωργόπουλου, όσο και στο σύνολο των στοιχείων που συναφώς παρατίθενται στην παρούσα μελέτη η περιφρόνηση αυτή δεν ήταν τυχαία αλλά είχε συγκεκριμένη νομική και πολιτική επιδίωξη, όπως αυτή περιγράφεται στην παρούσα μελέτη και γι' αυτό και ήταν **μονότονα και θλιβερά επαναλαμβανόμενη** στην ελληνική συνταγματική ιστορία.

[362] Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 25.

καθώς και ότι η πολιτική στελέχωση της αναθεωρητικής Βουλής υπήρξε για λόγους συγκυρίας μονόπλευρη[363], με αποτέλεσμα η περιορισμένη διαδικασία να περιορίζεται ακόμη περισσότερο.

Στο ίδιο πλαίσιο της διαχρονικής έλλειψης εμπιστοσύνης στο λαό ή στη λαϊκή αντιπροσωπεία ή στην ενεργό συμμετοχή του λαού στις κρίσιμες καμπές της συνταγματικής ιστορίας εντάσσεται φυσικά και η νόθευση των εκλογικών και δημοψηφισματικών διαδικασιών που μόλις αναλύθηκε ανωτέρω, καθώς αυτή είχε ως συνέπεια η περιορισμένη συμμετοχή του λαού στον καθορισμό της τύχης της χώρας να γίνεται ακόμη πιο περιορισμένη και μη γνήσια[364]. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι με την εξαίρεση του βραχύβιου Συντάγματος του 1927, όπου προβλέπονταν δημοψήφισμα για έγκριση της απόφασης της Εθνικής Συνέλευσης για αναθεώρηση του Συντάγματος (αρ. 125 παρ. 5), διάταξη όμως που δεν εφαρμόστηκε ποτέ, ο θεσμός του δημοψηφίσματος δεν περιέχονταν στα ελληνικά Συντάγματα μέχρι το 1975[365]. Στα παραπάνω μπορεί κανείς να προσθέσει πολλά μικρά και μεγάλα παραδείγματα, όπως την περίοδο της απόλυτης μοναρχίας που αποφασίστηκε ερήμην[366] οποιασδήποτε εθνικής λαϊκής αντιπροσωπείας, το Σύνταγμα του 1844 που αποτέλεσε Σύνταγμα «συνάλλαγμα» [367], υπό την έννοια ότι στην ουσία το Σύνταγμα δεν ήταν έργο της κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης, την επιλογή του προσώπου του ανώτατου άρχοντα σε πολλές περιπτώσεις, κατ' ουσίαν, από τις μεγάλες δυνάμεις και την συχνή παρουσία των στρατιωτικών κινήσεων και πραξικοπημάτων που στέρησαν σε κρίσιμες περιόδους της συνταγματικής ιστορίας το συνταγματικό όργανο λαός από οποιαδήποτε αρμοδιότητά του.

Τέλος, διαχρονικό χαρακτηριστικό της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, που η αποφυγή του πρέπει να αποτελεί γνώμονα για το μέλλον, αποτέλεσαν οι μεγάλοι εθνικοί διχασμοί, που ξεκίνησαν ήδη από την επαναστατική περίοδο και τον εμφύλιο πόλεμο, συνεχίστηκαν με το εθνικό διχασμό του 1915 και κορυφώθηκαν με

---

[363] Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 31 επ.

[364] Βλ. Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 229-230, όπου σημειώνεται ότι σε πολλά από τα ελληνικά δημοψηφίσματα δεν παρασχέθηκαν εγγυήσεις τήρησης της δημοκρατικής νομιμότητας καθώς και ότι στην πλειοψηφία τους επιβεβαίωναν ήδη ειλημμένες αποφάσεις.

[365] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 229.

[366] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 77.

[367] Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, οπ.π., σ. 62-63, βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 58, όπου αναφέρεται ότι το Σύνταγμα αυτό δεν υπήρξε έργο κυρίαρχης συντακτικής συνέλευσης, βλ. όμοια και Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 183.

τον εμφύλιο του 1946-1949 και την εν γένει μετέπειτα διχοτόμηση του πληθυσμού σε εθνικόφρονες και μη, μέχρι την πτώση της δικτατορίας των Συνταγματαρχών το 1974.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα επιτεύγματα και οι αδυναμίες του Συντάγματος του 1975

1. Εισαγωγικά

Είναι αλήθεια ότι το Σύνταγμα του 1975 έχει να επιδείξει σημαντικά επιτεύγματα[368], που μόνο μικρά δεν μπορούν να χαρακτηριστούν[369]. Κατάφερε για πρώτη ίσως φορά να εγκαθιδρύσει μια ελληνική δημοκρατία στην οποία οι όροι και οι κανόνες μεταβολής των κυβερνήσεων γίνονταν σεβαστοί. Κατοχύρωσε δε και εφάρμοσε σε μεγάλο βαθμό τα ατομικά δικαιώματα. Στο επόμενο μέρος της μελέτης, βέβαια, θα δούμε ότι δεν μπορεί κανείς να παραγνωρίσει κανείς ότι το Σύνταγμα του 1975 και οι πολιτικοί θεσμοί που αυτό θεμελίωσε δεν κατάφερε να αποτρέψει μια σειρά από ελλείμματα στην συνταγματική και πολιτική ζωή. Η προσεχής όμως τέταρτη και πλέον κρίσιμη για την νεώτερη ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία αναθεώρηση θα πρέπει να συνεχίσει το έργο του Συντάγματος του 1975, να διορθώσει τις αδυναμίες του, να θεραπεύσει τα ελλείμματα που αυτό δεν θεράπευσε, λαμβάνοντας υπόψη, τόσο τις διαχρονικές συνταγματικές παθογένειες του ελληνικού κράτους, που αυτό δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει ή τουλάχιστον στον βαθμό που θα έπρεπε, όσο και τις αδυναμίες ή παθογένειες που παρουσιάστηκαν το πρώτον ή τουλάχιστον το πρώτον σε αυτή την ένταση υπό την ισχύ του. Υπό αυτή την έννοια και έχοντας πλέον ολοκληρώσει την εξέταση των παθογενειών του Συντάγματος στην ελληνική συνταγματική ιστορία στο τμήμα αυτό της μελέτης, ερευνάται αν το Σύνταγμα του 1975 αντιμετώπισε τις παραπάνω παθογένειες, πως τις αντιμετώπισε και αν τις αντιμετώπισε αποτελεσματικά.

2. Τα επιτεύγματα

[368] Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 189, όπου σημειώνεται ότι παρά ορισμένα συντηρητικά στοιχεία το Σύνταγμα του 1975 είναι το πιο δημοκρατικό που γνώρισε ποτέ η Ελλάδα, Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σελ. 7-8, βλ. παρόμοια και Μακρυδημήτρης Α., Σημεία για τη Συνταγματική Αναθεώρηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 154, όπου αναπτύσσεται ότι η Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία αποτελεί το εντελέστερο πολίτευμα που γνώρισε ο τόπος από την εθνική απελευθέρωση και μετά.

[369] Όπως ορθά παρατηρείται σε Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», Ποικίλη Στοά, Αθήνα, 2016, σ. 27.

Υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975 λύθηκε το ζήτημα της θραύσης του συνταγματικού πλαισίου, που στην ελληνική συνταγματική ιστορία, όπως αναλυτικά παρατέθηκε[370], αποτέλεσε τον κανόνα, και όχι την εξαίρεση, στη λειτουργία του πολιτεύματος. Κατά τη διάρκειά του και μέχρι σήμερα δεν υπάρχουν θραύσεις του συνταγματικού πλαισίου και μάλιστα σε λίγα χρόνια, το 2023, το Σύνταγμα του 1975, καλώς εχόντων των πραγμάτων, θα αποτελέσει το μακροβιότερο ελληνικό Σύνταγμα, ξεπερνώντας το Σύνταγμα του 1864[371]. Επιπλέον, όχι μόνο το συνταγματικό πλαίσιο δεν παραβιάστηκε, αλλά αυτό για πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική ιστορία αναθεωρήθηκε επιτυχώς τρεις φορές (1986, 2001, 2008) και σύμφωνα με τη διαδικασία που το Σύνταγμα προβλέπει[372]. Περαιτέρω το Σύνταγμα του 1975 άντεξε[373] και τη δοκιμασία των Μνημονίων από το 2010 μέχρι το 2018, υπό την έννοια, όπως ορθά έχει παρατηρηθεί, ότι *«η διακυβέρνηση της χώρας συντελέστηκε, βασικά, με σεβασμό στους συνταγματικούς κανόνες του δημοκρατικού και κοινοβουλευτικού πολιτεύματος»* [374], με τέσσερις ομαλές εκλογικές αναμετρήσεις και ένα δημοψήφισμα κατά τη διάρκεια της κρίσης, χωρίς αναστολή των ατομικών ελευθεριών ή κατάσταση ανάγκης, [375], και με έντονο αλλά συνάμα και προσεκτικό ή καλύτερα, πραγματικά, ορίων, νομολογιακό έλεγχο.

---

[370] βλ. ανωτέρω Κεφάλαιο Πρώτο τμήμα 2.

[371] Το Σύνταγμα του 1864 είναι μέχρι σήμερα το μακροβιότερο ελληνικό Σύνταγμα, το οποίο πέρα από την τυπική διάρκεια του, που έληξε το 1911, είναι διπλά σημαντικό γιατί σε αυτό βασίστηκαν τα Συντάγματα του 1911 και του 1952, με αποτέλεσμα μέρος των ρυθμίσεων του να «επιζήσει» μέχρι το 1967, βλ. σχ. Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, οπ.π., σ. 68, καθώς και Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 188, βλ. επίσης για τη σημασία του και για την κατά μία έννοια επιβίωσή του έως το 1967 και για το γεγονός ότι ορισμένες διατάξεις του επιβιώνουν στο ισχύον Σύνταγμα του 1975 με την ίδια διατύπωση και Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 75.

[372] βλ. Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 116-117, όπου παρατίθεται χαρακτηριστικά ότι η πρώτη νόμιμη αναθεώρηση, δηλαδή αναθεώρηση η οποία τήρησε τους όρους και τις προϋποθέσεις που το ίδιο το Σύνταγμα προέβλεπε για την αναθεώρησή του, ήταν η αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975 το 1986.

[373] Βλ. Μανιτάκης Α., Η εντυπωσιακή, παρά την κρίση, ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Η διαδραστική σχέση Συντάγματος και κρίσης, σελ. 1, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση στις 03.09.2018), βλ. σχ. και Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016, σ. 8.

[374] Βλ. Μανιτάκης Α., Η εντυπωσιακή, παρά την κρίση, ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Η διαδραστική σχέση Συντάγματος και κρίσης, οπ.π., σελ. 3.

[375] Βλ. Μανιτάκης Α., Η εντυπωσιακή, παρά την κρίση, ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Η διαδραστική σχέση Συντάγματος και κρίσης, οπ.π., σελ. 3.

Επιπλέον, υπό το Σύνταγμα του 1975 λύθηκε οριστικά και το ζήτημα των βασιλικών παρεμβάσεων[376] στη λειτουργία του πολιτεύματος (ζήτημα που με δριμύτητα από το 1915 και εφεξής ταλάνισε τη λειτουργία του πολιτεύματος[377]), καθώς ο θεσμός της βασιλείας καταργήθηκε μετά το δημοψήφισμα που έλαβε χώρα το Δεκέμβριο του 1974 (69,18% υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας, με συμμετοχή σχεδόν 80% στα μεγάλα αστικά κέντρα[378]), και αυτό διότι ο θρόνος είχε ταυτιστεί στη συνείδηση των πολιτών με κάθε είδους αντιδημοκρατική παρέμβαση[379]. Ρυθμιστής του πολιτεύματος ορίστηκε πλέον ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο οποίος στην αρχική εκδοχή του Συντάγματος του 1975 και μέχρι την αναθεώρηση του 1986 είχε «υπερεξουσίες» (κάποιες εξ' αυτών, όπως η δυνατότητά του να διαλύει τη Βουλή, ήταν ευθέως αντιδημοκρατικές), για τις οποίες η αντιπολίτευση διατύπωσε οξύτατη κριτική[380], τις οποίες κατήργησε η αναθεώρηση του 1986 και τις οποίες ο ΠτΔ ουδέποτε άσκησε[381].

Παράλληλα, το Σύνταγμα του 1975, εξαρχής αλλά και όπως, ιδίως, αυτό αναθεωρήθηκε το 1986[382], αντιμετώπισε με αποτελεσματικό τρόπο το ζήτημα της ελλιπούς εφαρμογής της αρχής της δεδηλωμένης. Στο άρθρο 37 παρ. 2 του Συντάγματος προβλέφθηκε το 1975, για πρώτη φορά ρητά[383], ότι Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος, το οποίο διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών[384], ενώ με την αναθεώρηση του 1986 εξέλιπε[385] πλέον και η

---

[376] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 27.

[377] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 495, βλ. και Κεφάλαιο Πρώτο, τμήμα 3.

[378] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 495.

[379] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 136-147.

[380] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 503-506.

[381] Βλ. ενδεικτικά Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 148

[382] Βλ. σχετικά και Δημητρόπουλος Α., Η αρχή της δεδηλωμένης, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013, σ. 109-110, όπου αναφέρεται ότι μετά την αναθεώρηση του 1986 *«Η ρύθμιση είναι πλέον ολοκληρωμένη»*.

[383] Βλ. σχετικά και Δημητρόπουλος Α., Η αρχή της δεδηλωμένης, οπ.π., σ. 106-107, όπου μεταξύ άλλων σημειώνεται ότι ακόμα και στο Σύνταγμα του 1927, όπως και στο Σύνταγμα του 1952, το οποίο επανέλαβε τις σχετικές διατάξεις του Συντάγματος του 1927 σε σχέση με τη διατήρηση της Κυβέρνησης, δεν κατοχυρώθηκε ολοκληρωμένα η αρχή της δεδηλωμένης, ενώ για πρώτη φορά το 1975 το Σύνταγμα αναφέρεται ρητά όχι μόνο στη διατήρηση αλλά και στην ανάδειξη της Κυβέρνησης.

[384] Είναι αξιοσημείωτο ότι η ρύθμιση αυτή συγκέντρωσε την ομοφωνία των κομμάτων που κατέθεσαν προτάσεις επί του σχεδίου Συντάγματος, βλ. Καλτσώνης Δ., Η Συνταγματική Αναθεώρηση του 1975, Κατ' άρθρο κυβερνητικά σχέδιο και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών, Ξιφαράς, Αθήνα, 2011, σ. 217-219.

[385] βλ. Η ψήφος εμπιστοσύνης της Βουλής, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.com/2011/06/blog-post_7644.html (πρόσβαση στις 03.09.2018).

πρόβλεψη για τη δυνατότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας, μετά την αποτυχία των διερευνητικών εντολών που περιγράφει το ίδιο άρθρο, να διορίσει, κατά το δοκούν, μετά από γνώμη του Συμβουλίου της Δημοκρατίας ως Πρωθυπουργό μέλος ή μη της Βουλής που κατά την κρίση του θα μπορούσε να τύχει ψήφου εμπιστοσύνης της Βουλής[386], εξαλείφοντας έτσι πλήρως τη λεγόμενη ως «θεωρία του κηπουρού» στη λειτουργία του πολιτεύματος. Η παραπάνω διάταξη του άρθρου 37 σε συνδυασμό με τη διάταξη του αρ. 84 παρ. 1 (*Η Κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής*) συμπληρώνουν την κατοχύρωση της αρχής της δεδηλωμένης στο Σύνταγμα του 1975 και είναι πανθομολογούμενο ότι για πρώτη φορά στην ελληνική συνταγματική ιστορία εφαρμόστηκε με συνέπεια και αποτελεσματικότητα.

Στα επιτεύγματα του Συντάγματος του 1975 δεν μπορεί παρά να σημειώσει κανείς την παντελή έλλειψη παρέμβασης του στρατού στη λειτουργία του πολιτεύματος, την πλήρη απουσία κάθε μορφής στρατιωτικών κινημάτων καθώς και την έλλειψη ωμών παρεμβάσεων από τις ξένες δυνάμεις, όπως αυτές είχαν παρατηρηθεί στο παρελθόν, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρξαν και σημαντικές αδυναμίες στο ζήτημα αυτό. Όπως γλαφυρά και ορθά έχει παρατηρηθεί, μετά το 1975 η πλειοψηφία μπορούσε πλέον να κυβερνήσει χωρίς να χρειάζεται να υποβάλλει πιστοποιητικά καλής διαγωγής ούτε στο στέμμα (που καταργήθηκε), ούτε στο στρατό (που γύρισε στους στρατώνες), ούτε στους όποιους συμμάχους (τουλάχιστον μέχρι την εποχή των Μνημονίων)[387].

Ειδικότερα και σε ό,τι αφορά τις επεμβάσεις του στρατού αξίζουν να σημειωθούν τα εξής: Ο συντακτικός νομοθέτης της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, στο κείμενο του Συντάγματος του 1975, ενίσχυσε την αρχή του πολιτικού ελέγχου (της υπαγωγής δηλαδή των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική εξουσία και δη στην κοινοβουλευτικά υπεύθυνη Κυβέρνηση), προσθέτοντας για πρώτη φορά στο άρθρο 45 εδ. α' του Συντάγματος διάταξη που ρητά αναφέρει ότι η Κυβέρνηση ασκεί τη διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων[388], εξειδικεύοντας τη γενική διάταξη του άρθρου 82 παρ. 1 που προβλέπει ότι η Κυβέρνηση *«καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική*

---

[386] Βλ. σχετικά και Δημητρόπουλος Α., Η αρχή της δεδηλωμένης, οπ.π., σ. 106-107, όπου μεταξύ άλλων σημειώνεται *«Ορίζεται δηλαδή, ότι προκηρύσσονται εκλογές και αποκλείεται η κυβέρνηση μειοψηφίας, όχι μόνο ως τακτική, αλλά και ως προεκλογική κυβέρνηση»*.

[387] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 26.

[388] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987, σ. 38.

της χώρας». Με την ίδια διάταξη καθιερώθηκε, παράλληλα, ρητά, το τυπικό[389] περιεχόμενο της αρχηγίας των ενόπλων δυνάμεων από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ώστε να διευθετηθεί το ζήτημα των ουσιαστικών αρμοδιοτήτων του ανώτατου άρχοντα στις ένοπλες δυνάμεις που, κατά το πρότυπο του Βασιλιά - στρατηλάτη[390], ταλαιπώρησε τη χώρα στη συνταγματική της ιστορία. Η εξάλειψη βέβαια του κληρονομικού αρχηγού του κράτους και η αντικατάστασή του με τον αιρετό ΠτΔ διευκόλυνε ακόμη περισσότερο τα πράγματα[391]. Επιπλέον, είναι χαρακτηριστικό ότι οι ανωτέρω ρυθμίσεις στο Σύνταγμα του 1975 έτυχαν μιας ευρύτερης αποδοχής από την αντιπολίτευση, η οποία δεν διατύπωσε αντιρρήσεις, εξαιτίας και της επεμβατικής παράδοσης του στρατού στην συνταγματική μας ιστορία[392]. Σε κάθε περίπτωση, η εξάλειψη των επεμβάσεων του στρατού δεν οφείλονται μόνο στις συνταγματικές ρυθμίσεις του Συντάγματος του 1975 αλλά και στη σταθερότητα των θεσμών υπό το Σύνταγμα αυτό, στη τήρηση των συνταγματικών κανόνων για την εναλλαγή των Κυβερνήσεων στην εξουσία και σε εν γένει λόγους που άπτονται σε ζητήματα ιστορίας[393], πολιτικής επιστήμης ή κοινωνιολογίας[394] ή και άλλων επιστημονικών κλάδων. Το Σύνταγμα του 1975, πάντως, έκανε το «καθήκον» του ξεκαθαρίζοντας σε συνταγματικό επίπεδο ρυθμίσεις που η εφαρμογή τους δεν ήταν φυσικά αμφίσημη[395] έγινε όμως τέτοια ενόψει των ιδιαιτέρων συνθηκών της συνταγματικής μας ιστορίας. Και αυτό χωρίς να σημαίνει ότι η κατοχύρωση της αρχής του πολιτικού ελέγχου στο Σύνταγμα του 1975 δεν

---

[389] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 89.

[390] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 58 επ.

[391] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 90.

[392] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., βλ. αντι προλεγομένων και σ. 90.

[393] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 49-53, 81 επ., όπου αναπτύσσονται οι δύο φάσεις των επεμβάσεων του στρατού, ήτοι έως το 1935 και από το 1935 έως το 1974 και τα διαφορετικά ποιοτικά χαρακτηριστικά τους, αφενός μεν κατά την πρώτη περίοδο η αντανάκλαση των κοινωνικών αντιπαραθέσεων, χωρίς διεκδίκηση αυτόνομου ρόλου, αφετέρου δε, κατά τη δεύτερη, η πολιτική μονομέρεια του, η στενή σχέση με το στέμμα και η διεκδίκηση ενός αυτόνομου ρόλου με αποκορύφωμα τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967 και την ενίσχυση του ρόλου των ενόπλων δυνάμεων στα Συντάγματα της δικτατορίας.

[394] Πρβλ. Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 17-18.

[395] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 62, 76.

υπήρξε ατελής[396] και ότι δεν υπάρχουν περιθώρια βελτιώσεων στις συνταγματικές ρυθμίσεις.

Ένα χαρακτηριστικό της συνταγματικής μας ιστορίας πάντως, οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων, εξέλιπε πλέον, υπό το Σύνταγμα του 1975. Οι μεγάλες δυνάμεις, στη σφαίρα επιρροής των οποίων βρίσκονταν η Ελλάδα, δεν επενέβησαν με τον ωμό τρόπο που αυτό είχε λάβει χώρα στο παρελθόν[397], ούτε μπορεί να ισχυριστεί κανείς βάσιμα ότι ο δημόσιος βίος καθορίζονταν ευθέως ή σε μεγάλο βαθμό από εξωτερικές πηγές, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η Ελλάδα δεν ήταν υπό καθεστώς οικονομικής ή πολιτικής εξάρτησης. Σημαίνει όμως, κάτι που δεν ήταν προφανές σε όλη τη συνταγματική μας ιστορία μέχρι το 1975, ότι το Σύνταγμα δεν παραβιάζονταν. Η εξέλιξη, όμως, αυτή δεν αποδίδεται σε κάποια συγκεκριμένη ρύθμιση του Συντάγματος του 1975, η οποία μερίμνησε για την διασφάλιση της εθνικής κυριαρχίας, αλλά υπήρξε, μάλλον, καρπός της εν γένει σταθεροποίησης του πολιτεύματος που έλαβε χώρα υπό το Σύνταγμα του 1975. Αντίθετα, όπως θα αναλυθεί εκτενώς στη συνέχεια το Σύνταγμα του 1975 περιείχε, και μάλιστα ίσως για πρώτη φορά[398] σε πληρότητα, ακόμη και σε σχέση με άλλες εθνικές έννομες τάξεις[399], όλες εκείνες τις ρυθμίσεις (αρ. 27, 28 του Σ.) που επέτρεπαν τον περιορισμό της κυριαρχίας και την αναγνώριση αρμοδιοτήτων που προβλέπονται από το Σύνταγμα σε όργανα διεθνών ή υπερεθνικών οργανισμών.

Στο πεδίο των ατομικών δικαιωμάτων τα επιτεύγματα του Συντάγματος του 1975 ήταν εντυπωσιακά σε σχέση με την εξαιρετικά δυσχερή θέση στην οποία αυτά βρέθηκαν, ιδίως από το 1915 και έπειτα. Το Σύνταγμα του 1975, κατ' ουσίαν, κατοχύρωσε και εφάρμοσε σε μεγάλο βαθμό τα ατομικά δικαιώματα[400]. Περιέλαβε

---

[396] Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, οπ.π., σ. 297.

[397] Βλ. όμως Καλτσώνης Δ., Ελληνικής Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ.144-145, όπου παρατίθεται ως σπάνιο παράδειγμα μιας αμφιλεγόμενης παραβίασης η διέλευση στρατευμάτων του ΝΑΤΟ προς το Κόσοβο το 1999 δια μέσου της Ελληνικής Επικράτειας χωρίς άδεια της Βουλής (αρ. 27 του Σ.).

[398] Βλ. Δρόσος Γ., Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1987, σ. 89, όπου επισημαίνεται ότι η προϊστορία της διάταξης του άρθρου 28 παρ. 2 Σ. βρίσκεται στο άρθρο 53 παρ. 5 του χουντικού συνταγματικού κειμένου του 1968/1973. Η διάταξη πάντως του 28 παρ. 2 του Συντάγματος του 1975 είναι πληρέστερη καθώς σε αυτή προβλέπεται η αναγνώριση αρμοδιοτήτων για την εξυπηρέτηση σπουδαίου εθνικού συμφέροντος.

[399] Βλ. Δρόσος Γ., Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, οπ.π., σ. 89, όπου επισημαίνεται ότι *«Συγκρινόμενες με την αντίστοιχη ιταλική και γερμανική διάταξη, οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ, παρά τον όχι απολύτως ευτυχή τρόπο με τον οποίο διατυπώθηκαν, συνθέτουν ένα σύνολο πληρέστερο στις απαιτήσεις για τις οποίες θεσπίστηκαν».*

[400] Βλ. ομοίως Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σελ. 8.

δε κατάλογο δικαιωμάτων πληρέστερο σε σχέση με το Σύνταγμα του 1952[401]. Στον εμπλουτισμό και εφαρμογή των δικαιωμάτων και ελευθεριών συνέλαβε σημαντικά και η ΕΣΔΑ, η οποία κυρώθηκε εκ νέου με το ν.δ. 53/1974, ενώ τα οικονομικά δικαιώματα και ελευθερίες ενισχύθηκαν, τόσο σε επίπεδο συνταγματικής κατοχύρωσης, όσο και σε επίπεδο νομοθετικών ρυθμίσεων, με εξαιρετικά έντονο τρόπο από την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση (ΕΟΚ το 1981) [402].

Περαιτέρω, υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975, ο νομολογιακός έλεγχος κατέστη έντονος. Και ναι μεν μέχρι τη δεκαετία του 1990-2000 ο έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων, με εξαίρεση τον έλεγχο της ισότητας από τα πολιτικά δικαστήρια και τον Άρειο Πάγο, υπήρξε σποραδικός και μάλλον τυχαίος και αυτό όχι από έλλειψη τόλμης αλλά εξαιτίας μιας νομικής παιδείας ανέτοιμης να αμφισβητήσει την αυθεντία του νομοθέτη[403], πλην όμως αφενός μεν ο έλεγχος της νομιμότητας υπήρξε διαχρονικά έντονος, ενώ από τη δεκαετία του 2000 και μέχρι σήμερα ο έντονος έλεγχος της συνταγματικότητας κατέστη πολύ συχνό φαινόμενο, αφήνοντας έντονο αποτύπωμα, μεταξύ άλλων, στα ζητήματα του ελέγχου της οικονομικής πολιτικής[404] και του περιβάλλοντος, η δε ανεξαρτησία[405] των Δικαστηρίων δεν αμφισβητήθηκε σοβαρά από κανένα.

---

[401] Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 151.

[402] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 510-512, 515.

[403] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 140.

[404] Βλ. αναλυτικά επί αυτού Καϊδατζής Α., Δικαστικός έλεγχος των μέτρων οικονομικής πολιτικής. Νομολογιακές τάσεις και προσαρμογές στο μεταβαλλόμενο οικονομικό-πολιτικό περιβάλλον, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr (πρόσβασης στις 04.09.2018), με χαρακτηριστικά παραδείγματα έως την αρχή της κρίσης τις αποφάσεις ΣτΕ Ολ. 3818/1997 (αστικές συγκοινωνίες), ΣτΕ Ολ. 1934/1998 (παρκόμετρα), ΣτΕ 3946/2002 (έλεγχος στα αεροδρόμια), ΣτΕ Ολ 3037/2008 (άδειες σε υπεραγορές).

[405] Αντίθετα η ανεξαρτησία του ΣτΕ ή ο κατά καιρούς «δικαστικός ακτιβισμός» του είναι πανθομολογούμενα και ενδεχομένως και ενοχλητικά για την πολιτική εξουσία. Αξίζει να παρατεθεί, σχετικά, το ακόλουθό απόσπασμα από άρθρο του Καθηγητή Ν. Αλιβιζάτου (η έμφαση δική μου): *«Τέλος, για την ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου, ήθελα απλώς να υπενθυμίσω ότι την είχαν προτείνει και το ΠΑΣΟΚ (ακριβέστερα: ο κ. Ευ. Βενιζέλος) το 2001 και η Ν.Δ. το 2008. Οι σχετικές πρωτοβουλίες δεν ευοδώθηκαν τότε, διότι ορθά είχε θεωρηθεί ότι απέβλεπαν* ***στην αποδυνάμωση του Συμβουλίου της Επικρατείας, δηλαδή του πιο ανεξάρτητου δικαστηρίου που διαθέτει σήμερα η χώρα****, το οποίο στην πράξη λειτουργεί ως Συνταγματικό Δικαστήριο. Αν τον κ. Σαμαρά απασχολεί η ταχεία εκδίκαση των συνταγματικών διαφορών, θα τον προέτρεπα να επιδιώξει την αναβάθμιση του Συμβουλίου και τον εξορθολογισμό της λειτουργίας του, παρά τον παραμερισμό του. Δεν πετάει κανείς στον κάλαθο των αχρήστων έναν καλό θεσμό, χάριν ενός νέου ο οποίος, στο βασίλειο της κομματοκρατίας, θα χρειαζόταν τουλάχιστον 1-2 γενιές ανεπηρέαστων νομικών για να δώσει επαρκή δείγματα ανεξαρτησίας.»*, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Για μιαν «εντοπισμένη» και ειλικρινή αναθεώρηση, Καθημερινή, 11.05.2014, προσβάσιμο σε www.kathimerini.gr (πρόσβαση στις 06.09.2018).

Ενδεικτικά και μόνο σημειώνεται ότι, όπως είναι γνωστό στο πλαίσιο της περιβαλλοντικής δίκης, το ΣτΕ έχει προβεί σε εντυπωσιακή[406] νομολογιακή διεύρυνση της έννοιας του εννόμου συμφέροντος[407] για την αποτελεσματικότερη προστασία του περιβάλλοντος. Ειδικότερα, δέχεται ότι συντρέχει έννομο συμφέρον για την άσκηση αίτηση ακύρωσης κατά διοικητικών πράξεων που προσβάλλουν το περιβάλλον, σε ένα ευρύ κύκλο προσώπων, χωρίς όμως να διαμορφώνει, αν και προσεγγίζει[408], την λεγόμενη λαϊκή αγωγή (actio popularis), δεχόμενο, αφενός μεν ότι στα φυσικά πρόσωπα η ύπαρξη του εννόμου συμφέροντος εξαρτάται από την σχέση τοπικής εγγύτητας[409] του αιτούντος με την περιοχή της βλάβης, αφετέρου δε για τα νομικά πρόσωπα ότι αυτά έχουν έννομο συμφέρον για περιβαλλοντικά θέματα, εφόσον ως σκοπός του καταστατικού τους προβλέπεται η προστασία του περιβάλλοντος και ανεξάρτητα από τη σχέση τοπικής εγγύτητας[410].

Ο δικαιοδοτικός έλεγχος υπήρξε έντονος και κατά την περίοδο της κρίσης από το 2010 και έπειτα και ας υπήρξε, όπως ορθά έχει χαρακτηριστεί, μια δικαστική αυτοσυγκράτηση[411]. Το επιχείρημα αυτό στηρίζει μια σειρά ενδείξεων, πρώτον διότι ακόμα και στη μεγάλη σειρά αποφάσεων[412], ιδίως του ΣτΕ, όπου κρίνονται, κυρίως, ως συνταγματικά τα μέτρα που ελήφθησαν για την αντιμετώπισή της, στο πλαίσιο μιας δημοσιονομικής προσαρμογής, υπάρχουν σκέψεις που υποβάλλουν στη βάσανο

---

[406]Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003, σ. 79.

[407] Βλ. σχετικά και Αυδίκος Γ., Το πολιτιστικό περιβάλλον στο Σύνταγμα, τη νομοθεσία και τη νομολογία και μια πρόταση διεύρυνσης της προστασίας των μνημείων, Περιβάλλον και Δίκαιο, τ. 1/2018, σελ. 23-29.

[408] Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, οπ.π., σ. 81.

[409] Η τοπική σχέση εγγύτητας έχει ένα σχετικό περιεχόμενο καθώς π.χ. έχει αναγνωριστεί έννομο συμφέρον σε κάτοικο του κέντρου της Αθήνας για προσβολή πράξεων εκχέρσωσης δάσους στο Πεντελικό Όρος (ΣτΕ 1157/91, 2281/92, 2274/2000), και έννομο συμφέρον κατοίκων της Αθήνας για προσβολή πράξεων εκχέρσωσης δάσους στο Σούνιο (ΣτΕ 2381/1994), βλ. Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, οπ.π, σ. 82-83 καθώς και Καράκωστας Ι., Περιβάλλον και Δίκαιο, Αντ. Σάκκουλάς, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006, σ. 664-665.

[410] Καράκωστας Ι., Περιβάλλον και Δίκαιο, οπ.π., σ. 664-665, Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, οπ.π., σ. 89.

[411] Καραβοκύρης Γ., Το Σύνταγμα και η Κρίση, Κριτική, Αθήνα, 2014, σ. 189.

[412] ΣτΕ Ολ. 668/2012 (Μνημόνιο Ι), ΣτΕ Ολ. 1972/2012 (ΕΕΤΗΔΕ), ΑΕΔ 25/2012 (Ύψος επιτοκίου Δημοσίου), ΑΕΔ 1/2012 (διετής παραγραφή αξιώσεων δημοσίων υπαλλήλων), ΣτΕ Ολ. 1116/2014 (PSI), ΣτΕ Ολ. 2307/2014 (Μνημόνιο ΙΙ), ΣτΕ Ολ. 3281/2017, δημ. Νόμος (Μνημόνιο ΙΙΙ, ν. 4336/2015, όπου κρίθηκε ότι ο επανακαθορισμός των προϋποθέσεων θεμελιώσεως του ασφαλιστικού δικαιώματος, με αύξηση των ορίων ηλικίας συνταξιοδοτήσεως, όχι μόνο για το μέλλον αλλά και για το παρελθόν, μπορεί να καταλαμβάνει και ήδη θεμελιωμένα δικαιώματα, εφόσον τηρείται η αρχή της αναλογικότητας, ότι οι επίμαχες ρυθμίσεις του ν. 4336/2015, εξυπηρετούν σκοπό δημοσίου συμφέροντος και όχι απλώς το ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου και αποβλέπουν πρωτίστως στον εξορθολογισμό του συνταξιοδοτικού συστήματος με την αποτροπή των πρόωρων συνταξιοδοτήσεων).

μιας εξονυχιστικής εξέτασης και στάθμισης τα μέτρα, εστιάζοντας, μεταξύ άλλων, στην έννοια της τρέχουσας δημοσιονομικής (αν)ισορροπίας του Ελληνικού Κράτους και του κινδύνου στάσης πληρωμών (ΣτΕ Ολ. 1116/2014, PSI), στην έννοια της αναγκαιότητας των μέτρων στο πλαίσιο εξέτασης της αναλογικότητάς τους[413] και στην έννοια του δημοσιονομικού συμφέροντος του Δημοσίου (ΑΕΔ 25/2012, Ύψος επιτοκίου Δημοσίου), υπονοώντας σαφέστατα και μια εν δυνάμει προσωρινότητα, είτε κάποιων από τα μέτρα, είτε του τρόπου στάθμισης που διεξάγει η νομολογία. Παράλληλα, σε κάποιες από αυτές τις αποφάσεις, όπως π.χ. στην ΣτΕ Ολ. 1972/2012 (ΕΕΤΗΔΕ), ΣτΕ Ολ. 2307/2014 (Μνημόνιο ΙΙ), υπάρχουν επιμέρους σκέψεις που κρίνουν τμήματα των μέτρων αυτών ως αντίθετα με το Σύνταγμα. Ειδικότερα: **α)** στην ΣτΕ Ολ. 1972/2012 (ΕΕΤΗΔΕ) ακυρώθηκαν διατάξεις της απόφασης του αναπληρωτή υπουργού οικονομικών που προβλέπουν τη διακοπή παροχής ηλεκτρικού ρεύματος σε περίπτωση μη καταβολής του ειδικού τέλους ηλεκτροδοτούμενων δομημένων επιφανειών μέσω του λογαριασμού κατανάλωσης ηλεκτρικού ρεύματος και αυτό διότι η εν λόγω ρύθμιση είναι ανίσχυρη και μη εφαρμοστέα ως αντισυνταγματική, **β)** στην ΣτΕ Ολ. 2307/2014 (Μνημόνιο ΙΙ, εργασιακά ζητήματα) ναι μεν κρίθηκε συνταγματικά ανεκτή η μείωση κατώτατων ορίων μισθών και ημερομισθίων και η μερική κατάργηση της μετενέργειας, πλην όμως κρίθηκε ότι η κατάργηση της δυνατότητας μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία καθώς και οι προβλεπόμενοι στην προσβαλλόμενη ΠΥΣ περιορισμοί (η διάταξη σύμφωνα με την οποία η δυνατότητα υπαγωγής σε διαιτησία περιορίζεται αποκλειστικά στον καθορισμό του βασικού μισθού και του βασικού ημερομισθίου) ως προς την προσφυγή στη διαιτησία αντίκεινται στο Σύνταγμα[414], **γ)** στην ΣτΕ Ολ. 1901/2014 (Κατάργηση ΕΡΤ) ναι μεν απορρίφθηκε στο σύνολό της η σχετική αίτηση ακύρωσης, και αυτό, διότι, μεταξύ άλλων, κρίθηκε ιδίως, ότι από το άρθρο 15 παρ. 2 Συντ. δεν προκύπτει ότι επιβάλλεται να υπάρχει δημόσια τηλεόραση,

---

[413] Καραβοκύρης Γ., Το Σύνταγμα και η Κρίση, οπ.π. σ. 46, βλ. και την ΓνΝΣΚ 152/2017 (δημ. Νόμος και www.nsk.gr) που συνοψίζει τη σχετική νομολογία ως εξής: «10. Εντούτοις, όπως έχει κριθεί, ακόμη και στις εξαιρετικές αυτές περιπτώσεις, **η δυνατότητα του νομοθέτη να περικόπτει τις ασφαλιστικές παροχές δεν είναι απεριόριστη, αλλά οριοθετείται** κατά πρώτον από **τις αρχές της κοινωνικής αλληλεγγύης** (άρθρο 25 παρ. 4 του Συντάγματος) και **της ισότητας στα δημόσια βάρη** (άρθρο 4 παρ. 5 του Συντάγματος), οι οποίες επιτάσσουν να κατανέμεται εξ ίσου το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής μεταξύ όλων των πολιτών, **καθώς και από την αρχή της αναλογικότητας** (άρθρο 25 παρ. 1 εδ. 4 του Συντάγματος), σύμφωνα με την οποία το συγκεκριμένο μέτρο πρέπει να είναι πράγματι πρόσφορο και αναγκαίο για την αντιμετώπιση του προβλήματος (βλ. ΟλΣτΕ 2287-90/2015, 2192-2196/2014, 1285/2012, ΟλΕΣ 244/2017, πρβλΣτΕ 1200/2017)».

[414] ΣτΕ Ολ. 2307/2014, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης.

ενώ περαιτέρω η κατάργηση της ΕΡΤ ΑΕ έγινε πέραν των δημοσιονομικών λόγων με σκοπό να ιδρυθεί νέος φορέας δημόσιας ραδιοτηλεόρασης[415], πλην όμως είχε προηγηθεί στο πλαίσιο της σχετικής αίτησης αναστολής η από 17.6.2013 προσωρινή διαταγή[416] του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας διατάχθηκε: 1) η αναστολή της εκτέλεσης της προσβαλλόμενης Κοινής Υπουργικής Απόφασης αποκλειστικά ως προς το μέρος της, με το οποίο προβλέπεται α) ότι διακόπτεται η μετάδοση ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών και η λειτουργία διαδικτυακών ιστοτόπων της ΕΡΤ Α.Ε., και β) ότι οι συχνότητες της ΕΡΤ Α.Ε. παραμένουν ανενεργές (άρθρο 2 παρ. 2 περ. β΄ της παραπάνω Κ.Υ.Α.) και 2) η λήψη από τους συναρμόδιους Υπουργό Οικονομικών και Υφυπουργό στον Πρωθυπουργό των αναγκαίων οργανωτικών μέτρων για τη συνέχιση της μετάδοσης ραδιοτηλεοπτικών εκπομπών και τη λειτουργία διαδικτυακών ιστοτόπων από δημόσιο ραδιοτηλεοπτικό φορέα για το χρονικό διάστημα έως τη σύσταση και λειτουργία νέου φορέα. Εξάλλου, πλάι στις αποφάσεις που εν μέρει έκριναν κάποιες πτυχές των μέτρων ως αντισυνταγματικές, υπάρχουν και αποφάσεις[417] που στο σύνολό τους ή σε μεγαλύτερο τουλάχιστον μέτρο, έκριναν τα υιοθετούμενα μέτρα ως μη ανεκτά από το Σύνταγμα, έστω και αν αυτές οι αποφάσεις είχαν αποσπασματικό ή σποραδικό[418] χαρακτήρα σε σχέση με το

---

[415] ΣτΕ Ολ. 1901/2014, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης, σκ. 17.

[416] ΣτΕ Ολ. 1901/2014, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης, σκ. 9.

[417] Βλ. ενδεικτικά π.χ. τις **α) ΣτΕ Ολ. 3354/2013**, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης (Αντισυνταγματικότητα διατάξεων που προβλέπουν την αυτοδίκαιη απόλυση υπαλλήλων αμέσως ή αφού τεθούν σε προσυνταξιοδοτική διαθεσιμότητα, χωρίς προηγούμενο ανακαθορισμό των λειτουργιών του Κράτους και μεταρρύθμιση των οργανωτικών αναγκών της Διοικήσεως με ορθολογικό τρόπο), **β) ΣτΕ Ολ. 2192/2014**, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης, (Αντισυνταγματικότητα περικοπών στις αποδοχές και συντάξεις στρατιωτικών ενόπλων δυνάμεων και σωμάτων ασφαλείας). Σε συνέχεια αυτής και προς διαφύλαξη της πλήρους συμμόρφωσης προς αυτή εκδόθηκε η υπ' αριθ. **ΣτΕ Ολ. 1125-8/2016**, δημ. Νόμος, και οι υπ' αριθ. 3-4/2018 της Τριμελούς Επιτροπής Συμμόρφωσης του ΣτΕ, οι οποίες (3-4/2018) έδωσαν προθεσμία συμμόρφωσης 8 μηνών, **γ) ΣτΕ 2287/2015**, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης, στην οποία κρίθηκε ότι οι επίμαχες μειώσεις των κυρίων και επικουρικών συντάξεων (σε εφαρμογή των ν.. 4051/2012 και 4093/2012, οι οποίοι τέθηκαν σε ισχύ σε συνέχεια και εφαρμογή του Μνημονίου ΙΙ, ν. 4046/2012) αντίκεινται στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1, 4 παρ. 5 και 25 παρ. 1 και 4 του Συντ. και είναι, ως εκ τούτου, ανίσχυρες και μη εφαρμοστέες, διότι δεν διενεργήθηκαν μετά από μελέτη των συνολικών επιπτώσεών τους στο βιοτικό επίπεδο των θιγόμενων συνταξιούχων με αποτέλεσμα να μη καθίσταται εφικτός ο δικαστικός έλεγχος της συμβατότητας τους με το Σύνταγμα και την ΕΣΔΑ. Αξίζει, βέβαια, να σημειωθεί ότι το ΣτΕ έκρινε ότι οι συνέπειες της αντισυνταγματικότητας των επίμαχων διατάξεων επέρχονται μετά την δημοσίευση της απόφασης, ενώ ο δικαστής που θα επιληφθεί στο μέλλον αγωγής αποζημιώσεως δεν μπορεί να επιδικάσει αποζημίωση για παρελθόντα χρονικά διαστήματα, προσπαθώντας να εξισορροπήσει τις ως άνω κρίσεις του με την ανάγκη για αποφυγή του δημοσιονομικού εκτροχιασμού, **δ) ΣτΕ 2626 έως και 2635/2018,** δημ. Νόμος, που κρίνουν αντισυνταγματικές τις διατάξεις του ν. 4093/2012 με τις οποίες καταργήθηκαν τα τρία δώρα - επιδόματα (Δώρο Πάσχα, επίδομα αδείας, Δώρο Χριστουγέννων) που ελάμβαναν όλοι οι δημόσιοι υπάλληλοι και οι ένστολοι (στρατιωτικοί κ.ά.) μέχρι τις 31 Δεκεμβρίου 2012.

[418] Όπως ορθά παρατηρείται σε Καραβοκύρης Γ., Το Σύνταγμα και η Κρίση, οπ.π. σ. 189.

σύνολο των υιοθετούμενων μέτρων, θέτοντας έτσι φραγμό στην άνευ όρων επίκληση του δημοσίου συμφέροντος ως έρεισμα της συνταγματικότητας των μέτρων και ως απώτατο όριο του οριακού δικαστικού ελέγχου, την έννοια της αξιοπρεπούς διαβίωσης[419].

Εξάλλου, ενδεικτικό γεγονός της προσεκτικής στάθμισης του δικαιοδοτικού ελέγχου είναι και το γεγονός ότι από το 2010 και μέχρι σήμερα το Ελληνικό Κράτους δεν έχει καταδικαστεί για κάποια από τις μείζονος σημασίας υποθέσεις που αφορούν τα υιοθετούμενα για την αντιμετώπιση της κρίσης μέτρα, ούτε στο ΕΔΔΑ αλλά ούτε και στο ΔΕΕ. Αντίθετα, η μέχρι σήμερα νομολογία των παραπάνω Δικαστηρίων «επικυρώνει» την ορθότητα του δικαιοδοτικού ελέγχου των εθνικών Δικαστηρίων[420]. Τέλος, ενδεικτικό είναι ότι έντονος δικαιοδοτικός έλεγχος, ανεξάρτητα από, όπως και στις ανωτέρω περιπτώσεις, την ορθότητα της δικαιοδοτικής κρίσης, υπήρξε και σε περιπτώσεις που δεν αφορούσαν μέτρα που συνδέονταν άμεσα ή τουλάχιστον απολύτως άμεσα με τις εκάστοτε συμφωνίες με τους δανειστές ή την εν γένει αντιμετώπισης της κρίσης, όπως π.χ. στην περίπτωση της ΣτΕ 95/2017 Ολ.,

---

[419] βλ. Ενδεικτικά την ΓνΝΣΚ 152/2017 (δημ. Νόμος και www.nsk.gr) που συνοψίζει τη σχετική νομολογία ως εξής: «11. Σε κάθε δε περίπτωση, η περικοπή των συντάξεων δεν μπορεί να παραβιάζει αυτό που αποτελεί, κατά τα ανωτέρω, τον συνταγματικό πυρήνα του κοινωνικοασφαλιστικού δικαιώματος, **τη χορήγηση δηλαδή στον συνταξιούχο παροχών τέτοιων που να του επιτρέπουν να διαβιώνει με αξιοπρέπεια**, εξασφαλίζοντας τους όρους όχι μόνο της φυσικής του υποστάσεως (διατροφή, ένδυση, στέγαση, βασικά οικιακά αγαθά, θέρμανση, υγιεινή και ιατρική περίθαλψη όλων των βαθμίδων), αλλά και της συμμετοχής του στην κοινωνική ζωή, με τρόπο που δεν αφίσταται, πάντως, ουσιωδώς από τις αντίστοιχες συνθήκες του εργασιακού του βίου (βλ. ΟλΣτΕ 734/2016, 2287,8,9,90/2015, απόφαση του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Γερμανίας της 9.2.2010,-1 BvL 1/09-,-1 BvL 3/09-,-1 BvL 4/09-,ιδίως Rn.135)».

[420] Ενδεικτικά σημειώνονται ως χαρακτηριστικές περιπτώσεις οι κάτωθι αποφάσεις:

α) ΕΔΔΑ της 07.05.2013, Ιωάννα Κουφάκη κατά Ελλάδας και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας (αρ. προσφ. 57665/12 και 57657/12), στην οποία το ΕΔΔΑ εξέτασε τη συμβατότητα των μέτρων του Μνημονίου Ι (ν. 3833/2010, 3845/2010 και 3847/2010), και της απόφασης ΣτΕ Ολ. 668/2012 με την ΕΣΔΑ και απέρριψε τις προσφυγές (αφού τις έκρινε ως προδήλως αβάσιμες, σκ. 49) ως απαράδεκτες δυνάμει του άρθρου 35 παρ. 3 α) και 4 της Συνθήκης.

β) ΕΔΔΑ της 25.09.2014, Βιαροπούλου και λοιποί κατά Ελλάδας (αρ. προσφ. 570/11 και 737/11), στην οποία το ΕΔΔΑ έκρινε σύμφωνο προς την Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου το ύψος του επιτοκίου υπερημερίας του Ελληνικού Δημοσίου, συμφωνώντας, κατ' ουσίαν με το πνεύμα της ΑΕΔ 25/2012.

γ) ΕΔΔΑ της 21.07.2016, Μαματάς και λοιποί κατά Ελλάδας, (αρ. προσφ. αριθ.63066/14, 64297/14 ΚΑΙ 66106/14), στην οποία το ΕΔΔΑ έκρινε ότι με τις διατάξεις του ν. 4050/2012 (PSI, βλ. ΣτΕ Ολ. 1116/2014) και τις εκτελεστικές αυτού πράξεις δεν παραβιάστηκε το άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου (ΠΠΠ) της ΕΣΔΑ, που προβλέπει το δικαίωμα για την προστασία της ιδιοκτησίας, ούτε το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ (σε συνδυασμό με το άρθρο 1 του ΠΠΠ), που προβλέπει την απαγόρευση των διακρίσεων. Παρόμοιου περιεχομένου αναφερόμενη και αυτή στο ν. 4050/2012 είναι και η απόφαση ΕΔΔΑ της 16.01.2018, Κύρκος κατά Ελλάδας (αρ. προσφ. 64058/14) κ.α. 33 προσφυγές, που και αυτή αφορά το ν. 4050/2012 (PSI).

δ) ΓενΔΕΕ, της 07.10.2015, υποθ. Τ-79/13, Accorinti κλπ κατά ΕΚΤ, στην οποία κρίθηκε η συμβατότητα με το ενωσιακό δίκαιο του ν. 4050/2012 και της όλης διαδικασίας του PSI.

(τηλεοπτικές άδειες)[421], στην περίπτωση της ΣτΕ 660/2018 (μάθημα θρησκευτικών)[422], στις περιπτώσεις των ΣτΕ Ολ. 3212/2017 και Ολ. 2649/2017 (πόθεν έσχες) και στις περιπτώσεις των ΕιΔικ. Άρθρου 88 παρ. 2 του Συντάγματος 88/2013, 127/2016 (περικοπή αποδοχών και αναδρομικών Δικαστών).

Επιπλέον, υπό το Σύνταγμα του 1975, δεν έχουν παρατηρηθεί φαινόμενα νοθείας[423] ούτε των εκλογικών διαδικασιών[424], ούτε του ενός και μόνο δημοψηφίσματος[425] που έλαβε χώρα (2015), ενώ είναι συναφές ότι ουδείς, από οποιαδήποτε πλευρά του πολιτικού φάσματος έχει αμφισβητήσει ποτέ την εγκυρότητα και ορθότητα των διαδικασιών αυτών. Οι όποιες δε εκλογικές παρατυπίες, όπως προκύπτει από την επισκόπηση της νομολογίας του ΑΕΔ, δεν αποτέλεσαν παρά μεμονωμένα φαινόμενα και είχαν περισσότερο τεχνικό και όχι πολιτικό χαρακτήρα. Το Σύνταγμα του 1975 μετέβαλλε, μεν, τη διάταξη των σχετικών προβλέψεων καθώς το Σύνταγμα του 1911 και του 1952 προέβλεπαν (στο άρθρο 73) την ύπαρξη Ειδικού Δικαστηρίου – «Εκλογοδικείου» - για τον έλεγχο του κύρους των εκλογών, ενώ το Σύνταγμα του 1975 τη μετέφερε[426], σύμφωνα με τα

---

[421] Στην απόφαση αυτή (ΣτΕ 95/2017, δημ. Νόμος) κρίθηκε ότι ενόψει των σκοπών που επιτελεί το ΕΣΡ, ως ανεξάρτητη αρχή, δεν είναι επιτρεπτό, σε περίπτωση μη συγκροτήσεώς του, οι αρμοδιότητές του να ασκηθούν από άλλα όργανα, άλλως παραβιάζονται συνταγματικές διατάξεις και ότι ως εκ τούτου η παρ. 2 του άρθρου 2Α του ν. 4339/21015, όπως προστέθηκε με το άρθρο τρίτο του ν. 4367/2016, με την οποία η αρμοδιότητα για τη διενέργεια της διαγωνιστικής διαδικασίας για τη χορήγηση τηλεοπτικών αδειών ανατίθεται στον Υπουργό, στον οποίο έχουν ανατεθεί οι αρμοδιότητες της Γενικής Γραμματείας Ενημέρωσης και Επικοινωνίας, αντίκειται στο άρθρο 15 παρ. 2 του Συντάγματος. Για την απόφαση αυτή βλ. Δρόσος Γ., Ο ιστός της Πηνελόπης, ΘΠΔΔ τ. 3/2018, σ. 203.

[422] Στην απόφαση αυτή (ΣτΕ Ολ. 660/2018, δημ. Νόμος) κρίθηκε, ότι η προσβαλλόμενη ΥΑ που ρύθμισε εκ νέου το ζήτημα της διδασκαλίας των θρησκευτικών στα σχολεία αντίκειται στα άρθρα 16 παρ. 2, 4 παρ. 1 και 13 παρ. 1 του Συντάγματος, 2 του ΠΠΠ της ΕΣΔΑ και 9 και 14 της ΕΣΔΑ. Αξίζει να σημειωθεί ότι και στην απόφαση αυτή ασκήθηκε (και ορθά κατά την άποψή μου) έντονη κριτική από μεγάλο μέρος της νομικής θεωρίας.

[423] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 27.

[424] Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 518, όπου εύγλωττα σημειώνεται ότι *«η διαδικαστική ομαλότητα με την οποία διενεργούνται οι εκλογές μεταπολιτευτικά αφαίρεσε από την αρμοδιότητα εκδίκασης ενστάσεων κατά τους κύρους και των αποτελεσμάτων τους έναν ευθέως πολιτικό χαρακτήρα…»*.

[425] Για το οποίο η υπ' αριθ. ΣτΕ 2787/2015 (δημ. Νόμος, σκ. 7), έκρινε ότι «το προσβαλλόμενο διάταγμα, εκδοθέν βάσει του άρθρου 44 παρ. 2 του Συντάγματος, όπως και η προσβαλλόμενη πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου, αφορούν την προκήρυξη δημοψηφίσματος και συνιστούν, ως εκ τούτου, κυβερνητικές πράξεις αναγόμενες στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας κατά την έννοια του άρθρου 45 παρ. 5 του π.δ. 18/1989. Επομένως, οι πράξεις αυτές δεν υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας και, συνεπώς, η κρινόμενη αίτηση πρέπει να απορριφθεί ως απαράδεκτη. Σε κάθε περίπτωση, ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων του δημοψηφίσματος υπάγεται, σύμφωνα με το άρθρο 100 παρ. 1 περ. β΄ του Συντάγματος, στην αρμοδιότητα του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου.», βλ. και τον σχολιασμό αυτής σε Τσιλιώτης Χ., Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα μέσα από την επιβεβαίωση μίας παγιωμένης νομολογίας – Σχόλιο στην ΟλΣτΕ 2787/2015, ΘΠΔΔ 2015, σελ. 649-656, προσβάσιμο και σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση στις 07.09.2018).

[426] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 227.

άρθρα 58 και 100 αυτού στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο (ΑΕΔ), πλην όμως δεν μετέβαλλε ουσιωδώς το σύστημα ελέγχου του κύρους των εκλογών που παρέμενε από το 1911 και εφεξής το σύστημα του δικαστικού ελέγχου αυτών. Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι, όπως προκύπτει από τις υποβληθείσες τροπολογίες[427], επί του Κυβερνητικού Σχεδίου για το Σύνταγμα του 1975, η σχετική συζήτηση δεν επικεντρώθηκε στην ύπαρξη ή μη του συστήματος δικαστικού ελέγχου των εκλογικών διαφορών ή στα ουσιαστικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν για να βελτιωθεί το σύστημα αυτό, αλλά, επικεντρώθηκε αφενός μεν, σε δευτερεύοντα ζητήματα σε σχέση με αυτό, αφετέρου δε, στην περ. στ΄ του Κυβερνητικού Σχεδίου που προέβλεπε αρμοδιότητα του ΑΕΔ να θέτει κόμμα εκτός νόμου, αρμοδιότητα που τελικά δεν περιλήφθηκε στο τελικό κείμενο του Συντάγματος του 1975[428]. Εν τέλει, η διαφορά στην ποιότητα των εκλογικών αναμετρήσεων που έλαβαν χώρα υπό το Σύνταγμα του 1975 δεν εντοπίζεται στις διατάξεις αυτού αλλά στην εν γένει τήρηση των συνταγματικών κανόνων από το 1975 και έπειτα γεγονός που εξάλειψε τα πάθη, το βολονταρισμό και το ρεβανσισμό στην πολιτική πρακτική, ζήτημα που τελικά εγγράφεται στα επιτεύγματα του Συντάγματος του 1975.

3. Οι αδυναμίες του Συντάγματος του 1975

3.1. Εισαγωγικά

Το Σύνταγμα του 1975 δεν επέλυσε όμως, ούτε όλες τις παθογένειες, ούτε κάποιες εξ' αυτών ολοκληρωτικά. Αντίθετα, κάποιες εξ' αυτών συνέχισαν την ιστορική τους διαδρομή και υπό την ισχύ του και πλάι σε αυτές προστέθηκαν νέες ή παλαιές που εμφανίστηκαν, το πρώτον, υπό την ισχύ του, σε αυτή την ένταση. Η κρίση χρέους (2010-2018), την οποία δεν δημιούργησε το Σύνταγμα και η οποία ταλάνισε τη χώρα δοκίμασε το Σύνταγμα, το οποίο, όπως ήδη σημειώθηκε, άντεξε[429]

---

[427] Καλτσώνης Δ.(επιμ), Η συνταγματική αναθεώρηση του 1975: κατ΄ άρθρο κυβερνητικά σχέδια και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών (Τα Ελληνικά Συντάγματα τ. ΙΙ), οπ.π., σ. 516-520.

[428] Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι υπήρξε και τροπολογία μεμονωμένου Βουλευτή για τροποποίηση του άρθρου, ώστε το ΑΕΔ να μετονομαστεί σε Συνταγματικό Δικαστήριο, βλ. Καλτσώνης Δ.(επιμ), Η συνταγματική αναθεώρηση του 1975: κατ΄ άρθρο κυβερνητικά σχέδια και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών, οπ.π., σ. 517.

[429] Βλ. Μανιτάκης Α., Η εντυπωσιακή, παρά την κρίση, ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Η διαδραστική σχέση Συντάγματος και κρίσης, οπ.π., σελ. 1, βλ. σχ. και Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, σ. 8.

τη δοκιμασία των Μνημονίων. Μετά το ορόσημο αυτό όμως και την εντυπωσιακή[430] αντοχή του Συντάγματος, η κρίση θα πρέπει να ιδωθεί ως ευκαιρία για αναγκαίες αλλαγές στο Σύνταγμα, οι οποίες από μόνες τους δεν είναι πανάκεια, αλλά σίγουρα θα ενισχύσουν ακόμη περισσότερο το Σύνταγμα και θα βελτιώσουν τις αδυναμίες του. Στο πλαίσιο αυτό και πριν κανείς εξετάσει την κατεύθυνση της αναθεώρησης, θα πρέπει να σταθεί στις αδυναμίες του Συντάγματος του 1975 και αυτό επιχειρεί, έστω συνοπτικά, το παρόν τμήμα του κεφαλαίου αυτού.

3.2. Ο υπέρμετρα αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος

Κατ' αρχάς, στις αδυναμίες του Συντάγματος του 1975, ανάλογα και με την άποψη που υιοθετεί κανείς για το πόσο αυστηρό θα πρέπει να είναι ένα Σύνταγμα, θα πρέπει κανείς να συμπεριλάβει και τον αυστηρό του χαρακτήρα, την δυσκολία δηλαδή με την οποία αυτό αναθεωρείται. Υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975 το Σύνταγμα αναθεωρήθηκε, σε διάστημα 43 ετών, μόλις, τρεις φορές (1986, 2001, 2008), ενώ π.χ. το γερμανικό Σύνταγμα του 1949 έχει τροποποιηθεί πάνω από 100 φορές και το γαλλικό του 1958 πάνω από 30[431].

Επιπλέον, οι αναθεωρήσεις αυτού δεν υπήρξαν, πάντοτε, ούτε σε όλες τις παραμέτρους τους αποτελεσματικές, ούτε διέλαβαν όσες θεματικές αυτές θα ήθελαν. Η αναθεώρηση του 1986 υπήρξε μια εντοπισμένη αναθεώρηση[432], υπό την έννοια ότι το βασικό αντικείμενο της ήταν η αποδυνάμωση του ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας χωρίς άλλες ουσιαστικές παρεμβάσεις στο πολίτευμα και αυτό ιδίως μετά την απόσυρση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία της πρότασης για την αναθεώρηση του αρ. 110 του Συντάγματος για την αλλαγή της αναθεωρητικής διαδικασίας[433]. Όπως εύστοχα σημείωσε ο Α. Μάνεσης: *«ήταν μια αναθεώρηση* ***βασικά περιστασιακή και ήταν εξαιρετικά πενιχρή*** *σε κοινωνικοπολιτικά*

---

[430] Βλ. Μανιτάκης Α., Η εντυπωσιακή, παρά την κρίση, ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Η διαδραστική σχέση Συντάγματος και κρίσης, οπ.π., σελ. 1.

[431] Βλ. σχ. Αλιβιζάτος Ν., Αναθεώρηση του Συντάγματος: 5+1 προτάσεις για τα βασικά, προσβάσιμο σε http://www.kathimerini.gr (πρόσβαση στις 07.09.2018).

[432] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 529.

[433] Βλ. αναλυτικά για τις πολιτικές διαφωνίες που ξεσήκωσε η πρόταση αυτή, για το κλίμα της εποχής αλλά και για την επιδίωξη της κυβερνητικής πλειοψηφίας να διασφαλισθεί με την απόσυρση της πρότασης για το αρ. 110 του Σ. η αναθεώρηση ως προς τις «υπερεξουσίες» του Προέδρου της Δημοκρατίας Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 79-83, βλ. σχετικά και Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 216.

επιτεύγματα, αν κρίνει κανείς από τις συνταγματικές διατάξεις που δεν αναθεωρήθηκαν...Το αναθεωρημένο Σύνταγμα ανανεώνει και αναπαράγει το πολιτικό σύστημα του 1975 ***προς όφελος της εκτελεστικής και πάλι εξουσίας, αλλά αυτή τη φορά, της εξουσίας του πρωθυπουργού***[434]*.»* Με την αναθεώρηση αυτή διαμορφώθηκε ένα **πρωθυπουργοκεντρικό μοντέλο**, με παράλληλη αποδυνάμωση της Βουλής[435]. Περαιτέρω, η αναθεώρηση του 2001, αν και είχε ένα ασυνήθιστα[436] έκδηλο συναινετικό χαρακτήρα, υπήρξε μια διαδικασία *«διαπιστωτική»*, υπό την έννοια ότι επικύρωσε και ενέταξε στο Σύνταγμα εξελίξεις και αλλαγές που ήδη είχαν δρομολογηθεί[437]. Ενώ, τέλος, η αναθεώρηση του 2008 υπήρξε η πλέον *«αποτυχημένη»* υπό την έννοια ότι σε αυτή τροποποιήθηκαν μόλις τρία άρθρα και αυτά ήσσονος σημασίας.

Μια από τις δυσκολίες για την επιτυχία μιας αναθεώρησης είναι και η πρόβλεψη για πενταετή περίοδο αδράνειας μεταξύ δύο αναθεωρήσεων, την οποία θέτει η διάταξη 110 παρ. 6 του Συντάγματος. Σε περιόδους όπου ο πολιτικός χρόνος συμπυκνώνεται σημαντικά μια πενταετία είναι εξαιρετικά μεγάλη περίοδος. Για παράδειγμα η αναθεώρηση του 2008 ολοκληρώθηκε, με τη δημοσίευση στο ΦΕΚ, στις 02.06.2008 (ΦΕΚ Α' 102/02.06.2008) και ως εκ τούτου η επόμενη αναθεώρηση δεν μπορούσε να λάβει χώρα πριν τον Ιούνιο του 2013. Αν αναλογιστεί όμως κανείς τι έλαβε χώρα από τον Ιούνιο του 2008 έως τον Ιούνιο του 2013 και τις προκλήσεις που αντιμετώπισε το Ελληνικό Κράτος, συνειδητοποιεί ότι ένα διάστημα πέντε ετών είναι, πολιτικά και ιστορικά, μεγάλη περίοδος. Στα παραπάνω θα πρέπει να προσθέσει κανείς ότι οι κατάλληλες πολιτικές συναινέσεις, η κατάλληλη πολιτική συγκυρία καθώς και οι κατάλληλοι πολιτικοί και κοινωνικοί συσχετισμοί δυνάμεων δεν είναι εύκολα εφικτό να ακολουθούν τις προθεσμίες που ένα αυστηρό Σύνταγμα θέτει και ως εκ τούτου μπορούν εν δυνάμει να γίνουν τροχοπέδη στην πρόοδο, την

---

[434] Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σακκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 468, 474.

[435]Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, οπ.π., σ. 458 – 468, Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, οπ.π., σ. 156-157.

[436] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 223, όπου σημειώνεται *«...θα ήθελα να υπογραμμίσω το ασυνήθιστο για την Ελλάδα πνεύμα συνεργασίας που επικράτησε μεταξύ της μεγάλη πλειοψηφίας των μελών του Κοινοβουλίου και που είναι προς τιμήν τους».*

[437] Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι **α)** η ρητή συμπερίληψη στο αρ. 25 του Συντάγματος της «τριτενέργειας» (ή οριζοντίου αποτελέσματος) καθώς και πριν την αναθεώρηση δεν αμφισβητούνταν η δυνατότητα τριτενέργειας ορισμένων συνταγματικών δικαιωμάτων και **β)** η ρητή συμπερίληψη στο άρθρο 25 του Συντάγματος της αρχής της αναλογικότητας, δεδομένου ότι η αρχή αυτή είχε αναγνωρισθεί από τη νομολογία του ΣτΕ ήδη από το 1984, βλ. Χρυσόγονος Κ. Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006, σ. 62, 90.

προσαρμοστικότητα, την ελαστικότητα, και την αντοχή του. Στο ίδιο πλαίσιο, υπογραμμίζεται ότι αν λάβει κανείς υπόψη την «αποτυχημένη»[438] αναθεώρηση του 2008, όπου δεν βρέθηκαν οι κατάλληλες πολιτικές συναινέσεις και η αναθεώρηση περιορίστηκε σε τρεις μόνο ήσσονος σημασίας τροποποιήσεις, αντιλαμβάνεται ότι ο χρόνος ουσιαστικής αδράνειας μπορεί να είναι ακόμη μεγαλύτερος της πενταετίας, εν προκειμένω έγινε επτά έτη, αναγόμενος στο 2006, οπότε και παρήλθε η περίοδος αδράνειας της συνταγματικής αναθεώρησης του 2001 ή και ουσιαστικά δώδεκα έτη καθώς μία αποτυχημένη αναθεώρηση διαμόρφωσε μια ουσιαστική περίοδο αδράνειας από το 2001 έως το 2013. Χαρακτηριστικό της δυσκολίας να συγχρονιστούν τέτοιου είδους προθεσμίες με την πολιτική πραγματικότητα είναι και η δυσκολία από το 2010, οπότε και άρχισε η οικονομική κρίση, μέχρι και σήμερα να ολοκληρωθεί μια συνταγματική αναθεώρηση και μάλιστα με ουσιαστικές αλλαγές, καθώς από το 2013, οπότε και παρήλθε η περίοδος αδράνειας, η πρόταση της ΝΔ (με Κυβέρνηση τότε Α. Σαμαρά) δεν καρποφόρησε, δεδομένου βέβαια και του γεγονότος ότι κατατέθηκε το Δεκέμβριο του 2014, δηλαδή σε διάστημα λίγων ημερών πριν την δρομολογημένη[439] διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών, καθώς και ότι η πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ, τον Ιούλιο του 2016 κατέληξε να ψηφιστεί από τη Βουλή μόλις το Μάρτιο του 2019, ενώ η τύχη της είναι αβέβαιη, καθώς το αναθεωρητικό εγχείρημα δεν διακατέχεται από συναίνεση μεταξύ των πολιτικών δυνάμεων. Εξάλλου, ακόμα και σε ένα εν γένει συναινετικό πλαίσιο, όπως αυτό της δεκαετίας του 1990 ενόψει της αναθεώρησης του 2001 απαιτήθηκε μια δεκαετία (1991-2001) από τη λήξη της

---

[438] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 557-560, από όπου σταχυολογεί κανείς τα παρακάτω:

- Η αρχική πρόταση της Νέας Δημοκρατίας **αφορούσε 23 συνολικά άρθρα**.
- Σημαντικότερες προτάσεις **α)** η πρόταση για δημιουργία Συνταγματικού Δικαστηρίου, **β)** η αναθεώρηση του άρθρου 16 για τα ιδιωτικά πανεπιστήμια.
- Στην προαναθεωρητική Βουλή τα προς αναθεώρηση άρθρα ψήφισε μόνο η Νέα Δημοκρατία **με 165 βουλευτές** και συνεπώς τα άρθρα για να αναθεωρηθούν απαιτούνταν 180 βουλευτές στην επόμενη Βουλή.
- Το Σεπτέμβριο του 2007 η Νέα Δημοκρατία κέρδισε τις εκλογές αλλά εξέλεξε μόνο **152 Βουλευτές**. Με δεδομένη την αποχή του ΠΑΣΟΚ από την αναθεωρητική διαδικασία με το πρόσχημα κάποιας διαδικαστικής παρατυπίας από τους βουλευτές της πλειοψηφίας.
- **Το Μάιο του 2008 αναθεωρήθηκαν τελικά μόνο 3 ήσσονος σημασίας άρθρα**: **α)** Το άρθρο 57 για το ασυμβίβαστο των βουλευτών που είχε θεσπιστεί το 2001, **β)** το άρθρο 79 για την ψήφιση του προϋπολογισμού και **γ)** το άρθρο 101 για τα μέτρα για τις ορεινές περιοχές της χώρας.

[439] Ξηρός Θ., Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας De Constitutione Ferenda. Σε αναζήτηση διευρυμένου ρόλου στη λειτουργία του Πολιτεύματος, προσβάσιμο σε www.eap.gr (πρόσβαση στις 07.09.2018), σ.1.

περιόδου αδράνειας από την αναθεώρηση του 1986 και μια ανεπιτυχής προσπάθεια αναθεώρησης (1995-1996) μέχρι να βρεθεί η κατάλληλη πολιτική συγκυρία για την ολοκλήρωση της αναθεώρησης το 2001[440]. Το Σύνταγμα όμως πρέπει να μπορεί να ακολουθεί έγκαιρα την κοινωνική πραγματικότητα την οποία ρυθμίζει για να είναι σε θέση να τη διατηρήσει υπό τη ρύθμισή του, διαφορετικά ή παραβιάζεται ή καταλύεται[441] και αυτό διότι το Σύνταγμα είναι σύνολο υποχρεωτικών κανόνων, ειδάλλως δεν είναι τίποτε[442].

3.3. Η ελλιπής παρουσία των θεσμικών αντιβάρων

Τα θεσμικά αντίβαρα μπορεί να είναι βρίσκουν εφαρμογή σε μια μεγάλη ποικιλία ρυθμίσεων, είτε αυτές εμπίπτουν στο πεδίο της δικαστικής εξουσίας, είτε του κοινοβουλίου, είτε στο πλαίσιο της εν γένει συνταγματικής κατάστρωσης των θεσμών ή στο πλαίσιο αμεσοδημοκρατικών θεσμών, είτε τέλος στο πλαίσιο κάθε άλλης ρύθμισης που μπορεί να κατατείνει στο σκοπό αυτό (π.χ. ευθύνη Υπουργών). Στο σημείο αυτό αρκούμαστε στην ανάλυση της γενικής εικόνας της ελλιπής παρουσίας θεσμικών αντιβάρων υπό το Σύνταγμα του 1975 και εντός των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που αυτό εφαρμόστηκε, ενώ η ανάλυση για τα επιμέρους αντίβαρα και ρυθμίσεις λαμβάνει χώρα στα οικεία σημεία της μελέτης αυτής που αφορούν το κάθε ένα από αυτά.

Ένα, λοιπόν, από βασικά ελλείμματα του Συντάγματος του 1975 είναι η ελλιπής επεξεργασία και αξιοποίηση «θεσμικών αντιβάρων» για την προστασία από την «Τυραννία της πλειοψηφίας»[443] και αυτό διότι η ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία είχε, όπως αναλυτικά παρατέθηκε και ανωτέρω, μεγαλύτερα προβλήματα να επιλύσει από αυτό στα χρόνια που προηγήθηκαν, όπως τη μη ομαλή διαδοχή των κυβερνήσεων, την παρέμβαση από το στέμμα και τη γενικευμένη παραβίαση ακόμα και βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων[444]. Ζητούμενο επομένως

---

[440] Βλ. αναλυτικά επί αυτού Σωτηρέλης Γ., Ξηρός Α., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος (1993-2001), Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001, βλ. και Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 218 επ.

[441] Μάνεσης Α., Το Συνταγματικόν Δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας, οπ.π., σελ. 18.

[442] Μάνεσης Α., Το Συνταγματικόν Δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας, οπ.π., σελ. 19-20.

[443] βλ. αντί πολλών Αλέξης ντε Τόκβιλ, Η Δημοκρατία στην Αμερική, Στοχαστής, Αθήνα, 2008.

[444] Αλιβιζάτος Ν., Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, Πόλις, Αθήνα, 2015, σ. 531-532, όπου αναφέρεται ότι η ελληνική εκδοχή αυτού του παλιού προβλήματος αφορούσε στην Ελλάδα τόσο το ζήτημα της αξιοποίησης αθέμιτων μέσων από την κυβερνώσα πλειοψηφία για να παραμείνει στην

στη μεγαλύτερη πορεία του ελληνικού συνταγματικού βίου, μέχρι τη μεταπολίτευση, ήταν πως η πλειοψηφία θα είναι σε θέση να εφαρμόσει απρόσκοπτα το πρόγραμμά της, χωρίς να εμποδίζεται[445] από το στέμμα, τους «συμμάχους» μας και κάθε λογής εξωθεσμικές παρεμβάσεις και όχι πως θα μπορέσει κανείς να ελέγξει την ίδια την πλειοψηφία. Έχει συναφώς παρατηρηθεί ότι το Σύνταγμα του 1975, πριν την αναθεώρησή του, δεν δημιουργούσε απλά μια ισχυρή εκτελεστική εξουσία[446] αλλά ξεπερνούσε τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ ισχυρής και αυταρχικής εκτελεστικής εξουσίας[447]. Αξίζει πάντως να επισημάνει κανείς ότι ήδη από το 1924 ο Αλ. Παπαναστασίου είχε προτείνει τη δημιουργία πλέγματος θεσμικών αντιβάρων στο νέο πολίτευμα (π.χ. δεύτερο νομοθετικό σώμα, αναλογικό εκλογικό σύστημα, τοπική αυτοδιοίκηση, ενιαύσια θητεία του Πρωθυπουργού[448]) που θα κατά την διατύπωση του Γ. Αναστασιάδη θα λειτουργήσουν ως ασφαλιστικά δικλείδα έναντι της κυβερνητικής εξουσίας και θα αποτρέψουν την παραχάραξη του πολιτεύματος προσδίδοντας του παράλληλα ιστορική αντοχή[449].

Η αναθεώρηση του 1986 που αποδυνάμωσε τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, αφαιρώντας τις λεγόμενες ως «υπερεξουσίες» του αλλά η αποδυνάμωση αυτή ευνόησε τον Πρωθυπουργό (και όχι τη Βουλή ή το λαό, είτε αφηρημένα, είτε συγκεκριμένα ως συνταγματικό όργανο), δημιουργώντας θεσμικά ένα από τους πιο ισχυρούς Πρωθυπουργούς της Ευρώπης, εξαφανίζοντας τα αντίβαρα που θα τον υποχρέωναν να λογοδοτεί ή να συναποφασίζει[450], καθώς στηριζόμενος σε μια συμπαγή πλειοψηφία στη Βουλή καθίσταται κατ' ουσίαν ανέλεγκτος. Ο κίνδυνος αυτός αποτέλεσε αντικείμενο του πολιτικού διαλόγου πριν την αναθεώρηση του

εξουσία (π.χ. πολιτικές συναλλαγές, ρουσφέτια, διαφθορά) με τον έμμεσο ή άμεσο επηρεασμό του εκλογικού σώματος, όσο και το ζήτημα του ελλιπούς ελέγχου της δράσης της που γέννησε στο ελληνικό πολιτικό και κοινωνικό πεδίο μια μεγάλη σειρά από παθογένειες (π.χ. κομματικό κράτος, διαφθορά, αναξιοκρατία).

[445] Αλιβιζάτος Ν., Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, οπ.π., σ. 532.

[446] Αυτή άλλωστε ήταν και μια από τις βασικές επιδιώξεις της κυβερνητικής πλειοψηφίας κατά την κατάρτιση του Συντάγματος του 1975, επιδίωξη που αντλούσε την έμπνευσή της από τη «βαθειά τομή» του 1963, βλ. Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 546.

[447] Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σ. 225.

[448] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 185, με την ενιαύσια θητεία πίστευε ο Αλ. Παπαναστασίου ότι θα αποτρέπονταν η δημιουργία προσωποπαγών κομμάτων και θα τίθονταν φραγμοί την πρωθυπουργική παντοδυναμία.

[449] Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 180.

[450] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 536-537, βλ. παρόμοια Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, οπ.π., σ. 473.

1986[451]. Σε αυτό αν προσθέσει κανείς την ορθή παρατήρηση ότι το πολιτικό κόμμα ενοποιεί Κυβέρνηση και κοινοβουλευτική πλειοψηφία προσδιορίζοντας διαφορετικά τη σημασία και τη λειτουργία της αρχής της διάκρισης των εξουσιών[452], αντιλαμβάνεται ότι η ανάγκη για θεσμικά αντίβαρα είναι ακόμα μεγαλύτερη. Η παραπάνω πρακτική επιφέρει ένα βέβαιο υποβιβασμό του ρόλου της Βουλής καθώς καθίσταται όργανο επικύρωσης[453] και όχι διαμόρφωσης των πολιτικών αποφάσεων. Αντίθετα, ακόμα και μετά την αναθεώρηση του 2001 ο αναθεωρητικός νομοθέτης διέπονταν από τον φόβο των αντιβάρων, δηλαδή από μια δυσπιστία σε ο,τιδήποτε θα μπορούσε να θέσει υπό αμφισβήτηση την παντοδυναμία της εκάστοτε πλειοψηφίας[454], ενώ και η αναθεώρηση του 2001, παρά την έκτασή της, δεν άλλαξε ριζικά τα συνταγματικά δεδομένα σε ότι αφορά τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας[455]. Εν τέλει είναι ορθή η παρατήρηση ότι στο σημερινό πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα διαπιστώνεται η ανυπαρξία ουσιαστικών και αποτελεσματικών αντιβάρων με μόνη εξαίρεση ίσως τη δικαιοσύνη[456].

Σήμερα όμως πλέον το ζήτημα της αδυναμίας της πλειοψηφίας να εφαρμόσει το πρόγραμμα της δεν τίθεται. Αντίθετα ζήτημα αποτελεί ο έλεγχος αυτής της πλειοψηφίας, στην ανεξέλεγκτη δράση της οποίας οφείλεται σε μεγάλο βαθμό η κρίση[457] (2010-2018), τόσο από τη μειοψηφία και την ίδια την κοινωνία, όσο και ο αυτοέλεγχος της για να είναι σε θέση η θεσμική κατάστρωση του πολιτεύματος να θέτει φραγμούς αν και όταν αυτό απαιτηθεί. Υπάρχει ως εκ τούτου η ανάγκη για ενίσχυση των θεσμικών αντιβάρων, για αναγνώριση της συμβολής τους, όχι απλώς στη συνταγματική ομαλότητα, αλλά στη διεύρυνση της πολιτικής συμμετοχής και

---

[451] Ενδεικτικά σε ανακοίνωσή του στις 13 Μαρτίου 1985 το Κ.Κ.Ε. εσωτερικού ανέφερε ότι «Οι προτεινόμενες από το ΠΑΣΟΚ τροποποιήσεις που μειώνουν τις υπερεξουσίες του Προέδρου της Δημοκρατίας είναι κατ' αρχήν θετικές. Δεν πρέπει όμως να οδηγηθούμε σε μια απλή μεταφορά των αρμοδιοτήτων του Προέδρου στην εκάστοτε Κυβέρνηση, στην ισχυροποίηση δηλαδή ενός άλλου κέντρο εκτελεστικής εξουσίας», βλ. Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 58-59.

[452] Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 77.

[453] Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 205.

[454] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 557.

[455] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2007, σ. 71.

[456] Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 103.

[457] Πρβλ. επί αυτού και Αλιβιζάτος Ν., Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, οπ.π., σ. 531-532.

στην ποιοτική αναβάθμιση της δημοκρατίας μας[458]. Εξάλλου, το ελληνικό σύστημα του πρωθυπουργοκεντρικού κοινοβουλευτισμού ομοιάζει πολύ προς τις πλειοψηφικές δημοκρατίες αγγλικού τύπου, οι οποίες αξιοποιούν εκτεταμένα τα θεσμικά αντίβαρα, καθώς όσο περισσότερο το πολιτικό σύστημα μιας χώρας είναι οργανωμένο και λειτουργεί κατά το πλειοψηφικό πρότυπο τόσο μεγαλύτερη είναι η ανάγκη, όχι απλώς να μην αποδυναμωθούν τα θεσμικά αντίβαρα αλλά μάλλον να ενισχυθούν και να καταστούν αποτελεσματικότερα για να διασφαλίζεται παράλληλα με την ισχυρή διακυβέρνηση ότι η εξουσία ελέγχεται και δεν ασκείται αυθαίρετα ή καταχρηστικά[459].

Και ναι μεν είναι γεγονός ότι η ύπαρξη θεσμικών αντιβάρων και η συγκεκριμένη ισορροπία μεταξύ ενδυνάμωσης της πλειοψηφίας και θεσμικών αντιβάρων υπέρ της μειοψηφίας διαφέρει ανάλογα με τις εθνικές συνταγματικές παραδόσεις και τις ισχύουσες έννομες τάξεις[460], χωρίς αυτοδίκαια να σημαίνει ότι χώρες όπως η Γαλλία, στις οποίες τα θεσμικά αντίβαρα δεν είχαν πρωτεύοντα ρόλο δεν είχαν λειτουργική δημοκρατία, πλην όμως ζητούμενο της συνταγματικής επιστήμης όταν προτείνει αλλαγές στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης αναθεώρησης είναι η συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης που επικρατεί στην εκάστοτε έννομη τάξη. Η συνταγματική μας ιστορία από τη μεταπολίτευση και μετά δείχνει με ενάργεια την ανάγκη για ισχυρότερα θεσμικά αντίβαρα στην προσεχή αναθεώρηση, άποψη που βρίσκει αποδοχή στη συνταγματική θεωρία[461], ενώ παράλληλα, η κοινή γνώμη, έχοντας βιώσει την κρίση, δεν θα δεχθεί μετά την κρίση την απουσία αντιβάρων και λογοδοσίας[462]. Εξάλλου, η ενίσχυση των θεσμικών αντιβάρων, αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης δυναμικής στην Ευρώπη (π.χ. στην Γαλλία με την ενίσχυση το Conseil Constitutionel, στην Αγγλία με την αποδοχή του Bill of Rights, στην Ε.Ε. με το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, στην ΕΣΔΑ με τη συνεχή νομολογιακή διεύρυνση του πεδίου εφαρμογής της) που συνδέεται με την ενίσχυση της δικαστικής προστασίας των δικαιωμάτων.

---

[458] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 71.

[459] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 34 επ.

[460] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 28 επ.

[461] Βλ. Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 76 όπου αναφέρεται: *«Ο συνταγματικός εκσυγχρονισμός απαιτεί την αποφασιστική ενίσχυση των θεσμικών αντιβάρων της εξουσίας και του κράτους δικαίου. Σε καμιά περίπτωση δεν είναι σκόπιμη η περαιτέρω αποδυνάμωσή τους».*

[462] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 572-573.

Τέλος, ως ένα είδος ενδιάμεσου συμπεράσματος, αξίζει να επισημανθεί η φράση του Ν. Αλιβιζάτου, ήδη από το 2001, η οποία νομίζω ότι συμπυκνώνει εύγλωττα το ζήτημα, ο οποίος αναφέρει *«Είναι καιρός να πάψουμε να θεωρούμε τον πρωθυπουργοκεντρισμό ως εκ προοιμίου αρνητικό σύμπτωμα της σύγχρονης κοινοβουλευτικής δημοκρατίας και να στρέψουμε την προσοχή μας στα αντίβαρα εκείνα τα οποία, χωρίς να παρακωλύουν τη λήψη αποφάσεων, θα υποχρεώνουν τη μοιραία ενισχυμένη στις μέρες μας κυβέρνηση να διαλέγεται ουσιαστικά και να λογοδοτεί έμπρακτα για το έργο της.*[463]*»*

3.4. Οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί

Περαιτέρω, δεν μπορεί να παραγνωρίσει κανείς ότι το Σύνταγμα του 1975 και οι πολιτικοί θεσμοί που αυτό θεμελίωσε δεν κατάφερε να αποτρέψει την ενεργοποίηση του λαού ως συγκεκριμένου συνταγματικού οργάνου στο πλαίσιο της διαχείρισης και ελέγχου της πολιτικής εξουσίας και τούτο κυρίως γιατί δεν αξιοποίησε καθόλου τους αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς που αυτό προέβλεπε, καθώς και γιατί οι αναθεωρήσεις που μεσολάβησαν δεν ασχολήθηκαν καθόλου με αυτό το ζήτημα στην κατεύθυνση της ενίσχυσης και διεύρυνσης των τελευταίων.

3.4.1. Το Σύνταγμα του 1975, το πολίτευμα και οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί που αυτό προβλέπει

Εμβαθύνοντας στην παραπάνω προβληματική ας εξετάσουμε, ως βάση για τις σκέψεις που θα ακολουθήσουν, τα γνωστά ζητήματα του πολιτεύματος του ισχύοντος Συντάγματος και των αμεσοδημοκρατικών θεσμών που αυτό προβλέπει. Στο άρθρο 1 του Συντάγματος ορίζεται ως πολίτευμα η κοινοβουλευτική δημοκρατία και ότι θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία καθώς, και ότι όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού και του έθνους και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα. Οι διατάξεις αυτές είναι η βάση για τη δημοκρατική αρχή, η οποία αν και δεν προσδιορίζεται με ακρίβεια σε αυτές τις διατάξεις, ωστόσο διαμορφώνεται σε ένα κανονιστικό πλαίσιο με βάση και τα υπόλοιπα άρθρα του

[463] Αλιβιζάτος Ν., Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός, Πόλις, Αθήνα, 2001, σ. 182-183, βλ. και Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 64.

Συντάγματος που προσδιορίζουν το περιεχόμενο της[464], το οποίο εμφυσεί το πνεύμα της δημοκρατικής αρχής στο γράμμα του Συντάγματος. Οι οργανωτικές βάσεις του πολιτεύματος όπως αυτό εξειδικεύεται στο Σύνταγμα του 1975 είναι η διάκριση των εξουσιών, η αντιπροσωπευτική αρχή, η κοινοβουλευτική και η δημοκρατική αρχή[465].

Ο λαός, υπό την έννοια του εκλογικού σώματος, αποτελεί στο πολίτευμα του Συντάγματος του 1975 άμεσο συλλογικό όργανο του κράτους (αν και δεν κατονομάζεται ρητά σε αυτό ως όργανο), το οποίο έχει δύο κυρίως αρμοδιότητες, πρώτον την εκλογή των αντιπροσώπων του λαού στα διάφορα αιρετά όργανα του κράτους (π.χ. Βουλή, τοπική αυτοδιοίκηση) και δεύτερο τη συμμετοχή σε δημοψήφισμα σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 2 του Συντάγματος, ενώ τέλος νόμος προσθέτει τρίτη αρμοδιότητα, την εκλογή αντιπροσώπων στο Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο[466]. Σε αυτό προβλέπεται ότι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Δημοψήφισμα προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με διάταγμα και για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό ζήτημα, εκτός από τα δημοσιονομικά, εφόσον αυτό αποφασιστεί από τα τρία πέμπτα του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση των δύο πέμπτων του συνόλου και όπως ορίζουν ο κανονισμός της Βουλής και ο εκάστοτε νόμος για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής, ενώ τέλος προβλέπεται ότι δεν εισάγονται κατά την ίδια περίοδο της Βουλής περισσότερες από δύο προτάσεις δημοψηφίσματος για νομοσχέδιο.

Το δημοψήφισμα ρυθμίζεται εκτός από τη συνταγματική διάταξη του αρ. 44 παρ. 2 και με νόμο καθώς και με τα άρθρα 115-116 του Κανονισμού Εργασιών της Βουλής[467]. Το δημοψήφισμα ρυθμίζονταν, μέχρι πρότινος με το ν. 350/1976, ο οποίος

---

[464] Μαυριάς, Κ., Συνταγματικό δίκαιο, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2002, σ. 326.

[465] Μαυριάς Κ., Συνταγματικό δίκαιο , οπ.π,, σ. 315-328.

[466] Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2007, σ. 311.

[467] Αρ. 115 του κανονισμού εργασιών της Βουλής *«1. Η πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου με την οποία ζητείται η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. α του Συντάγματος κατατίθεται στη Βουλή, τυπώνεται και διανέμεται στους Βουλευτές και εγγράφεται κατά προτεραιότητα στην ημερήσια διάταξη.2. Η πρόταση πρέπει να αναφέρει το εθνικό θέμα για το οποίο ζητείται η διεξαγωγή δημοψηφίσματος, καθώς και την προθεσμία διενέργειάς του, και να προσδιορίζει με σαφήνεια το ερώτημα ή τα ερωτήματα στα οποία θα απαντήσει ο λαός.3. Η πρόταση συζητείται με ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 95 έως 100.4. Η ψηφοφορία για την αποδοχή ή μη της πρότασης είναι ονομαστική και αφορά το κείμενο της πρότασης όπως κατατέθηκε ή διαμορφώθηκε κατά τη συζήτηση στη Βουλή.5. Η πρόταση εγκρίνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των Βουλευτων.6. Η απόφαση της Βουλής που δέχεται την πρόταση του υπουργικού*

καταργήθηκε το 2011 και αντικαταστάθηκε με το ν. 4023/2011, ο οποίος πλέον θέτει τους όρους διεξαγωγής δημοψηφισμάτων και ο οποίος σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του νόμου κρίθηκε αναγκαίος μετά την πρόβλεψη δεύτερου είδους δημοψηφίσματος το 1986 με τη συνταγματική αναθεώρηση και ενόψει της ανάγκης ύπαρξης σχετικού εκτελεστικού του Συντάγματος νόμου[468]. Ο παραπάνω νόμος δεν περιέχει ορισμούς για τις έννοιες «κρίσιμο εθνικό θέμα» και «σοβαρό κοινωνικό ζήτημα», που αποτελούν κρίσιμες έννοιες του άρθρου 44 του Συντάγματος (ορισμοί υπήρχαν στο αρχικό νομοσχέδιο και απαλείφθηκαν τελικά από το νόμο που ψηφίσθηκε στη Βουλή[469]), αφήνοντας έτσι ευρύ περιθώριο εκτίμησης στην εκάστοτε πολιτική εξουσία[470]. Ο νόμος επιλύει ένα ζήτημα του συνταγματικού δικαίου, την δεσμευτικότητα του δημοψηφίσματος, καθώς προβλέπει ότι το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος είναι δεσμευτικό εφόσον στην εκάστοτε ψηφοφορία λάβει μέρος

Συμβουλίου για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος δημοσιεύεται με παραγγελιά του Προέδρου της Βουλής στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως το αργότερο μέσα σε δέκα ημέρες.», Αρ. 116 του κανονισμού εργασιών της Βουλής *«1. Η πρόταση των δύο πέμπτων (2/5) του όλου αριθμού των Βουλευτών με την οποία ζητείται σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 2 εδ. β' του Συντάγματος η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα κατατίθεται στη Βουλή, τυπώνεται και διανέμεται στους βουλευτές και εγγράφεται κατά προτεραιότητα στην ημερήσια διάταξη.2. Η πρόταση πρέπει να αναφέρει το συγκεκριμένο νομοσχέδιο για το οποίο ζητείται η διεξαγωγή δημοψηφίσματος.3. Η συζήτηση της πρότασης διεξάγεται με ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρων 95 έως 100 και ολοκληρώνεται μέσα σε τρεις συνεδριάσεις.4. Η ψηφοφορία για την αποδοχή ή μη της πρότασης είναι ονομαστική.5. Η πρόταση εγκρίνεται με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων (3/5) του όλου αριθμού των Βουλευτών.6. Η απόφαση της Βουλής που δέχεται την πρόταση Βουλευτών για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος πρέπει να περιέχει με σαφήνεια το ερώτημα ή τα ερωτήματα που θα τεθούν στο λαό και να αναφέρει την προθεσμία μέσα στην οποία θα γίνει η προκήρυξη του δημοψηφίσματος.7. Η παράγραφος 6 του προηγούμενου άρθρου εφαρμόζεται και για την απόφαση της Βουλής που αναφέρεται στο παρόν άρθρο.8. Η προκήρυξη του δημοψηφίσματος γίνεται με προεδρικό διάταγμα που προσυπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής».*

[468] Βλ. Αιτιολογική έκθεση του ν. 4023/2011, www.parliament.gr, σ. 3.

[469] Βλ. Ο νόμος για τα δημοψηφίσματα, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.com/2011/10/blog-post_31.html (πρόσβαση στις 12.04.2019).

[470] Βλ. την Έκθεση της Επιστημονικής Υπηρεσίας της Βουλής για το ν. 4023/2011, www.parliament.gr, όπου συναφώς αναφέρεται τόσο για τις έννοιες «κρίσιμο εθνικό θέμα» και «σοβαρό κοινωνικό ζήτημα» καθώς την έννοια του «δημοσιονομικού νομοσχεδίου» ενόψει της εξάλειψης των ορισμών τους «*Παρατηρείται, κατ' αρχάς, ότι δημοσιονομικό δεν είναι κάθε νομοσχέδιο που συνεπάγεται δημοσιονομική επιβάρυνση, δεδομένου ότι όλα σχεδόν τα νομοσχέδια έχουν τέτοιες επιπτώσεις. Ως δημοσιονομικά νοούνται, εν προκειμένω, τα stricto sensu δημοσιονομικά νομοσχέδια των άρθρων 78-80 του Συντάγματος, που συνθέτουν το έκτο κεφάλαιο του Γ΄ Τμήματος του Συντάγματος, καθώς και όσα έχουν αποκλειστικώς ή προεχόντως δημοσιονομικό χαρακτήρα (βλ. Αντ. Παντελή, όπ. π., σελ. 423, Ευ. Βενιζέλο, όπ. π., σελ. 364, Αθ. Ράϊκο, όπ. π., σελ. 309). Περαιτέρω, επισημαίνεται η εγγενής αοριστία των εννοιών «κρίσιμο εθνικό θέμα» και «ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα», η οποία καθιστά ευρεία τη διακριτική ευχέρεια της Βουλής. Σε κάθε περίπτωση, οι έννοιες δύνανται να τέμνονται, καθώς το κρίσιμο εθνικό θέμα μπορεί να αποτελεί και «σοβαρό κοινωνικό ζήτημα» ή να ρυθμίζεται με ψηφισμένο νομοσχέδιο ή να πρόκειται να ρυθμισθεί νομοθετικώς (βλ., όμως, και περιοριστική ανάγνωση των εννοιών σε Ευ. Βενιζέλο, όπ. π., σελ. 360).»*, βλ. σχετικά και Ο νόμος για τα δημοψηφίσματα, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.com/2011/10/blog-post_31.html (πρόσβαση στις 12.04.2019).

ποσοστό των εκλογέων που προβλέπει ο νόμος[471]. Πέραν τούτου δεν προσθέτει κάτι το ιδιαίτερο[472].

Αυτή όχι μόνο είναι η μόνη, κατ' ουσίαν[473], μορφή άμεσης συμμετοχής του λαού που προβλέπει το Σύνταγμα αλλά και, αφενός μεν, είναι καταστρωμένη με τέτοιο τρόπο ώστε να αποτελεί όργανο του έχοντος την πλειοψηφία στη Βουλή κόμματος[474], αφετέρου δε, έχει καταστεί ανενεργή καθώς σε σαράντα και πλέον σήμερα χρόνια ζωής του Συντάγματος του 1975 δημοψήφισμα διενεργήθηκε μόνο το 2015[475] για την αποδοχή ή όχι μιας πρότασης των δανειστών προς την Ελλάδα, ενώ ποτέ άλλοτε στην διάρκεια ζωής του Συντάγματος του 1975 δεν έχει διενεργηθεί δημοψήφισμα[476], παρά τις τυχόν ευκαιρίες για κάτι τέτοιο[477]. Αντίθετα θα περίμενε

---

[471] Στο άρθρο 16 του ν. 4023/2011 προβλέπεται ότι *«3. Το αποτέλεσμα δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα είναι δεσμευτικό, όταν στην ψηφοφορία λάβει μέρος τουλάχιστον το σαράντα τοις εκατό (40%) όσων έχουν εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους. 4. Το αποτέλεσμα δημοψηφίσματος για ψηφισμένο νομοσχέδιο που ρυθμίζει σοβαρό κοινωνικό ζήτημα είναι δεσμευτικό, όταν στην ψηφοφορία λάβει μέρος τουλάχιστον το πενήντα τοις εκατό (50%) όσων έχουν εγγραφεί στους εκλογικούς καταλόγους».*

[472] Μποτόπουλος Κ., Άμεση ή Άχρηστη, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 04.02.2015).

[473] Βλ. σχετικά και Αντωνίου Θ., Στοιχεία άμεσης δημοκρατίας στο αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1988, σ. 101, όπου σχετικά αναφέρεται ότι (η υπογράμμιση δική μου): *«Σαφώς ενισχυμένο παρουσιάζεται το αντιπροσωπευτικό σύστημα στο αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975 κυρίως από τη μη γνησιότητα των στοιχείων άμεσης δημοκρατίας που ενέχει. Ο θεσμός των κομμάτων και η πολυφωνία των κοινωνικών ομάδων δίνουν κάποιες διεξόδους εκφράσεως στο κοινωνικό στοιχείο. Το ίδιο το Σύνταγμα το λαμβάνει υπόψη του σε μια σειρά από διατάξεις που κατοχυρώνουν το κοινωνικό κράτος γενικότερα, δεν παρέχει όμως συγκεκριμένες θεσμοθετημένες διαδικασίες για συμμετοχή του κοινωνικού στοιχείου στη διαμόρφωση κρατικής θελήσεως με εξαίρεση ίσως τη συλλογική αυτονομία στις εργασιακές σχέσεις.»*, και σ. 37 όπου αναφέρεται ότι «*Ο χαρακτηρισμός του θεσμού του κόμματος ως θεσμού άμεσης δημοκρατίας εμποδίζεται και από τον ίδιο τον σκοπό του κόμματος, που το διαφοροποιεί μεταξύ άλλων από τις άλλες κοινωνικές ομάδες».*

[474] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 2, βλ. σχετικά και Αντωνίου Θ., οπ.π., σ. 92-100 και ιδίως στις σ. 99-100 όπου αναφέρεται ότι *«Εξ άλλου ο εξαιρετικός χαρακτήρας του δημοψηφίσματος τονίζεται και από το γεγονός ότι η πρόσφατη αναθεώρηση απέφυγε να ενστερνισθεί τη λαϊκή πρόταση για διεξαγωγή δημοψηφίσματος και να προσδώσει έτσι σε αυτό κάποιο χαρακτήρα γνήσιου στοιχείου άμεσης δημοκρατίας. Μάλιστα γίνεται λόγος και ως προς αυτή την παράλειψη για ενίσχυση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας και κατ' επέκταση του Πρωθυπουργού».*

[475] Η ανάλυση και η κριτική αποτίμηση του δημοψηφίσματος του 2015 εκφεύγει των ορίων του παρόντος.

[476] Πρβλ. και Βενιζέλος Ε., Αγόρευση στην Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος κατά τη συζήτηση επί των άρθρων 32, 43 και 44 του Συντάγματος, θέση IV. Η θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, οι νομοθετικές εξουσιοδοτήσεις, οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας, 01.11.2006, προσβάσιμο στο www.evenizelos.gr (πρόσβαση 14.01.2014),όπου ενδεικτικά μεταξύ άλλων αναφέρεται ότι (η υπογράμμιση δικά μου): *«Κατά την ίδια λογική τώρα, της πολιτικής κρίσης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της πολιτικής υποαντιπροσώπευσης της κοινωνίας, πρέπει να δούμε και το ζήτημα των θεσμών άμεσης δημοκρατίας στη χώρα μας. Είμαστε εξαιρετικά φοβικοί και διστακτικοί στην αξιοποίηση θεσμών άμεσης δημοκρατίας. Δεν έχει να φοβηθεί σε τίποτα η Βουλή και το αντιπροσωπευτικό σύστημα από τους θεσμούς άμεσης δημοκρατίας. Δεν βλάπτουν τα δημοψηφίσματα και οι θεσμοί λαϊκής νομοθετικής πρωτοβουλίας... Δεν είναι λογικό να μην έχουμε κάνει ποτέ ούτε ένα*

κανείς, δεδομένων και των επιτευγμάτων του Συντάγματος του 1975, η παραπάνω δυνατότητα να είχε χρησιμοποιηθεί συχνότερα στην κατεύθυνση της ενίσχυσης της συμμετοχής του λαού.

3.4.2. Οι διαθέσιμοι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί

Αν λοιπόν το Σύνταγμα του 1975 περιείχε κατ' ουσίαν μόνο την πρόβλεψη δημοψηφισμάτων, που και αυτή έχει καταστεί ανενεργή, ποιοι είναι οι διαθέσιμοι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί στα πλαίσια της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας; Θεσμοί που ενισχύουν το πολίτευμα, τόσο στο πλαίσιο της νομοθετικής όσο και της εκτελεστικής εξουσίας, με στοιχεία άμεσης δημοκρατίας είναι 1) η λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, 2) το δημοψήφισμα[478], 3) οι λαϊκές συνελεύσεις, 4) η δυνατότητα του λαού να προκαλεί αναθεώρηση του Συντάγματος ή να επικυρώνει την συνταγματική αναθεώρηση ή ακόμα και να προκαλεί την σύγκληση συντακτικής συνέλευσης. Έμμεσο συμπλήρωμα των παραπάνω είναι η ανακλητότητα των αντιπροσώπων στη Βουλή[479]. Τα συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τους έχουν μεγάλη ποικιλία και η συγκεκριμένη κατάστρωση τους έχει πολύ μεγάλη σημασία.

3.1. Γενικώς λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία είναι η πρόταση που υποβάλλει ένας αριθμός πολιτών, με την οποία προτείνουν την ψήφιση από τη Βουλή κάποιων

δημοψήφισμα ούτε καν για το ευρωπαϊκό Σύνταγμα, για τίποτα, επί τριάντα δύο χρόνια μεταπολιτευτικού βίου».

[477] Βλ. Δρόσος Γ., Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης, ΘΠΔΔ, 6/2012, σ. 471, όπου ορθά αναπτύσσεται ότι, τόσο στην περίπτωση της οργίλης απόρριψης της πρότασης για δημοψήφισμα το 2011, όσο και στην απόπειρα να εισαχθεί ταυτόχρονα δημοψήφισμα με τις εκλογές του 2012 το προφανές σκεπτικό ήταν οτιδήποτε άλλο εκτός από δημοκρατικό: ήταν να αποφευχθεί να έχει το εκλογικό σώμα, αυτό τελικά, την όποια, βαρύτατη ευθύνη της κρίσιμης πολιτικής και θεσμικής αποφασιστικής επιλογής σχετικά με την αντιμετώπιση της κρίσης.

[478] Βλ. και την άποψη ότι το δημοψήφισμα δεν είναι θεσμός άμεσης δημοκρατίας αλλά άμεσης συμμετοχής του λαού στο Ακριβοπούλου Χ.Μ., Γαρυπίδης Ν., Επανεξετάζοντας την αμεσότητα του δημοψηφίσματος στη θεωρία και την πράξη, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 04.02.2015), σ. 3. Πράγματι το δημοψήφισμα οδηγεί σε μια στιγμιαία και όχι διαρκή συμμετοχή του λαού στη δημοκρατική διαδικασία, ωστόσο κοινός τόπος είναι ότι κατατείνει στην ενίσχυση της συμμετοχής του τελευταίου και εν τέλει το σημαντικό ζήτημα δεν είναι ο ακριβής ορισμός της φύσης του, αλλά η ουσιαστική επιρροή του δημοψηφίσματος σε μια καλύτερη δημοκρατία. Ασφαλώς το δημοψήφισμα θα πρέπει να συμπληρώνεται και από άλλους θεσμούς άμεσης δημοκρατίας.

[479] Ο θεσμός της ανάκλησης μπορεί να έχει πολλές μορφές και επί μέρους ρυθμίσεις, π.χ. κατά τον Παντελή με τη λαϊκή ανάκληση που έχει δύο φάσεις, ορισμένος αριθμός εκλογέων μπορεί να προκαλέσει δημοψήφισμα με αντικείμενο την πρόωρη λήξη της θητείας συγκεκριμένου οργάνου ή και ολόκληρης της Βουλής, γεγονός που ισοδυναμεί με την διάλυση της, βλ. Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π, σ. 108-109, βλ. σχετικά και Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1997, σ. 23 επ.

διατάξεων νόμου, οι οποίοι μπορεί να κατατείνουν σε τροποποίηση ισχύοντος νόμου, κατάργηση[480], ή το πρώτον θέση σε ισχύ νέων προβλέψεων[481]. Ασφαλώς αποτελεί θεσμό που έχει στοιχεία άμεσης δημοκρατίας[482]. Ο θεσμός μπορεί να προβλέπει ότι η πρόταση αυτή πρέπει απλώς να συζητηθεί στη Βουλή ή ότι αν απορριφθεί από την τελευταία θα πρέπει να διεξαχθεί δημοψήφισμα ή και άλλες ειδικές προβλέψεις και στάδια που κατατείνουν από απλή συμμετοχή του λαού έως ολοκληρωμένη και αποφασιστική συμμετοχή του στη νομοθετική διαδικασία[483]. Ο θεσμός αυτός επιτρέπει την εντονότερη συμμετοχή του λαού στη νομοθετική λειτουργία σε σχέση με το δημοψήφισμα και αν και σαφώς υπερέχει έναντι του δημοψηφίσματος η ενασχόληση των δημοσιολόγων με αυτόν είναι ελάχιστη[484].

3.2. Δημοψήφισμα είναι η έκφραση της βούλησης του εκλογικού σώματος για συγκεκριμένο ζήτημα κατά τρόπο άμεσο και ευθύ και με τη μορφή της άμεσης, καθολικής και μυστικής ψηφοφορίας[485]. Το δημοψήφισμα μπορεί να διεξαχθεί τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο, ενώ έχει μια πληθώρα διακρίσεων με κριτήριο το ποιος έχει την δημοψηφισματική πρωτοβουλία (π.χ. με πρωτοβουλία των πολιτών ή των κρατικών οργάνων[486]), το ουσιαστικό περιεχόμενο του δημοψηφίσματος (π.χ. δημιουργικό ή καταργητικό, διεθνούς συνθήκης[487]) και το νομικό χαρακτήρα της απόφασης του λαού (π.χ. συμβουλευτικό ή αποφασιστικό, συνταγματικό ή νομοθετικό, υποχρεωτικό ή προαιρετικό, αποκλειστικό ή συντρέχον, αυτοτελές ή μη[488]).

---

[480] Κατά τον Παντελή η δυνατότητα κατάργησης νόμου με δημοψήφισμα ονομάζεται λαϊκή αρνησικυρία, Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου οπ.π, σ. 107, βλ ομοίως Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 33 επ.

[481] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 8.

[482] Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 42-43.

[483] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 8-12.

[484] Βλ. σχετικά Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας οπ.π., σ. 42.

[485] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 8, Βενιζέλος Ε., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991, σελ. 264.

[486] Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα, Ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη Δημοκρατία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2003, σ. 77-78.

[487] Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα, Ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη Δημοκρατία, οπ.π., σ. 88-98.

[488] Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα, Ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη Δημοκρατία, οπ.π., σ. 98-110.

3.3. Λαϊκές συνελεύσεις πολιτών κάθε μορφής δεν απαντώνται συχνά, αποτελούν ωστόσο και αυτές ένα μέσο ενεργοποίησης των πολιτών και συμμετοχής τους στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας. Οι λαϊκές αυτές συνελεύσεις μπορούν στα πλαίσια μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας[489] να έχουν συμβουλευτικό ρόλο, τόσο στην άσκηση της νομοθετικής, όσο σε κάποιες περιπτώσεις[490] και της εκτελεστικής εξουσίας. Ενίοτε και για τοπικά ζητήματα και υπό την αιγίδα των Δήμων οι λαϊκές συνελεύσεις μπορούν να έχουν αποφασιστικές νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες σε επιμέρους ζητήματα (π.χ. κοινωνική αλληλεγγύη) ή δικαίωμα αρνησικυρίας για τοπικές αποφάσεις του δημοτικού συμβουλίου ή άλλες εξουσίες (π.χ. δικαίωμα εισαγωγή ζητήματος για επανασυζήτηση στο δημοτικό συμβούλιο μετά από απόφαση τοπικής λαϊκής συνέλευσης). Τέλος συμμετοχή του λαού και στοιχεία άμεσης δημοκρατίας και μάλιστα ιδιαίτερα σημαντικά υπάρχουν και στις περιπτώσεις της δυνατότητας του λαού να προκαλεί αναθεώρηση του Συντάγματος ή να επικυρώνει την συνταγματική αναθεώρηση ή ακόμα και να προκαλεί την σύγκληση συντακτικής συνέλευσης, στοιχεία τα οποία επίσης δεν απαντώνται συχνά στα σύγχρονα δυτικοευρωπαϊκά Συντάγματα.

3.5. Η διαχρονική έλλειψη εμπιστοσύνης στο λαό

Αν αντιπαραβάλει κανείς τις παθογένειες που εντοπίστηκαν στη συνταγματική μας ιστορία με τα επιτεύγματα του Συντάγματος του 1975 θα εντοπίσει ότι από τα τελευταία απουσιάζει το ζήτημα της εμπιστοσύνης στο λαό και της έντονης και ουσιαστικής ενεργοποίησής του ως συνταγματικού οργάνου. Άλλωστε, η απουσία ενεργοποίησης του λαού ως συγκεκριμένου συνταγματικού οργάνου για τη διαχείριση και τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας, στο πλαίσιο της μη αξιοποίησης των αμεσοδημοκρατικών θεσμών που αυτό προέβλεπε ή με κάθε άλλο προβλεπόμενο από το Σύνταγμα τρόπο, στο πλαίσιο της ισχυρής και ανέλεγκτης εκτελεστικής εξουσίας, της απουσίας ισχυρών θεσμικών αντιβάρων, της αποδυνάμωσης του ρόλου της Βουλής και τέλος της διαχείρισης (πολιτικά και νομικά) της επίδρασης του

[489] Βλ. το παράδειγμα των λαϊκών συμβουλίων στη Βενεζουέλα στα πλαίσια μιας ριζοσπαστικής πλην όμως ενταγμένης στην οικονομίας της αγοράς αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας στο Καλτσώνης Δ., Το δίλημμα της μπολιβαριανής δημοκρατίας, Εκδόσεις Ξιφαράς, Αθήνα, 2009, σ. 133 επ.

[490] Πολλές ενέργειες της εκτελεστικής εξουσίας εξάλλου απαιτούν συνεχή παρουσία οργάνων και συνεπώς αυτές δεν μπορούν να ασκούνται συστηματικά από το λαό, βλ. Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 3 και την εκεί παραπομπή σε Σβώλο Α., Συνταγματικόν Δίκαιο, Πυρσός, Αθήνα, 1934, σ. 265.

διεθνούς και ενωσιακού δικαίου, όπως αυτή θα αναλυθεί στη συνέχεια, εγγράφεται από κοινού στη συνέχεια της παράδοσης της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας[491], στην οποία ως γενικό χαρακτηριστικό εντοπίζεται η διαχρονική έλλειψη εμπιστοσύνης στο λαό[492] ή στη λαϊκή αντιπροσωπεία ή στην ενεργό συμμετοχή του λαού στις κρίσιμες καμπές της συνταγματικής ιστορίας ή και η αδυναμία να τεθεί το συνταγματικό όργανο λαός προ των ευθυνών του, αδυναμίες που δεν αντιμετωπίστηκαν ούτε υπό την ισχύ του Συντάγματος του 1975. Οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί, η ισχυρή εκτελεστική εξουσία, η έλλειψη ισχυρών θεσμικών αντιβάρων και η αποδυνάμωση του ρόλου της Βουλής εξετάζονται στα οικεία σημεία της παρούσας μελέτης. Εδώ εξετάζεται συμπληρωματικά και εντός του παραπάνω γενικότερου πλαισίου μόνο μια πτυχή του ζητήματος, η διαχείριση της επίδρασης του διεθνούς και ενωσιακού δικαίου.

Ειδικότερα, στο πρώτο κεφάλαιο της μελέτης[493], αναλύθηκε εκτενώς ότι οι επεμβάσεις των ξένων δυνάμεων, οικονομικές, στρατιωτικές, πολιτικές, υπήρξαν καταλυτικές τόσο στη συνταγματική όσο και στην εν γένει πολιτική μας ιστορία και ότι σε μεγάλο βαθμό διαμόρφωσαν τις μείζονες επιλογές που ακολούθησε το ελληνικό Κράτος μέχρι το 1975. Περαιτέρω, στο δεύτερο κεφάλαιο της μελέτης[494], αναλύθηκε ήδη ότι υπό το Σύνταγμα του 1975 εξέλιπαν οι ωμές παρεμβάσεις που παρατηρήθηκαν στο παρελθόν, ενώ παράλληλα κανείς δεν μπορεί να ισχυριστεί βάσιμα ότι ο δημόσιος βίος καθορίζονταν ευθέως ή σε μεγάλο βαθμό από εξωτερικές πηγές. Βέβαια, ήδη σημειώθηκε ότι αυτό δεν σημαίνει ότι η Ελλάδα δεν ήταν υπό καθεστώς οικονομικής ή πολιτικής εξάρτησης.

Έχοντας λοιπόν αντιμετωπίσει με επιτυχία την παραπάνω πρόκληση, μια νέα πρόκληση αναδύθηκε, τουλάχιστον για πρώτη φορά σε αυτή την ένταση, για την ελληνική έννομη τάξη υπό το Σύνταγμα του 1975, δηλαδή ο τρόπος που αυτή θα αντιμετώπιζε, πρωτίστως πολιτικά αλλά και στη συνέχεια συνταγματικά και εν γένει

---

[491] Βλ. Κεφάλαιο Πρώτο τμήμα 9.

[492] Ανάλυση για χαρακτηριστικό παράδειγμα για την εποχή της μεταπολίτευση μπορεί να εντοπίσει κανείς σε Δρόσος Γ., Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης, οπ.π., σ. 471, όπου ορθά αναπτύσσεται ότι τόσο στην περίπτωση της οργίλης απόρριψης της πρότασης για δημοψήφισμα το 2011 όσο και στην απόπειρα να εισαχθεί ταυτόχρονα δημοψήφισμα με τις εκλογές του 2012 το προφανές σκεπτικό ήταν οτιδήποτε άλλο εκτός από δημοκρατικό: ήταν να αποφευχθεί να έχει το εκλογικά σώμα, αυτό τελικά, την όποια, βαρύτατη ευθύνη της πολιτικής κρίσιμης και θεσμικής αποφασιστικής επιλογής σχετικά με την αντιμετώπιση της κρίσης.

[493] Βλ. Πρώτο Κεφάλαιο, τμήμα 5.

[494] Βλ. Δεύτερο Κεφάλαιο, τμήμα 2.

νομικά την επίδραση από διεθνούς και υπερεθνικούς οργανισμούς, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, οι οποίοι αναμφισβήτητα μπορούν να έχουν τόσο θετική ή και αρνητική επίδραση, σε κάθε περίπτωση όμως αποτελούν μέσο σχετικοποίησης της εθνικής κυριαρχίας[495]. Η πρόκληση αυτή, πρόκληση στη σύγχρονη εποχή όλων των δυτικών κρατών, αποτελεί ένα σημαντικότατο ζήτημα.

Η Ελλάδα επέδειξε μια ιδιαίτερα μεγάλη αποδοχή στην επίδραση αυτή. Σε νομικό επίπεδο, το Σύνταγμα του 1975 τοποθετήθηκε στο ζήτημα αυτό με τα αρ. 27-28[496]. Το Σύνταγμα του 1975 περιείχε, και μάλιστα ίσως για πρώτη φορά[497] σε πληρότητα, ακόμη και σε σχέση με άλλες εθνικές έννομες τάξεις[498], όλες εκείνες τις ρυθμίσεις (αρ. 27, 28 του Σ.) που επέτρεπαν τον περιορισμό της κυριαρχίας και την αναγνώριση αρμοδιοτήτων που προβλέπονται από το Σύνταγμα σε όργανα διεθνών οργανισμών[499]. Σε πολιτικό επίπεδο η Ε.Ε. έγινε πλήρως αποδεκτή από τις κυρίαρχες πολιτικές δυνάμεις. Από την άλλη όμως η πολιτική εξουσία υπό το Σύνταγμα του 1975, χωρίς να υποχρεούται νομικά, και στοιχιζόμενη στο γενικό πλαίσιο κατ' ουσίαν απουσίας εφαρμογής των όποιων αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών που το Σύνταγμα προέβλεπε, ουδέποτε ενέπλεξε, σε αντίθεση με ό,τι συνέβη στα περισσότερα κράτη της Ευρώπης, με οποιονδήποτε τρόπο το συνταγματικό όργανο λαός στην επίδραση του διεθνούς και υπερεθνικού δικαίου και ιδίως στην αποδοχή[500] ή μη[501] της Ε.Ε. ή

---

[495] Μάνεσης Α., Το Σύνταγμα στο Κατώφλι του 21ου αιώνα, οπ.π., σ. 120 επ.

[496] Αξίζει να σημειωθεί ότι το αρ. 28 του Συντάγματος του 1975 επηρεάστηκε έντονα από τη «βαθειά τομή» του 1963, βλ. Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 497 επ.

[497] Βλ. Δρόσος Γ., Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1987, σ. 89, όπου επισημαίνεται ότι η προϊστορία της διάταξης του άρθρου 28 παρ. 2 Σ. βρίσκεται στο άρθρο 53 παρ. 5 του χουντικού συνταγματικού κειμένου του 1968/1973. Η διάταξη πάντως του 28 παρ. 2 του Συντάγματος του 1975 είναι πληρέστερη καθώς σε αυτή προβλέπεται η αναγνώριση αρμοδιοτήτων για την εξυπηρέτηση σπουδαίου εθνικού συμφέροντος.

[498] Βλ. Δρόσος Γ., Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, οπ.π., σ. 89, όπου επισημαίνεται ότι *«Συγκρινόμενες με την αντίστοιχη ιταλική και γερμανική διάταξη, οι παράγραφοι 2 και 3 του άρθρου 28 Σ, παρά τον όχι απολύτως ευτυχή τρόπο με τον οποίο διατυπώθηκαν, συνθέτουν ένα σύνολο πληρέστερο στις απαιτήσεις για τις οποίες θεσπίστηκαν».*

[499] Βλ. σχετικά και Μάνεσης Α., Το Σύνταγμα στο Κατώφλι του 21ου αιώνα, οπ.π. σ. 120 επ.

[500] Βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 203-206, όπου καταγράφονται τα δημοψηφίσματα που έλαβαν χώρα σε Κράτη της Ευρώπης με αφορμή την Ευρωπαϊκή Ένωση. Ενδεικτικά μόνο επισημαίνουμε ότι εκεί καταγράφονται δημοψηφίσματα σε Γαλλία (1972), Ιρλανδία (1972), Δανία (1972), Νορβηγία (1972), Ηνωμένο Βασίλειο (1975), Γροιλανδία (1982), Δανία (1986), Ιρλανδία (1987), Ιρλανδία (1992), Γαλλία (1992), Δανία (1992), Νορβηγία (1994), Αυστρία (1994), Φιλανδία (1994), Σουηδία (1994), Ιρλανδία (1998), Δανία (1998), Μάλτα (2003), Σλοβενία (2003), Ουγγαρία (2003), Λιθουανία (2003), Σλοβακία (2003), Πολωνία (2003), Τσεχία (2003), Εσθονία (2003), Λετονία (2003), Σουηδία (2003), Ισπανία (2005), Λουξεμβούργο (2005), Γαλλία (2005), Ολλανδία (2005), Ιρλανδία (2008, 2009, 2012).

και της νομισματικής ενοποίησης εντός αυτής, συνεχίζοντας έτσι την παράδοση της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας στο ζήτημα αυτό. Αξίζει να προσθέσει κανείς στα παραπάνω ότι, όπως ορθά έχει παρατηρηθεί η αναθεώρηση των Συνθηκών της Ε.Ε. και μάλιστα χωρίς έγκριση με δημοψήφισμα, οδηγεί σε μια οιονεί αναθεώρηση του ίδιου του Συντάγματός μας, δια μέσου του άρθρου 28, χωρίς την τήρηση της τυπικής αναθεωρητικής διαδικασίας του αρ. 110 του Συντάγματος[502]. Η προσέγγιση αυτή σίγουρα υπήρξε αποτελεσματική σε νομικό επίπεδο, καθώς ουδέποτε αμφισβητήθηκε η αρτιότητα του νομικού εξοπλισμού της χώρας, πλην όμως συνέβαλε και αυτή το λιθαράκι της σε μια αίσθηση ανάγκης αποστασιοποίησης των πολιτών από τη ενεργή συμμετοχή στη διαχείριση των κοινών, η οποία με τη σειρά της, μαζί με άλλες παθογένειες, συνέβαλε, τόσο στην απουσία λογοδοσίας και ελέγχου, όσο και στην κρίση νομιμοποίησης του πολιτικού συστήματος που παρατηρήθηκε ιδίως από το 2010 έως τουλάχιστον το 2015.

3.6. Η διαφθορά, η συναλλαγή και το πελατειακό κράτος

Στο πρώτο κεφάλαιο[503] της μελέτης εξετάσαμε μια βασική και διαχρονική παθογένεια της λειτουργίας του πολιτεύματος, την κυριαρχία της διαφθοράς, της συναλλαγής και του εν γένει πελατειακού κράτους. Το χαρακτηριστικό αυτό, όπως σημειώθηκε και εκεί, δεν εγκατέλειψε ποτέ τον ελληνικό πολιτικό και συνταγματικό βίο, γνώρισε δε ιδιαίτερη άνθιση, και υπό το Σύνταγμα του 1975, γεγονός που αποτελεί μια από τις αδυναμίες του Συντάγματος αυτού[504]. Και αυτό όχι με την

---

[501] Βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 203-206, από όπου προκύπτει **ότι σε αρκετές περιπτώσεις το αποτέλεσμα των δημοψηφισμάτων ήταν αρνητικό για την πορεία της Ευρωπαϊκής Ενοποίησης**. Συνοπτικά μόνο επισημαίνεται εδώ ότι τέτοια περίπτωση παρουσιάστηκε στη Νορβηγία (1972), Γροιλανδία (1982), Δανία (1992), Νορβηγία (1994), Σουηδία (2003), Γαλλία (2005), Ολλανδία (2005), Ιρλανδία (2008).

[502] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 357, βλ. και Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 500. Η οιονεί αυτή αναθεώρηση δεν είναι βέβαια ρητή τροποποίηση του Συντάγματος, καθώς το αρ. 28 παρ. 2-3, όπως ορθά έχει σημειωθεί, δεν εισάγει συντρέχουσα προς το άρθρο 110 Σ. διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος, βλ. Βενιζέλος Ε., Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1984, σελ. 247. Παρόλα αυτά η αλλοίωση της κανονιστικότητας του Συντάγματος είναι προφανής, βλ. συναφώς Μάνεσης Α., Το Σύνταγμα στο Κατώφλι του 21ου αιώνα, οπ.π., σ. 120 επ.

[503] Βλ. Κεφάλαιο Πρώτο Κεφάλαιο, τμήμα 9.

[504] Πρβλ. Κατρούγκαλος Γ., Γιατί Συντακτική Συνέλευση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 140, όπου αναπτύσσεται ότι *«Οι πελατειακές σχέσεις παρέμειναν και μετά τη μεταπολίτευση κεντρικό στοιχείο της πολιτικής νομιμοποίησης, αν και βασικός διαμεσολαβητής τους έγιναν τα μαζικά κόμματα. Τούτο είχε ως αποτέλεσμα μια ιδιαίτερα στρεβλή ανάπτυξη της διοίκησης».*

έννοια ότι οι αυτές ρυθμίσεις δεν είναι εφικτό να αποτρέπουν ή να περιορίζουν τα φαινόμενα αυτά στο πλαίσιο άλλων εννόμων τάξεων, αλλά ότι τουλάχιστον στο πλαίσιο της ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, υπό το Σύνταγμα του 1975, και δεδομένων των εγχώριων κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών, δεν κατάφεραν να τα αποτρέψουν και ως εκ τούτου απαιτείται η επανεξέταση, η συμπλήρωσή ή και η αναθεώρησή τους.

Στα παραπάνω, υπό το Σύνταγμα του 1975, προστέθηκε και μια ομολογουμένως σημαντική οικονομική ανάπτυξη ιδίως από το 1996 μέχρι και το 2008[505], η οποία όμως όχι μόνο έλαβε χώρα ανορθολογικά αλλά και επανατροφοδότησε τη διαφθορά, τη συναλλαγή και το πελατειακό κράτος. Ορθά έχει επισημανθεί στο ίδιο πλαίσιο, ότι η λειτουργία του πολιτικού συστήματος την περίοδο αυτή υπήρξε το βασικό εμπόδιο στην ορθολογική εθνική και οικονομική ανάπτυξη[506] καθώς και ότι έγινε αγωγός εκποίησης της χώρας με αντάλλαγμα την διαιώνιση της πολιτικής εξουσίας, δηλαδή τη δυνατότητά της τελευταίας «*να προβαίνει σε υλικές παροχές παίρνοντας παροχές ψήφου*»[507]. Ενδεικτικά και μόνο αξίζει να σημειωθεί ότι στην έκθεση του 2016 του Παγκόσμιου Οικονομικού Φόρουμ (WEF) για τη διαφθορά στις αναπτυγμένες χώρες η Ελλάδα βρίσκεται στην 5η θέση παγκοσμίως[508], ενώ το φαινόμενο αυτό επηρεάζει βαθύτατα και την ποιότητα της ίδιας της δημοκρατίας μας καθώς είναι από τους παράγοντες που συμβάλλουν η Ελλάδα να βρίσκεται πολύ χαμηλά στα ποιοτικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας παρά την ομαλότητα[509]. Επιπλέον, στο Ειδικό Ευρωβαρόμετρο του 2013 για τη διαφθορά 99% των Ελλήνων ερωτηθέντων θεωρούν ότι η διαφθορά αποτελεί

---

[505]Βλ. σχετικά Μηλιός Γ., Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα, προσβάσιμο σε http://users.ntua.gr/jmilios/Oikonomia_Eikostos1ab.pdf (πρόσβαση στις 21.12.2018), όπου αναπτύσσεται, μεταξύ άλλων, ότι: *«Από το 1996, ωστόσο, οι ρυθμοί μεγέθυνσης της ελληνικής οικονομίας (ποσοστιαία μεταβολή του ΑΕΠ σε ετήσια βάση) σταθεροποιούνται σε επίπεδα αισθητά ψηλότερα εκείνων των περισσότερων χωρών του αναπτυγμένου κόσμου και ειδικότερα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ)».*

[506] Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σ. 9 επ.

[507] Κονδύλης Π., Οι Αιτίες της Παρακμής της Σύγχρονης Ελλάδας, οπ.π., σ.62.

[508] Βλ. https://www.businessinsider.com/wef-corruption-index-the-most-corrupt-countries-in-the-oecd-2016-9?r=UK&IR=T&utm_content=buffercca14&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=buffer-biuk#5-greece-7 (πρόσβαση στις 20.12.2018), βλ. και έρευνα που δημοσίευσε ο Independent σε https://www.independent.co.uk/news/world/these-are-the-18-most-corrupt-countries-in-the-developed-world-a7066391.html, όπου η Ελλάδα εμφανίζεται 4η σε παρόμοια κατάταξη.

[509] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 574.

διαδεδομένο πρόβλημα στη χώρα τους (μέσος όρος ΕΕ: 76%), ενώ 63% πιστεύουν ότι επηρεάζει την καθημερινή τους ζωή (μέσος όρος ΕΕ: 26%)[510].

Η λειτουργία αυτή του πολιτικού συστήματος είναι από τους βασικούς παράγοντες που οδήγησαν στην μεγάλη δημοσιονομική κρίση (2010-2018). Και ναι μεν πράγματι το Σύνταγμα του 1975 γενικά λειτούργησε, είναι όμως επίσης αληθές ότι αυτό δεν εμπόδισε την περιέλευση της χώρας στο οικονομικό αδιέξοδο[511], υπό την έννοια αυτή δεν κατάφερε να διαμορφώσει εκείνους τους θεσμούς, τα αντίβαρα και τις ρυθμίσεις που θα αποτελούσαν ανασχετικό παράγοντα στην παραπάνω παραμορφωτική λειτουργία του πολιτικού συστήματος. Το γεγονός αυτό αποτελεί μια από τις βασικές αδυναμίες του Συντάγματος του 1975 και ως εκ τούτου η αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού είναι κρίσιμο στοιχείο της επικείμενης συνταγματικής αναθεώρησης.

3.7. Η ασυνέχεια της διοίκησης

Οι αδυναμίες της ελληνικής δημόσιας διοίκησης δεν εμφανίστηκαν υπό το Σύνταγμα του 1975 αλλά έρχονται από παλιά. Χαρακτηριστικά η νοσηρή σχέση της πολιτικής εξουσίας με τη δημόσια διοίκηση είναι τόσο παλιά όσο και το ελληνικό Κράτος[512]. Σε ένα περιβάλλον όμως προϊούσας παγκοσμιοποίησης της οικονομίας οι αδυναμίες αυτές υπήρξαν σημαντικός ανασχετικός παράγοντας για την ελληνική οικονομία[513] αλλά και για την εν γένει ανάπτυξη και εφαρμογή αποτελεσματικών

---

[510] Βλ. Έκθεση της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, Παράρτημα για την Ελλάδα, COM(2014) 38 final ANNEX 8, προσβάσιμο σε http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EL/1-2014-38-EL-F1-1-ANNEX-9.Pdf (πρόσβαση στις 02.04.2019), σελ. 3.

[511] Δρόσος Γ., Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης, οπ.π., σ. 467.

[512] Βλ. σχετικά και αναλυτικά Μανιτάκης Α., με τη συνεργασία του Μπαλαμπανίδη Γ., Γιατί δεν ολοκληρώνεται η διοικητική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα: Δομικά ελλείμματα, προαπαιτούμενα και προκλήσεις, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση στις 04.01.2019).

[513] Βλ. ενδεικτικά **α)** απόσπασμα έκθεσης του ΟΟΣΑ το 2011 προσβάσιμο σε http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=330720 (πρόσβαση 04.01.2019), όπου, μεταξύ άλλων, αναφέρεται ότι *«Η δημόσια διοίκηση στην Ελλάδα είναι το βασικό εμπόδιο για την πρόοδο της χώρας»* και **β)** άρθρο του Σκέρτσου Α., Γενικού Διευθυντή ΣΕΒ για το αφιέρωμα στην εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ τον Ιούλιο του 2018, Αναγκαία και εφικτή η υλοποίηση μιας συγκροτημένης βιομηχανικής πολιτικής, όπου, μεταξύ άλλων, σημειώνει ότι *«Όμως οι αδύναμοι θεσμοί, δηλαδή **η ασυνέχεια του κράτους** στη χάραξη πολιτικών και η αδυναμία διυπουργικού συντονισμού σε σύνθετα ζητήματα, όπως είναι η βιομηχανική πολιτική, αποτελούν εμπόδιο σε αυτή την προσπάθεια.»*, προσβάσιμο σε http://www.sev.org.gr/grafeio-typou/arthrografia-synentefxeis-se-mme/anagkaia-kai-efikti-i-ylopoiisi-mias-sygkrotimenis-viomichanikis-politikis-arthro-tou-aki-skertsou-genikou-diefthynti-sev-gia-to-afieroma-stin-efimerida-ta-nea-ioulios-2018/ (πρόσβαση 04.01.2019).

δημόσιων πολιτικών. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι η μεταρρύθμιση της δημόσιας διοίκησης αποτέλεσε αντικείμενο και των τριών «μνημονίων» (2010, 2012, 2015).

Η ανάλυση όλων των ελλειμμάτων και αδυναμιών της διοίκησης δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας, αφού αυτές μπορούν και πρέπει να αντιμετωπιστούν με νομοθετικές παρεμβάσεις. Αντίθετα, η ανάλυση στην παρούσα μελέτη στοχεύει στην ανάδειξη της βασικής, κατά την άποψη[514] του γράφοντος, αδυναμίας της δημόσιας διοίκησης, η οποία θα πρέπει να αντιμετωπιστεί, έστω συνοπτικά, και σε επίπεδο συνταγματικής αναθεώρησης, καθώς, δυστυχώς, μόνο έτσι μπορεί να διασφαλισθεί η εφαρμογή της και η οποία με τη σειρά της θα συμβάλει στην ανάπτυξη, εφαρμογή, αξιολόγηση και ενδεχομένως επανασχεδιασμό των κατάλληλων συνεκτικών νομοθετικών παρεμβάσεων στο πλαίσιο μιας διοικητικής συνέχειας.

Η αδυναμία αυτή είναι η ασυνέχεια της δημόσιας διοίκησης. Η ασυνέχεια αυτή εκδηλώνεται με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους, στο εκτελεστικό επίπεδο, στο επίπεδο νομοθέτησης[515], αλλά και στο επίπεδο της στοχοθέτησης, της δημιουργίας και της υποστήριξης δημόσιων πολιτικών[516]. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ασυνέχειας είναι ότι οι Υπουργοί στο πλαίσιο της διοίκησης του Υπουργείου τους, κατά κύριο λόγο, βασίζονται στα επιτελεία τους[517] από μετακλητό ή αποσπασμένο προσωπικό και δεν αξιοποιούν ή δεν αξιοποιούν στο ανώτατο ή επιτελικό επίπεδο τη δημόσια διοίκηση. Έτσι όταν οι Υπουργοί αλλάζουν, αλλάζει όλο το επιτελικό επίπεδο του Υπουργείου τους με αποτέλεσμα η δημόσια

---

[514] Βλ. σχετικά και αναλυτικά Μανιτάκης Α., με τη συνεργασία του Μπαλαμπανίδη Γ., Γιατί δεν ολοκληρώνεται η διοικητική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα: Δομικά ελλείμματα, προαπαιτούμενα και προκλήσεις, οπ.π., όπου αναλύεται, μεταξύ άλλων, ότι: *«Αυτό που κυρίως υπονομεύει την εφαρμογή ενός μεταρρυθμιστικού μέτρου στην Ελλάδα είναι οι συχνές ή απρόβλεπτες κυβερνητικές μεταβολές.* ***Με άλλα λόγια, η κυβερνητική και υπουργική ασυνέχεια που πλήττει άμεσα τη διοικητική συνέχεια του κράτους****».*

[515] Βλ. Πραβιτά Μ.Η., Συνταγματική Αναθεώρηση και Δημόσια Διοίκηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 111 επ., όπου η κακή ποιότητα της νομοθεσίας στην Ελλάδα υπογραμμίζεται ως δείγμα κακοδιοίκησης.

[516] Βλ. σχετικά απόσπασμα από χαιρετισμό του Προέδρου της Δημοκρατίας κ. Προκόπη Παυλόπουλου στις εργασίες του Συνεδρίου για την Οικονομία και την Ανάπτυξη, που διοργάνωσε το Γραφείο της Βουλής για την παρακολούθηση του κρατικού προϋπολογισμού το 2017, όπου μεταξύ άλλων, σημειώνει σε σχέση με τις μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση: ***«Μας λείπει η συνέχεια της Δημόσιας Διοίκησης που πρέπει να ισοφαρίζει την λογική ασυνέχεια της πολιτικής πορείας.*** *Αν δεν υπάρχει η Δημόσια Διοίκηση να εξασφαλίσει την συνέχεια του κράτους μέσα από την φυσιολογική ασυνέχεια, δεν θα υπάρξει λύση. Δεν μπορεί κάθε φορά που έχουμε κυβερνητικές αλλαγές η Διοίκηση να αναθεωρεί τους στόχους της»,* προσβάσιμο σε https://www.eleftherostypos.gr/politiki/88436-prokopis-paulopoulos-metarrythmiseis-sti-dimosia-dioikisi-gia-na-bgoume-apo-tin-krisi/ (πρόσβαση 04.01.2019).

[517] Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 538-539.

διοίκηση να μένει μετέωρη, χωρίς συνέχεια, χωρίς θεσμική μνήμη[518], χωρίς σταθερούς στόχους και προσανατολισμό[519] και συνήθως καλείται να υποστηρίξει για χρόνια επιλογές, που διαμορφώθηκαν με κάθε τρόπο (νομοθετικό, κανονιστικό, στο πλαίσιο της τακτικής λειτουργίας) τις οποίες ούτε γνωρίζει καλά, αφού δεν συμμετείχε όταν αυτές καταστρώνονταν, αλλά ούτε και με οποιονδήποτε τρόπο επέλεξε ή συμμετείχε στην επιλογή τους. Έτσι η δημόσια διοίκηση μένει καθηλωμένη σε ρόλο απλού εκτελεστή εναλλασσόμενων έως και αντιφατικών πολιτικών και όχι σε ρόλο δημιουργού ή συνδημιουργού και θεματοφύλακα των δημόσιων πολιτικών[520].

---

[518] Βλ. σχετικά και αναλυτικά Μανιτάκης Α., με τη συνεργασία του Μπαλαμπανίδη Γ., Γιατί δεν ολοκληρώνεται η διοικητική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα: Δομικά ελλείμματα, προαπαιτούμενα και προκλήσεις, οπ.π., όπου αναλύεται, μεταξύ άλλων, ότι**:** «*Εκτός αυτού, ο κάθε υπουργός ενεργεί συχνά σαν ισόβιος, ιδιοκτήτης, σαν φεουδάρχης του υπουργείου του. Ασκεί την εξουσία με τους έμπιστους συμβούλους του,* ***παραμερίζοντας πλήρως τη διοίκηση, που όμως αυτή είναι ο θεματοφύλακας της συνέχειας του κράτους, της θεσμικής γνώσης και μνήμης.*** *Αποφασίζει αδιαφορώντας πλήρως για την συνέχεια του κράτους ή ακόμη και για την τύχη των δικών μέτρων, όταν αποχωρήσει. Δεν ασχολείται ούτε με την εφαρμογή ούτε με την εφαρμοσιμότητα των νομοθετικών μέτρων που πήρε. Πιστεύει ότι η αποστολή του τελειώνει με την ψήφιση του νόμου. Ο νόμος θεωρείται ως η πολιτική του δικαίωση.…Οι υπουργοί-φεουδάρχες* ***θεωρούν κατά κανόνα ότι δεν παράγουν έργο αν δεν φτιάξουν έναν νόμο****. Αυτή η νοοτροπία είναι δείγμα του άμετρου νομοθετικού βολονταρισμού, αλλά και ενός καλυμμένου νομικού φορμαλισμού, που ως αντίληψη κατατρέχει και κατασπαράσσει τα σωθικά του κράτους. Έτσι η ελληνική δημόσια διοίκηση έχει γίνει έρμαιο, καθ' όλη την διάρκεια της μεταπολίτευσης,* ***ενός άμετρου νομοθετικού πληθωρισμού και μιας αντιφατικής νομοθέτησης****, που το μόνο που παράγει είναι γραφειοκρατία και διοικητική ακινησία. Η πληθωρική αυτή νομοθέτηση δεν έχει καμία σχέση με την «καλή νομοθέτηση» ούτε βέβαια με τις ουσιώδεις προϋποθέσεις σχεδιασμού και υλοποίησης μιας δημόσιας πολιτικής: μελέτη και διαβούλευση, ex ante και ex post αξιολόγηση των συνεπειών κάθε ρύθμισης, παρακολούθηση της υλοποίησής της, δοκιμασία πολιτική της εφαρμογής της, επανασχεδιασμός όταν χρειάζεται.».*

[519] Βλ. ενδεικτικά την Επιθεώρηση της Κεντρικής Διοίκησης από τον ΟΟΣΑ το 2012, σελ. 19, προσβάσιμη σε https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-public-governance-reviews_9789264179158-el (πρόσβαση στις 04.01.2019), όπου, μεταξύ άλλων, αναφέρονται τα εξής: *«Δεν υπάρχει ένα προφανές συνολικό στρατηγικό όραμά που να διαμορφώνει στόχους και κατευθύνσεις για το μέλλον της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας σε μακροπρόθεσμή βάση, ούτε όμως και για τα μέτρα που πρέπει να εφαρμοστούν σε βραχυπρόθεσμη, μεσοπρόθεσμή ή μακροπρόθεσμή βάση».*

[520] Βλ. σχετικά και αναλυτικά Μανιτάκης Α., με τη συνεργασία του Μπαλαμπανίδη Γ., Γιατί δεν ολοκληρώνεται η διοικητική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα: Δομικά ελλείμματα, προαπαιτούμενα και προκλήσεις, οπ.π.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο δημόσιος διάλογος για τη συνταγματική μεταρρύθμιση

1. Εισαγωγή

Ο δημόσιος διάλογος για τη συνταγματική αναθεώρηση είναι, κατά τη γνώμη μου, ένα διαρκές φαινόμενο, δεν σταματά σχεδόν πότε. Υπό την έννοια αυτή δεν μπορεί κανείς με ευκολία να ορίσει ένα απόλυτο σημείο τομής για την αρχή του[521] ανά περίοδο. Ο δημόσιος διάλογος όμως που θα μας απασχολήσει στις ανάγκες της παρούσας μελέτης εκτείνεται από τον Ιούνιο του 2016 και έπειτα, οπότε άρχισε εκ νέου έντονα ο δημόσιος διάλογος με αφορμή την εξαγγελθείσα πρόθεση της τότε Κυβέρνησης να εκκινήσει τη διαδικασία της αναθεώρησης. Ασφαλώς οι διατυπωθείσες γνώμες, πολιτικές, επιστημονικές και άλλες στα πλαίσια του δημόσιου διάλογου είναι αναρίθμητες[522]. Στα πλαίσια της παρούσας μελέτης θα αναφερθούμε

---

[521] Ενδεικτικά μόνο παραθέτω μέρος του επιστημονικού διαλόγου για την αναθεώρηση από την αρχή της τρέχουσας κρίσης: Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σελ. 26 επ., Μανιτάκης Α., Το άδοξο τέλος της μεταπολίτευσης και οι όροι ανάδυσης μιας νέας μεταπολιτευτικής περιόδου, οπ.π., Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματος του, οπ.π., Καλτσώνης Δ.,Η αναγκαιότητα συντακτικής συνέλευσης και η ολοκλήρωση του κύκλου της Μεταπολίτευσης: Αντί για πρόλογο, δημοσιευμένο στο Καλτσώνης Δ.(επιμ), Η συνταγματική αναθεώρηση του 1975: κατ΄ άρθρο κυβερνητικά σχέδια και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών (Τα Ελληνικά Συντάγματα τ. ΙΙ), οπ.π., Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα με Πρωτοβουλία των Πολιτών ως κορυφαία πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, οπ.π.

[522] Ενδεικτικά μόνο αναφέρεται ότι την περίοδο 2017-2018 έχουν καταχωρηθεί στο διαδικτυακό τόπο www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 10.01.2019) **τριάντα εννέα (39) επιστημονικά άρθρα** που εντάσσονται στον διάλογο γύρω από την επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση, ήτοι τα: 1) Χριστοφορίδου Σ., Η αξιοπρεπής διαβίωση εντός του διαλόγου για τη συνταγματική αναθεώρηση, 2) Παραράς Π., Δυνατή η ταχύτερη αναθεώρηση του άρθρου 16, 3) Ανθόπουλος Χ., Η τύχη της αναθεώρησης, 4) Μανιτάκης Α., Η χαμένη ευκαιρία της αναθεώρησης, 5) Αργυρός Α., Προτάσεις για την Συνταγματική Αναθεώρηση, 6) Πινακίδης Γ., Θητείες Βουλευτών, 7) Μανιτάκης Α., Οι εξουσίες της Αναθεωρητικής Βουλής, 8) Μαντζούφας Π., Η αναθεώρηση του Συντάγματος στην δίνη της παροχολογίας, 9) Δελλής Γ., Οι συνταγματικές αλλαγές και η επόμενη Βουλή, 10) Αλιβιζάτος Ν., Άλλη μια παρέμβαση για την αναθεωρητική διαδικασία, 11) Βλαχόπουλος Σ., Η σχέση των δύο Βουλών στη συνταγματική αναθεώρηση, 12) Βενιζέλος Ε., Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος;, 13) Γιαννακόπουλος Κ., Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής, 14) Καμτσίδου Ι., Ευκαιρία για την αποκατάσταση των εγγυήσεων του Συντάγματος, 15) Σωτηρέλης Γ., Ζητείται αναθεωρητική τόλμη για Εκκλησία και Πανεπιστήμιο, 16) Ανθόπουλος Χ., Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα, 17) Χρήστου Β., Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης, 18) Κοντιάδης Ξ., Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία, 19) Κοντιάδης Ξ., Ποια αναθεώρηση;, 20) Σωτηρέλης Γ., Μονομερείς και κατώτερες των περιστάσεων οι προτάσεις Μητσοτάκη, 21) Βενιζέλος Ε., Η φενάκη της άμεσης δημοκρατίας και η φθορά της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας, 22) Παπαδοπούλου Λ., Εμβαθύνουν τα δημοψηφίσματα τη Δημοκρατία;, 23) Ανθόπουλος Χ., Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, 24) Βενιζέλος Ε., Αναθεώρηση και πολιτικό σύστημα, 25) Βενιζέλος Ε., Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η

στις πλέον χαρακτηριστικές, οι οποίες ιδίως περιέχουν μια συνολική πρόταση για την αναθεώρηση, είτε με τη μορφή ενός ολοκληρωμένου Συντάγματος, είτε με τη μορφή γενικών κατευθύνσεων για το σύνολο αυτής. Σκοπός της παρουσίασης είναι ο αναγνώστης να είναι σε θέση να εντάξει την πρόταση για την αναθεώρηση που διατυπώνει η παρούσα μελέτη στο συνολικό πλαίσιο του εξελισσόμενου διαλόγου και να πληροφορηθεί τις γενικές τάσεις στις προτάσεις που υπάρχουν στον διάλογο αυτό, είτε αυτές συμφωνούν με την παρούσα πρόταση, είτε όχι.

2. Οι προτάσεις για τη συνταγματική αναθεώρηση και η Επιτροπή Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση

2.1. Η πρόταση της Κυβέρνησης

Τον Ιούλιο του 2016 ο Πρωθυπουργός Αλέξης Τσίπρας παρουσίασε ο ίδιος σε ειδική εκδήλωση με αφορμή τα σαράντα δύο χρόνια από την αποκατάσταση της

ουσία του Συντάγματος, 26) Καραβοκύρης Γ., Η αναθεώρηση ή θα είναι συναινετική ή δεν θα υπάρξει, 27) Βενιζέλος Ε., Η δοκιμασία της αναθεώρησης – Το ιστορικό, συνταγματικό και διεθνές πλαίσιο, 28) Μποτόπουλος Κ., Αναθεώρηση κατά λαϊκισμού, 29) Σωτηρέλης Χ., Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού, 30) Αλιβιζάτος Ν., Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;, 31) Τσιλιώτης Χ., Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος, 32) Καμτσίδου Ι., Γιατί πρέπει να αναθεωρηθεί το άρθρο 3 του συντάγματος, 33) Δερβιτσιώτης Α., Κουτνατζής Σ.-Ι., Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;, 34) Βλαχόπουλος Σ., Θρησκευτική ουδετερότητα στο Σύνταγμα;, 35) Βλαχόπουλος Σ., Η αναθεώρηση του Συντάγματος, 36) Μποτόπουλος Κ., Έλλειψη συνοχής, 37) Καμτσίδου Ι., Συνταγματική αναθεώρηση και λαϊκή κυριαρχία, 38) Μάλλιος Β., Συνταγματική αναθεώρηση και διαχωρισμός εκκλησίας – κράτους, 39) Διαμαντόπουλος Θ., Συνταγματική σοφία.

Επίσης, και πάλι ενδεικτικά, στο διαδικτυακό τόπο http://www.syntagma-dialogos.gov.gr (πρόσβαση 10.01.2019) υπάρχουν καταχωρημένα από το 2016 έως σήμερα **δεκατρία (13)** κείμενα με επιμέρους προτάσεις για την αναθεώρηση, οι οποίες προέχονται, είτε από φυσικά ή νομικά πρόσωπα, είτε από συλλογικότητες, , ήτοι: 1) Προτάσεις της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας ενόψει της επικείμενης Συνταγματικής Αναθεώρησης, 2) Απόψεις της Νέας Ελληνικής Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης στο διάλογο για το Σύνταγμα μέσω ηλεκτρονικής Διαβούλευσης, 3) Πρόταση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Στρατιωτικών για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, 4) Προτάσεις της Ελληνικής Συνομοσπονδίας Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας ενόψει της Συνταγματικής Αναθεώρησης, 5) Συνταγματική Αναθεώρηση: οι προτάσεις της Ε.Σ.Α.μεΑ., 6) Προτάσεις για τη Συνταγματική Αναθεώρηση του Καθηγητή Ιατρικής του Α.Π.Θ. Κωνσταντίνου Γ. Καρακατσάνη, 7) Προτάσεις της Πανελλήνιας Ένωσης Ναυτών Εμπορικού Ναυτικού (Π.Ε.Ν.Ε.Ν), 8) Προτάσεις του Δικηγόρου και στελέχους της "Κίνησης των 100", κ. Μιχάλη Κ. Δερμιτζάκη, για την Αναθεώρηση του Συντάγματος, 9) Πρόταση της ομάδας πολιτών με την ονομασία «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ & ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ», 10) Προτάσεις της Κεντρικής Ένωσης Επιμελητηρίων Ελλάδος για τη Συνταγματική Αναθεώρηση,11) Προτάσεις κ. Κώστα Σταμάτη, καθηγητή φιλοσοφίας του δικαίου στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ, για Αναθεώρηση του Συντάγματος αναφορικά με τις Σχέσεις Κράτους Εκκλησίας, 12) Πρόταση για την αναθεώρηση του συντάγματος των κ. Νίκου Κυριαζή και Εμμανουήλ Οικονόμου, 13) Προτάσεις της Περιφέρειας Αττικής, στο πλαίσιο της διαδικασίας για την αναθεώρηση του Συντάγματος.

δημοκρατίας στην Ελλάδα, τις πρώτες προτάσεις της Κυβέρνησης για τη συνταγματική αναθεώρηση, που οργώνονταν **σε πέντε άξονες**[523].

1ος άξονας: αρχιτεκτονική του πολιτεύματος

- συνταγματική καθιέρωση απλής αναλογικής
- εποικοδομητική ψήφος δυσπιστίας που θα συνοδεύεται από πρόταση για νέο Πρωθυπουργό
- εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας από το λαό εάν αποτύχει η Βουλή σε δύο διαδοχικές ψηφοφορίες την εκλογή του
- λελογισμένη αύξηση αρμοδιοτήτων ΠτΔ, όπως δικαιώματα να απευθύνεται στη Βουλή, να συγκαλεί Συμβούλιο Πολιτικών Αρχηγών, να παραπέμπει ψηφισμένο νόμο σε ειδικό γνωμοδοτικό όργανο, αποτελούμενο αποκλειστικά από δικαστές
- κανένας Βουλευτής να μην μπορεί να εκλέγεται για πάνω από δύο συνεχόμενες κοινοβουλευτικές περιόδους ή για οκτώ συνεχόμενα έτη
- Πρωθυπουργός, εκτός των υπηρεσιακών, να ορίζεται αποκλειστικά αιρετός από το λαό, δηλαδή μόνο εν ενεργεία Βουλευτής

2ος άξονας: ενίσχυση των θεσμών άμεσης δημοκρατίας

- Υποχρέωση κύρωσης με δημοψήφισμα, οποιασδήποτε συνθήκης μεταβιβάζει κυριαρχικές αρμοδιότητες του Κράτους
- Δυνατότητα διενέργειας Δημοψηφίσματος με λαϊκή πρωτοβουλία και συλλογή άνω των 500.000 υπογραφών για εθνικά θέματα και με συλλογή άνω του 1 εκατομμυρίου υπογραφών για ψηφισμένο νόμο, με εξαίρεση νόμους που αφορούν τα δημοσιονομικά, καθώς και για νομοθετική πρωτοβουλία από τους ίδιους τους πολίτες

3ος άξονας: ενίσχυση του κράτους δικαίου

- Για τον συνταγματικό έλεγχο, θεσμοθέτηση ενός ειδικού γνωμοδοτικού οργάνου, αποτελούμενου αποκλειστικά από δικαστές των Ανώτατων Δικαστηρίων που σε εξαιρετικές περιπτώσεις, μετά από πρόταση του ΠτΔ ή της Κυβέρνησης ή 120 Βουλευτών θα γνωμοδοτεί επί ψηφισμένου νομοσχεδίου εντός συντομότατης μάλιστα προθεσμίας
- Κατάργηση βουλευτικής ασυλίας
- Ριζική αναδιάρθρωση διάταξης περί ευθύνης υπουργών

[523] βλ. το πλήρες κείμενο αυτής σε: http://www.kathimerini.gr/868777/article/epikairothta/politikh/h-protash-tsipra-gia-th-syntagmatikh-ana8ewrhsh (πρόσβαση 27.04.2017).

- Οι ανεξάρτητες αρχές να συγκροτούνται με μικρότερες πλειοψηφίες σε περίπτωση που τα 4/5 δεν συγκεντρωθούν σε συγκεκριμένη προθεσμία.

4ος άξονας: σχέσεις Κράτους-Εκκλησίας

- ρητή κατοχύρωση της θρησκευτικής ουδετερότητας του Κράτους με διατήρηση όμως για ιστορικούς και πρακτικούς λόγους της αναγνώρισης της Ορθοδοξίας ως κρατούσας θρησκείας
- κατοχύρωση της υποχρεωτικότητας του πολιτικού όρκου στις ορκωμοσίες των αιρετών του πολιτεύματος, των δικαστών και των υπόλοιπων δημόσιων λειτουργών

5ος άξονας: κοινωνικά δικαιώματα

- ρητή απαγόρευση άρσης του δημόσιου ελέγχου των αγαθών του νερού και της ηλεκτρικής ενέργειας, σαφής και αποτελεσματική κατοχύρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως του μοναδικού μέσου για τον προσδιορισμό του μισθού. Συνταγματική κατοχύρωση της υποχρεωτικότητας της διαιτησίας

Τις παραπάνω προτάσεις, κατ' ουσίαν, εξειδίκευσε η πρόταση[524] για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση των Χρ. Βερναρδάκη, Αν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου, Ηλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσόγονου. Η πρόταση αυτή δόθηκε στη δημοσιότητα στις 27.03.2017 και εξειδίκευσε τις παραπάνω προτάσεις, παρέχοντας ένα πλήρες σχέδιο Συντάγματος.

2.2. Η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας

Ήδη από τον Ιούνιο του 2016 η ΝΔ είχε καταθέσει στο δημόσιο διάλογο ένα συνοπτικό διάγραμμα των θέσεων της για την επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση. Η πρόταση αυτή αφορούσε, μεταξύ άλλων, τη θητεία της Βουλής, την αναβάθμιση του Κοινοβουλίου, την ευθύνη των Υπουργών, τη βουλευτική ασυλία, τον ΠτΔ, το μονοπώλιο της ανώτατης εκπαίδευσης, τα κίνητρα για επενδύσεις και τη λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία των δικαστών. Ειδικότερα, οι εννέα αυτές θέσεις είναι οι εξής[525]:

---

[524] Πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση Βερναρδάκης Χ., Δημητρόπουλος Α., Ζώρας Κ., Κατρούγκαλος Γ., Νικολόπουλος Η., Χρυσόγονος Κ., προσβάσιμο σε http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20308 (πρόσβαση στις 02.04.2019).

[525] Βλ. το πλήρες κείμενο σε: http://nd.gr/deltia-tipou/9-protaseis-tis-neas-dimokratias-gia-ti-syntagmatiki-anatheorisi (πρόσβαση 27.04.2017).

1. Η διασφάλιση της προβλεπόμενης από το Σύνταγμα θητείας της Βουλής με κατάργηση της δυνατότητας προσχηματικών πολιτικών ελιγμών που κατατείνουν στην πρόωρη διάλυση της με επίκληση εθνικού θέματος ή λόγω αδυναμίας εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας. Μάλιστα για περαιτέρω ενίσχυση της κυβερνητικής σταθερότητας προτείνεται πενταετής θητεία της Βουλής.

2. Η αναβάθμιση του Κοινοβουλίου με εκσυγχρονισμό των νομοθετικών και ελεγκτικών διαδικασιών του και ενίσχυση του ρόλου των κοινοβουλευτικών μειοψηφιών.

3. Η δραστική περιστολή της δικαστικής προστασίας πολιτικών προσώπων με την αφαίρεση δικαστικών αρμοδιοτήτων από τη Βουλή και την κατάργηση του άρθρου 86 περί ευθύνης Υπουργών. Επίσης, η βουλευτική ασυλία καλύπτει μόνο πολιτική δραστηριότητα των βουλευτών.

4. Η επέκταση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας χωρίς να αλλάζει ο τρόπος εκλογής του και χωρίς η εκλογή του να σχετίζεται με τη διάλυση της Βουλής.

5. Η αναπτυξιακή ώθηση με κίνητρα για την προσέλκυση επενδύσεων με ασφαλές φορολογικό και ασφαλιστικό περιβάλλον και περαιτέρω προστασία της ιδιοκτησίας.

6. Η ενίσχυση της λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας των δικαστών.

7. Η κατάργηση του μονοπωλίου της Ανώτατης Δημόσιας Εκπαίδευσης.

8.Η απλούστερη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος.

9.Η κατάργηση περιττών και γραφειοκρατικών διατάξεων που δεν συνεισφέρουν στην ανθεκτικότητα και στην ευκρίνεια ενός σύγχρονου Συντάγματος.

2.3. Η πρόταση των Ανεξαρτήτων Ελλήνων

Τον Ιούνιο του 2016 οι Ανεξάρτητοι Έλληνες έθεσαν στο δημόσιο διάλογο[526] τις προτάσεις τους για τη Συνταγματική Αναθεώρηση. Οι προτάσεις αυτές ήταν αρκετά εκτεταμένες[527]. Αξίζει να σταθεί όμως κανείς στα εξής σημεία[528]:

---

[526] βλ. το πλήρες κείμενο αυτών σε: http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=19887 (πρόσβαση 27.04.2017):

«Α. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ελλάδα βρίσκεται σε μια κρίσιμη καμπή της ιστορίας της. Τις τελευταίες δεκαετίες κυριάρχησαν, σε όλα τα επίπεδα, δυναστείες που βασίζονται σε πελατειακές σχέσεις και πάνω σε

αυτές είναι δομημένο το Ελληνικό Κράτος και η κοινωνία μας, με αποτέλεσμα να καθίσταται λειτουργικά αδύνατη η λειτουργία των θεσμών.

Το πελατειακό αυτό σύστημα εξουσίας που είναι από τη φύση του αναξιοκρατικό, έχει ήδη καταρρεύσει και πρέπει να αναδομηθεί εκ βάθρων, γιατί μόνο έτσι μπορεί να επιτευχθεί ο πραγματικός εκδημοκρατισμός της χώρας μας.

Προς αυτήν την κατεύθυνση μπορεί να συμβάλει ένα Νέο Σύνταγμα, το οποίο θα αποτελέσει την αρχή της Τέταρτης Ελληνικής Δημοκρατίας και θα γίνει ο καταλύτης για έναν ελπιδοφόρο κοινωνικό μετασχηματισμό. Στην περίπτωση αυτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται απευθείας από τον λαό.

Στην περίπτωση που η Βουλή όμως είναι Αναθεωρητική, προτείνονται οι πιο κάτω τροποποιήσεις, στο πλαίσιο της Αναθεώρησης του Συντάγματος.

Β. Η ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΗ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ

1. Καθιέρωση ανωτάτου ορίου για τη συνολική θητεία όλων των αιρετών αξιωμάτων και ιδίως: Ο Πρόεδρος να έχει αυξημένες ρυθμιστικές εξουσίες, όπως αυτές ίσχυαν πριν την Αναθεώρηση του 1986. Εκλογή βουλευτών μόνο για δύο τετραετίες: η υπέρβαση του ανώτατου ορίου συνολικής βουλευτικής θητείας συνεπάγεται αυτοδίκαια κώλυμα για την υποβολή νέας υποψηφιότητας. Αυτό θα επιτευχθεί με προσθήκη νέας παραγράφου στο άρθρο 56 του Συντάγματος. Θα προβλεφθούν βέβαια μεταβατικές ρυθμίσεις για τους εν ενεργεία βουλευτές. Κατ αυτόν τον τρόπο θα παρεμποδιστεί η επαγγελματοποίηση των πολιτικών.

2. Κατάργηση του άρθρου 86 του Συντάγματος, περί ποινικής ευθύνης Υπουργών και Υφυπουργών για ποινικά αδικήματα που έχουν τελέσει κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, ώστε να λογοδοτούν όπως όλοι οι πολίτες στα κοινά δικαστήρια, χωρίς καμία ανάμιξη της Βουλής. Επίσης, θέσπιση νόμου για τη δέσμευση εξ αρχής των καταθέσεων και όλων των περιουσιακών στοιχείων που βρίσκονται στην κατοχή τους όσων Υπουργών ή Υφυπουργών διωχθούν ποινικά και εφόσον καταδικαστούν να δημεύονται, κατά το μέρος που δεν δικαιολογείται η απόκτηση τους.

3. Τροποποίηση του νόμου 3126/2003, όπως ισχύει σήμερα, «Περί ποινικής ευθύνης Υπουργών». Ενδεικτικά, το άρθρο 3, παρ. 1 του νόμου τροποποιείται ως εξής: «Οι αξιόποινες πράξεις του άρθρου 1, παρ. 1 του παρόντος νόμου που αφορούν πλημμελήματα και κακουργήματα, οι οποίες τελέσθηκαν μεν κατά τη διάρκεια άσκησης των καθηκόντων του Υπουργού, αλλά δεν σχετίζονται άμεσα με αυτά και αφορούν αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου, παραγράφονται σύμφωνα με όσα ορίζονται στην διάταξη του άρθρου 111 ΠΚ. Η έναρξη του χρόνου της παραγραφής υπολογίζεται από την επομένη της λήξης της Υπουργικής θητείας. Το διάστημα που ο διαπράξας το αδίκημα Υπουργός ασκεί υπουργικά καθήκοντα, τόσον κατά την βουλευτική περίοδο που τέλεσε την πράξη, όσον και σε οποιαδήποτε επόμενη, είτε συνεχώς, είτε κατά διαστήματα, δεν προσμετράται στο χρόνο παραγραφής η οποία και αναστέλλεται αντίστοιχα».

4. Τροποποίηση των άρθρων 35, παρ. 3 και 44, παρ. 2 του Συντάγματος, όσον αφορά στις διαδικαστικές προϋποθέσεις για την προκήρυξη δημοψηφίσματος, ώστε ο θεσμός αυτός να αποτελέσει όργανο ελέγχου της κρατικής εξουσίας από το εκλογικό σώμα. Ειδικότερα εξειδικεύονται οι τροποποιήσεις αυτές ως εξής:

Οι αποφάσεις μείζονος σημασίας πρέπει να λαμβάνονται από τους ίδιους τους πολίτες άμεσα και όχι με την ισχύ της αντιπροσωπευτικότητας. Μολονότι για την ολόπλευρη και πλήρη καθιέρωση του θεσμού του δημοψηφίσματος απαιτείται συντακτική συνέλευση και όχι απλώς αναθεωρητική, στο πλαίσιο αναθεωρήσεως του συντάγματος είναι δυνατή η διεύρυνση του θεσμού. Η διεξαγωγή δημοψηφίσματος επιβάλλεται, ώστε οι πολίτες να έχουν την ευθύνη των μεγάλων επιλογών που αφορούν στο μέλλον τους, αλλά και το μέλλον της χώρας μας.

Ειδικότερα τα θέματα για τα οποία απαιτείται η διενέργεια δημοψηφίσματος είναι ενδεικτικά όσα αφορούν: α) στη μορφή του πολιτεύματος, β) στη συμμετοχή της χώρας σε διεθνείς οργανισμούς ή αποχώρηση απ' αυτούς, γ) στις διεθνείς συμβάσεις με βάση τις οποίες η χώρα δεσμεύεται νομικά, οικονομικά, εθνικά, πολιτιστικά, εκχωρώντας μέρος της εθνικής της κυριαρχίας ή του εθνικού της πλούτου και της ασυλίας επί των περιουσιακών της στοιχείων και δικαιωμάτων, δ) στις διεθνείς συνεργασίες με χώρες για στρατιωτικής και οικονομικής φύσεως ζητήματα που θα καθορίζουν το μέλλον της χώρας μας, και ε) για κάθε άλλο ουσιαστικό ζήτημα της γενικής κυβέρνησης.

Προϋπόθεση για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με λαϊκή πρωτοβουλία είναι να το ζητήσει τουλάχιστον το 5% των εχόντων δικαίωμα ψήφου Ελλήνων πολιτών, με αίτησή τους στην οποία θα

ορίζεται το θέμα και ο τρόπος υποβολής του στο εκλογικό σώμα. Η αίτηση αυτή θα υποβάλλεται εγγράφως στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας από τις κατά τόπους περιφέρειες που είναι αρμόδιες για τη συγκέντρωση των αιτημάτων και τη διαβίβαση στην προεδρεία της δημοκρατίας.

5. Η διασφάλιση της λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργών με παράλληλη τροποποίηση του άρθρου 90, παρ. 5 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο οι προαγωγές στις θέσεις της ηγεσίας της Δικαιοσύνης αποφασίζονται από το Υπουργικό Συμβούλιο και να καθιερωθεί ότι οι προαγωγές αυτές θα γίνονται από τις Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων με μυστική ψηφοφορία μεταξύ των μελών τους.

6. Η τροποποίηση του άρθρου 89, παρ. 1 του Συντάγματος, ώστε να απαγορευθεί στους δικαστικούς λειτουργούς η παροχή αμειβόμενης υπηρεσίας στο δημόσιο τομέα, για τρία τουλάχιστον έτη μετά την αποχώρησή τους από την Υπηρεσία. Συναφώς πρέπει να τροποποιηθούν και τα άρθρα 56, παρ. 1 και 89, παρ. 4 του Συντάγματος και να απαγορευθεί να ανακηρύσσονται υποψήφιοι ή να εκλέγονται βουλευτές ή να γίνονται μέλη Κυβέρνησης οι δικαστικοί λειτουργοί επί τρία τουλάχιστον έτη μετά την έξοδο τους από την Υπηρεσία. Ενισχύεται ο ρόλος του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

7. Η τροποποίηση των άρθρων 27 και 28 παρ. 3 τα οποία αναφέρονται στην μεταβολή των ορίων της Επικράτειας και σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της Εθνικής κυριαρχίας, αντίστοιχα, για τα οποία προβλέπεται έκδοση νόμου με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των Βουλευτών. Τόσο σοβαρά θέματα απαιτούν την αυξημένη πλειοψηφία των 3/5 ή και των 2/3 του όλου αριθμού των Βουλευτών, όπως άλλωστε απαιτείται στην περίπτωση της παρ. 2 του άρθρου 28. Ειδικότερα εξειδικεύοντας την τροποποίηση αυτή αναφέρονται στα εξής:

Απαιτείται η εκ βάθρων αναθεώρηση του άρθρου 28 του Συντάγματος το οποίο καθορίζει τον τρόπο δέσμευσης της Ελληνικής έννομης τάξης από τις διεθνείς συμβάσεις και διμερείς συμφωνίες. Σύμφωνα με το άρθρο 28 § 2 εδάφ. α' για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο Εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα Κράτη, μπορεί ν' αναγνωρισθούν με συνθήκη ή συμφωνία σε όργανα διεθνών οργανισμών, αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα και σύμφωνα με το άρθρο 28, παρ. 2 εδάφ. β' για την ψήφιση νόμου που κυρώνει αυτή τη συνθήκη ή συμφωνία, απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών, δηλαδή απαιτούνται 180 βουλευτές.

Με το άρθρο αυτό ανατίθενται Συνταγματικές αρμοδιότητες σε όργανα διεθνών οργανισμών, οπότε είναι απαραίτητο να αυστηροποιηθεί η διάταξη και η πλειοψηφία των τριών πέμπτων να αντικατασταθεί με την πλειοψηφία τουλάχιστον των 2/3 των βουλευτών, δηλαδή να απαιτείται η ψήφος 200 βουλευτών τουλάχιστον.

Επίσης είναι απαραίτητο να αναθεωρηθεί το άρθρο 28, παρ. 3 του Συντάγματος σύμφωνα με το οποίο, η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της Εθνικής κυριαρχίας της με νόμο, που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, θέτοντας ορισμένες προϋποθέσεις, όπως το σπουδαίο εθνικό συμφέρον και δεν θίγονται τα δικαιώματα του ανθρώπου και οι βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας.

8. Η Αναθεώρηση του άρθρου 44 παρ. 1 του Συντάγματος που ρυθμίζει την έκδοση των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου. Ειδικότερα οι τροποποιήσεις αυτές εξειδικεύονται ως εξής:

Πρέπει να μειωθούν οι προθεσμίες που ορίζονται για την κύρωση από την Βουλή των ΠΝΠ και συγκεκριμένα:

Η οριζόμενη προθεσμία αντί των 40 ημερών να μειωθεί σε 15 ημέρες.

Η προθεσμία επίσης που ορίζει ότι, αν οι ΠΝΠ δεν υποβληθούν στη Βουλή μέσα στις προαναφερόμενες προθεσμίες ή αν δεν εγκριθούν από τη Βουλή, παύουν να ισχύουν σε 3 μήνες από την υποβολή τους, πρέπει να συντομευθούν σε ένα (1) μήνα, αφού το έκτακτο γεγονός δεν μπορεί να έχει μεγαλύτερη διάρκεια και εάν έχει τούτο να κρίνεται με συμπληρωματική πράξη με τις ίδιες πάντοτε προϋποθέσεις για την έκδοσή της.

9. Καθιέρωση σταθερού εκλογικού συστήματος.

10. Καθιέρωση σταθερού φορολογικού συστήματος.

11. Θέσπιση διατάξεων για την ενίσχυση της διαφάνειας και της αντικειμενικότητάς των ΜΜΕ.

1. Καθιέρωση ανωτάτου ορίου για τη συνολική θητεία όλων των αιρετών αξιωμάτων.

2. Κατάργηση του άρθρου 86 του Συντάγματος, περί ποινικής ευθύνης Υπουργών και Υφυπουργών για ποινικά αδικήματα που έχουν τελέσει κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, ώστε να λογοδοτούν όπως όλοι οι πολίτες στα κοινά δικαστήρια, χωρίς καμία ανάμιξη της Βουλής.

3. Τροποποίηση των άρθρων 35, παρ. 3 και 44, παρ. 2 του Συντάγματος, όσον αφορά στις διαδικαστικές προϋποθέσεις για την προκήρυξη δημοψηφίσματος, ώστε ο θεσμός αυτός να αποτελέσει όργανο ελέγχου της κρατικής εξουσίας από το εκλογικό σώμα.

4. Η διασφάλιση της λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστικών λειτουργών με παράλληλη τροποποίηση του άρθρου 90, παρ. 5 του Συντάγματος, σύμφωνα με το οποίο οι προαγωγές στις θέσεις της ηγεσίας της Δικαιοσύνης αποφασίζονται από το Υπουργικό Συμβούλιο και να καθιερωθεί ότι οι προαγωγές αυτές θα γίνονται από τις Ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων με μυστική ψηφοφορία μεταξύ των μελών τους.

5. Η Αναθεώρηση του άρθρου 44 παρ. 1 του Συντάγματος που ρυθμίζει την έκδοση των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου.

6. Καθιέρωση σταθερού εκλογικού συστήματος.

7. Καθιέρωση σταθερού φορολογικού συστήματος.

8. Θέσπιση διατάξεων για την ενίσχυση της διαφάνειας και της αντικειμενικότητάς των ΜΜΕ.

---

12. Θέσπιση ρητής πρόβλεψης για την προστασία της εθνικής ταυτότητας και της ελληνικής γλώσσας.

13. Θέσπιση πλήρους διαφάνειας στα οικονομικά των κομμάτων.

14. Ανάθεση του ελέγχου του «πόθεν έσχες» των πολιτικών προσώπων σε ειδικό σώμα, αποτελούμενο αποκλειστικά από ανώτατους λειτουργούς των τριών Ανώτατων Δικαστηρίων της Χώρας. Ενίσχυση της επιτροπής αυτής με ειδικούς επιστήμονες, εμπειρογνώμονες του Σώματος Δίωξης Οικονομικού Εγκλήματος και δύο (2) πολίτες (με κλήρωση, κατά τα πρότυπα της κλήρωσης των ενόρκων), ώστε να ελέγχεται ουσιαστικά το «πόθεν έσχες» όλων των πολιτικών προσώπων, των αξιωματούχων του Κράτους και κάθε δημόσιου λειτουργού.

15. Αναθεώρηση της οργάνωσης και λειτουργίας των Ανεξάρτητων Αρχών.

16. Αναθεώρηση του άρθρου 16, για την ίδρυση και λειτουργία μη κρατικών Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.

17. Θεσμοθέτηση τεσσάρων (4) Μόνιμων Υφυπουργών: Εξωτερικών, Εθνικής Παιδείας, Προϋπολογισμού και Ναυτιλίας.

18. Αναθεώρηση του άρθρου 24 για την προστασία του περιβάλλοντος.»

9. Θέσπιση ρητής πρόβλεψης για την προστασία της εθνικής ταυτότητας και της ελληνικής γλώσσας.

10. Θέσπιση πλήρους διαφάνειας στα οικονομικά των κομμάτων.

11. Αναθεώρηση της οργάνωσης και λειτουργίας των Ανεξάρτητων Αρχών.

12. Αναθεώρηση του άρθρου 16, για την ίδρυση και λειτουργία μη κρατικών Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων.

13. Θεσμοθέτηση τεσσάρων (4) Μόνιμων Υφυπουργών: Εξωτερικών, Εθνικής Παιδείας, Προϋπολογισμού και Ναυτιλίας.

2.4. Η πρόταση του Κινήματος Αλλαγής

Το Μάρτιο του 2018 το Κίνημα Αλλαγής έθεσε στο δημόσιο διάλογο τις προτάσεις του για την αναθεώρηση. Οι προτάσεις του Κινήματος Αλλαγής ήταν[529]:

«(Για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας)

- Χρειάζονται θεσμικά αντίβαρα, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ανισορροπία που προέκυψε από τη θεσμική υπερ-ενίσχυση του πρωθυπουργού. Προτείνεται λελογισμένη ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας για να εξισορροπηθεί το πλήρως πρωθυπουργοκεντρικό μοντέλο.
- Ο Πρόεδρος να έχει τη δυνατότητα να συγκαλεί με πρωτοβουλία του το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών, το οποίο από άτυπο αποκτά θεσμικό χαρακτήρα.
- Να μπορεί να ορίζει τους προέδρους των ανεξάρτητων Αρχών από κατάλογο που προτείνει η Βουλή.
- Να επιλέγει την ηγεσία της Δικαιοσύνης από κατάλογο που έχει σταλεί στην Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής από τις ολομέλειες των Ανωτάτων Δικαστηρίων κι έχει αξιολογηθεί επίσης από το Υπουργικό Συμβούλιο.

(Για σταθερό εκλογικό κύκλο)

Α - Η εκλογολογία που ξεκινάει σχεδόν την επομένη των εκλογών, δημιουργεί μόνιμο κλίμα πολιτικής αβεβαιότητας. Δύο από τους πιο σημαντικούς λόγους πρόωρης προσφυγής στις κάλπες αποτελούν η εκλογή ΠτΔ και η καταχρηστική εφαρμογή της πρόβλεψης του Συντάγματος περί αντιμετώπισης «εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας» για τη διάλυση της Βουλής. Γι αυτό, προκειμένου να ενισχυθεί το κλίμα πολιτικής σταθερότητας, προτείνεται: Η μείωση, στις 160, των

[529] Βλ. σχετικά http://www.kathimerini.gr/955041/article/epikairothta/politikh/protash-gennhmata-se-syriza---nd-gia-syntagmatikh-ana8ewrhsh-apo-thn-paroysa-voylh (πρόσβαση στις 11.01.2019).

ψήφων που απαιτούνται για την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, αντί για 180 που απαιτούνται σήμερα. Σε περίπτωση που δεν εξασφαλίζονται οι 180 ψήφοι στην τρίτη ψηφοφορία θα μπορούσε να προβλεφθεί παράταση της θητείας του νυν Προέδρου για έναν χρόνο, ώστε να έχουν διαμορφωθεί άλλες συνθήκες. Σε περίπτωση που ούτε τότε σχηματίζεται πλειοψηφία 180, να απαιτούνται 160 ψήφοι για την εκλογή ΠτΔ στην τρίτη ψηφοφορία. Επίσης, εναλλακτικά προτείνεται η διαμόρφωση ειδικού εκλεκτορικού σώματος.

Β - Η διάλυση της Βουλής και η πρόωρη προσφυγή σε εκλογές από την κυβέρνηση επικαλούμενη την ανάγκη αντιμετώπισης «εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας», να αποφασίζεται από τη Βουλή με πλειοψηφία 3/5. Η κυβέρνηση πρέπει να εμφανιστεί ενώπιον της Βουλής και να εξηγήσει για ποιον λόγο συντρέχουν οι λόγοι διάλυσής της και ζητώντας ενισχυμένη πλειοψηφία γι αυτό. Έτσι θα είναι πιο δύσκολη η κατάχρηση του συγκεκριμένου άρθρου.

(Για κατάργηση προνομίων του πολιτικού συστήματος)

Καταργούνται προνόμια του πολιτικού συστήματος. Το άρθρο 86, «περί ευθύνης υπουργών» είναι καιρός να αλλάξει, ώστε να αποφεύγονται φαινόμενα, όπως τα πρόσφατα. Δημιουργείται δικαστικό συμβούλιο ανώτατων δικαστών από τον Άρειο Πάγο και το ΣτΕ με κλήρωση, το οποίο κρίνει αν μια υπόθεση που αφορά πολιτικό πρόσωπο πρέπει να παραπεμφθεί στη Βουλή κι όχι η παραπομπή να γίνεται «αμελλητί». Η Βουλή με απλή πλειοψηφία αποφαίνεται για παραπομπή σε δίκη. Για τους υπουργούς καταργούνται οι ειδικές προβλέψεις παραγραφής και ισχύουν οι ίδιοι κανόνες παραγραφής με εκείνους των υπολοίπων πολιτών.

Επίσης, αναθεωρείται το άρθρο 62 που παρέχει ασυλία στους βουλευτές. Οι βουλευτές να μη διαθέτουν ασυλία αυτοδικαίως, ακόμη και όταν κατηγορούνται για εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου. Μπορούν να προσφεύγουν και να ζητούν προστασία της Βουλής μόνον όταν θεωρούν ότι η δίωξή τους είναι πολιτική ή καταχρηστική.

(Για μη κρατικά πανεπιστήμια)

Αναθεώρηση του άρθρου 16, ώστε να δίνεται η δυνατότητα ίδρυσης ΑΕΙ μη κρατικών. Πανεπιστημίων σοβαρών κι αξιόπιστων, με διαδικασίες αυστηρής πιστοποίησης, ελέγχου και διαρκούς αξιολόγησης, ώστε να τελειώσει η απαράδεκτη κατάσταση που έχει δημιουργηθεί σήμερα με τα «κατ΄ ευφημισμόν» πανεπιστήμια.

(Για ενίσχυση της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης με αλλαγή του τρόπου επιλογής της ηγεσίας της)

Η ηγεσία της Δικαιοσύνης επιλέγεται από κατάλογο προσώπων που προτείνεται από το κάθε Ανώτατο Δικαστήριο. Ο κατάλογος συζητείται στην Επιτροπή Θεσμών της Βουλής και στη συνέχεια στο Υπουργικό Συμβούλιο και κατατίθεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος επιλέγει από αυτόν.

(Για τροποποίηση του τρόπου στελέχωσης των ανεξάρτητων Αρχών)

Αλλαγή της απαιτούμενης πλειοψηφίας για τη στελέχωση των ανεξάρτητων Αρχών στα 3/5, όχι πια της Διάσκεψης των Προέδρων, αλλά της αρμόδιας Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας. Η επιλογή του προέδρου των ανεξάρτητων Αρχών γίνεται από τον ΠτΔ από κατάλογο που προτείνει η Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας.

(Για ενίσχυση της θεσμικής λειτουργίας)

Ενίσχυση της παρουσίας μόνιμων αξιοκρατικά επιλεγμένων στελεχών και ειδικών στην κυβερνητική και κρατική πυραμίδα. Ανοικτές, διαφανείς και αξιοκρατικές προσκλήσεις ενδιαφέροντος για πλήρωση θέσεων με αυξημένη ευθύνη (γενικοί γραμματείς υπουργείων, πρόεδροι οργανισμών, σύμβουλοι και ειδικοί σύμβουλοι). Ασυμβίβαστο μεταξύ κομματικών αξιωμάτων και δημόσιων λειτουργιών, ειδικότερα μεταξύ της ιδιότητας του μέλους των ανώτερων οργάνων του κόμματος και έμμισθων πολιτικών θέσεων στον κυβερνητικό μηχανισμό, στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και στην Τοπική Αυτοδιοίκηση. Αύξηση των μόνιμων θέσεων στη Γενική Γραμματεία του Πρωθυπουργού (διοικητικού προσωπικού, νομικών συμβούλων κ.λπ.), οι οποίες πρέπει να διαχωριστούν από τις πολιτικές.

(Για κρίση περί αντισυνταγματικότητας των νόμων)

Η συχνή έγερση ζητημάτων αντισυνταγματικότητας των νόμων δημιουργεί ζήτημα ασφαλείας δικαίου, ενώ υπάρχουν αποφάσεις που εγείρουν ζητήματα σοβαρότητας. Όταν το δικαστήριο καταλήξει σε κρίση περί αντισυνταγματικότητας προτείνεται να παραπέμπεται στην Ολομέλεια του αντίστοιχου ανώτατου δικαστηρίου, η κρίση του οποίου να είναι δεσμευτική για όλα τα κατώτερα δικαστήρια.

(Για αλλαγή της αναθεωρητικής διαδικασίας).

Η Βουλή μπορεί να προχωρήσει στην αναθεώρηση άρθρων του Συντάγματος (εκτός από εκείνα που αφορούν στη μορφή του πολιτεύματος) με πλειοψηφία 3/5. Οι διατάξεις που αναθεωρούνται δεν μπορούν να αναθεωρηθούν ξανά πριν από την πάροδο 5ετίας.

(Για χρηματοδότηση κομμάτων)

- Ο έλεγχος των οικονομικών των κομμάτων και των εκλογικών δαπανών ασκείται από επιτροπή υπό την προεδρία Υποδιοικητή της Τράπεζας της Ελλάδος, η οποία συγκροτείται κατά πλειοψηφία από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς. Στην επιτροπή αυτή μετέχει, χωρίς δικαίωμα ψήφου, και ο πρόεδρος της Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής. Με αυτό τον τρόπο παύουν να είναι ελέγχοντες κι ελεγχόμενοι οι πολιτικοί.
- Υποχρεωτική ηλεκτρονική ανάρτηση των οικονομικών των κομμάτων στη ΔΙΑΥΓΕΙΑ.
- «Κόφτης» δαπανών σε περίπτωση υπέρβασης του προϋπολογισμού του κόμματος, ώστε να σταματήσει το φαινόμενο της δημιουργίας χρεών.
- Οι ιδιωτικές εισφορές άνω των 200 ευρώ δημοσιοποιούνται.»

2.5. Η πρόταση «Ένα Καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα»

Την εξεταζόμενη περίοδο τέθηκε στο δημόσιο διάλογο και μια άλλη συνολική επιστημονική πρόταση για τη συνταγματική αναθεώρηση με τίτλο «Ένα Καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα»[530], έχουσα τη μορφή νέου συνολικού Συντάγματος.

Τα κύρια σημεία της παραπάνω πρότασης είναι τα εξής:

1. Σχετική ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του ΠτΔ. Εκλογή του από σώμα ειδικών εκλεκτόρων. Αδυναμία εκλογής του δεν προβλέπεται[531].

2. Εποικοδομητική ψήφος δυσπιστίας. Η Βουλή δεν μπορεί να «ρίξει» την Κυβέρνηση αν συγχρόνως δεν μπορεί να αναδείξει νέα. Οδηγεί σε κυβερνήσεις ανοχής ή και μειοψηφίας[532].

3. Μετατόπιση του κέντρου βάρος της νομοθέτησης από τη Βουλή στην Κυβέρνηση προς αποφυγή της ακυβερνησίας[533]. Η νομοθέτηση προτείνεται να γίνεται κυρίως μέσω κανονιστικών πράξεων της διοίκησης, βάσει νόμων πλαισίων που δεν θα έχουν χρονικούς περιορισμούς.

---

[530] βλ. το πλήρες κείμενο αυτής σε: Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., 2016.

[531] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 10.

[532] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 9.

[533] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 9.

4. Προτείνει απόλυτο ασυμβίβαστο μεταξύ της βουλευτικής και της υπουργικής ιδιότητας[534].

5. Κώλυμα εκλογιμότητας των Υπουργών στις επόμενες εκλογές[535].

6. Σε σχέση με την ποινική ευθύνη των Υπουργών προτείνεται η δίωξη να γίνεται από τον Εισαγγελέα, όπως για τους «κοινούς θνητούς»[536].

7. Σε σχέση με την βουλευτική ασυλία προτείνεται πλήρης αστική ευθύνη των βουλευτών για τις γνώμες που εκφράζουν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, η δε ασυλία των Βουλευτών να αποφασίζεται κάθε φορά από τη Βουλή, ύστερα από αίτηση του ίδιου του Βουλευτή και μόνο για λόγους που συνδέονται με την πολιτική του δράση[537].

8. Προτείνει ένα ανώτατο δημοσιοϋπαλληλικό σώμα [538].

9. Προτείνεται η εκ βάθρων ανασυγκρότηση της δικαιοσύνης με εισαγωγή συστήματος Ενιαίας Δικαιοδοσίας. Το ένα και μόνο Ανώτατο Δικαστήριο θα είναι και Συνταγματικό Δικαστήριο[539].

10. Απλούστευση της διαδικασίας της αναθεώρησης του Συντάγματος ώστε να αυτή να ολοκληρώνεται κατά κανόνα σε μία Βουλή με την αυξημένη πλειοψηφία των 3/5[540].

11. Κατάργηση της διάταξης για επικρατούσα θρησκεία και του θρησκευτικού όρκου[541].

12. Τέλος προτείνει να αναγνωρισθεί ως δικαίωμα παράλληλα με την απεργία και η ανταπεργία[542].

---

[534] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 10-11.

[535] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 11.

[536] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 11.

[537] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 11.

[538] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 12.

[539] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 12-13.

[540] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 13.

[541] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 13.

[542] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 13.

2.6. Η Επιτροπή Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση

Σημαντικό στοιχείο που πρέπει να παρατηρήσει κανείς σε ότι αφορά το δημόσιο διάλογο για τη συνταγματική αναθεώρηση είναι η δημιουργία της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, που εξαγγέλθηκε από τον Πρωθυπουργό στις 24 Ιουλίου 2016 και συστάθηκε με την υπ. αριθ. 4116/Β/21-12-2016 απόφασή του. Στην Επιτροπή αυτή ανατέθηκε με την παραπάνω απόφαση[543] να οργανώσει τη δημόσια διαβούλευση για τη συνταγματική αναθεώρηση και να καταγράψει τις προτάσεις της Κοινωνίας Πολιτών που θα διατυπωθούν στο πλαίσιο αυτής, το έργο δε αυτό θα διεξάγονταν με σειρά δράσεων που προβλέπονταν στο άρθρο 3 της παραπάνω απόφασης, ενώ έργο της αποτελούσε και η σύνταξη έκθεσης στην οποία θα συγκεντρώνονταν οι διατυπωθείσες προτάσεις και θα παρουσιάζονται συνολικά τα συμπεράσματα της δημόσιας διαβούλευσης[544], έργο που προβλέφθηκε να ολοκληρωθεί το Σεπτέμβριο του 2017 με τη σύνταξη της παραπάνω έκθεσης και την υποβολή αυτής στον Πρωθυπουργό καθώς και σε όλα τα κόμματα του Κοινοβουλίου[545]. Η επιτροπή δημιούργησε σχετική ιστοσελίδα[546] και από την 01 Μαρτίου του 2017 άρχισε η διαδικασία της διαβούλευσης, η οποία προβλέπονταν να ολοκληρωθεί στις 30.06.2017, ώστε μέχρι το Σεπτέμβριο του ίδιου έτους να συνταχθεί η παραπάνω έκθεση συμπερασμάτων.

Η δημιουργία της Επιτροπής αυτής δέχθηκε δριμεία κριτική από την αντιπολίτευση και μεγάλο μέρος του επιστημονικού κόσμου. Η πρόβλεψη και δημιουργία της Επιτροπής χαρακτηρίστηκε, ενδεικτικά μόνο αναφέρω, μεταξύ άλλων, ως γελοιοποίηση, ασέβεια, διαδικασία πρωτάκουστη και προκλητική[547], προσχηματική και ανούσια[548], σόου αποπροσανατολισμού των πολιτών από τα μεγάλα προβλήματα που βιώνουν, κομματική περιοδεύουσα φιέστα και πολλά άλλα.

---

[543] βλ. αρ. 2 της υπ. αριθ. 4116/Β/21-12-2016 απόφασης του Πρωθυπουργού.

[544] βλ. αρ. 2 της υπ. αριθ. 4116/Β/21-12-2016 απόφασης του Πρωθυπουργού.

[545] βλ. αρ. 2 της υπ. αριθ. 4116/Β/21-12-2016 απόφασης του Πρωθυπουργού.

[546] http://www.syntagma-dialogos.gov.gr.

[547] Μανιτάκης Α., Ανάμεσα στη γελοιοποίηση και στην ασέβεια, προσβάσιμο στο http://www.kathimerini.gr/869485/opinion/epikairothta/politikh/anamesa-sth-geloiopoihsh-kai-sthn-aseveia (πρόσβαση στις 27.04.2016).

[548] Δελτίο Τύπου ΝΔ, https://left.gr/news/oi-antidraseis-ton-kommaton-stis-kyvernitikes-protaseis-gia-ti-syntagmatiki-anatheorisi (πρόσβαση στις 27.04.2016).

Ήταν όμως δικαιολογημένη αυτή η δριμεία κριτική; Οι χαρακτηρισμοί αυτοί κατ' αρχήν διέπονται, κατά τη γνώμη μου, από μια υπερβάλλουσα ένταση. Επιχειρώντας μια ψύχραιμη ματιά παραθέτω τους παρακάτω συλλογισμούς: Είναι η δημιουργία της Επιτροπής αυτής αντισυνταγματική; Η απάντηση είναι απλή, όχι. Στο μέτρο και στο βαθμό που η Επιτροπή δεν αναμιγνύεται (όπως πράγματι προβλέφθηκε από την ιδρυτική της απόφαση) στη διαδικασία της αναθεώρησης που προβλέπει το Σύνταγμα, τότε ασφαλώς η ύπαρξη και η λειτουργία της δεν παραβίαζε το Σύνταγμα. Αποτελεί γελοιοποίηση του Συντάγματος μια τέτοια διαδικασία; Ασφαλώς και όχι. Η εκτελεστική εξουσία έχει την αρμοδιότητα αλλά και την πολιτική νομιμοποίηση να οργανώνει διάλογο με τους πολίτες (και μάλιστα με τους όρους που αυτή επιλέγει), στην προσπάθεια να παρουσιάσει τις απόψεις της αλλά και να ακούσει τις απόψεις των πολιτών. Μάλιστα θεσμοί όπως η διαβούλευση επί σχεδίων νόμων είναι όλο και συχνότεροι στις ημέρες μας. Θα έλεγε κανείς μάλιστα ότι ο διάλογος με τους πολίτες ακόμα και σε ζητήματα που η γνώμη τους δεν μπορεί θεσμικά να δεσμεύσει την εκτελεστική εξουσία είναι σημαντική παράμετρος της υγιούς δημοκρατικής λειτουργίας. Κινείται επομένως η προσπάθεια αυτή σε μια κατ' αρχήν θετική κατεύθυνση.

Από την άλλη δεν μπορεί κανείς παρά να εντοπίσει και τις αδυναμίες τους εγχειρήματος αυτού. Αρχικά παρατηρεί κανείς ότι το χρονικό πλαίσιο του διαλόγου με τους πολίτες ήταν ιδιαίτερα στενό. Μια διαβούλευση που φιλοδοξεί να αγκαλιάσει όλη την κοινωνία χρειάζεται πολύ περισσότερο χρόνο από τέσσερις μήνες. Έπειτα, δεν προέκυπτε εξαρχής το δίκτυο που θα αξιοποιούσε αυτός ο διάλογος. Θα ήταν απλώς κάποιες ανοιχτές συνελεύσεις πολιτών; Σε κάθε περίπτωση δεν υπήρξε κάποιο ακριβές πρόγραμμα αυτού του διαλόγου και μάλιστα υπό τα δεδομένα στενά χρονικά πλαίσια. Επιπροσθέτως, ο διάλογος αυτός θα ήταν χρήσιμο να μην αξιοποιήσει μόνο κάποιες λίγες ανοιχτές συνελεύσεις αλλά να περάσει μέσα από μια μεγάλη σειρά οργανώσεων της Κοινωνίας των Πολιτών, όπως π.χ. ενδεικτικά αναφέρω χώρους εργασίας στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα, συλλόγους και πολλούς άλλους φορείς της Κοινωνίας των Πολιτών. Μόνο μέσα από την αξιοποίηση ενός τέτοιου μεγάλου δικτύου μπορεί ο διάλογος να φθάσει σε μεγάλο μέρος των πολιτών. Τέλος, ο διάλογος αυτός είχε το μειονέκτημα ότι μέχρι τα τέλη Μαρτίου του 2017 δεν διενεργούνταν επί συγκεκριμένων προτάσεων, όπως για παράδειγμα επί ενός σχεδίου Συντάγματος ή επί μιας συγκεκριμένης σειράς τροποποιήσεων σε άρθρα του

Συντάγματος αλλά επί μια σειράς γενικών προτάσεων, καθώς μόλις στις 27 Μαρτίου δόθηκε ένα πλήρες σχέδιο Συντάγματος στη δημοσιότητα.

Εν τέλει, και κρίνοντας κανείς εκ των υστέρων, δεν μπορεί κανείς παρά να παρατηρήσει ότι στο πλαίσιο της Επιτροπής αυτής κατατέθηκαν αρκετές προτάσεις[549] από κοινωνικούς φορείς, ότι δεν έτυχε, τουλάχιστον ευρείας, δημοσιότητας η έκθεση[550], στην οποία προβλέπονταν ότι θα συγκεντρώνονταν οι διατυπωθείσες προτάσεις και θα παρουσιάζονταν συνολικά τα συμπεράσματα της δημόσιας διαβούλευσης και ότι η Επιτροπή αυτή και το έργο της δεν ενεπλάκη με κανένα τρόπο στη κοινοβουλευτική διαδικασία που ακολούθησε από τα τέλη του 2018 έως τον Μάρτιο του 2019.

3. Οι προτάσεις για τη συνταγματική αναθεώρηση που κατατέθηκαν στη Βουλή

Μια νέα, θεσμική κοινοβουλευτική πλέον, φάση του διαλόγου ξεκίνησε το Νοέμβριο του 2018 με την κατάθεση στη Βουλή σειράς προτάσεων για την αναθεώρηση του Συντάγματος. Η πρώτη πρόταση, στο πλαίσιο αυτό, κατατέθηκε στις 02.11.2018 από τον Πρόεδρο και την κοινοβουλευτική ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ. Μέχρι την ολοκλήρωση της διαδικασίας κατατέθηκαν άλλες είκοσι (20)[551] αυτοτελείς ή

---

[549] **Ενδεικτικά**, στο διαδικτυακό τόπο http://www.syntagma-dialogos.gov.gr (πρόσβαση 10.01.2019) υπάρχουν καταχωρημένα από το 2016 έως σήμερα **δεκατρία (13)** κείμενα με επιμέρους προτάσεις για την αναθεώρηση, οι οποίες προέχονται, είτε από φυσικά ή νομικά πρόσωπα, είτε από συλλογικότητες, , ήτοι: 1) Προτάσεις της Ελληνικής Ορνιθολογικής Εταιρείας ενόψει της επικείμενης Συνταγματικής Αναθεώρησης, 2) Απόψεις της Νέας Ελληνικής Συντακτικής Εθνοσυνέλευσης στο διάλογο για το Σύνταγμα μέσω ηλεκτρονικής Διαβούλευσης, 3) Πρόταση της Πανελλήνιας Ομοσπονδίας Στρατιωτικών για τη Συνταγματική Αναθεώρηση, 4) Προτάσεις της Ελληνικής Συνομοσπονδίας Εμπορίου και Επιχειρηματικότητας ενόψει της Συνταγματικής Αναθεώρησης, 5) Συνταγματική Αναθεώρηση: οι προτάσεις της Ε.Σ.Α.μεΑ., 6) Προτάσεις για τη Συνταγματική Αναθεώρηση του Καθηγητή Ιατρικής του Α.Π.Θ. Κωνσταντίνου Γ. Καρακατσάνη, 7) Προτάσεις της Πανελλήνιας Ένωσης Ναυτών Εμπορικού Ναυτικού (Π.Ε.Ν.Ε.Ν), 8) Προτάσεις του Δικηγόρου και στελέχους της "Κίνησης των 100", κ. Μιχάλη Κ. Δερμιτζάκη, για την Αναθεώρηση του Συντάγματος, 9) Πρόταση της ομάδας πολιτών με την ονομασία «ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ & ΔΗΜΟΨΗΦΙΣΜΑ», 10) Προτάσεις της Κεντρικής Ένωσης Επιμελητηρίων Ελλάδος για τη Συνταγματική Αναθεώρηση,11) Προτάσεις κ. Κώστα Σταμάτη, καθηγητή φιλοσοφίας του δικαίου στη Νομική Σχολή του ΑΠΘ, για Αναθεώρηση του Συντάγματος αναφορικά με τις Σχέσεις Κράτους Εκκλησίας, 12) Πρόταση για την αναθεώρηση του συντάγματος των κ. Νίκου Κυριαζή και Εμμανουήλ Οικονόμου, 13) Προτάσεις της Περιφέρειας Αττικής, στο πλαίσιο της διαδικασίας για την αναθεώρηση του Συντάγματος.

[550] Βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2019, προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B71_1.pdf (πρόσβαση στις 07.05.2019), σελ. 11, όπου σημειώνεται ότι κατατέθηκε στα Πρακτικά της Βουλής η Έκθεση της Δημόσιας Διαβούλευσης για τη Συνταγματική Αναθεώρηση που οργανώθηκε από την Επιτροπή Διαλόγου.

[551] Βλ. σχετικά https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?type=0_0_0_0_0_1&pageNo=1 (πρόσβαση 10.02.2019).

συμπληρωματικές προτάσεις από τον Πρόεδρο και την κοινοβουλευτική ομάδα της ΝΔ, των Ανεξαρτήτων Ελλήνων, του κόμματος ΠΟΤΑΜΙ, από το ΚΚΕ, από την Δημοκρατική Συμπαράταξη, από τον Ε' Αντιπρόεδρο της Βουλής κ. Δημ. Κρεμαστινό[552], συνυπογραφόμενη από 50 βουλευτές, από την Πανελλήνια Ένωση Ναυτών Εμπορικού Ναυτικού, από την Περιφερειακή Ένωση Δήμων Κεντρικής Μακεδονίας, από φιλοζωικές οργανώσεις και από τον Σύνδεσμο Ελληνικής Κτηνοτροφίας.

Η πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ κινείται στο ίδιο πνεύμα και περιέχει σχεδόν τις ίδιες προτάσεις με τις προτάσεις που κατατέθηκαν από πλευράς του κατά την περίοδο 2016-2017, όπως αυτές παρατέθηκαν ανωτέρω. Οι προτάσεις αυτές συμπυκνώνονται στο τέλος της από 02.11.2018 πρότασής του[553], όπου περιέχονται τα προς

---

[552] Η πρόταση αυτή, η οποία συνυπογράφηκε από βουλευτές από ένα ευρύτερο κοινοβουλευτικό φάσμα (π.χ. ΣΥΡΙΖΑ, ΠΟΤΑΜΙ) και όχι μόνο από τη Δημοκρατική Συμπαράταξη, αφορούσε μόνο το θέμα του ορισμού αναπληρωτή Πρωθυπουργού σε περίπτωση αδυναμίας επιτέλεσης των πρωθυπουργικών καθηκόντων από τον Πρωθυπουργό για λόγους υγείας, επικαλούμενη στη συναφή αιτιολογική έκθεση το ιστορικό γεγονός της αδυναμίας του Πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου να επιτελέσει τα καθήκοντά του, για λόγους υγείας, από το Νοέμβριο του 1995 και εφεξής, βλ. το πλήρες κείμενο αυτής στο διαδικτυακό τόπο https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/623.pdf (πρόσβαση 10.02.2019).

[553] Βλ. σχετικά Αιτιολογική Έκθεση στην πρόταση του Προέδρου και Βουλευτών της Κ.Ο. του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος, σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής, προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/p-anasyn-ei.pdf (πρόσβαση 28.01.2019), σελ. 7-8, όπου αναφέρονται τα εξής:

«Για τους λόγους που εκτέθηκαν παραπάνω, προτείνουμε την αναθεώρηση των ακόλουθων διατάξεων του Συντάγματος:

- του άρθρου 3, προς την κατεύθυνση κατοχύρωσης της θρησκευτικής ουδετερότητας του κράτους,

- των άρθρων 13 παράγραφος 5, 33 παράγραφος 2 και 59 παράγραφοι 1 και 2, προς την κατεύθυνση κατοχύρωσης του πολιτικού όρκου,

- του άρθρου 21 παράγραφοι 1 και 3 και προσθήκη παραγράφου 7, προς την κατεύθυνση κατοχύρωσης αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης, αναγνώρισης δικαιώματος

στην υγεία και κατοχύρωσης βασικών κοινωνικών αγαθών,

- του άρθρου 22 παράγραφοι 1, 2, 4 και 5, προς την κατεύθυνση ενίσχυσης του δικαιώματος στην εργασία και την κοινωνική ασφάλιση και κατοχύρωσης των συλλογικών διαπραγματεύσεων και του δικαιώματος μονομερούς προσφυγής στη διαιτησία,

- του άρθρου 28 παράγραφος 2, προς την κατεύθυνση της υποχρέωσης κύρωσης με δημοψήφισμα διεθνών συνθηκών που προβλέπουν μεταβίβαση κυριαρχικών αρμοδιοτήτων του κράτους,

- των άρθρων 30 παράγραφος 1, 32 παράγραφοι 4 και 5, 34 παράγραφος 1 εδάφιο β΄, 35 παράγραφος 2 περίπτωση γ΄ και 41 παράγραφος 5, προς την κατεύθυνση αποσύνδεσης της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από τη διάλυση της Βουλής,

- του άρθρου 37 παράγραφος 2, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης της υποχρεωτικής βουλευτικής ιδιότητας για τον Πρωθυπουργό,

- των άρθρων 38 παράγραφος 1 και 84 παράγραφος 2, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης της εποικοδομητικής ψήφου δυσπιστίας,

αναθεώρηση άρθρα μαζί με πρόταση για την κατεύθυνση που θα πρέπει η αναθεώρησή τους να λάβει. Και αυτό διότι, κατά την ίδια την αιτιολογική έκθεση της πρότασης αναθεώρησης *«όπως έκρινε και η απόφαση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου 11/2003, θεωρούμε ότι, τόσο η αρχική μας πρόταση όσο και η τελική απόφαση της Ειδικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος θα πρέπει να προσδιορίζει δεσμευτικά και το περιεχόμενο των αναθεωρητέων άρθρων*[554]*»*. Η επιλογή αυτή γέννησε ένα έντονο επιστημονικό διάλογο σχετικά με τη δυνατότητα ή μη δέσμευσης της δεύτερης Βουλής από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία της αναθεώρησης στον οποίο υποστηρίχθηκαν και οι δύο αντίθετες απόψεις[555].

Η πρόταση αυτή συμπληρώνεται, κατ' ουσίαν, από επτά συμπληρωματικές προτάσεις που βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ κατέθεσαν στη Βουλή. Η πρώτη αποτελούσε πρόταση για προσθήκη στην παρ. 4 του άρθρου 101 και ερμηνευτικής δήλωσης για την προσαρμογή του διοικητικού μοντέλου στο ιδιαίτερο περιβάλλον των νησιωτικών και ορεινών περιοχών. Η δεύτερη αποτελούσε πρόταση να αναθεωρηθεί το άρθρο 5

- του άρθρου 44 παράγραφος 2, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης δημοψηφισμάτων με λαϊκή πρωτοβουλία,

- του άρθρου 54 παράγραφος 1 και προσθήκη παραγράφου 4 και ερμηνευτικής δήλωσης, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης αναλογικού εκλογικού συστήματος και της δυνατότητας ορισμού έως πέντε (5) βουλευτών απόδημου Ελληνισμού,

- του άρθρου 56 με προσθήκη παραγράφου 5, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης προσωρινού κωλύματος εκλογιμότητας μετά από τρεις (3) βουλευτικές περιόδους,

- του άρθρου 62, προς την κατεύθυνση περιορισμού της βουλευτικής ασυλίας,

- του άρθρου 73, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης της λαϊκής νομοθετικής πρωτοβουλίας,

- του άρθρου 86 παράγραφος 3 και προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης, προς την κατεύθυνση περιορισμού των προνομιακών ρυθμίσεων περί ποινικής ευθύνης Υπουργών,

- του άρθρου 101Α, προς την κατεύθυνση του περιορισμού της δυνατότητας ίδρυσης ανεξάρτητων αρχών, της διευκόλυνσης του τρόπου επιλογής των μελών της και της ενίσχυσης του κοινοβουλευτικού ελέγχου τους,

- του άρθρου 102 παράγραφος 2, προς την κατεύθυνση καθιέρωσης αναλογικού εκλογικού συστήματος στις εκλογές για τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης και θέσπισης τοπικών λαϊκών συνελεύσεων, δημοψηφισμάτων και λαϊκών πρωτοβουλιών.»

[554] Βλ. σχετικά Αιτιολογική Έκθεση στην πρόταση του Προέδρου και Βουλευτών της Κ.Ο. του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος, σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής, οπ.π., σελ. 3.

[555] Βλ. ενδεικτικά 1) Δελλής Γ., Οι συνταγματικές αλλαγές και η επόμενη Βουλή, 2) Αλιβιζάτος Ν., Άλλη μια παρέμβαση για την αναθεωρητική διαδικασία, 3) Βλαχόπουλος Σ., Η σχέση των δύο Βουλών στη συνταγματική αναθεώρηση, 4) Βενιζέλος Ε., Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος;, 5) Γιαννακόπουλος Κ., Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής, προσβάσιμα σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 28.01.2019). Υπενθυμίζεται, για την ιστορική αξία του πράγματος, ότι τον ίδιο προβληματισμό αντιμετώπισε ο δημόσιος διάλογος στο πλαίσιο της «βαθειάς τομής» του 1963, βλ. Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 100 επ.

παράγραφος 2 προς την κατεύθυνση κατοχύρωσης της απόλυτης προστασίας ζωής, τιμής και ελευθερίας χωρίς διάκριση (επιπλέον των ήδη αναφερομένων διακρίσεων και) φύλου, ταυτότητας φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού. Η τρίτη αποτελούσε πρόταση για την αναθεώρηση του Άρθρου 101 παρ. 1 προς την κατεύθυνση καθορισμού με νόμο του συστήματος περιφερειακής οργάνωσης της Κεντρικής Διοίκησης και παρ. 3 προς την κατεύθυνση καθιέρωσης τεκμηρίου αρμοδιότητας υπέρ ΟΤΑ με βάση τις αρχές της εγγύτητας και της επικουρικότητας. Η τέταρτη αποτελούσε πρόταση *για την αναθεώρηση του άρθρου 25 του Συντάγματος, ως προς την παρ. 3 αυτού, στην κατεύθυνση της αναγνώρισης της δικαιοσύνης και της επιείκειας, ως αρχών που διέπουν ειδικώς την άσκηση και την προστασία των ατομικών και των κοινωνικών δικαιωμάτων (αντί της μνείας της απαγόρευσης της καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος).* Η πέμπτη αφορούσε την αναθεώρηση του Συντάγματος *προς την κατεύθυνση της προστασίας των ζώων η οποία επιπρόσθετα θα καταδεικνύει την ευθύνη του Κράτους να μεριμνά για την προστασία της άγριας ζωής, αλλά και την ευζωία όλων των ζωικών ειδών, τις συνθήκες διαβίωσης, φύλαξης, μεταφοράς και εισαγωγής τους, θεσπίζοντας το κατάλληλο νομικό πλαίσιο και κεφαλαιοποιώντας την ήδη υπάρχουσα θετική κατεύθυνση στη νομοθεσία.* Η έκτη αφορούσε, εκ νέου, πρόταση για την αναθεώρηση της παρ. 4 του άρθρου 101 του Συντάγματος ως εξής: *«4. Ο κοινός νομοθέτης και η Διοίκηση, όταν δρουν κανονιστικά, υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών και ορεινών περιοχών, μεριμνώντας για την ολόπλευρη κοινωνική και οικονομική ανάπτυξή τους».* Τέλος, η έβδομη αφορούσε τροποποίηση του άρθρου 108 του Συντάγματος για τον απόδημο ελληνισμό με σκοπό την επανεργοποίηση του Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού.

Η πρόταση της Νέας Δημοκρατίας περιλάμβανε πενήντα επτά (57) άρθρα[556] προς αναθεώρηση και μάλιστα περιλάμβανε συνοπτικά και την προτεινόμενη αλλαγή

---

[556] Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στην πρόταση νόμου «Για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής» προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/e-anand-protasi.pdf (πρόσβαση στις 29.01.2019), σελ. 3-5, όπου αναφέρονται τα εξής:

«Άρθρο 2: Διασφάλιση ευρωπαϊκού προσανατολισμού της χώρας.

Άρθρο 4: Κατοχύρωση ισότητας ευκαιριών και αξιοκρατίας.

Άρθρο 15: Η αδειοδότηση των ραδιοτηλεοπτικών παρόχων περιέρχεται στο Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, αναγνωρίζεται η υποχρέωση πολυφωνίας στα ΜΜΕ και τίθεται υποχρέωση κατά το δυνατόν εξάντλησης της διαθέσιμης χωρητικότητας του φάσματος.

Άρθρο 16: Επιτρέπεται η ίδρυση πανεπιστημίων από ιδιώτες υπό την εποπτεία ανεξάρτητης αρχής η οποία θα διασφαλίζει τους όρους για την υψηλή ποιοτική στάθμη των παρεχόμενων σπουδών. Διασφαλίζεται η αυτοτέλεια και η αυθυπαρξία των δημόσιων Α.Ε.Ι.. Το κράτος μεριμνά για τη δημιουργία πρότυπων σχολικών δομών.

Άρθρο 17: Οι διατάξεις περί αναγκαστικής απαλλοτρίωσης εφαρμόζονται και στην περίπτωση απαλλοτριώσεων που κηρύσσονται κατ' εφαρμογήν πολεοδομικής,

χωροταξικής ή αρχαιολογικής νομοθεσίας.

Άρθρο 24: Προβλέπεται η λήψη μέτρων για τη συμβολή στην αντιμετώπιση του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής και της διαχείρισης των υδάτινων πόρων, η ενίσχυση των ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, η υποχρεωτική αναδάσωση σε δημόσια ή ιδιωτικά δάση που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που με άλλο τρόπο αποψιλώθηκαν και η κατοχύρωση περιβαλλοντικού ισοζυγίου σε κάθε κρατική παρέμβαση. Δάσος λογίζεται η έκταση που, σύμφωνα με τα πορίσματα της επιστήμης, φέρει τα οικεία χαρακτηριστικά κατά την 11η Ιουνίου 1975.

Άρθρο 25: Το κράτος μεριμνά για τη διασφάλιση συνθηκών αξιοπρεπούς διαβίωσης όλων των πολιτών μέσω ενός συστήματος ελάχιστου εγγυημένου εισοδήματος. Το κράτος ενθαρρύνει με θετικές δράσεις τον εθελοντισμό.

Άρθρο 29: Ο έλεγχος των εκλογικών δαπανών των κομμάτων και των υποψήφιων βουλευτών διενεργείται από το Ελεγκτικό Συνέδριο.

Άρθρο 32: Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας αποσυνδέεται από τη διάλυση της Βουλής. Άρθρο 33: Καθιερώνεται δυνατότητα όρκου ή διαβεβαίωσης για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

Άρθρο 34: Αναπλήρωση του Προέδρου της Δημοκρατίας.

Άρθρο 35: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να συγκαλεί υπό την προεδρία του Συμβούλιο των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων.

Άρθρο 37: Σε περίπτωση αποτυχίας των διερευνητικών εντολών, τις εκλογές διεξάγει υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον Πρόεδρο του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου.

Άρθρο 41: Καταργείται η δυνατότητα διάλυσης της

Βουλής με πρόταση της Κυβέρνησης για εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας.

Άρθρο 42: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους που έχουν ψηφιστεί από τη Βουλή μέσα σε 5 ημέρες από τη διαβίβαση σε αυτόν της

γνώμης του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου, για ψηφισμένα νομοσχέδια που έχουν παραπεμφθεί σε αυτόν, και μπορεί να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που έχει ψηφιστεί από αυτή για αντισυνταγματικότητα ή ασυμβατότητα με το διεθνές και το ευρωπαϊκό δίκαιο.

Άρθρο 44: Εισαγωγή κανόνων καλής διενέργειας δημοψηφισμάτων: Το ερώτημα πρέπει να διατυπώνεται με τρόπο εύληπτο και κατανοητό για τους πολίτες και μεταξύ της προκήρυξης και της διενέργειας του δημοψηφίσματος θα πρέπει να μεσολαβεί επαρκής χρόνος τουλάχιστον 20 ημερών.

Άρθρο 49: Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παραπέμπεται για δίκη στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο.

Άρθρο 51: Ο εκλογικός νόμος μπορεί να προβλέπει ότι οι εκτός επικράτειας εκλογείς ψηφίζουν μόνον υπέρ κόμματος ή συνασπισμού κομμάτων ή ότι εκλέγονται βουλευτές εκτός επικράτειας.

Άρθρο 53: Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται σε σταθερή ημερομηνία ανά τετραετία. Η Βουλή μπορεί να αυτοδιαλυθεί με απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του συνολικού αριθμού των βουλευτών. Η προκήρυξη πρόωρων εκλογών αφορά τον υπολειπόμενο χρόνο έως τη διενέργεια των εκλογών στην ορισμένη ημερομηνία.

Άρθρο 54: Το εκλογικό σύστημα θα πρέπει να μεριμνά για την εύλογη αντιπροσώπευση των κομμάτων και για την κυβερνησιμότητα της χώρας.

Άρθρο 59: Καθιερώνεται δυνατότητα όρκου ή διαβεβαίωσης για τους βουλευτές.

Άρθρο 62: Η βουλευτική ασυλία αφορά μόνο αδικήματα που τελέστηκαν κατά την άσκηση των καθηκόντων των βουλευτών.

Άρθρο 65: Διασφαλίζονται επαρκή δικαιώματα στις κοινοβουλευτικές μειοψηφίες.

Άρθρο 68: Η Βουλή μπορεί να συνιστά δύο ανά περίοδο εξεταστικές επιτροπές, εφ' όσον η σχετική πρόταση υπερψηφισθεί από τα δύο πέμπτα (2/5) του συνόλου των

βουλευτών.

Άρθρο 70: Διασφάλιση αποτελεσματικού κοινοβουλευτικού έλεγχου της Βουλής προς την κυβέρνηση. Προβλέπεται συγκεκριμένα η σύνθεση της Διάσκεψης των Προέδρων της Βουλής.

Άρθρο 72: Καθιέρωση προληπτικού ελέγχου συνταγματικότητας για ψηφισμένο νομοσχέδιο, εκτός από εκείνα που αφορούν αποκλειστικά κύρωση διεθνών συνθηκών, από το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο, ως απλή γνώμη προς τον ΠτΔ πριν την έκδοση, εφόσον κατά την ψήφιση στη Βουλή ένσταση συνταγματικότητας έλαβε τα δύο πέμπτα (2/5) του όλου αριθμού των βουλευτών.

Άρθρο 74: Καθιέρωση κανόνων καλής νομοθέτησης.

Άρθρο 75: Καθιέρωση επαρκούς προνομοθετικής διαβούλευσης των νομοσχεδίων, αξιολόγησης εφαρμογής των νόμων και μέτρων κωδικοποίησης της νομοθεσίας.

Άρθρο 76: Η επίκληση επείγοντος ή κατεπείγοντος νομοσχεδίου θα πρέπει να συνοδεύεται με ειδικώς αιτιολογημένη κρίση της κυβέρνησης.

Άρθρο 78: Καταργείται η δυνατότητα αναδρομικής επιβολής φόρου ή άλλου βάρους. Μπορεί να παρέχονται κίνητρα για σταθερό φορολογικό καθεστώς σε στρατηγικές για την εθνική οικονομία ιδιωτικές επενδύσεις.

Άρθρο 79: Ο προϋπολογισμός οφείλει να διασφαλίζει τη δημοσιονομική ισορροπία μεταξύ εσόδων και εξόδων και τη βιώσιμη δημοσιονομική λειτουργία. Ο απολογισμός και ο γενικός ισολογισμός συνοδεύονται από έκθεση του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Προβλέπεται η κατάθεση και δημοσιότητα ετήσιου απολογισμού εκ μέρους φορέων που χρηματοδοτούνται, άμεσα ή έμμεσα, από τον Κρατικό Προϋπολογισμό.

Άρθρο 81: Δυνατότητα διορισμού Αντιπροέδρων του Υπουργικού Συμβουλίου και μη υπουργών.

Άρθρο 82: Το Υπουργικό Συμβούλιο συνέρχεται περιοδικά και καθορίζει τις δημόσιες πολιτικές με όρους συλλογικότητας και διαφάνειας. Η δράση της Κυβέρνησης οφείλει να εξυπηρετεί τις αρχές της ανοιχτής διακυβέρνησης και της διαφάνειας. Συνταγματική αναγνώριση της «Διαύγειας». Συνίσταται Συμβούλιο Εθνικής Ασφάλειας.

Άρθρο 86: Καταργείται η ειδική αποσβεστική προθεσμία στα αδικήματα των υπουργών.

Άρθρο 88: Καταργείται το ειδικό δικαστήριο για μισθολογικές διαφορές δικαστών και η αρμοδιότητα περιέρχεται στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο. Οι δικαστικοί λειτουργοί αποχωρούν υποχρεωτικά στο εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους.

Άρθρο 89: Απαγορεύεται σε εν ενεργεία ή διατελέσαντες δικαστικούς λειτουργούς επί τριετία μετά την αποχώρησή τους από το σώμα η συμμετοχή με οποιαδήποτε

ιδιότητα στην Κυβέρνηση και η τοποθέτηση σε πολιτικές θέσεις.

Άρθρο 90: Οι προαγωγές στις θέσεις των ανωτάτων δικαστών ενεργούνται από ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή μεταξύ των αρχαιοτέρων δικαστών, χωρίς κυβερνητική παρέμβαση.

Άρθρο 91: Αναμόρφωση της πειθαρχικής εξουσίας στους δικαστικούς λειτουργούς για τη διασφάλιση της δικαστικής ανεξαρτησίας.

Άρθρο 93: Ρυθμίσεις για την επιτάχυνση της δικαιοσύνης. Εισαγωγή ηλεκτρονικών τεχνολογιών στα δικαστήρια. Κατά προτεραιότητα εκδίκαση σημαντικών κατηγοριών υποθέσεων. Δυνατότητα εκδίκασης απευθείας ενώπιον του οικείου ανώτατου δικαστηρίου.

Άρθρο 94: Δικονομικά προνόμια του δημοσίου δεν επιτρέπονται.

Άρθρο 98: Ενίσχυση ελεγκτικών αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

Άρθρο 99: Καταργείται το Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας.

Άρθρο 100: Μονιμοποίηση του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, το οποίο αναλαμβάνει την αρμοδιότητα γνώμης επί ορισμένων ψηφισμένων νομοσχεδίων και απορροφά τις αρμοδιότητες όλων των ειδικών δικαστηρίων που καταργούνται.

Άρθρο 101: Μέριμνα για τον ψηφιακό μετασχηματισμό των δημοσίων υπηρεσιών.

Άρθρο 101Α: Η επιλογή μελών ανεξαρτήτων αρχών γίνεται με πλειοψηφία τριών πέμπτων (3/5) από ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή. Έως την επιλογή των νέων μελών παρατείνεται η θητεία των προηγούμενων μελών των ανεξάρτητων αρχών.

Άρθρο 102: Πειθαρχικές ποινές στα αιρετά όργανα των ΟΤΑ επιβάλλονται μόνο ύστερα από σύμφωνη γνώμη του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου. Οι ΟΤΑ έχουν ίδιους πόρους που συνίστανται σε ανταποδοτικά τέλη και ίδιο εύλογο φόρο. Οι προϋπολογισμοί των ΟΤΑ καταρτίζονται μετά από επαρκή δημόσια διαβούλευση με τους κατοίκους των οικείων περιοχών και οφείλουν να διασφαλίζουν τη

σε κάθε άρθρο, παρά τη διακηρυγμένη από το βήμα της Βουλής άποψή του αρχηγού της κ. Μητσοτάκη, ότι, κατά την κρατούσα άποψη η δεύτερη Βουλή αποφασίζει σχετικά με τις υπό αναθεώρηση διατάξεις χωρίς να δεσμεύεται από τυχόν κατευθύνσεις ως προς το περιεχόμενο που συμπεριέλαβε στην απόφασή της η πρώτη Βουλή[557]. Η πρόταση αυτή κινείται στην ίδια κατεύθυνση με το διάγραμμα εννέα θέσεων που είχε παρουσιάσει το 2016 στην προγενέστερη φάση του δημόσιου διάλογου, που ανωτέρω παρατέθηκε, αλλά είναι αναμφίβολα αναλυτικότερη και διαλαμβάνει αιτιολογική έκθεση για τη γενική κατεύθυνση που προτείνει να λάβει η αναθεώρηση, αλλά και για κάποιες από τις επιμέρους προτάσεις της. Επαναλαμβάνει επίσης μια πάγια (το κρίσιμο χρονικό διάστημα) πρότασή της[558] η προτείνουσα

δημοσιονομική ισορροπία. Καθιέρωση όρων διαφάνειας των οικονομικών των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και ευθύνες για την ορθολογική διαχείριση των πόρων τους.

Άρθρο 103: Αξιολόγηση δημοσίων υπαλλήλων με βάση τις αρχές της αμεροληψίας, της ουδετερότητας, της επαγγελματικής ικανότητας και της αποδοτικότητας. Αξιολόγηση γίνεται και από τους υφισταμένους προς τους προϊσταμένους τους. Στην αξιολόγηση και εξέλιξη των υπαλλήλων μπορεί να συμμετέχει και το ΑΣΕΠ.

Άρθρο 106: Σκοπός της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους η κοινωνική δικαιοσύνη, η ισόρροπη ανάπτυξη και η διεθνής ανταγωνιστικότητα της χώρας. Κατοχυρώνεται η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία σε συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού. Δημόσια και ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσονται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας.

Άρθρο 110: Απλοποίηση αναθεωρητικής διαδικασίας με διασφάλιση, πάντως, του αυστηρού χαρακτήρα του Συντάγματος. Η προτείνουσα Βουλή αποφασίζει με απόλυτη πλειοψηφία για τα προς αναθεώρηση άρθρα, η αναθεωρητική Βουλή αποφασίζει με πλειοψηφία τριών πέμπτων (3/5) και καταργείται η πενταετία για την εκκίνηση νέας αναθεώρησης.

Άρθρο 112: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις.

Άρθρο 113: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές

διατάξεις.

Άρθρο 114: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις.

Άρθρο 115: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις.

Άρθρο 116: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις. Μεταφορά διατάξεων περί ισότητας στη φυσική τους θέση στα ατομικά δικαιώματα.

Άρθρο 117: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις.

Άρθρο 118: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις.

Άρθρο 119: Καταργούνται παρωχημένες μεταβατικές διατάξεις.»

[557] Βλ. Βενιζέλος Ε., Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 29.01.2019).

[558] Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στην πρόταση νόμου «Για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής» οπ.π., σελ. 1, όπου αναφέρονται τα εξής (η έμφαση δίκη μου): *«Η χώρα χρειάζεται μια γενναία αναθεώρηση, υπέρ των επόμενων γενεών, δημιουργώντας ένα σύγχρονο μοντέλο αποτελεσματικής δημοκρατίας και απελευθερώνοντας τις δημιουργικές δυνάμεις της χώρας. Για το λόγο αυτό η Νέα Δημοκρατία εμμένει στην πρότασή της* ***να τεθούν προς αναθεώρηση από την παρούσα Βουλή όλα τα άρθρα που θα προταθούν από κάθε δημοκρατική πλευρά του Κοινοβουλίου, ώστε να υπάρξουν οι πολιτικές συνθήκες μιας ριζικής αναθεώρησης στην επόμενη Βουλή»***.

Βουλή να ψηφίσει εν λευκώ όλα τα προς αναθεώρηση άρθρα αφήνοντας ελεύθερη την επόμενη Βουλή να καθορίσει το περιεχόμενό τους, πρόταση που δίκαια χαρακτηρίσθηκε «αποκαριδωτική»[559] καθώς αντιστρατεύεται τη θεσμική λογική του άρθρου 110 του Σ., στο οποίο οι «πατέρες» του ισχύοντος Συντάγματος επιδίωξαν να αποτρέπονται οι επεμβάσεις στο Σύνταγμα, *«εάν δεν υφίστανται οι προϋποθέσεις, όχι μόνο συγκυριακής συνεργασίας αλλά και δημιουργίας κλίματος εμπιστοσύνης σε βάθος χρόνου, με ευθεία επικύρωση των πολιτικών συνεργασιών από τον κυρίαρχο λαό»*[560]. Τέλος, η πρόταση στο τμήμα της που συγκροτεί την κυρίως αιτιολογική έκθεση εξαπολύει δριμεία κριτική[561] στην παραπάνω πρόταση αναθεώρησης που κατέθεσαν οι βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Ν.Δ. μετά την κατάθεση της παραπάνω πρότασής κατέθεσε συμπληρωματική πρόταση που αφορούσε το άρθρο 96 παρ. 4 και 5 του Συντάγματος προσδιορίζοντας το προτεινόμενο περιεχόμενο του άρθρου καθώς και προσάρτημα των προτάσεων για την αναθεώρηση διατάξεων του

---

[559] Βλ. Σωτηρέλης Γ., Μονομερείς και κατώτερες των περιστάσεων οι προτάσεις Μητσοτάκη, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 29.01.2019).

[560] Βλ. Δελλής Γ., Οι συνταγματικές αλλαγές και η επόμενη Βουλή, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 29.01.2019).

[561] Βλ. Αιτιολογική Έκθεση στην πρόταση νόμου «Για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής» οπ.π., σελ. 2-3, όπου αναφέρονται τα εξής (η έμφαση δίκη μου): *«Η παρούσα αναθεωρητική αντίθεση κινείται στην ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση από την αναθεωρητική πρόταση της κυβερνητικής πλειοψηφίας, η οποία* ***είναι μια οπισθοδρομική πρόταση*** *που αποσκοπεί* ***στο να δημιουργήσει ένα συνταγματικό τέλμα*** *για να εμποδίσει τη χώρα να αναπτύξει το δυναμικό της. Η κυβερνητική πρόταση δεν αγγίζει καθόλου: τη δημόσια διοίκηση, την εκπαίδευση, την ανάπτυξη, τη δικαιοσύνη, τη νομοθέτηση, τις δημόσιες πολιτικές, τη δημοσιονομική σταθερότητα. Προτείνει μόνο ένα μικρό μίγμα διατάξεων χωρίς σοβαρή υπεραξία για το πολίτευμα και τη χώρα, που* ***συντηρεί τη στασιμότητα*** *και* ***εμποδίζει τη θεσμική επανεκκίνηση****…Καμία από τις προτάσεις που τίθενται δεν συνιστούν διατάξεις-ευχολόγια, επιτομή στείρων ιδεολογικών θέσεων και παρωχημένων αιτημάτων, που αυτονοήτως υποβαθμίζουν την κανονιστική πρόληψη και δύναμη του Συντάγματος, ούτε προβάλλουν το Σύνταγμα ως πανάκεια που από τη μια μέρα στην άλλη θα επαναφέρει την ευημερία στην οικονομικά κλονισμένη χώρα μας, όπως συμβαίνει καθ' ολοκληρίαν με την κυβερνητική πρόταση, επιτομή* ***ενός συνταγματικού λαϊκισμού*** *με προτάσεις όπως η διατήρηση του μονοπωλίου ύδρευσης και ενέργειας του Δημοσίου, ενόσω τα ζητήματα αυτά ρυθμίζονται μέσω δεσμεύσεων από τη συμμετοχή της χώρας μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η αναθεώρηση των σχέσεων κράτους και εκκλησίας, ενόσω αυτές μπορούν κάλλιστα να επαναπροσδιοριστούν με κοινό νόμο χωρίς να απαιτείται η αλλαγή του συνταγματικού πλαισίου που αποτελεί ιστορική έκφανση του νέου ελληνικού κράτους, η διεύρυνση των δημοψηφισμάτων σε μια εποχή που αυτά κατά κανόνα χρησιμοποιούνται για τη χειραγώγηση της λαϊκής κρίσης παρέχοντας νομιμοποίηση σε ανέξοδες προεκλογικές εξαγγελίες ή σε προειλημμένες αποφάσεις, τα δε αποτελέσματά τους είτε αγνοούνται, είτε δημιουργούν κραδασμούς στην ευρωπαϊκή οικογένεια αποδυναμώνοντας έτσι ουσιωδώς τη φυσιογνωμία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αντί να ενισχύουν τη γνήσια συμμετοχικότητα των πολιτών στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών…Με τον τρόπο αυτό αποφεύγονται καιροσκοπικές συμπεριφορές, οι οποίες μπορεί μεν να αποφέρουν συγκυριακά πολιτικά οφέλη αλλά* ***υπονομεύουν το θεσμικό μέλλον της χώρας****, όπως ενδεικτικά η κυβερνητική περί αναθεώρησης εξαγγελία για τη συνταγματικοποίηση του αναλογικού ως πάγιου εκλογικού συστήματος, αγνοώντας την πιο επιτακτική σήμερα από ποτέ ανάγκη σταθερότητας της διακυβέρνησης της χώρας».*

Συντάγματος, το οποίο περιέχει συνοπτικά τα προτεινόμενα προς αναθεώρηση με άρθρα και την κατεύθυνση της προτεινόμενης αναθεώρησής τους.

Η πρόταση των Ανεξαρτήτων Ελλήνων περιλάμβανε είκοσι ένα (21) άρθρα, τα άρθρα 14, 16, 18, 20, 21, 24, 30, 32, 35, 38, 42, 44, 51, 54^{A}, 55, 56, 58, 78, 86, 87 και 90[562]. Περιλαμβάνει και αυτή την προτεινόμενη αλλαγή σε κάθε άρθρο, με παράθεση, τόσο της κατεύθυνσης της αλλαγής και της επιμέρους αιτιολογικής έκθεσης, όσο και των νέων διατάξεων του προς αναθεώρηση άρθρου, χωρίς να παίρνει η ίδια θέση στην παραπάνω διαφωνία σε σχέση με τη δυνατότητα της δεύτερης Βουλής να αποφασίζει σχετικά με τις υπό αναθεώρηση διατάξεις χωρίς να δεσμεύεται από τυχόν κατευθύνσεις ως προς το περιεχόμενο που συμπεριέλαβε στην απόφασή της η πρώτη Βουλή. Η πρόταση αυτή κινείται στην ίδια κατεύθυνση με τις θέσεις που παρουσιάστηκαν το 2016 στην προγενέστερη φάση του δημόσιου διάλογου, που ανωτέρω παρατέθηκε, χωρίς να ταυτίζεται πλήρως κατά περιεχόμενο, περιλαμβάνοντας, το πρώτον, μια αναλυτική αιτιολογική έκθεση. Οι ανάγκες τομές εντοπίζονται «*κυρίως σε συνταγματικό επίπεδο, ώστε η εκτελεστική εξουσία και η εκάστοτε Κυβέρνηση να ελέγχεται καθ' όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης, ώστε η λαϊκή κυριαρχία να εκφράζεται όχι μόνον μέσα από τις εθνικές εκλογές κάθε τέλος τετραετίας, αλλά και να εκδηλώνεται άμεσα από θεσμοθετημένες διαδικασίες λογοδοσίας που ήδη εφαρμόζονται επιτυχώς σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και ώστε η δικαστική εξουσία να «απελευθερωθεί» από το συσχετισμό με την εκτελεστική εξουσία, για να μπορεί να ελέγχει την τελευταία αποτελεσματικά και προς το δημόσιο συμφέρον.*[563]»

Αξίζει κανείς να σταθεί και στην πρόταση του ΚΚΕ[564] και αυτό διότι δεν υπήρχε τοποθέτηση του συγκεκριμένου πολιτικού χώρου κατά την διαδικασία που προηγήθηκε της θεσμικής κοινοβουλευτικής διαδικασίας. Στο εισαγωγικό της μέρος ασκείται κριτική στις προτάσεις των ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και ΝΔ, και περιγράφονται οι

---

[562] Βλ. το πλήρες κείμενο αυτής σε αιτιολογική έκθεση στην πρόταση νόμου «Για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος, σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής», προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-anasyd-protasi_XPress_Hamster_temp.qxp.pdf (πρόσβαση στις 29.01.2019).

[563] Βλ. αιτιολογική έκθεση στην πρόταση νόμου «Για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος, σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής», οπ.π., σελ. 1.

[564] Βλ. Αιτιολογική έκθεση στην πρόταση νόμου «προτάσεις του ΚΚΕ για την Αναθεώρηση του Συντάγματος», προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-anakke-protasi.pdf (πρόσβαση στις 29.01.2019).

λόγοι για τους οποίους κατατίθεται η πρόταση[565]. Η πρόταση αυτή οργανώνεται σε εννέα θεματικές: **α) απαγόρευση εκχώρησης κυριαρχικών δικαιωμάτων**, όπου προτείνεται, κατ' ουσίαν, η κατάργηση των αρ. 27 και 28 του Σ. στο σύνολό τους, **β) λειτουργία της Βουλής και δημοψηφίσματα**, με επιμέρους προτάσεις **i)** την απλή αναλογική ως πάγιο εκλογικό σύστημα, **ii)** την καθιέρωση νομοθετικής πρωτοβουλίας από το λαό (αρ, 73 Σ., 20.000 υπογραφές), **iii)** την υποχρεωτική συζήτηση δυο φορές το μήνα προτάσεων νόμου της αντιπολίτευσης και την κατάργηση των περιορισμών του αρ. 73 που εμποδίζουν τα κόμματα να παίρνουν νομοθετικές πρωτοβουλίες, **iv)** την σύσταση εξεταστικής επιτροπής μετά από ψήφισή της από μικρό αριθμό βουλευτών, **v)** την ουσιαστική κατάργηση του αρ. 48 του Σ., ώστε να μην αναστέλλονται άρθρα του Συντάγματος που ορίζουν ατομικά και συλλογικά κοινωνικά δικαιώματα και πολιτικές ελευθερίες και να μην επιτρέπεται η συγκρότηση ειδικών δικαστηρίων, **vi)** την πρόβλεψη για υποχρεωτικό δημοψήφισμα από σημαντικό αριθμό βουλευτών (100) καθώς και για διενέργεια δημοψηφίσματος με λαϊκή πρωτοβουλία, **γ) πλήρης διαχωρισμός κράτους εκκλησίας**, με την απάλειψη όλων των σχετικών αναφορών από το Σύνταγμα, και συγκεκριμένα από το εισαγωγικό εδάφιο, τα αρ. 3, 14 παρ. 3^{A}, 16 παρ. 2, 13 παρ 3 και 5, 33 παρ. 2 και 59 παρ. 1 και 2, **δ)** τη διεύρυνση κοινωνικών, συνδικαλιστικών και πολιτικών δικαιωμάτων[566], **ε)** τη δημόσια διοίκηση και άλλους κρατικούς θεσμούς, **στ)** τη

---

[565] Βλ. Αιτιολογική έκθεση στην πρόταση νόμου «προτάσεις του ΚΚΕ για την Αναθεώρηση του Συντάγματος», οπ.π., σελ. 1, όπου αναφέρεται «*«Το ΚΚΕ συμμετέχει στη Συνταγματική Αναθεώρηση, καταθέτει προτάσεις κι εξαντλεί κάθε περιθώριο για να προστατευθούν και να διευρυνθούν τα λαϊκά, δημοκρατικά δικαιώματα, οι συνδικαλιστικές ελευθερίες, τα κυριαρχικά δικαιώματα της χώρας, χωρίς αυταπάτες ότι μπορεί να υπάρξει «προοδευτικό» και «δημοκρατικό» Σύνταγμα, στο πλαίσιο της σημερινής εξουσίας του κεφαλαίου. Καλούμε το λαό να κάνει αυτές τις προτάσεις, άξονες πάλης του εργατικού-λαϊκού κινήματος».*

[566] Στη θεματική αυτή ενότητα προτείνονται τα εξής: *«1. Εξασφάλιση του απορρήτου της προσωπικής ζωής από τη συλλογή και επεξεργασία προσωπικών πληροφοριών και πλήρης απαγόρευση της συλλογής και επεξεργασίας στοιχείων, που αφορούν τη συνδικαλιστική και πολιτική δράση. (άρθρο 9Α Σ)*

2. Διεύρυνση του δικαιώματος της απεργίας (απεργία πολιτικής αλληλεγγύης κ.λπ.) απαγόρευση ανταπεργίας. Απαγόρευση επιστράτευσης απεργών. Να επιτραπεί η απεργία στα σώματα ασφαλείας και στους δικαστικούς και να σταματήσει η με οποιονδήποτε τρόπο απαγόρευση της συνδικαλιστικής δράσης των υπαλλήλων του στενότερου και ευρύτερου δημόσιου τομέα. (άρθρο 23 παράγραφος 2 Σ)

3. Πλήρης κατοχύρωση, χωρίς περιορισμούς των ελεύθερων συλλογικών συμβάσεων στο δημόσιο και ιδιωτικό τομέα. (άρθρο 22 παράγραφος 3 Σ)

4. Κατοχύρωση του δικαιώματος της συνδικαλιστικής έκφρασης των μόνιμων στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς και σύσταση Επιτροπών Στρατευμένων για την αντιμετώπιση προβλημάτων κατά τη διάρκεια της θητείας τους. (με προσθήκη νέας παραγράφου στο άρθρο 22 Σ)

5. Κατοχύρωση πλήρους πολιτικής και κοινωνικής δραστηριότητας των μόνιμων στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς και των υπηρετούντων στα Σώματα Ασφαλείας, όταν βρίσκονται εκτός υπηρεσίας. (άρθρο 29 παράγραφος 3 Σ)

δικαιοσύνη[567], **ζ)** την ποινική ευθύνη των Υπουργών με ριζική αλλαγή του άρθρου 86 του Σ., ώστε να διώκονται οι Υπουργοί όπως όλοι οι πολίτες και να ισχύσει η κοινή παραγραφή, **η)** την τοπική αυτοδιοίκηση και **θ)** την κατάργηση των προνομίων του εφοπλιστικού κεφαλαίου και κεφαλαίων εξωτερικού και την προστασία του φυσικού πλούτου και των κοινωνικών αγαθών.

Πρόταση αναθεώρησης κατέθεσε, επίσης, το *ΠΟΤΑΜΙ*. Στην αιτιολογική έκθεση της πρότασής του εντοπίζεται η κρίση του ότι υπάρχει πράγματι ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος, και υπογραμμίζεται ότι δεν θα πρέπει να χαθεί αυτή η ευκαιρία για αναθεώρηση. Στην πρότασή του περιλαμβάνονται τα προς αναθεώρηση άρθρα, με παράθεση της κατεύθυνσης της αλλαγής τους, χωρίς να παίρνει θέση στην παραπάνω διαφωνία σε σχέση με τη δυνατότητα της δεύτερης Βουλής να αποφασίζει σχετικά με τις υπό αναθεώρηση διατάξεις χωρίς να δεσμεύεται

---

6. Η μόρφωση δεν είναι εμπόρευμα. Πλήρης διασφάλιση του ενιαίου και δημόσιου χαρακτήρα της παιδείας με απαγόρευση στη λειτουργία ιδιωτικών εκπαιδευτηρίων στην εκπαίδευση και κατάρτιση. Πλήρης κατοχύρωση στη δωρεάν παροχή παιδείας για όσους βρίσκονται στη χώρα. (άρθρο 16 Σ)

7. Η παροχή υπηρεσιών υγείας δεν είναι εμπόρευμα. Πλήρης διασφάλιση της παροχής υπηρεσιών υγείας -πρόνοιας αποκλειστικά από το δημόσιο και απολύτως δωρεάν, με απαγόρευση της επιχειρηματικής δραστηριότητας. (άρθρο 21 παράγραφος 3)

8. Διασφάλιση του δημόσιου αποκλειστικά χαρακτήρα της κοινωνικής ασφάλισης. (άρθρο 22 παράγραφος 5)

9. Πλήρης κατάργηση του μέτρου της εκτόπισης. (άρθρο 5 παράγραφος 4 Σ)

10. Κατάργηση της θανατικής ποινής σε όλες τις περιπτώσεις. (άρθρο 7 παράγραφος 3 Σ)

11. Πλήρης κατοχύρωση του δικαιώματος να συνέρχονται και να συναθροίζονται οι ευρισκόμενοι στη χώρα μας με ταυτόχρονη κατάργηση των όποιων περιορισμών στις δημόσιες συναθροίσεις. (άρθρο 11 Σ)

12. Κατοχύρωση του δικαιώματος της νομικής συμπαράστασης σε όλες τις διαδικασίες ενώπιον των αρχών. (προσθήκη παράγραφος 3 του άρθρου 20 Σ)

13. Επαναδιατύπωση του άρθρου 25 Σ με απάλειψη των φράσεων που εισήχθησαν με την αναθεώρηση του 2001, οι οποίες θεσμοθέτησαν ρητά τους περιορισμούς στα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα.»

[567] Στη θεματική αυτή ενότητα προτείνονται τα εξής: *«1. Παύει ο διορισμός της ηγεσίας της Δικαιοσύνης (οι Πρόεδροι και οι Αντιπρόεδροι των Τριών Ανωτάτων Δικαστηρίων, ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, ο Γενικός Επίτροπος του Ελεγκτικού Συνεδρίου και ο Γενικός Επίτροπος των Διοικητικών Δικαστηρίων) από την Κυβέρνηση. Η ηγεσία της Δικαιοσύνης πρέπει σε κάθε περίπτωση να εκλέγεται από ευρύτερο εκλεκτορικό σώμα. (άρθρο 90 παράγραφος 5 Σ)*

2. Κατάργηση της προβλεπόμενης από το Σύνταγμα ex poffìcio συμμετοχής στο οικείο ανώτατο Δικαστικό Συμβούλιο. (άρθρο 90 παράγραφος 1 Σ)και στο οικείο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο (άρθρο 91 παράγραφος 2 Σ) του Προέδρου του οικείου Ανωτάτου Δικαστηρίου. Όλα τα μέλη των πιο πάνω οργάνων πρέπει να προκύπτουνε με κλήρωση.

3. Κατάργηση της προβλεπόμενης από το Σύνταγμα παρέμβασης του αρμόδιου Υπουργού Δικαιοσύνης στις προαγωγές κ.λπ. των δικαστικών λειτουργών, μέσα από την παραπομπή των αποφάσεων του οικείου Δικαστικού Συμβουλίου στην Ολομέλεια του οικείου Δικαστηρίου (άρθρο 90 παράγραφος 3 Σ), καθώς επίσης και της παρέμβασης του ιδίου Υπουργού στην πειθαρχική δίωξη των δικαστικών λειτουργών. (άρθρο 91 παράγραφος 1 Σ)

4. Κατάργηση της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης και εκδίκαση των στρατιωτικών αδικημάτων των στρατιωτικών από τα κοινά Ποινικά Δικαστήρια. (άρθρο 96 παράγραφος 4 Σ)»

από τυχόν κατευθύνσεις ως προς το περιεχόμενο που συμπεριέλαβε στην απόφασή της η πρώτη Βουλή. Στο πλαίσιο αυτό η πρότασή του περιλαμβάνει δέσμη δεκατεσσάρων (14) προτεινόμενων αλλαγών, καταγράφοντας αντίστοιχα και τους στόχους αυτής[568]. Οι δεκατέσσερις προτεινόμενες αλλαγές αφορούν: 1.Ενίσχυση του

[568] Βλ. το πλήρες κείμενο των προτάσεων αυτών στην αιτιολογική έκθεση στην πρόταση νόμου «Σχέδιο πρότασης για τη Συνταγματική Αναθεώρηση», προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/2f026f42-950c-4efc-b950-340c4fb76a24/g-potan-prot.pdf (πρόσβαση στις 10.02.2019), σελ. 1-2, όπου αναφέρονται τα εξής: *«**1. Ενίσχυση του Προέδρου της Δημοκρατίας.** Χρειάζονται θεσμικά αντίβαρα και λελογισμένη ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ανισορροπία που προέκυψε από την υπερενίσχυση του θεσμού του Πρωθυπουργού. - Ο Πρόεδρος να έχει τη δυνατότητα να συγκαλεί με πρωτοβουλία του το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών, το οποίο από άτυπο αποκτά θεσμικό χαρακτήρα (άρθρο 32 Σ). - Να ορίζει τους προέδρους των Ανεξάρτητων Αρχών από κατάλογο που προτείνει η Βουλή (άρθρο 101α Σ). - Να επιλέγει την ηγεσία της Δικαιοσύνης από τους καταλόγους που θα συντάσσουν οι ολομέλειες των Ανώτατων Δικαστηρίων (άρθρο 90Σ). - Να αποσυνδεθεί η διάλυση της Βουλής από την Προεδρική εκλογή (άρθρο 32 Σ). **2. Σταθερός εκλογικός κύκλος.** Η χώρα βρίσκεται συνεχώς σε εκλογική τροχιά, με αποτέλεσμα να δημιουργείται μονίμως κλίμα πολιτικής αστάθειας. Δύο από τις πιο σημαντικούς λόγους πρόωρης προσφυγής στις κάλπες αποτελούν η αδυναμία εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας και η καταχρηστική εφαρμογή της πρόβλεψης του Συντάγματος περί αντιμετώπισης «εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας». Προτείνουμε: - Αν και η τρίτη ψηφοφορία για την εκλογή Προέδρου της Δημοκρατίας, αποβεί άκαρπη, τότε παρατείνεται η θητεία του νυν Προέδρου μέχρι να εξασφαλιστεί η απαιτούμενη πλειοψηφία (άρθρο 30 Σ). Στις ψηφοφορίες υπάρχει η δυνατότητα αλλαγής υποψήφιου Προέδρου. - Εναλλακτική Πρόταση: Αν στις δύο πρώτες ψηφοφορίες δεν εκλεγεί Πρόεδρος, τότε η εκλογή γίνεται με απλή πλειοψηφία από διευρυμένο εκλεκτορικό σώμα με τη συμμετοχή των Ευρωβουλευτών, των περιφερειαρχών και των δημάρχων των 21 μεγαλύτερων πληθυσμιακά δήμων (άρθρο 32 Σ). - Συμφωνούμε με την εποικοδομητική ψήφο δυσπιστίας. «Η Βουλή να μην μπορεί να ρίξει την Κυβέρνηση αν συγχρόνως δεν είναι σε θέση να αναδείξει νέα», προτείνουμε όμως: Ο Πρωθυπουργός που ζητάει πρόωρη προσφυγή σε εκλογές, για να αντιμετωπιστεί «εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας», πρέπει να έχει την έγκριση των 3/5 της Βουλής (άρθρο 41Σ). Εμείς δεν είμαστε με τη διαλυτική απλή αναλογική, ούτε με την υπερενισχυμένη των 50 εδρών. Πιστεύουμε σε ένα αναλογικό μπόνους για το πρώτο κόμμα, για παράδειγμα, 1 έδρα για κάθε 1% πάνω από το 25% και μέχρι το 40%. Δηλαδή στο 30% 30 επιπλέον έδρες, ενώ στο 44 %, 40 επιπλέον έδρες. Όπως πιστεύουμε και στη διπλή ψήφο. Στη μια τον τοπικό σου Βουλευτή - ανεξαρτήτως κόμματος- και στην άλλη την περιφερειακή λίστα του κόμματός σου. Αυτή βγάζει και το ποσοστό του κόμματος (άρθρο 54 Σ). Να μπει όριο στις θητείες των Βουλευτών και των αιρετών, έως 3 συνεχόμενες θητείες (άρθρο 51Σ). Άμεση ρύθμιση της άσκησης του δικαιώματος ψήφου στους Έλληνες του εξωτερικού είτε με συνταγματική διάταξη (άρθρα 54 και 108 Σ) είτε με σχετικό νόμο. **3. Κατάργηση ατιμωρησίας του πολιτικού προσωπικού.** Για την ποινική ευθύνη Υπουργών προτείνουμε την κατάργηση των ειδικών προβλέψεων παραγραφής, ώστε να ισχύουν οι ίδιοι χρόνοι παραγραφής αξιόποινων πράξεων για Υπουργούς και πολίτες (άρθρο 86 Σ). Προτείνουμε τη θεσμοθέτηση Δικαστικού Συμβουλίου με πλειοψηφία ανώτατων δικαστών και εισαγγελέων, που θα έχει την αρμοδιότητα για τη δίωξη πολιτικών προσώπων. Η άρση ασυλίας των Βουλευτών να μην είναι πλέον αρμοδιότητα της Βουλής, αλλά να αποφασίζει γι' αυτήν Δικαστικό Συμβούλιο με πλειοψηφία δικαστών και εισαγγελέων του Εφετείου (άρθρο 62 Σ). **4. Μη κρατικά πανεπιστήμια.** Να παρέχεται η δυνατότητα ίδρυσης μη κρατικών μη κερδοσκοπικών πανεπιστημίων. Ιδρυμάτων κύρους και αξιόπιστων, με διαδικασίες αυστηρής πιστοποίησης, ελέγχου και διαρκούς αξιολόγησης, όπως και στα Δημόσια, ώστε να τελειώσει η απαράδεκτη κατάσταση που έχει δημιουργηθεί σήμερα με τα «κατ' ευφημισμόν» Πανεπιστήμια που λειτουργούν με άδεια της Γενικής Γραμματείας Εμπορίου (άρθρο 16 Σ). **5. Ενίσχυση της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης με αλλαγή του τρόπου επιλογής της ηγεσίας της**. Η ηγεσία της Δικαιοσύνης να επιλέγεται από κατάλογο προσώπων που προτείνεται από το κάθε Ανώτατο Δικαστήριο. Οι προτάσεις να συζητούνται στην Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας και να κατατίθενται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, ο οποίος θα επιλέγει από τον κατάλογο (άρθρο 90Σ). Οι αντιπρόεδροι των Ανώτατων Δικαστηρίων επιλέγονται από την ολομέλεια του αντίστοιχου δικαστηρίου με μυστική ψηφοφορία. **6. Σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους**. Οριοθέτηση των σχέσεων Εκκλησίας-Κράτους ώστε να αποσαφηνίζεται ο διακριτός ρόλος της Εκκλησίας, μέσα σε ένα κοινωνικό περιβάλλον πραγματικής θρησκευτικής ελευθερίας. Αναγνωρίζουμε την ιστορική συμβολή της Ορθοδοξίας, αλλά το κράτος πρέπει να είναι θρησκευτικά ουδέτερο.*

Προέδρου της Δημοκρατίας, 2. Σταθερό εκλογικό κύκλο, 3. Κατάργηση ατιμωρησίας του πολιτικού προσωπικού, 4. Μη κρατικά πανεπιστήμια, 5. Ενίσχυση της ανεξαρτησίας της Δικαιοσύνης με αλλαγή του τρόπου επιλογής της ηγεσίας της, 6. Σχέσεις Εκκλησίας-Κράτους, 7. Τροποποίηση του τρόπου στελέχωσης των ανεξάρτητων αργών, 8. Αποκομματικοποίηση του κράτους, 9. Κρίση περί αντισυνταγματικότητας των νόμων, 10. Έλεγχος στο δημόσιο χρήμα - διαφάνεια στις συμβάσεις, 11. Απελευθέρωση της οικονομίας από τα δεσμά του κρατισμού, 12. Ειδικό καθεστώς για αύξηση των επενδύσεων, 13. Αλλαγή της αναθεωρητικής διαδικασία και 14. Προστασία του περιβάλλοντος και διαγενεακή δικαιοσύνη.

---

*Διασφαλίζουμε πλήρως την θρησκευτική ελευθερία, αλλά η εκπαίδευση στα σχολεία δεν είναι υπόθεση των Μητροπολιτών. Η Πολιτεία πρέπει να έχει εποπτεία στους τόπους λατρείας και να ασκεί έλεγχο στη σύσταση εκκλησιών, τζαμιών, συναγωγών και κάθε άλλου τόπου λατρείας θρησκευτικού δόγματος (άρθρο 3Σ, 13Σ και άρθρο 16 παρ. 2 Σ). **7. Τροποποίηση του τρόπου στελέχωσης των ανεξάρτητων αρχών.** Αλλαγή της απαιτούμενης πλειοψηφίας για τη στελέχωση των ανεξάρτητων αρχών στα της Διάσκεψης των Προέδρων. Η επιλογή των προέδρων των ανεξάρτητων αρχών, γίνεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας από κατάλογο που προτείνει η Διάσκεψη (άρθρο 101 παράγραφοι 1, 2 Σ). **8. Αποκομματικοποίηση του κράτους.** Ενίσχυση της παρουσίας μόνιμων αξιοκρατικά επιλεγμένων στελεχών και ειδικών στην κυβερνητική και κρατική πυραμίδα. Ανοικτές, διαφανείς και αξιοκρατικές προσκλήσεις ενδιαφέροντος για πλήρωση θέσεων με αυξημένη ευθύνη (γενικοί γραμματείς υπουργείων, πρόεδροι οργανισμών, σύμβουλοι και ειδικοί σύμβουλοι). Ασυμβίβαστο μεταξύ της ιδιότητας του μέλους των ανώτερων οργάνων του κόμματος και έμμισθων πολιτικών θέσεων στον κυβερνητικό μηχανισμό και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα (άρθρο 103Σ). **9. Κρίση περί αντισυνταγματικότητας των νόμων.** Η συχνή έγερση ζητημάτων αντισυνταγματικότητας των νόμων, δημιουργεί ζήτημα ασφαλείας δικαίου, ενώ υπάρχουν αποφάσεις που εγείρουν ζητήματα σοβαρότητας. Θα πρέπει να προστατεύσουμε την οικονομία και την κοινωνία από τις συχνά αντιφατικές αποφάσεις κατώτερων δικαστηρίων για δημοσιονομικά ζητήματα. Ένας ειρηνοδίκης γίνεται ξαφνικά υπερυπουργός Οικονομικών. Ο θεσμός της πιλοτικής δίκης πρέπει να επεκταθεί. Να είναι πλέον υποχρεωτικό για όλα τα δικαστήρια όταν καταλήγουν σε κρίση περί αντισυνταγματικότητας να παραπέμπουν το ζήτημα στην ολομέλεια του αντίστοιχου ανώτατου δικαστηρίου (άρθρο 93. παρ. 4 Σ). **10. Έλεγχος στο δημόσιο χρήμα - διαφάνεια στις συμβάσεις**. Ιδρύεται Ελεγκτική Αρχή με πλήρη ανεξαρτησία και αυτοδιοίκηση, για τον έλεγχο των εσόδων και των δαπανών του κράτους και των δημόσιων νομικών προσώπων και για την υποβοήθηση της οικονομικής διαχείρισής τους. Η Ελεγκτική Αρχή απαρτίζεται από ανώτατους και ανώτερους δικαστικούς λειτουργούς, καθώς και από ανώτατους δημόσιους υπαλλήλους σώματος και τεχνοκράτες εγνωσμένου κύρους (άρθρο 79 - 80Σ). **11. Απελευθέρωση της οικονομίας από τα δεσμά του κρατισμού.** Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία σε συνθήκες ελεύθερου ανταγωνισμού κατοχυρώνεται. Δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας (άρθρο 106 Σ). Η Επιτροπή Ανταγωνισμού κατοχυρώνεται και συνταγματικά ως ανεξάρτητη αρχή (άρθρο 101Α Σ). **12. Ειδικό καθεστώς για αύξηση των επενδύσεων.** Επιτρέπεται η παροχή με νόμο οικονομικών και φορολογικών κινήτρων για την πραγματοποίηση παραγωγικών επενδύσεων με κεφάλαια εξωτερικού. Γι' αυτές τις επενδύσεις θα πρέπει να υπάρξει δέσμευση του ελληνικού» δημοσίου να μη μεταβάλει το νομοθετικό και φορολογικό καθεστώς και τους όρους των σχετικών αδειών επί ορισμένο χρονικό διάστημα (άρθρο 106 Σ). **13. Αλλαγή της αναθεωρητικής διαδικασίας.** Η Βουλή να μπορεί να προχωρήσει στην αναθεώρηση άρθρων του Συντάγματος (εκτός από εκείνα που αφορούν στη μορφή του πολιτεύματος) με πλειοψηφία. Οι διατάξεις που αναθεωρούνται δεν μπορούν να αναθεωρηθούν ξανά πριν από την πάροδο 5ετίας (άρθρο 110 Σ). - Τέλος, οι προτεραιότητες αλλάζουν και πρέπει να αλλάζουν ανάλογα με την εποχή. **14.Προστασία του περιβάλλοντος και διαγενεακή δικαιοσύνη**. Οι δύο νέες προτεραιότητες της Ευρώπης και της Ελλάδας. Προτείνουμε: Στις πρωταρχικές υποχρεώσεις της Πολιτείας, όπως αυτές ορίζονται στο Άρθρο 2, να προβλεφθεί ότι: α) αποτελεί υποχρέωση της Πολιτείας η αντιμετώπιση του δημογραφικού ζητήματος και η άρση των διαγενεακών ανισοτήτων και β) ότι η Πολιτεία ενεργεί για την προστασία του περιβάλλοντος, της βιοποικιλότητας και για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής (άρθρο 2 Σ, 21Σ και άρθρο 24 Σ)».*

Περαιτέρω, αξίζει κανείς να παραθέσει σύντομα και δυο λόγια για την πρόταση αναθεώρησης που κατάθεσε η κοινοβουλευτική ομάδα της Δημοκρατικής Συμπαράταξης, η οποία κατέθεσε πρόταση αναθεώρησης τριάντα άρθρων (συγκεκριμένα αυτή αφορούσε τα άρθρα 3, 16 παρ. 2, και 5, 21, 22 παρ. 2, 3, 24, 25, 29 παρ. 2, 30, 32, 33 παρ. 2, 37 παρ. 3, 38, 39, 41 παρ. 2, 5 , 42, 59 παρ. 1, 62 παρ. 2, 3, 69, 74 παρ. 5, 76, 86, 88 παρ. 2 , 90 παρ. 1-5, 93, 96 παρ. 3, 4, 99, 101Α παρ. 2, 102, 103, 110 παρ. 6). Η πρόταση, είχε σχεδόν όμοιο περιεχόμενο με αυτή που κατατέθηκε στον δημόσιο διάλογο τον Μάρτιο του 2018 πριν την κοινοβουλευτική διαδικασία και η οποία παρατέθηκε παραπάνω, περιελάμβανε μια σύντομη παράθεση της κατεύθυνσης της αναθεώρησης[569] αλλά δεν περιελάμβανε καθόλου αιτιολογική έκθεση.

---

[569]βλ. το πλήρες κείμενο αυτής προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/c8827c35-4399-4fbb-8ea6-aebdc768f4f7/261.pdf (πρόσβαση στις 10.02.2019), όπου αναφέρονται τα εξής: *«Άρθρο 3 - Σχέσεις Εκκλησίας - Πολιτείας*

Προτείνεται να προστεθεί στο τέλος του άρθρου 3 ερμηνευτική δήλωση κατά την οποία η αναφορά σε επικρατούσα θρησκεία έχει ιστορική σημασία και δεν επιδρά ούτε αντιτίθεται στο άρθρο 13 για τη θρησκευτική ελευθερία. Προτείνεται η απάλειψη της παρ. 3.

Άρθρο 16 παρ. 2 - Περιεχόμενο εκπαίδευσης και θρησκευτική ελευθερία

Προτείνεται η προσθήκη ερμηνευτικής δήλωσης ότι δεν επιτρέπονται οι διακρίσεις στο περιεχόμενο της εκπαίδευσης σε σχέση με τη θρησκευτική συνείδηση.

Άρθρο 16 παρ. 5 - Μη κρατικά μη κερδοσκοπικά πανεπιστήμια

Προτείνεται η αναθεώρηση του άρθρου 16 παρ. 5 ώστε να παρέχεται η δυνατότητα ίδρυσης μη κρατικών μη κερδοσκοπικών πανεπιστημίων, μέσα από διαδικασίες αυστηρής πιστοποίησης, ελέγχου, διαρκούς κρατικής εποπτείας και αξιολόγησης, με παράλληλη ενίσχυση του ρόλου και της αποστολής του δημόσιου πανεπιστημίου

Άρθρο 21 - Ελάχιστο αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης

Προτείνεται η ρητή κατοχύρωση, ως γενικής αρχής, του ελάχιστου αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης για όλους τους πολίτες, καθώς και η ελεύθερη και ακώλυτη πρόσβαση όλων στα Κοινωνικά Αγαθά.

Άρθρο 21 παρ. 4 - Στεγαστική συνδρομή

Προτείνεται η εισαγωγή πρόβλεψης ότι ειδικός νόμος καθορίζει τη διαδικασία και τις προϋποθέσεις εξασφάλισης στεγαστικής συνδρομής σε εκείνους που τη στερούνται ή στεγάζονται ανεπαρκώς

Άρθρο 22 παρ. 2, 3 - Συλλογικές συμβάσεις εργασίας

Προτείνεται η ενίσχυση της συνταγματικής κατοχύρωσης και η περαιτέρω ενίσχυση των συλλογικών συμβάσεων εργασίας

Άρθρο 24 - Κλιματική Αλλαγή

Προτείνεται η εισαγωγή πρόβλεψης για τη διαρκή μέριμνα και την ανάληψη δράσεων της Πολιτείας την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και την προστασία της βιοποικιλότητας.

Άρθρο 25 - Νέες τεχνολογίες και Τέταρτη Βιομηχανική Επανάσταση

Προτείνεται η προσθήκη ρητής αναφοράς στην ανάγκη λήψης δράσεων για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του ανθρώπου και τη δίκαιη κατανομή του παραγόμενου πλούτου στο σύγχρονο περιβάλλον της τεχνολογικής εξέλιξης και των εφαρμογών τεχνητής νοημοσύνης.

Άρθρο 29 παρ. 2 - Έλεγχος χρηματοδότησης και οικονομικών των κομμάτων

Προτείνεται ο έλεγχος των οικονομικών των κομμάτων και των εκλογικών δαπανών να ασκείται από μικτή επιτροπή στο Ελεγκτικό Συνέδριο. Προτείνεται, επίσης, η ηλεκτρονική ανάρτηση των οικονομικών των κομμάτων στη ΔΙΑΥΓΕΙΑ.

Άρθρα 30 & 32 - Αλλαγή διαδικασίας εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατία

Προτείνεται η άμεση αποσύνδεση της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από τη διάλυση της Βουλής και τη διενέργεια βουλευτικών εκλογών, με παράλληλη αποφυγή της άμεσης εκλογής από τον λαό, η οποία αποτελεί στρέβλωση της μορφής του πολιτεύματος ως προεδρευόμενου. Στο άρθρο 32 προτείνεται η κλιμακωτή μείωση των ψήφων που απαιτούνται για την εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας (ως τις 180) και η παράταση της θητείας του Προέδρου αρχικώς έως ένα χρόνο και στη συνέχεια νέα μείωση της απαιτούμενης πλειοψηφίας (160) έως τις επόμενες βουλευτικές εκλογές.

Άρθρο 33 παρ. 2 - Ορκωμοσία του Προέδρου της Δημοκρατίας

Προτείνεται να προβλεφθεί δυνατότητα πολιτικού όρκου του Προέδρου της Δημοκρατίας και η απάλειψη της παράθεσης του κειμένου του όρκου.

Άρθρο 37 παρ. 3 - Διαδικασία διερευνητικών εντολών

Προτείνεται η διάρκεια ισχύος κάθε διερευνητικής εντολής για τον σχηματισμό Κυβέρνησης να αυξηθεί από τρεις ημέρες σε «έως πέντε ημέρες».

Άρθρο 38 - Αναπλήρωση Πρωθυπουργού λόγω ασθενείας

Προτείνεται η ρητή κατοχύρωση του Αναπληρωτή Πρωθυπουργού με σκοπό την αναπλήρωση Πρωθυπουργού σε περίπτωση αδυναμίας εκτέλεσης των καθηκόντων του για λόγους υγείας.

Άρθρο 39 - Σύγκληση Συμβουλίου Πολιτικών Αρχηγών από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας

Προτείνεται να προβλεφθεί η υπό προϋποθέσεις δυνατότητα του Προέδρου της Δημοκρατίας συγκαλείτο Συμβούλιο Πολιτικών Αρχηγών.

Άρθρο 41 παρ. 2, 5 - Αλλαγή όρων διάλυσης Βουλής για εθνικούς λόγους

Προτείνεται η διάλυση της Βουλής και η πρόωρη προσφυγή σε εκλογές λόγω της επίκλησης από την Κυβέρνηση της ανάγκης αντιμετώπισης «εθνικού θέματος εξαιρετικής σημασίας» να αποφασίζεται από τη Βουλή με αυξημένη πλειοψηφία 3/5.

Άρθρο 42 - Αναπομπή τροπολογιών

Προτείνεται η κατοχύρωση της υποχρεωτικής αναπομπής από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας των τροπολογιών που ψηφίσθηκαν από τη Βουλή χωρίς την τήρηση της προβλεπόμενης διαδικασίας.

Άρθρο 59 παρ. 1 - Όρκος βουλευτών

Προτείνεται να προβλεφθεί δυνατότητα πολιτικού όρκου του βουλευτή, χωρίς να παρατίθεται πλέον κείμενο του όρκου.

Άρθρο 62 παρ. 2 & 3 - Βουλευτική ασυλία

Προτείνεται οι βουλευτές να μπορούν να προσφεύγουν και να ζητούν προστασία της Βουλής μόνον όταν θεωρούν ότι η δίωξή τους είναι πολιτική ή καταχρηστική.

Άρθρο 69 - Αξιολόγηση αναφορών από τη Βουλή

Προτείνεται η αναθεώρηση της διαδικασίας αξιολόγησης και ουσιαστικής επεξεργασίας των αναφορών σε ειδική Επιτροπή της Βουλής.

Άρθρο 74 παρ. 5 - Διαδικασία εισαγωγής τροπολογιών

Προτείνεται το παραδεκτό κάθε εισαγόμενης προς συζήτηση τροπολογίας να αποφασίζεται από αυξημένη πλειοψηφία (3/5) της Βουλής.

Άρθρο 76 - Ειδική διαδικασία για νόμους - πλαίσιο

Προτείνεται νόμοι που έχουν ψηφισθεί με αυξημένη κοινοβουλευτική πλειοψηφία (άνω των 3/5) να μπορούν να καταργηθούν εντός της επόμενης πενταετίας με ανάλογη πλειοψηφία της Βουλής. Όμοια ρύθμιση προτείνεται και για τους νόμους που αφορούν σε μεγάλα επενδυτικά σχέδια και στρατηγικές επενδύσεις.

Άρθρο 86 - Ποινική ευθύνη μελών Κυβέρνησης

Προτείνεται η αναθεώρηση της διάταξης προς την κατεύθυνση εξομοίωσης των αποσβεστικών προθεσμιών προς τις κοινές διατάξεις που αφορούν σε όλους τους Έλληνες πολίτες.

Άρθρο 88 παρ. 2 - Μισθοδικείο Δικαστικών Λειτουργών

Προτείνεται η κατάργηση του Μισθοδικείου και η υιοθέτηση διεθνών βέλτιστων πρακτικών για καθορισμό των αποδοχών των δικαστικών λειτουργών.

Άρθρο 90 παρ. 1-4 - Αλλαγή τρόπου λειτουργίας Ανώτατου Δικαστικού Συμβουλίου

Προτείνεται η αναθεώρηση της διάταξης περί Ανωτάτου Δικαστικού Συμβουλίου, τόσον όσον αφορά στη σύνθεση και συγκρότηση όσο και σε σχέση με τις αρμοδιότητες αυτού, καθώς και η διασφάλιση του δικαιώματος δεύτερης κρίσης στις προαγωγές των δικαστικών λειτουργών.

Άρθρο 90 παρ. 5 - Αλλαγή διαδικασίας ανάδειξης ηγεσίας Δικαιοσύνης

Προτείνεται να προβλεφθεί διαδικασία προηγούμενης ακρόασης των υποψηφίων από την Επιτροπή Θεσμών και Διαφάνειας της Βουλής, η οποία θα προβαίνει στην ουσιαστική αξιολόγηση της καταλληλότητας αυτών.

Άρθρο 93 παρ. 3 - Αιτιολογία δικαστικών αποφάσεων

Προτείνεται η εισαγωγή ερμηνευτικής δήλωσης για την έννοια της ειδικής και εμπεριστατωμένης αιτιολογίας, ιδίως στην προσωρινή δικαστική προστασία και σε λοιπές κατηγορίες υποθέσεων.

Άρθρο 93 παρ. 4 - Δικαστικός έλεγχος συνταγματικότητας νόμων

Προτείνεται όταν σε ένα δικαστήριο προβάλλεται ένσταση περί αντισυνταγματικότητας το ζήτημα να παραπέμπεται πάραυτα στην Ολομέλεια του αντίστοιχου Ανωτάτου Δικαστηρίου, η κρίση του οποίου να είναι δεσμευτική για όλα τα κατώτερα δικαστήρια του οικείου κλάδου δικαιοδοσίας, υπό την επιφύλαξη της αρμοδιότητας του Ανωτάτου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου 100 για την άρση αμφισβήτησης που γεννάται από αντίθετες αποφάσεις των Ανωτάτων Δικαστηρίων.

Άρθρο 93 - Ενίσχυση λειτουργίας δικαστικού συστήματος

Προτείνεται η υιοθέτηση δέσμης αρχών, με αναφορά στην κατοχύρωση της κατά προτεραιότητα εκδίκασης υποθέσεων ευρύτερης σημασίας, την ανάγκη επιτάχυνσης των δικών, τους βοηθούς δικαστές, τις εναλλακτικές μεθόδους επίλυσης διαφορών και την αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών στη Δικαιοσύνη.

Άρθρο 96 παρ. 3 & 4 - Κατάργηση στρατοδικείων, ναυτοδικείων και αεροδικείων

Προτείνεται η κατάργηση των στρατοδικείων, ναυτοδικείων και αεροδικείων, με την επιφύλαξη συγκρότησης ειδικών τμημάτων σε περίπτωση πολέμου.

Άρθρο 99 - Δικαστήριο Αγωγών Κακοδικίας

Προτείνεται η κατάργηση του Δικαστηρίου Αγωγών Κακοδικίας, λόγω ουσιαστικής αχρησίας, και η μεταβίβαση των αρμοδιοτήτων αυτού στο Δικαστήριο του άρθρου 100, με το ίδιο δικονομικό πλαίσιο λειτουργίας.

Άρθρο 101Α παρ. 2 - Ορισμός Προέδρων Ανεξαρτήτων Αρχών - Κατοχύρωση Αρχών

Προτείνεται η αλλαγή της απαιτούμενης πλειοψηφίας για τη στελέχωση των ανεξάρτητων αρχών στα 3/5, όχι της Διάσκεψης των Προέδρων αλλά της αρμόδιας κοινοβουλευτικής Επιτροπής Θεσμών και Διαφάνειας. Προτείνεται δε η αναγνώριση της Επιτροπής Ανταγωνισμού και της Επιτροπής Κεφαλαιαγοράς, ως Ανεξάρτητων Διοικητικών Αρχών συνταγματικής περιωπής.

Άρθρο 102 - Τοπική Αυτοδιοίκηση

Προτείνεται ο επανακαθορισμός της γενικής αρμοδιότητας των ΟΤΑ και η αναγνώριση των αρχών της εγγύτητας και της επικούρικότητας. Προτείνεται η εισαγωγή ρητής αναφοράς σε συγκεκριμένες αρμοδιότητες της Αυτοδιοίκησης (κοινωνική πολιτική, υπηρεσίες υγείας, αναπτυξιακός προγραμματισμός κ.α.). Προτείνεται η πρόβλεψη συγκεκριμένων πόρων ή και αντικειμένων φορολογίας στο πλαίσιο δημοσιονομικής αποκέντρωσης. Προτείνεται η δυνατότητα υποβολής νομοθετικών προτάσεων των ΟΤΑ προς τη Βουλή και η «πιλοτική» εφαρμογή αυτοδιοικητικών ρυθμίσεων πριν την καθολική τους εφαρμογή. Προτείνεται επίσης η αναθεώρηση της παρ. 2 για την κατοχύρωση της συμμετοχής των μεταναστών στις αυτοδιοικητικές εκλογές.

Άρθρο 103 - Δεσμευτικότητα διοικητικών προθεσμιών

Τέλος τις παραπάνω προτάσεις (αρχικές και συμπληρωματικές) επεξεργάστηκε και εξέτασε η Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος, η οποία συγκροτήθηκε με την υπ' αρ. 14017/8812/12.11.2018 απόφαση του Προέδρου της Βουλής, συνήλθε σε δεκαοκτώ (18) συνεδριάσεις εντός της προθεσμίας που όρισε η Ολομέλεια της Βουλής, υπό την προεδρία του Προέδρου αυτής, κ. Νικόλαου Παρασκευόπουλου, με αντικείμενο την επεξεργασία και εξέταση των προτάσεων Αναθεώρησης του Συντάγματος[570]. Στις συνεδριάσεις της Επιτροπής, έλαβαν τον λόγο και εξέθεσαν τις απόψεις τους, οι Γενικοί Εισηγητές[571] των πολιτικών κομμάτων καθώς και οι Ειδικοί Εισηγητές[572]. Από την επισκόπηση του περιεχομένου της έκθεσης προκύπτει ότι οι εισηγήσεις των επιμέρους κάθε φορά εισηγητών αποδίδουν το περιεχόμενο των προτάσεων αναθεώρησης που κάθε κοινοβουλευτική ομάδα κατέθεσε στη Βουλή καθώς και ότι η επεξεργασία των προτάσεων στην Επιτροπή

Προτείνεται η ρητή συνταγματική πρόβλεψη ότι οι αποκλειστικές προθεσμίες που τάσσει ο Νόμος δεν είναι ενδεικτικές αλλά δεσμευτικές για τη δημόσια διοίκηση.

Άρθρο 110 παρ. 6 - Τροποποίηση διαδικασίας αναθεώρησης

Προτείνεται η εισαγωγή διάκρισης, κατά την οποία διάταξη που αναθεωρήθηκε δεν θα μπορεί να αναθεωρηθεί εκ νέου εντός πενταετίας, ενώ διάταξη που δεν αναθεωρήθηκε θα μπορεί να αναθεωρηθεί μετά την πάροδο διετίας από την προηγούμενη αναθεώρηση.»

[570] Βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, οπ.π., σελ. 1

[571] Ειδικότερα ο Γενικός Εισηγητής του ΣΥΡΙΖΑ, κ. Γεώργιος Κατρούγκαλος, ο Γενικός Εισηγητής της Νέας Δημοκρατίας, κ. Κωνσταντίνος Τασούλας, ο Γενικός Εισηγητής της Δημοκρατικής Συμπαράταξης ΠΑ.ΣΟ.Κ. – ΔΗΜ.ΑΡ., κ. Ανδρέας Λοβέρδος, ο Γενικός Εισηγητής του Λαϊκού Συνδέσμου – Χρυσή Αυγή, κ. Χρήστος Παππάς, ο Γενικός Εισηγητής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, κ. Ιωάννης Γκιόκας, ο Γενικός Εισηγητής των Ανεξαρτήτων Ελλήνων – Εθνική Πατριωτική Δημοκρατική Συμμαχία, κ. Κωνσταντίνος Κατσίκης, ο Γενικός Εισηγητής από «Το Ποτάμι», κ. Γεώργιος Μαυρωτάς και ο Γενικός Εισηγητής της Ένωσης Κεντρώων, κ. Μάριος Γεωργιάδης, βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, οπ.π., σελ. 1.

[572] Ειδικότερα οι Ειδικοί Εισηγητές του ΣΥΡΙΖΑ, κ.κ. Γεώργιος Παπαφιλίππου, Αθανασία (Σία) Αναγνωστοπούλου, Αναστασία Χριστοδουλοπούλου, Νικόλαος Ξυδάκης, Αντώνιος Συρίγος και Παναγιώτα Κοζομπόλη, οι Ειδικοί Εισηγητές της Νέας Δημοκρατίας, κ.κ. Κωνσταντίνος Τζαβάρας, Νίκη Κεραμέως, Μαυρουδής (Μάκης) Βορίδης, Θεόδωρος Φορτσάκης, ο Ειδικός Εισηγητής της Δημοκρατικής Συμπαράταξης ΠΑ.ΣΟ.Κ. – ΔΗΜ.ΑΡ., κ. Θεόδωρος Παπαθεοδώρου, ο Ειδικός Εισηγητής του Λαϊκού Συνδέσμου – Χρυσή Αυγή, κ. Ευάγγελος Καρακώστας, ο Ειδικός Εισηγητής του Κομμουνιστικού Κόμματος Ελλάδας, κ. Ιωάννης Δελής, καθώς και οι Βουλευτές κ.κ. Νικόλαος Παρασκευόπουλος, Ιωάννης Τραγάκης, Ευάγγελος Βενιζέλος, Κωνσταντίνος Δουζίνας, Θεοχάρης (Χάρης) Θεοχάρης, Όλγα Κεφαλογιάννη, Κωνσταντίνος Χατζηδάκης, Σπυρίδων - Άδωνις Γεωργιάδης, Αλέξανδρος Τριανταφυλλίδης, Παναγιώτης Κουρουμπλής, Αριστείδης – Νικόλαος – Δημήτριος Μπαλτάς, Μιλτιάδης Βαρβιτσιώτης, Νικόλαος Παναγιωτόπουλος, Χαρίλαος Τζαμακλής, Θεόδωρος Δρίτσας, Μαρία Θελερίτη, Θεοδώρα Τζάκρη, Γεώργιος Τσόγκας, Γεώργιος Παπαηλιού, Αντώνιος Μπαλωμενάκης, Ιωάννης Γκιόλας, Δημήτριος Μάρδας, Ιωάννης Τσιρώνης, Χριστόφορος Παπαδόπουλος, Γεώργιος Κυρίτσης, Βασίλειος Τσίρκας, Γεώργιος Ψυχογιός, Αικατερίνη 3 Παπακώστα – Σιδηροπούλου, Γεώργιος – Δημήτριος Καρράς, Δημήτριος Γάκης και Δημήτριος Κρεμαστινός, βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, οπ.π., σελ. 2-3.

αυτή δεν υπήρξε ιδιαίτερα παραγωγική από την άποψη των συγκλίσεων ή περαιτέρω επεξεργασίας των προτάσεων στα ζητήματα στα οποία ανέκυψαν διαφωνίες[573].

4. Συγκλίσεις και αποκλίσεις μεταξύ των προτάσεων για τη συνταγματική αναθεώρηση

Επιχειρώντας κανείς να κάνει μια πρώτη αποτίμηση των παραπάνω προτάσεων, κατά τη γνώμη μου, θα πρέπει να σταθεί στα εξής σημεία:

1. Κατ' αρχάς, οι προτάσεις που κατατέθηκαν **στην προκοινοβουλευτική φάση** του δημόσιου διαλόγου **ήταν κατά κανόνα γενικού περιεχομένου**[574], χωρίς να υπάρχει μια εξειδίκευση των συγκεκριμένων τροποποιήσεων. Η συγκεκριμένη λεκτική διατύπωση μιας προτεινόμενης τροποποίησης του Συντάγματος έχει πολύ μεγάλη σημασία, καθώς μικρές διαφορές στη λεκτική διατύπωση μπορούν να διαφοροποιούν κατά πολύ το παραγόμενο αποτέλεσμα. Η παρατήρηση αμβλύνεται, μεν, σε ό,τι αφορά **τις προτάσεις που κατατέθηκαν στη Βουλή**, καθώς υπήρχε μεγαλύτερη εξειδίκευση των κατευθύνσεων που η αναθεώρηση θα πρέπει να λάβει, πλην όμως ισχύει εν μέρει και σε αυτή τη διαδικασία, καθώς η μεγάλη πλειοψηφία[575] των προτάσεων (π.χ. ΣΥΡΙΖΑ, ΝΔ, Δημοκρατική Συμπαράταξη, ΠΟΤΑΜΙ, ΚΚΕ) **δεν περιείχαν πρόταση για τη συγκεκριμένη διατύπωση των διατάξεων**.

2. Ένα άλλο παρεμφερές σημείο στο οποίο αξίζει να σταθεί κανείς και αφορά κυρίως την προκοινοβουλευτική φάση του δημόσιου διαλόγου είναι ότι οι **προτάσεις είχαν αποσπασματικό χαρακτήρα** και αυτό **για δύο λόγους**, αφενός μεν, διότι δεν τοποθετούνται όλες οι προτάσεις επί όλων των ζητημάτων που έχουν θιγεί, αφετέρου δε, διότι οι προτάσεις είναι συνοπτικές, παρουσιαζόμενες χωρίς κάποιου είδους

---

[573] Βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, οπ.π., σελ. 268-294, όπου καταγράφεται η διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρησης ή μη των προτεινόμενων διατάξεων και της σχετικής πρότασής της στη Βουλή. Από την επισκόπηση του παραπάνω τμήματος της έκθεσης προκύπτει η έλλειψης σύγκλισης (Κυβέρνησης και Αντιπολίτευσης) στα ζητήματα που υπήρξαν διαφωνίες (π.χ. αρ. 16, 25 παρ. 2 του Συντάγματος).

[574] Η παρατήρηση αυτή δεν αφορά την πρόταση των κ.κ. Αλιβιζάτου Ν. Βουρλούμη Π., Γεραπετρίτη Γ., Κτιστάκι Γ., Μάνου Σ., Σπυρόπουλου Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., καθώς σε αυτή παρατίθεται αναλυτικό σχέδιο του προτεινόμενου Συντάγματος, ούτε αφορά την πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση των Χρ. Βερναρδάκη, Αν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου, Ηλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσόγονου, οπ.π.

[575] Κατ΄ εξαίρεση οι συμπληρωματικές προτάσεις καθώς και αυτή των ΑΝΕΛ περιείχαν συγκεκριμένη διατύπωση των προς αναθεώρηση άρθρων.

εκτενή[576]εισηγητική ή αιτιολογική έκθεση ή επί μέρους ανάλυση σε κάθε πρόταση για τα προβλήματα που εντοπίζουν σε κάθε προτεινόμενο προς αναθεώρηση άρθρο, για τις αιτίες που γέννησαν αυτά τα προβλήματα και για την καταλληλότητα (και μάλιστα με ποια κριτήρια) των προτεινόμενων τροποποιήσεων να αντιμετωπίσουν αυτά τα προβλήματα. Η γόνιμη και αιτιολογημένη αντιπαράθεση όμως μεταξύ των συμμετεχόντων στο δημόσιο διάλογο είναι αυτή που μπορεί να αναδείξει τις ουσιαστικές διαφορές μεταξύ των προτάσεων και την καταλληλότητα αυτών, ενώ η σύνδεση με τα προβλήματα, τις αιτίες και τους σκοπούς των προτεινόμενων λύσεων θα φωτίσει το ιδεολογικό[577] και πολιτικό υπόβαθρο των προτεινόμενων λύσεων και την προσφορότητά τους. Υπό την έννοια αυτή ο διάλογος που πραγματοποιήθηκε στην εν γένει δημόσια σφαίρα αλλά και στα πλαίσια της Επιτροπής Διαλόγου για τη Συνταγματική Αναθεώρηση ήταν θα έλεγε κανείς ελλιπής, καθώς τα παραπάνω στοιχεία αποτελούν αναγκαίο στοιχείο ενός γόνιμου και παραγωγικού διαλόγου. Αντίθετα, **οι προτάσεις που κατατέθηκαν στην Βουλή** περιείχαν στις περισσότερες περιπτώσεις αιτιολογική έκθεση της πρότασης, πλην όμως από αυτές και μόνο δεν προκύπτει η διαφωτιστική και ζωντανή αντιπαράθεση των διαφορετικών απόψεων καθώς, συνήθως, αυτές αποφεύγουν είτε την εκτενή ανάπτυξη, είτε την αναλυτική ή τεκμηριωμένη αντίκρουση της αντίθετης άποψης.

3. Έπειτα παρατηρεί κανείς ότι υπάρχει **μια ομάδα θεμάτων** της συνταγματικής αναθεώρησης στα οποία **υπάρχει μια σύγκλιση** μεταξύ όλων ή των περισσότερων, σε κάθε περίπτωση, από τους συμμετέχοντες στο δημόσιο διάλογο, τόσο για το γεγονός ότι αυτά τα θέματα πρέπει να αποτελέσουν αντικείμενο της αναθεώρησης, όσο και για την κατεύθυνση που αυτή πρέπει να λάβει σε σχέση με τα θέματα αυτά. Το πρώτο και βασικότερο ζήτημα είναι ότι από το σύνολο των προτάσεων προκύπτει ότι όλες οι πλευρές συμφωνούν τουλάχιστον στο βασικότερο, δηλαδή στο γεγονός ότι υπάρχει η ανάγκη να αναθεωρηθεί το Σύνταγμα. Έπειτα, ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγκλισης είναι το γεγονός ότι η αναδιάρθρωση της ευθύνης των Υπουργών αποτελεί ζήτημα που οι παρατιθέμενες ανωτέρω προτάσεις θεωρούν σκόπιμο να αποτελέσει αντικείμενο της αναθεώρησης, ενώ και η γενική

[576] Είναι ενδεικτικό ότι ακόμα και οι δύο ολοκληρωμένες προτάσεις των Αλιβιζάτου κλπ. και Κατρούγκαλου κλπ. δεν έχουν μια εκτενή εισηγητική έκθεση, η οποία να αναλύει τα επί μέρους προβλήματα και τις προτεινόμενες λύσεις, παρά μόνο ένα μικρό εισαγωγικό σημείωμα.

[577] Βλ. Βλ. ενδεικτικά Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σ. 1, όπου σημειώνεται ότι *«η αναθεώρηση ενός Συντάγματος είναι, τελικά, μία πολιτική πράξη που λαμβάνει την μορφή νομικού γεγονότος»*.

προτεινόμενη κατεύθυνση είναι κοινή, δηλαδή η τροποποίηση των διατάξεων ώστε να παρέχεται μικρότερη προστασία στους Υπουργούς και μεγαλύτερη στο δημόσιο συμφέρον.

Περαιτέρω η βουλευτική ασυλία είναι ένα ζήτημα στο οποίο υπάρχει σύγκλιση με τη γενική κοινή κατεύθυνση να είναι η μείωση της προστασίας των βουλευτών, ώστε αυτή να καλύπτει μόνο την πολιτική τους δράση. Σχετική σύγκλιση, χωρίς απόλυτη ταύτιση απόψεων, υπάρχει και στο ζήτημα της εισαγωγής κωλυμάτων εκλογιμότητας, είτε αυτά αφορούν τους βουλευτές, είτε αυτά αφορούν τους Υπουργούς.

Επίσης, υπάρχει κάποιου είδους σύγκλιση και στο ζήτημα των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας. Οι συμμετέχοντες στο δημόσιο διάλογο, συμφωνούν ότι οι αρμοδιότητες του ΠτΔ είναι ένα θέμα που θα πρέπει να συμπεριλάβει μια επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση, ενώ κατ' αρχήν φαίνεται ότι η γενική κοινή τάση είναι να υπάρχει μια έστω και μικρή αύξηση των αρμοδιοτήτων του. Το ζήτημα όμως αυτό είναι σύνθετο καθώς η ακριβής διατύπωση των νέων αρμοδιοτήτων του ΠτΔ σε συνδυασμό με τον τρόπο εκλογής του είναι κρίσιμα στοιχεία για να καταλήξει κανείς αν τελικώς σε αυτό το ζήτημα υπάρχει σύγκλιση ή απόκλιση. Κατά παρόμοιο τρόπο υπάρχει μια σχετική σύγκλιση, αλλά με πολλά ερωτηματικά, σε σχέση με την αποσύνδεση της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας από τη διάλυση της Βουλής.

Τέλος, σύγκλιση στο δημόσιο διάλογο φαίνεται να υπάρχει και στο ζήτημα των Ανεξάρτητων Αρχών και κυρίως στη διευκόλυνση του τρόπου επιλογής των μελών τους και της ενίσχυσης του κοινοβουλευτικού ελέγχου τους.

4. Από την άλλη δεν μπορεί κανείς να μην παρατηρήσει και σημαντικές **αποκλίσεις στο δημόσιο διάλογο** για τη συνταγματική αναθεώρηση. Ένα από τα πλέον σημαντικά σημεία που παρατηρεί κανείς απόκλιση είναι ο ρόλος των θεσμών άμεσης δημοκρατίας στην αναθεώρηση. Μέρος των προτάσεων κατατείνουν στην με τον ένα ή άλλο τρόπο ενίσχυση των θεσμών αυτών, οι υπόλοιπες σιωπούν σ' αυτό το σημείο δείχνοντας μάλιστα σαφή προτίμηση αντί για την ενίσχυση των θεσμών αυτών, την σοβαρή ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας όχι μόνο έναντι του λαού ως συνταγματικού οργάνου αλλά και έναντι των αντιπροσώπων του, της Βουλής[578].

[578] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 9.

Επιπλέον σημείο απόκλισης είναι και το πεδίο των εργασιακών δικαιωμάτων, καθώς ενώ από τη μία προτείνεται η κατοχύρωση των συλλογικών διαπραγματεύσεων ως του μοναδικού μέσου για τον προσδιορισμό του μισθού και η συνταγματική κατοχύρωση της υποχρεωτικότητας της διαιτησίας, από την άλλη προτείνεται η συνταγματική κατοχύρωση της ανταπεργίας[579]. Ετερόκλητες είναι και οι απόψεις και στο ζήτημα της αναθεώρησης του άρθρου 16, το οποίο αν και μεγάλο φάσμα των πολιτικών δυνάμεων συμφωνούν στην ανάγκη αναθεώρησής τους, εντούτοις αυτές αποτελούσαν την κοινοβουλευτική μειοψηφία.

Τέλος όχι αναγκαία αποκλίνουσες, πάντως ετερόκλητες είναι και οι προτεινόμενες τροποποιήσεις των ζητημάτων που αφορούν τη δικαστική εξουσία, καθώς από τη μία προτείνεται η εκ βάθρων αναδιοργάνωση της δικαιοσύνης και μάλιστα σε μία και ενιαία δικαιοδοσία με παράλληλη δημιουργία Συνταγματικού Δικαστηρίου, από την άλλη έμφαση δίνεται στην ενίσχυση της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών, στην πρόβλεψη κωλύματος εκλογιμότητας για κάποια περίοδο για τους δικαστές και ελάσσονα (σε σχέση με τη δημιουργία Συνταγματικού Δικαστηρίου) τροποποίηση του συνταγματικού ελέγχου.

5. Αξίζει, τέλος, να σημειωθεί ο σημαντικός αριθμός των προτάσεων που κατατέθηκαν στο δημόσιο και κοινοβουλευτικό διάλογο από πολλές και ετερόκλητες πηγές. Ο διάλογος αυτός πήρε για πρώτη φορά τέτοια έκταση από το 2007 και έπειτα καθώς η πρόταση αναθεώρησης του 2014 είχε προκαλέσει ισχνό δημόσιο διάλογο και σχεδόν καθόλου κοινοβουλευτικό.

5. Η πρώτη και η δεύτερη ψηφοφορία για την αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος στην προτείνουσα Βουλή

Σε συνέχεια των παραπάνω προτάσεων που κατατέθηκαν στη Βουλή, στις 14 Φεβρουαρίου 2019 έλαβε χώρα η πρώτη ψηφοφορία, σύμφωνα με το άρθρο 110 του Συντάγματος και το άρθρο 119 του Κανονισμού της Βουλής, για διαπίστωση της ανάγκης αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος. Αντικείμενο της ψηφοφορίας αποτέλεσαν οι διατάξεις του Συντάγματος που περιλαμβάνονται στις προτάσεις αναθεώρησης που υποβλήθηκαν από την Κοινοβουλευτική Ομάδα του ΣΥΡΙΖΑ και την Κοινοβουλευτική Ομάδα της Νέας Δημοκρατίας, καθώς και από μέλη της

[579] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 13.

Βουλής, και οι οποίες έφεραν τουλάχιστον πενήντα υπογραφές Βουλευτών, το δε ψηφοδέλτιο περιείχε ενοποιημένα τα τρία ως άνω αυτοτελή ψηφοδέλτια[580]. Σταχυολογώντας κανείς τα αποτελέσματα της ψηφοφορίας αυτής θα πρέπει να σημειώσει τα εξής:

1. Οι προτάσεις της Κυβέρνησης υπερψηφίστηκαν (είτε με την απόλυτη πλειοψηφία, είτε με την αυξημένη πλειοψηφία των 180 Βουλευτών) σχεδόν στο σύνολό τους, κυρίως (όχι πάντα αποκλειστικά) από τους βουλευτές της κυβερνητικής πλειοψηφίας. Εντούτοις, τέσσερις από τις προτάσεις της Κ.Ο. του Σύριζα (αρ. 30 παρ. 1, 34 παρ. 1, 35 παρ. 2, 41 παρ. 5 του Σ.), οι οποίες όλες αφορούσαν αναθεώρηση προς την κατεύθυνση αποσύνδεσης της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας από τη διάλυση της Βουλής και σε περίπτωση αδυναμίας κοινοβουλευτικής εκλογής άμεση εκλογή, εφόσον έχουν προηγηθεί διαδοχικές ψηφοφορίες εντός εξαμήνου από την έναρξη της κοινοβουλευτικής διαδικασίας, δεν υπερψηφίστηκε από την αναγκαία απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των Βουλευτών και γι' αυτό τον λόγο δεν τέθηκαν υπόψιν της Βουλής στη δεύτερη ψηφοφορία.

Αντίθετα, ελάχιστες διατάξεις της πρότασης της αξιωματικής αντιπολίτευσης υπερψηφίστηκαν και ειδικότερα υπερψηφίστηκαν μόνο οι προτάσεις της για την αναθεώρηση του άρθρου 68 παρ. 2 σε σχέση με τα δικαιώματα των κοινοβουλευτικών μειοψηφιών, η πρόταση τροποποίησης του αρ. 96 του Συντάγματος για τη στρατιωτική δικαιοσύνη και οι προτάσεις για την κατάργηση των μεταβατικών διατάξεων του Συντάγματος.

2. Λίγες μόνο διατάξεις που προτάθηκαν από την κυβερνητική πλειοψηφία, υπερψηφίστηκαν με πλειοψηφία, που υπερβαίνει τους 180 βουλευτές, και αυτές ήταν οι προτάσεις για την αποσύνδεση της εκλογής του Προέδρου της Δημοκρατίας από τη διάλυση της Βουλής (άρθρο 32 παρ. 4 και 5), για τον περιορισμό της βουλευτικής ασυλίας (άρθρο 62), για τον περιορισμό των προνομιακών ρυθμίσεων περί ευθύνης υπουργών (άρθρο 86 παρ. 3) και για τις ανεξάρτητες αρχές (άρθρο 101Α) προς την κατεύθυνση περιορισμού της δυνατότητας ίδρυσης ανεξάρτητων αρχών, της διευκόλυνσης του τρόπου επιλογής των μελών τους και της ενίσχυσης του κοινοβουλευτικού ελέγχου τους.

---

[580] Βλ. Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΟΣΤ΄, Πέμπτη 14 Φεβρουαρίου 2019, προσβάσιμα σε https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias (πρόσβαση 18.02.2019), σελ. 41.

3. Από τις συμπληρωματικές προτάσεις που υπέβαλαν ή υποστήριξαν βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ υπερψηφίστηκαν οι προτάσεις για την κατοχύρωση της απαγόρευσης διακρίσεων λόγω φύλου και σεξουαλικού προσανατολισμού (άρθρο 5), την εισαγωγή της αρχής της επιείκειας και την κατάργηση της διάταξης περί καταχρηστικής άσκησης δικαιώματος (άρθρο 25), την αναπλήρωση του Πρωθυπουργού για λόγους υγείας (άρθρο 38), την επέκταση των εγγυήσεων δικαστικής ανεξαρτησίας στους στρατιωτικούς δικαστές (άρθρο 96), τον ορισμό του συστήματος περιφερειακής οργάνωσης και την προστασία των νησιωτικών και ορεινών περιοχών (άρθρο 101). Οι προτάσεις που αφορούσαν τα αρ. 24Α, 101 παρ. 3 και 108 παρ. 2 του Σ. δεν υπερψηφίσθηκαν.

4. Τη συζήτηση στη Βουλή, μεταξύ άλλων, μονοπώλησε και το άρθρο 16 του Συντάγματος, το οποίο δεν υπερψηφίσθηκε τελικά, ούτε από την απόλυτη πλειοψηφία των Βουλευτών, παρά το γεγονός ότι αποτέλεσε ζήτημα αιχμής για την αξιωματική αντιπολίτευση[581], με αποτέλεσμα η τυχόν αναθεώρησή του, εφόσον ολοκληρωθεί η τρέχουσα αναθεώρηση από την επόμενη Βουλή να ανάγεται σε βάθος δεκαετίας.

5. Εν τέλει, κομβικό σημείο της αναθεωρητικής αυτής διαδικασίας αναδείχθηκε το ζήτημα του αν και κατά ποσό η προτείνουσα Βουλή δεσμεύει την επόμενη. Δεν είναι εξάλλου τυχαίο ότι με το ζήτημα αυτό καταπιάστηκαν όλοι οι ομιλητές στη σχετική συνεδρίαση της Βουλής[582]. Η εκατέρωθεν επιφυλακτικότητα σε αυτό το θέμα περιόρισε τη σύγκλιση των απόψεων μόνο στα ανωτέρω θέματα. Η κατάσταση γίνεται ακόμα πιο περίπλοκη αν αναλογιστεί κανείς την πρόθεση της

---

[581] Βλ. χαρακτηριστικό απόσπασμα από την ομιλία του γενικού εισηγητή της Νέας Δημοκρατίας Κώστα Τασούλα, ο οποίος ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής: «*«Γι' αυτό και επαναλαμβάνω αυτή την ώρα την ανάγκη να αρθούμε όλοι, και κυρίως οι συνάδελφοι της Πλειοψηφίας, στο ύψος του προνομίου που μας έλαχε, να αναθεωρήσουμε το Σύνταγμα, και να ψηφίσετε, έστω με την πλειοψηφία των εκατόν πενήντα ενός, το άρθρο 16 για την αναβάθμιση των εκπαιδευτικών πραγμάτων της χώρας, για τη δυνατότητα η χώρα μας –επιτέλους- στο θέμα της ίδρυσης ιδιωτικών και μη κερδοσκοπικών πανεπιστημίων, για τη βελτίωση της παιδείας του ελληνικού λαού και της ελληνικής νεολαίας, να εξομοιωθούμε με όλες τις προηγμένες και μη χώρες του κόσμου. Είναι βαρύτατη ευθύνη να αποποιηθείτε αυτό το προνόμιο και είναι βαρύτατη ευθύνη να κρατήσετε, εάν δεν το κάνετε, τη χώρα καθηλωμένη για τα επόμενα δέκα τουλάχιστον χρόνια σε μία θλιβερή μοναχική πρωτοπορία, όπου οι συνθήκες της ανώτατης εκπαίδευσης θα είναι συνθήκες καθήλωσης και συνθήκες όπου κάθε εκσυγχρονισμός, που εγγυάται και ο ανταγωνισμός και η ιδιωτική ανώτατη εκπαίδευση, θα επέλθει.»*, Προσβάσιμο σε Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΟΣΤ΄, Πέμπτη 14 Φεβρουαρίου 2019, προσβάσιμα σε https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias (πρόσβαση 18.02.2019), σελ. 23-24.

[582] Βλ. Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΟΣΤ΄, Πέμπτη 14 Φεβρουαρίου 2019, οπ.π.

αντιπολίτευσης[583] να μη δεσμευθεί από την κατεύθυνση της αναθεώρησης, ούτε καν στα άρθρα που υπερψήφισε, με αποτέλεσμα να υπάρχει ο κίνδυνος για νομική αβεβαιότητα σε σχέση με το κύρος της αναθεώρησης[584]. Συναφής, είναι και ο κίνδυνος να μην υπάρξουν ευρύτερες συναινέσεις στην επόμενη Βουλή με αποτέλεσμα και αυτή η αναθεώρηση να περιοριστεί στα απολύτως αναγκαία.

Η διαδικασία στην προτείνουσα Βουλή ολοκληρώθηκε **με τη δεύτερη ψηφοφορία** επί των προτάσεων για αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος, σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής, η οποία έλαβε χώρα στις 14 Μαρτίου 2019. Η δεύτερη ψηφοφορία αφορούσα, σύμφωνα με τα προβλεπόμενα, τις διατάξεις που εγκρίθηκαν κατά την πρώτη ψηφοφορία και με τις πλειοψηφίες που ορίζονται από το άρθρο 110 παράγραφοι και 2 και 4 του Συντάγματος[585]. Μια συνοπτική περιγραφή των αποτελεσμάτων αυτής οφείλει να σταθεί στα εξής: Το αποτέλεσμα της ψηφοφορία αυτής είναι σχεδόν όμοιο με αυτό της πρώτης. Όλες οι προτάσεις (49 προτάσεις σε 28 άρθρα) που τέθηκαν στη δεύτερη ψηφοφορία έλαβαν την απαραίτητη πλειοψηφία ώστε να θεωρηθούν αναθεωρητέες. Δεκαέξι (16) από αυτές τις προτάσεις σε έντεκα άρθρα συγκέντρωσαν πλειοψηφία άνω των 180 θετικών ψήφων, πλην όμως οι περισσότερες εξ' αυτών (εννέα) αφορούν την κατάργηση μεταβατικών διατάξεων του Συντάγματος σε κάποιες από τις διατάξεις που βρίσκονται στα αρ. 112-119 αυτού, ενώ οι λοιπές ήταν αυτές που έλαβαν την αυξημένη πλειοψηφία και στην πρώτη ψηφοφορία. Από το περιορισμένο εύρος των προτάσεων που υπερψηφίστηκαν εν τέλει με πλειοψηφία

---

[583] Βλ. χαρακτηριστικό απόσπασμα από την ομιλία του γενικού εισηγητή της Νέας Δημοκρατίας Κώστα Τασούλα, ο οποίος ανέφερε, μεταξύ άλλων, τα εξής: *«Υπό αυτήν την έννοια, ψηφίζουμε και συναινετικά άρθρα τα οποία προτείνει ο ΣΥΡΙΖΑ. Συγκεκριμένα: το άρθρο 32 στις παραγράφους 4 και 5, το άρθρο 62, το άρθρο 86 για την παράγραφο 3, το άρθρο 101 Α, με την κυρίαρχη έννοια, τη λογική έννοια, τη μοναδική έννοια ότι συμφωνούμε για την ανάγκη αναθεωρήσεως αυτών των διατάξεων* ***και αναθέτουμε στην επόμενη Αναθεωρητική Βουλή, ελεύθερα και με τη μεσολάβηση του κυρίαρχου λαού, να διαπλάσει αυτές τις διατάξεις****.»*, Προσβάσιμο σε Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΟΣΤ΄, Πέμπτη 14 Φεβρουαρίου 2019, οπ.π., σελ. 22.

[584] Ο Ν. Αλιβιζάτος εύστοχα σημειώνει σχετικά ότι: *«Σε κάθε περίπτωση, το ερώτημα είναι αν ο ΣΥΡΙΖΑ θα διακινδυνεύσει να προτείνει μεταξύ των αναθεωρητέων διατάξεων και κάποιες που πολιτικά δεν θεωρεί «ανώδυνες». Και τούτο, με την ελπίδα ότι η άποψη Γιαννακόπουλου θα εισακουσθεί, όχι βέβαια από τη Νέα Δημοκρατία και τους όποιους συμμάχους της στην επόμενη Βουλή (που βέβαια θα αποφασίσουν κατά τα συμφέροντά τους),* ***αλλά από τα δικαστήρια τα οποία θα κληθούν, προφανώς μετά από αρκετό καιρό, να ελέγξουν τη νομιμότητα της αναθεώρησης****.»*, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Άλλη μια Παρέμβαση για την αναθεωρητική διαδικασία, οπ.π.

[585] Βλ. Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ϟΔ΄, Πέμπτη 14 Μαρτίου 2019, προσβάσιμα σε https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias (πρόσβαση 26.03.2019), σελ. 9 επ.

άνω των 180 ψήφων και από τις έντονες αντιπαραθέσεις στη Βουλή[586] έως και την νύξη από την αντιπολίτευση ότι ενδέχεται να μην αξιοποιήσει καθόλου την διαδικασία αυτή και να καταφύγει εκ νέου σε πρόταση αναθεώρησης, προκύπτει με ενάργεια ότι το αναθεωρητικό εγχείρημα όχι απλώς στερείται σύγκλισης αλλά ότι αντίθετα το κυρίαρχο στοιχείο είναι η σύγκρουση μεταξύ δύο, σε πολλά σημεία, αντικρουόμενων αξιακών συστημάτων.

[586] Βλ. Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ϟΔ΄, Πέμπτη 14 Μαρτίου 2019, οπ.π., σελ. 9 επ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Μια πρόταση αναθεώρησης

1.Υπάρχει ανάγκη για αναθεώρηση;

Στο πλαίσιο του ευρύτερου επιστημονικού ή και πολιτικού διαλόγου που γίνεται από την κρίση και έπειτα γίνεται, όπως είδαμε, έντονη επιστημονική συζήτηση για τη συνταγματική αναθεώρηση. Οι απόψεις όπως είδαμε δεν συγκλίνουν πάντοτε. Ας ξεκινήσω όμως με τα βασικά ερωτήματα, στα οποία θα προσπαθήσω, με βάση όσα προηγήθηκαν, να καταθέσω τη δική μου συνεισφορά.

Υπάρχει, άραγε, ανάγκη για αναθεώρηση του Συντάγματος; Η απάντηση νομίζω στο ερώτημα αυτή είναι απλή. Πράγματι υπάρχει. Το Σύνταγμα του 1975, όπως είδαμε, αντιμετώπισε πολλές μεγάλες «πληγές», αλλά είναι αλήθεια επίσης ότι δεν κατάφερε να αντιμετωπίσει μια σειρά από παθογένειες, όπως τον υπέρμετρα αυστηρό χαρακτήρα του Συντάγματος, την ελλιπή παρουσία των θεσμικών αντιβάρων, την έλλειψη ουσιαστικής συμμετοχής των πολιτών, τη διαφθορά, τη συναλλαγή και το πελατειακό κράτος, την ασυνέχεια της διοίκησης κ.α. Η κρίση νομιμοποίησης, εξάλλου, που υποβόσκει από το 2010 είναι ένας επιπλέον λόγος που η αντιμετώπιση των παραπάνω παθογενειών καθίσταται επιτακτική. Η ανάγκη αναθεώρησης του Συντάγματος, άλλωστε, είναι ένα από τα, ίσως λίγα, ζητήματα στο οποίο συμφωνούν το σύνολο των προτάσεων που κατατέθηκαν στο δημόσιο διάλογο[587].

Κατά τη διάρκεια, όμως, της δημοσιονομικής κρίσης (2010-2018) το ζήτημα της αναγκαιότητας ή αναθεώρησης του Συντάγματος συμπλέχθηκε στο δημόσιο διάλογο, είτε με τη διαμονοποίηση αυτού ως αιτία της κρίσης[588], είτε με την

---

[587] Βλ. αναλυτικά Κεφάλαιο Τρίτο, τμήματα 2-5 αυτού, βλ. ενδεικτικά και Μακρυδημήτρης Α., Σημεία για τη Συνταγματική Αναθεώρηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 154.

[588] Βλ. ενδεικτικά Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 40 επ., όπου μεταξύ άλλων, αναλύεται ότι για την κρίση δεν ευθύνονταν το Σύνταγμα αλλά αντίθετα η κρίση ήταν κρίση αξιοπιστίας αλλά και κρίση αντιπροσώπευσης και πολιτικής νομιμοποίησης για την οποία ευθύνεται η έλλειψη ιστορικής και θεσμικής αυτοσυνειδησίας δηλαδή η έλλειψη συνταγματικού πατριωτισμού, βλ. και σελ. 42, όπου αναπτύσσεται ομοίως ότι για την κρίση δεν ευθύνονταν το Σύνταγμα γιατί π.χ. κρίση έλαβε χώρα και στην Κύπρο με προεδρικό πολίτευμα και στην Ιρλανδία με συνεργατικό και στην Πορτογαλία με άμεση εκλογή του ΠτΔ και ότι ως εκ τούτου δεν ευθύνονταν οι θεσμοί.

εργαλοιοποίησή του για την υπέρβασή της[589]. Στο πλαίσιο αυτό αναπτύχθηκε ότι ήταν εφικτή η αντιμετώπιση της κρίσης κυρίως με νομοθετικές παρεμβάσεις[590]. Σαφέστατα, για την κρίση δεν έφταιξε μόνο το Σύνταγμα[591], ούτε κυρίως αυτό. Η κρίση όμως φώτισε τις παθογένειες που ήδη υπήρχαν, παθογένειες που συνέβαλαν και αυτές στη δημοσιονομική κρίση αλλά κυριότερα στην κρίση νομιμοποίησης και αντιπροσώπευσης. Σήμερα, ευτυχώς, με ψυχραιμότερη ματιά όλοι εκτιμούν ότι μια αναθεώρηση είναι αναγκαία. Αυτό άλλωστε προκύπτει αβίαστα από τις προτάσεις που κατατέθηκαν στο δημόσιο διάλογο, οι οποίες εντοπίζουν διαχρονικές αδυναμίες, ώριμες για αλλαγή. Το αν θα είναι και χρήσιμη αυτή η αναθεώρηση μένει να το δούμε.

2. Αναθεωρητική ή Συντακτική;

Αν λοιπόν υπάρχει για ανάγκη για αναθεώρηση του Συντάγματος, ποια θα πρέπει να είναι η έκταση αυτής, θα πρέπει δηλαδή να είναι μια αναθεώρηση μικρών τομών[592] ή μια γενναία αναθεώρηση; Μήπως οι παθογένειες δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν με αναθεώρηση του Συντάγματος αλλά με κάποιου είδους αξιοποίηση συντακτικής εξουσίας[593];

Ειδικότερα, ένα από τα ερωτήματα που απασχολούν τον επιστημονικό δημόσιο διάλογο και την επιστημονική βιβλιογραφία σε σχέση με την τροποποίηση του Συντάγματος είναι αν θα πρέπει οι αλλαγές αυτές να είναι εκτεταμένες και

---

[589] Κατρούγκαλος Γ., Η κρίση και η διέξοδος, Λιβάνης, Αθήνα, 2012.

[590] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 50.

[591] Βλ. Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 8, όπου επισημαίνεται ότι για τη χρεωκοπία της χώρας που έφερε τα Μνημόνια, φταίει και το Σύνταγμα.

[592] Βλ. ενδεικτικά Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σ. 1, όπου αναπτύσσεται το επιχείρημα ότι οι αλλαγές στο πολίτευμα θα πρέπει να είναι κρίσιμες αλλά όχι πλήρεις (κατά το πρότυπο του 1911) και οι οποίες θα πρέπει να συμπληρωθούν με σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων καθώς και Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π.

[593] Μνεία για την ανάγκη ενεργοποίησης συντακτικής εξουσίας εντοπίζει κανείς ενδεικτικά: **α) Κατρούγκαλος Γ.**, Η κρίση και η διέξοδος, Λιβάνης, Αθήνα, 2012, **β) Καλτσώνης Δ.**, Η αναγκαιότητα συντακτικής συνέλευσης και η ολοκλήρωση του κύκλου της Μεταπολίτευσης: Αντί για πρόλογο, δημοσιευμένο στο Καλτσώνης Δ.(επιμ), Η συνταγματική αναθεώρηση του 1975: κατ΄ άρθρο κυβερνητικά σχέδια και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών (Τα Ελληνικά Συντάγματα τ. ΙΙ), οπ.π., **γ) Καλτσώνης Δ.**, Τι είναι το κράτος, Τόπος, Αθήνα, 2016, σ. 121, **δ)** Η πρόταση των **ΑΝΕΛ** που κατατέθηκε στην προκοινοβουλευτική φάση του διαλόγου αντιμετωπίζει αυτό το ζήτημα εντελώς συνοπτικά και δίνει μια θα έλεγε κανείς υπαινικτική απάντηση. Η συνοπτική πάντως αντιμετώπισή του δεν είναι δεκτική μιας συνολικής αξιολόγησης, **δ)** Κατρούγκαλος Γ., Γιατί Συντακτική Συνέλευση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 145-149.

μάλιστα μη περιοριζόμενες στο πλαίσιο που το ισχύον Σύνταγμα προβλέπει για την αναθεώρησή σου με την αξιοποίηση μιας συντακτικής συνέλευσης ή αν η αναθεώρηση αυτή θα πρέπει να είναι εντοπισμένη και περιορισμένη σε συγκεκριμένες αλλαγές και σε κάθε περίπτωση εντός των πλαισίων της αναθεώρησης που το ίδιο το Σύνταγμα προβλέπει.

Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα δεν θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τις εκατέρωθεν υποκειμενικές προτιμήσεις αλλά τις ανάγκες που έχει η ελληνική Πολιτεία και η κοινωνία για να υπερβεί τα προβλήματα και τις παθογένειες που χαρακτήρισαν το Σύνταγμα και την εφαρμογή του στην πράξη, οι οποίες μεταξύ άλλων την οδήγησαν ή τουλάχιστον επέτρεψαν μια παρατεταμένη κρίση. Αν για παράδειγμα από την έρευνα και από το δημόσιο διάλογο προκύψει ότι το σύνολο των αλλαγών που θα πρέπει να λάβουν χώρα, ως απάντηση στις παθογένειες που το Σύνταγμα επέτρεψε να αναδυθούν στην ελληνική πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, μπορούν να ενσωματωθούν στο υπάρχον Σύνταγμα στα πλαίσια της αναθεωρητικής διαδικασίας τότε η αναθεώρηση είναι η ενδεδειγμένη λύση, δεδομένου ότι, όπως ήδη ελέχθη, το Σύνταγμα του 1975 έχει να παρουσιάσει μια μεγάλη σειρά από επιτεύγματα. Αντίθετα, αν προκύψει ότι το σύνολο των αλλαγών που πρέπει να λάβουν χώρα δεν μπορούν να ενσωματωθούν στο υπάρχον Σύνταγμα γιατί προσκρούουν στον μη αναθεωρητέο χαρακτήρα κάποιων διατάξεων, τότε ο συντακτικός χαρακτήρας των αλλαγών είναι ο ενδεδειγμένος.

Για να απαντήσει κανείς στο ερώτημα αυτό θα πρέπει να εξετάσει μια σειρά από ζητήματα.

Κατ' αρχάς, υποστηρίζεται ότι ένας σημαντικός λόγος για την υιοθέτηση του συντακτικού χαρακτήρα των αλλαγών στο Σύνταγμα είναι το συμβολικό νόημα[594] μιας εκ βάθρων αδέσμευτης (από τη διαδικασία και τα όρια που προβλέπει το Σύνταγμα) αλλαγής στα πλαίσια συντακτικής συνέλευσης. Ο παράγοντας όμως αυτός, αν και αληθής, δεν είναι καθοριστικός και αυτό διότι η δυναμική του συμβολικού χαρακτήρα είναι εφήμερη, ενώ αυτό που είναι σημαντικότερο είναι οι αναγκαίες απαντήσεις στα προβλήματα να έχουν μόνιμα και διαρκή αποτελέσματα. Και ναι μεν είναι αλήθεια ότι όλα τα μεγάλα "ξεκινήματα" μιας νέας εποχής στην Ελλάδα έχουν συνδεθεί με αλλαγές στο Σύνταγμα ή με νέο Σύνταγμα (π.χ. το 1911 με

[594] Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματος του, οπ.π., σ. 86.

το Βενιζέλο, το 1975 με τη μεταπολίτευση και το Σύνταγμα της)[595], πλην όμως από την ιστορική αυτή εμπειρία προκύπτει ότι τόσο μια αναθεώρηση, όσο και ένα εκ βάθρων νέο Σύνταγμα μπορούν να έχουν συμβολικό χαρακτήρα και να συνδεθούν με μια «επανεκκίνηση»[596].

Από την άλλη, οι υποστηρικτές της, άνευ ετέρου, περιορισμένης αναθεώρησης υποστηρίζουν, μεταξύ άλλων, ότι δεν υπάρχουν ρυθμίσεις του Συντάγματος που εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη και ότι σε κάθε περίπτωση οι όποιες τυχόν αλλαγές (στα άρθρα που κριθεί ότι εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη) μπορούν να λάβουν χώρα με την προβλεπόμενη αναθεωρητική διαδικασία[597].

Πράγματι δεν φαίνεται να υπάρχουν ρυθμίσεις του Συντάγματος που εμποδίζουν την οικονομική ανάπτυξη και σίγουρα οι όποιες αλλαγές στα άρθρα αυτά μπορούν να λάβουν χώρα με την προβλεπόμενη αναθεωρητική διαδικασία, πλην όμως το επιχείρημα αυτό παραγνωρίζει ότι ο αναθεωρητικός, μικρός ή μεγάλος, ή συντακτικός χαρακτήρας των αλλαγών στο Σύνταγμα δεν θα πρέπει να καθορίζεται μόνο από τις ρυθμίσεις που αφορούν την οικονομική ανάπτυξη, αλλά καθορίζεται από το αν το σύνολο των αλλαγών που θα πρέπει να λάβουν χώρα, ως απάντηση στις παθογένειες που το Σύνταγμα επέτρεψε να αναδυθούν στην ελληνική πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, μπορούν ή όχι να ενσωματωθούν στο υπάρχον Σύνταγμα στα πλαίσια της αναθεωρητικής διαδικασίας που το ίδιο προβλέπει. Οι παθογένειες αυτές δεν αφορούν μόνο την οικονομική ανάπτυξη αλλά αφορούν το σύνολο των παθογενειών που αναπτύχθηκαν στο παρόν. Από την άλλη, από την ανάπτυξη που προηγήθηκε και αφορούσε τις παθογένειες που διαχρονικά αντιμετώπισε το ελληνικό κράτος, τα ζητήματα που έλυσε ή άφησε ανοικτά το Σύνταγμα του 1975 ή το πρώτον παρουσιάστηκαν υπό την ισχύ του, προκύπτει ότι κανένα από αυτά δεν είναι ανέφικτο να αντιμετωπιστεί, ή τουλάχιστον να αντιμετωπιστεί ικανοποιητικά, μέσα στη θεσμική μήτρα του Συντάγματος του 1975 και εντός των ορίων της αναθεώρησης που αυτό προβλέπει.

Περαιτέρω, υποστηρίζεται, επίσης, ότι ο συντακτικός χαρακτήρας των αλλαγών θα υποβαθμίσει την κανονιστικότητα του Συντάγματος και την πραγματική

---

[595] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 14.

[596] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 15.

[597] Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματος του, οπ.π., σ. 86.

ισχύ του[598]. Σε ένα γενικό και αφηρημένο επίπεδο βέβαια η θραύση του Συνταγματικού πλαισίου απαντάται αρκετά, τόσο στην ελληνική συνταγματική ιστορία[599], όσο και σε άλλα κράτη και αυτό γιατί το κάθε Σύνταγμα έχει εγγενώς ένα τέλος. Η ίδια η πραγματικότητα που ρυθμίζει αλλάζει τόσο πολύ κάποιες φορές ή τα προβλήματα που δημιούργησε ή επέτρεψε είναι τέτοια που η εκ νέου ρύθμιση της νέας αυτής πραγματικότητας ή η αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργήθηκαν απαιτεί την θραύση του Συνταγματικού πλαισίου και τη δημιουργία ενός νέου[600]. Ιστορικά δε, η θραύση του Συνταγματικού πλαισίου δεν οδηγεί, ή τουλάχιστον δεν οδηγεί πάντα, το νέο κάθε φορά Σύνταγμα σε ανυποληψία ή έλλειψη υπακοής σε αυτό. Βέβαια η θραύση του συνταγματικού πλαισίου θα πρέπει να λαμβάνει χώρα μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και ως έσχατη λύση στα προβλήματα της πραγματικότητας που το ίδιο το Σύνταγμα θέλει να αντιμετωπίσει. Στην ελληνική όμως περίπτωση **η θραύση** του συνταγματικού πλαισίου **θα πρέπει να αποφευχθεί**. Και αυτό διότι για το σύνολο του βίου του ελληνικού κράτους αποτέλεσε τον κανόνα στη λειτουργία του πολιτεύματος, γεγονός που συντέλεσε σε μια παρατεταμένη κρίση των θεσμών και της νομιμότητας, ιδίως από το 1915 έως το 1974. Οι πρώτες τρεις αναθεωρήσεις του Συντάγματος (1986, 2001, 2008) με τη διαδικασία που προβλέπει το Σύνταγμα και η σταθερότητα των θεσμών και του κράτους που έλαβαν χώρα υπό το Σύνταγμα του 1975 αποτέλεσαν το μεγαλύτερο επίτευγμά του, επίτευγμα που δεν πρέπει να διακινδυνευθεί, πολλώ δε μάλλον που δεν υπάρχει παθογένεια που να μην αντιμετωπίζεται, τουλάχιστον ικανοποιητικά, μέσα στα όρια της αναθεώρησης που προβλέπει το Σύνταγμα Αυτό άλλωστε αποτυπώνεται τόσο στις προτάσεις που αναπτύσσονται παρακάτω, όσο και στο σχέδιο Συντάγματος που περιλαμβάνεται στο παράρτημα.

3. Μια πρόταση για την κατεύθυνση της αναθεώρησης

---

[598] Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματος του, οπ.π., σ. 87.

[599] Βλ. παραπάνω στο παρόν Κεφάλαιο Πρώτο, τμήμα 2 *«Η θραύση του συνταγματικού πλαισίου ως κανόνας στη λειτουργία του πολιτεύματος».*

[600] βλ. και Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σ. 1, όπου εύστοχα σημειώνει σχετικά ότι: *«Το Σύνταγμα θέτει νομικά πλαίσια. Όποια νομικά πλαίσια και να θέσει όμως, κάποτε -αυτό διδάσκει η ιστορική εμπειρία- θα έρθει η κοινωνική και πολιτική ύλη να τα διαβρώσει, αλλοιώσει ή και ανατρέψει».*

Έχοντας πλέον απαντήσει στα δύο εισαγωγικά ερωτήματα διαπιστώνοντας, αφενός μεν, ότι υπάρχει ανάγκη για αναθεώρηση, αφετέρου δε, ότι το κεκτημένο της μεταπολίτευσης για σύμφωνη με το Σύνταγμα αναθεώρηση πρέπει να διαφυλαχθεί[601], στο τμήμα αυτό της παρούσας μελέτης αναπτύσσεται μια πρόταση για την αναθεώρηση και την κατεύθυνση που αυτή θα πρέπει να λάβει. Στο παράρτημα της μελέτης ο αναγνώστης μπορεί να βρει μια συνολική πρόταση αναθεώρησης με παράθεση του ισχύοντος σήμερα Συντάγματος με σημείωση επί αυτού των προτεινόμενων αλλαγών για όλα τα άρθρα. Αντίθετα, στο τμήμα αυτό του τέταρτου κεφαλαίου αναπτύσσονται τα βασικά σημεία της πρότασης ως γενικό περίγραμμα και κύριο περιεχόμενο της αναθεώρησης.

3.1. Απλούστευση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος και ενίσχυση της δημοκρατικής της νομιμοποίησης

Στο Δεύτερο κεφάλαιο είδαμε πως μια από τις παθογένειες στη λειτουργία του Συντάγματος του 1975 ήταν ο υπέρμετρα αυστηρός χαρακτήρας του Συντάγματος, υπό την έννοια ότι η προβλεπόμενη διαδικασία καθιστά υπέρμετρα δύσκολη ή και υπέρμετρα χρονοβόρα την αναθεώρηση. Η διαδικασία των δύο Βουλών και η μεγάλη περίοδος αδράνειας μεταξύ δύο αναθεωρήσεων είναι οι δύο θεσμικές αιτίες, ενώ η απουσία κουλτούρας συναίνεσης[602] στην Ελλάδα θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια τρίτη εξωθεσμική.

Μια χρήσιμη αναθεώρηση[603], επομένως, θα πρέπει να αντιμετωπίσει το ζήτημα αυτό. Εξάλλου, η ανάγκη για κάποιου είδους απλούστευση της διαδικασίας αναθεώρησης νομίζω αποτελεί κοινό τόπο στη συνταγματική θεωρία[604]. Φυσικά το

---

[601] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 16.

[602] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., 2016, σ. 16.

[603] Αξίζει να σημειωθεί ότι το αρ. 110 δεν ήταν μεταξύ των διατάξεων που ψηφίστηκαν προς αναθεώρηση στην 1η ψηφοφορία (14.02.2019) της προτείνουσας Βουλής, καθώς η τροποποίηση της παρ. 4 του αρ.110 του Σ. συγκέντρωσε 85 ψήφους και η τροποποίηση της παρ. 6 συγκέντρωσε 84 ψήφους.

[604] Βλ. π.χ. Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 58, όπου σημειώνεται η ανάγκη για απλούστευση της διαδικασίας χωρίς τους πολύπλοκους μηχανισμούς που σήμερα αυτή έχει καθώς και ότι η προθεσμία διάσκεψης, οι δύο βουλές και η αυξημένη πλειοψηφία πρέπει να διατηρηθούν για να μην είναι έρμαιο η αναθεώρηση της συγκυριακής πλειοψηφίας, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Αναθεώρηση του Συντάγματος: 5+1 προτάσεις για τα βασικά, οπ.π., Βλ. ομοίως Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 12, όπου προτείνεται η αναθεώρηση να ολοκληρώνεται σε μια Βουλή με αυξημένη πλειοψηφία των 3/5.

Σύνταγμα θα πρέπει να διατηρήσει τον τυπικό του χαρακτήρα. Στην κατεύθυνση αυτή προτείνεται η κατάργηση της προθεσμίας αδράνειας[605] μεταξύ δύο αναθεωρήσεων και αυτό διότι από τη μέχρι σήμερα εφαρμογή της δεν προκύπτει να έχει προσθέσει κάποια προστιθέμενη αξία στη διαδικασία. Αντίθετα, δεδομένης και της απουσίας κουλτούρας συναίνεσης[606] που υπάρχει στην Ελλάδα, αποτελεί ένα εμπόδιο στην τυχόν επίτευξη της συναίνεσης αυτής. Προτείνεται, επίσης, η αναθεώρηση να αποφασίζεται σε μία και μόνο Βουλή, ύστερα από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών (είτε του ΠτΔ, όπως εκτενέστερα θα αναλυθεί στη συνέχεια), με πλειοψηφία τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών[607]. Η πρόβλεψη αυτή θα συντμήσει χρονικά τη διαδικασία και θα επιτρέψει σε συναινέσεις που θα προκύψουν να έχουν την ευκαιρία να τροποποιήσουν το Σύνταγμα. Η δικλείδα ασφαλείας στη διαδικασία αυτή και ταυτόχρονα το μέσο της δημοκρατικής νομιμοποίησης της αναθεώρησης του Συντάγματος και ενίσχυσης της πίστης των πολιτών στο Σύνταγμα[608] προτείνεται να είναι η πρόβλεψη η αναθεώρηση του Συντάγματος να επικυρώνεται με δημοψήφισμα, θεσμός που, αφενός μεν, δεν είναι άγνωστος[609] στη συνταγματική πρακτική, αφετέρου δε έχει και τα πλεονεκτήματα που αναφέρονται παρακάτω στη ειδική αναφορά για τους θεσμούς άμεσης δημοκρατίας. Υπαινικτικά μόνο αναφέρω εδώ ένα παράδειγμα από την τρέχουσα πολιτική συγκυρία. Η τρέχουσα αναθεώρηση πιθανόν να ολοκληρωθεί στην επόμενη Βουλή. Το εκλογικό όμως σώμα, κατά τις τελευταίες βουλευτικές εκλογές δεν είχε

---

[605] Πρβλ. την πρόταση του Ν. Αλιβιζάτου για περιορισμό της 5ετους αδράνειας μόνο στη διάταξη που αναθεωρήθηκε σε Αλιβιζάτος Ν., Αναθεώρηση του Συντάγματος: 5+1 προτάσεις για τα βασικά, προσβάσιμο σε http://www.kathimerini.gr (πρόσβαση στις 07.09.2018).

[606] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 16.

[607] Βλ. ομοίως Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 12, όπου προτείνεται η αναθεώρηση να ολοκληρώνεται σε μια Βουλή με αυξημένη πλειοψηφία των 3/5, βλ. και Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 248-249, από όπου προκύπτει πρόταση του Γούναρη (1921) στην ίδια κατεύθυνση στη Γ' Συντακτική Συνέλευση, δηλαδή απόφαση της λαϊκής αντιπροσωπείας με αυξημένη πλειοψηφία δύο τρίτων και υποχρεωτική έγκριση αυτών από δημοψήφισμα.

[608] Βλ. Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 357.

[609] βλ. σχετικά Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 49, 55 επ. , βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 193-194, όπου επισημαίνεται η πρόβλεψη με το Σύνταγμα του 1927, για πρώτη και μοναδική φορά στη συνταγματική μας ιστορία, του θεσμού του προαιρετικού συνταγματικού δημοψηφίσματος, κατά τον οποίο η Εθνική Συνέλευση είχε τη δυνατότητα να υποβάλει την απόφασή της για αναθεώρηση στο λαό με δημοψήφισμα, και η οποία τίθονταν σε εφαρμογή μόνο εάν εγκρίνονταν από το εκλογικό σώμα, βλ. και Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 244 επ., όπου αναπτύσσονται οι προτάσεις Αλ. Παπαναστασίου το 1911 και Γούναρη (1921) για συνταγματικό δημοψήφισμα.

υπόψη του τις ρυθμίσεις που το εκάστοτε κόμμα είχε υπόψή του να προτείνει, ενώ στις προσεχείς εκλογές δεδομένων των πολλαπλών διακυβευμάτων η επιλογή του δεν θα σχετίζεται μόνο με τις προτεινόμενες θέσεις για την αναθεώρηση ή ακριβέστερα η επιλογή ελάχιστα θα σχετίζεται με αυτές.

3.2. Σημαντική ενίσχυση του πολιτεύματος με αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς

Όπως ήδη αναλύθηκε, μια από τις αδυναμίες του Συντάγματος του 1975 ήταν η απουσία ενεργοποίησης του λαού ως συγκεκριμένου συνταγματικού οργάνου στο πλαίσιο της διαχείρισης και ελέγχου της πολιτικής εξουσίας, και σε ό,τι αφορά την μη αξιοποίηση των αμεσοδημοκρατικών θεσμών που αυτό προέβλεπε ή με κάθε άλλο προβλεπόμενο από το Σύνταγμα τρόπο. Ως εκ τούτου μια από τις κατευθύνσεις της αναθεώρησης θα πρέπει να είναι η σημαντική ενίσχυση του πολιτεύματος με αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς σε ουσιαστικό και όχι συμβολικό επίπεδο, με συγκεκριμένη κατάστρωση τους που θα επιτρέψει να αποτελέσουν όργανο ελέγχου της εξουσίας και λήψης των σημαντικών αποφάσεων από τους πολίτες. Ενδεικτικά αναλύονται εδώ οι προτάσεις για το δημοψήφισμα και τη λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία.

Ειδικότερα, **το δημοψήφισμα** θα πρέπει να ενισχυθεί, εξάλλου η συγκεκριμένη κατάστρωσή του μέχρι σήμερα οδήγησε, αφενός μεν να χρησιμοποιηθεί μόνο μια φορά στα σαράντα πέντε χρόνια της μεταπολίτευσης, αφετέρου δε να αποτελεί όργανο του έχοντος την πλειοψηφία στη Βουλή κόμματος. Η πρώτη αλλαγή που θα μπορούσε να λάβει χώρα είναι να προβλεφθεί ότι το δημοψήφισμα δύναται να λάβει χώρα με πρωτοβουλία των πολιτών, δηλαδή να προβλεφθεί στο άρθρο 44 παρ. 2 η δυνατότητα συγκεκριμένου αριθμού εκλογέων (π.χ. τουλάχιστον 1.000.000[610]) να προκαλούν δημοψήφισμα[611]. Θα μπορούσε επίσης

[610] Ο αριθμός αυτός είναι ιδιαίτερα μεγάλος και ικανοποιητικός, αν υπολογίσει κανείς ότι το σύνολο των εγγεγραμμένων ψηφοφόρων στις βουλευτικές εκλογές του 2015 ανέρχονταν σε 9.911.495 (βλ. www.ypes.gr). Το 1.000.000 εκλογείς δηλαδή αντιπροσωπεύει πάνω από το 1/10 του εκλογικού σώματος (εξάλλου είναι γνωστό ότι οι πραγματικοί εκλογείς είναι σαφώς λιγότεροι λόγω μη εκκαθάρισης των εκλογικών καταλόγων). Κατά αυτόν τον τρόπο διασφαλίζεται αφενός μεν η μη συχνή και αδικαιολόγητη προσφυγή σε δημοψήφισμα, αφετέρου δε ότι το ζήτημα αυτό ενδιαφέρει έντονα ένα σημαντικό ποσοστό του εκλογικού σώματος και είναι εξαιρετικά πιθανό να αποτελεί κρίσιμο θέμα που ενδιαφέρει το σύνολο της κοινωνίας.

[611] βλ. και την πρόταση του Α. Δημητρόπουλου για εισαγωγή στο άρθρο 44 δυνατότητας το δημοψήφισμα να προκηρύσσεται μετά από πρωτοβουλία των πολιτών στο Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα με Πρωτοβουλία των Πολιτών ως κορυφαία πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, οπ.π., όπου αναφέρεται ότι: «25. Το άρθρο 44 παρ. 2 εδ α΄ του ισχύοντος Συντάγματος, που προβλέπει

να προβλεφθεί η διεξαγωγή τοπικών δημοψηφισμάτων τόσο στο πλαίσιο των ΟΤΑ όσο και στο πλαίσιο του κράτους (π.χ. σε επίπεδο δήμου ή περιφέρειας ή αποκεντρωμένης διοίκησης) για σοβαρά τοπικά ή περιφερειακά ζητήματα, τα οποία να μπορούν να προκηρύσσονται μετά από πρωτοβουλία των πολιτών[612] και αίτημα ενός ελάχιστου αριθμού αυτών (π.χ. το 1/10 των εκλογέων της εκάστοτε περίπτωσης, ώστε κατ' αναλογία να διασφαλίζονται τα παραπάνω που αναφέρθηκαν για την περίπτωση του δημοψηφίσματος). Επιπλέον, θα μπορούσε να προβλεφθεί ότι η αναθεώρηση του Συντάγματος επικυρώνεται με δημοψήφισμα[613] και τούτο διότι, αφενός μεν το Σύνταγμα είναι ο καταστατικός χάρτης της χώρας και το εκλογικό σώμα έχει δικαιολογημένη προσδοκία να εκφράζεται (θετικά ή αρνητικά) ειδικά επί της εκάστοτε αναθεώρησής του, αφετέρου δε, διότι οι εκλογείς, επιλέγοντας κόμμα και αντιπροσώπους, ελάχιστα έχουν υπόψη τους τις σχεδιαζόμενες από αυτούς ρυθμίσεις της αναθεώρησης, που τυχόν θα προτείνουν, και σε κάθε περίπτωση, ακόμα και εάν τις έχουν υπόψη, ελάχιστα μπορούν να ελέγξουν τους αντιπροσώπους τους, δεδομένης της ελεύθερης εντολής[614]. Επίσης η αναθεώρηση θα μπορούσε να συμπεριλάβει δυνατότητα του ΠτΔ να προκαλεί δημοψήφισμα, υπό τους όρους και τις προϋποθέσεις που αναλύονται κατωτέρω. Τέλος θα ήταν σκόπιμο η αναθεώρηση

το «εθνικό δημοψήφισμα», θα μπορούσε να διαμορφωθεί ως εξής, ώστε στην ήδη προβλεπόμενη μορφή του κυβερνητικού δημοψηφίσματος να προστεθεί και το προεδρικό δημοψήφισμα όπως επίσης και το δημοψήφισμα με πρωτοβουλία των πολιτών: 26. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, *είτε κατά τη κρίση του είτε εφόσον το ζητήσουν τουλάχιστον 500.000 εκλογείς ή 100.000 εκλογείς και συναινέσουν 120 βουλευτές ή* ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται με πρόταση του υπουργικού συμβουλίου.», βλ. και Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 172, όπου αναφέρονται τα παραδείγματα της Ιταλίας (500.000 υπογραφές) και της Πορτογαλίας (75.000 υπογραφές), βλ. τέλος και Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, οπ.π., σελ. 470, ο οποίος προτείνει την εισαγωγή δημοψηφίσματος με λαϊκή πρωτοβουλία.

[612] Δεδομένου ότι ήδη προβλέπεται τοπικό δημοψήφισμα στο άρθρο 216 του Κώδικα Δήμων και Κοινοτήτων, ήτοι το ν. 3463/2006 (διάταξη που δεν καταργήθηκε με τον Καλλικράτη) μετά από απόφαση του οικείου δημοτικού συμβουλίου, που λαμβάνεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων (2/3) του συνόλου των μελών, υπό την επιφύλαξη της θέσπισης και κύρωσης νέου κωδικοποιημένου κειμένου για την τοπική αυτοδιοίκηση μετά το ν. 3852/2010 (Καλλικράτης), βλ. την παρ. 10 άρθρου 22 ν. 4304/2014, βλ. και Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 179, 355.

[613] Θεσμός όχι άγνωστος στη συνταγματική πρακτική, βλ. σχετικά Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 49,55 επ. , βλ. Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, οπ.π., σ. 193-194, όπου επισημαίνεται η πρόβλεψη με το Σύνταγμα του 1927, για πρώτη και μοναδική φορά στη συνταγματική μας ιστορία, του θεσμού του προαιρετικού συνταγματικού δημοψηφίσματος, κατά τον οποίο η Εθνική Συνέλευση είχε τη δυνατότητα να υποβάλει την απόφασής για αναθεώρηση στο λαό με δημοψήφισμα, και η οποία τίθονταν σε εφαρμογή μόνο εάν εγκρίνονταν από το εκλογικό σώμα.

[614] Όπως όμως θα σημειωθεί κατωτέρω είναι κρίσιμο η αναθεώρηση ως μέγιστη πολιτειακή πράξη να έχει τη συναίνεση τόσο της Βουλής όσο και του εκλογικού σώματος.

να τροποποιήσει το δημοψήφισμα κατά τέτοιο τρόπο ώστε το δημοψήφισμα να είναι υποχρεωτικό στις περιπτώσεις που διεθνής συνθήκη μεταβιβάζει κυριαρχικές αρμοδιότητες του Κράτους[615], με την αναγκαία μεταβατική διάταξη για τη διενέργεια δημοψηφίσματος, εντός πενταετίας από την αναθεώρηση, για όσες σήμερα βρίσκονται εν ισχύ και έχουν μεταβιβάσει κυριαρχικές αρμοδιότητες του Κράτους χωρίς να έχουν κυρωθεί με δημοψήφισμα.

Η αναθεώρηση θα μπορούσε επίσης να προβλέψει **τη λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία,** θεσμός που δεν απαντάται στην ελληνική συνταγματική ιστορία[616], πλην όμως δύναται[617] να ενταχθεί στο Σύνταγμα μας. Η συγκεκριμένη κατάστρωση του θεσμού απαιτεί ιδιαίτερη μελέτη, ενδεχομένως και αξιοποίηση της πλούσιας εμπειρίας σε ευρωπαϊκό επίπεδο[618]. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι βάση μπορεί να αποτελέσει η ανεπιτυχής, κατά τη ψήφιση του Συντάγματος του 1975, πρόταση εισαγωγής του η οποία προέβλεπε ότι η παράγραφος 73 παρ. 1 του Συντάγματος θα προέβλεπε τα εξής: «Το δικαίωμα προτάσεως νόμων ανήκει εις την Βουλήν, την Κυβέρνησιν και τον λαόν. Κατά την τελευταίαν περίπτωσιν, νομοσχέδιον εισάγεται προς συζήτησιν αν φέρει τας υπογραφάς 20.000 εκλογέων[619]». Η αναθεώρηση θα μπορούσε να προβλέπει δυνατότητα τόσο κατάργησης (λαϊκή αρνησικυρία), όσο και τροποποίησης ή ακόμα και θέση σε ισχύ νέων ρυθμίσεων. Κατά την εκτίμηση μου, θα ήταν σκόπιμο ο αριθμός των εκλογέων να είναι σαφώς μεγαλύτερος της παραπάνω πρότασης των 20.000 εκλογέων (για να μην υπάρχει πολύ μεγάλη πληθώρα τέτοιων προτάσεων), αλλά όχι σε ιδιαίτερα μεγάλο και αποτρεπτικό αριθμό, (π.χ. τουλάχιστον 100.000[620]), ώστε να δίνεται η δυνατότητα σε μια σαφώς αριθμητικά μικρότερη

---

[615] Θεσμός που με την απαραίτητη βέβαια ποικιλία στις ρυθμίσεις δεν είναι άγνωστος στη συνταγματική πρακτική, βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 206-207, από όπου προκύπτουν τα παραδείγματα της Ιρλανδίας, της Σλοβακίας , της Λιθουανίας, του Ηνωμένου Βασιλείου (μετά το 2011), της Δανίας, της Σλοβενίας και της Λετονίας.

[616] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 229.

[617] Βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 340-348 σε σχέση με τους θεσμούς άμεσης δημοκρατίας και τη σχέση τους ιδίως με με την αντιπροσωπευτική αρχή, και την κοινοβουλευτική αρχή.

[618] Βλ. αναλυτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 217, όπου παρουσιάζεται η τυποποίηση του θεσμού στις χώρες της Ε.Ε.

[619]βλ. Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 192, και τις εκεί παραπομπές στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής και των επιτροπών αναθεώρησης του Συντάγματος.

[620] Ο αριθμός των εκλογέων που ενεργοποιούν την λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία εμφανίζει διεθνώς μια εξαιρετικά μεγάλη ποικιλία, βλ. σχετικά Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 183-191, π.χ. 50.000 στην Ιταλία, 500.000 εκλογείς στην Ισπανίας στο Σύνταγμα του 1978, 5.000 εκλογείς στη Σλοβενία στο Σύνταγμα του 1991, 250.000

ομάδα πολιτών από αυτή που απαιτείται για το δημοψήφισμα να προτείνει τις ρυθμίσεις που θεωρεί σκόπιμες και αυτές να υποστούν τη βάσανο της κοινοβουλευτικής διαδικασίας, συζήτησης και διαβούλευσης με αποτέλεσμα εν τέλει τη συναγωγή συμπερασμάτων για τη Βουλή, τα κόμματα, το εκλογικό σώμα, την κοινή γνώμη. Σκόπιμο θα ήταν επίσης να προβλεφθεί, αφενός μεν ότι η Βουλή οφείλει να συζητήσει σύντομα (π.χ. εντός διμήνου) την παραπάνω πρόταση, αφετέρου δε, ότι αν την απορρίψει, να υπάρχει η δυνατότητα να επανέλθει το εκλογικό σώμα, εντός προκαθορισμένου χρόνου (π.χ. εντός εξαμήνου), με την ίδια πρόταση που θα συγκεντρώνει την συναίνεση ενός πολλαπλάσιο αριθμού εκλογέων (π.χ. τουλάχιστον 800.000 εκλογέων). Δυνατή είναι επίσης και η πρόβλεψη λαϊκής συνταγματικής πρωτοβουλίας, δηλαδή της περίπτωσης κατά την οποία μια μερίδα εκλογέων (π.χ. 100.000 - το όριο σκοπίμως τίθεται χαμηλά, δεδομένων των παρακάτω προτεινόμενων ρυθμίσεων), να είναι σε θέση να προτείνει, απλώς, στη Βουλή συνταγματική αναθεώρηση (καθώς και το περιεχόμενο αυτής).

3.2.1. Η καταλληλόλητα των θεσμών άμεσης δημοκρατίας

Είναι όμως κατάλληλοι οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας ή θα πρέπει να αποφύγουμε την χρησιμοποίηση τους σε επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση; Διαχρονικά έχουν διατυπωθεί πολλές ενστάσεις για την χρήση των θεσμών άμεσης δημοκρατίας στα πλαίσια ενός αντιπροσωπευτικού πολιτεύματος.

Κατ' αρχάς, προβάλλεται ότι υπάρχει κίνδυνος για τα θεμελιώδη δικαιώματα και για τα δικαιώματα των μειονοτήτων, δηλαδή ότι οι κανόνες δικαίου που θα προέρχονται από τους αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς μπορεί να προσβάλλουν τόσο θεμελιώδη δικαιώματα, όσο και δικαιώματα μειονοτήτων. Ασφαλώς οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί στο πλαίσιο ενός τυπικού δυτικοευρωπαϊκού Συντάγματος θα πρέπει να ελέγχονται ως προς το παραγόμενο αποτέλεσμα από τα δικαστήρια[621] και τυχόν άλλους θεσμούς (τόσο προληπτικά όσο και κατασταλτικά) σε περίπτωση που με τους παραγόμενους κανόνες δικαίου προσβάλλονται τα παραπάνω.

εκλογείς στη Ρουμανία στο Σύνταγμα του 1992, 100.000 στην Αυστρία, βλ. και Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 107, όπου προτείνει ποσοστό 20-25% του εκλογικού σώματος, το οποίο όμως θεωρώ ιδιαίτερο υψηλό για τη λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία. Πλούσια συγκριτικά στοιχεία υπάρχουν και σε Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 217-220.

[621] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 362.

Εξάλλου ο λαός δραστηριοποιείται στο σύγχρονο συνταγματικό κράτος ως συντεταγμένο όργανο και άρα υπάγεται, όπως όλα τα κρατικά όργανα, στο Σύνταγμα[622]. Ο έλεγχος αυτός, ως έλεγχος ορίων, διασφαλίζει ότι η βούληση του λαού μπορεί ελεύθερα (εφόσον αυτή συγκροτηθεί) να κυμανθεί εντός του πλαισίου που υποστηρίζει τόσο το ελληνικό Σύνταγμα, όσο και συνήθως ένα τυπικό δυτικοευρωπαϊκό Σύνταγμα.

Περαιτέρω, προβάλλεται ότι οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί παράγουν αποτελέσματα ανορθολογικά, για μια πλειάδα από λόγους, όπως π.χ. είτε γιατί οι πολίτες συμμετέχουν και επιλέγουν με βάση το ατομικό και όχι το γενικό συμφέρον[623], είτε γιατί κυριαρχεί το θυμικό[624] και όχι η υπευθυνότητα[625], είτε λόγω της μειωμένης ικανότητας των πολιτών[626] σε ειδικά και τεχνικά θέματα απέναντι στην εξειδίκευση των τεχνοκρατών. Θα πρέπει βέβαια εισαγωγικά να παρατηρηθεί ότι οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί αλλά ακόμα και η ίδια η άμεση δημοκρατία δεν εγγυώνται την ορθότητα των επιλογών. Εξάλλου, κατά τη γνωστή ρήση του Καστοριάδη *«Τίποτα και κανείς δε μπορεί να προστατεύσει την ανθρωπότητα από την ίδια της την τρέλα[627]»*. Επομένως, ούτε η αμιγής αντιπροσωπευτική δημοκρατία (όπως προέκυψε με το πλέον εμφατικό τρόπο στην Ελλάδα που οδηγήθηκε στην κρίση), ούτε η μοναρχία, ούτε κάποιο άλλο σύστημα διακυβέρνησης εγγυώνται την εξ' ορισμού ορθότητα των επιλογών του εκάστοτε φορέα της πολιτικής εξουσίας. Αυτό όμως που μπορεί αντικειμενικά να κριθεί είναι αν η εκάστοτε πολιτειακή βούληση αποτελεί απόφαση ενός ανδρός (π.χ. Πρωθυπουργού στο σημερινό πρωθυπουργικοκεντρικό σύστημα[628] ή προέδρου της δημοκρατίας στα προεδρικά

---

[622] Αθανασιάδου Ο., Οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία: Σύζευξη ή Σύγκρουση, σε συλλογικό τόμο Μανιτάκης Α. κ.α. (επιμ,), Η δημοκρατία μεταξύ ουτοπίας και πραγματικότητας, Σαββάλας, Αθήνα, 2011, σ. 198-217, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 15.01.2015), σ. 14, βλ. αναλυτικά την προβληματική αυτή σε Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π.,, σ. 92.

[623] Αθανασιάδου Ο., οπ.π., σ. 15.

[624] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 30, όπου επισημαίνεται ότι στα δημοψηφίσματα κυριαρχεί το θυμικό και η απλούστευση, βλ. και σελ. 19 όπου αναλύεται ότι τα δημοψηφίσματα μπορεί να είναι ολέθρια για την Ελλάδα με παράδειγμα το δημοψήφισμα του 2015 και το πως μπορεί να αποπροσανατολιστεί η κοινή γνώμη.

[625] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 13.

[626] Αθανασιάδου Ο., οπ.π., σ. 16.

[627] Καστοριάδης Κ., Η ελληνική πόλις και η και η δημιουργία της δημοκρατίας, Χώροι του ανθρώπου, Αθήνα, Ύψιλον, 1995, σ. 199.

[628] Η διάκριση των εξουσιών είναι η θεωρία εκείνη που διέπει τις σχέσεις μεταξύ νομοθετικής και εκτελεστικής εξουσίας. Στην πράξη όμως η διάκριση αυτή στις σύγχρονες δυτικού τύπου δημοκρατίες,

συστήματα) ή μιας πολιτικής ελίτ ή ενός απονομιμοποιημένου ή δυσλειτουργικού, σε κάθε περίπτωση, αντιπροσωπευτικού συστήματος ή αποτελεί απόφαση ενός μεγάλου μέρους των πολιτών, ως λαού, ως συνταγματικού δηλαδή οργάνου, γεγονός που πολλαπλασιάζει τη δημοκρατική νομιμοποίηση της απόφασης.

Προβάλλεται επίσης το επιχείρημα ότι οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί είναι προνομιακό πεδίο της δημαγωγίας[629], αιτίαση που συνδέεται συχνά με την ατυχή χρήση δημοψηφισμάτων στο παρελθόν (η οποία εν πολλοίς αποτελεί και αυτοτελή αιτίαση κατά των δημοψηφισμάτων), είτε στη Βαϊμάρη[630], είτε στα πλαίσια προσωπικών δημοψηφισμάτων[631]. Βέβαια στρεβλώσεις των θεσμών ή των πολιτευμάτων ή δικτατορικές εκτροπές έχουν λάβει χώρα σε κάθε είδους θεσμό ή πολίτευμα. Φταίνε άραγε οι θεσμοί ή οι αξίες που αυτοί φέρουν; Είναι πρέπουσα η δαιμονοποίηση τους; Περαιτέρω, είναι σαφές ότι ο κίνδυνος της δημαγωγίας είναι αισθητά μικρότερος από ότι στο παρελθόν καθώς ιδίως ενόψει της τεχνολογικής επανάστασης, σήμερα στην εποχή της πληροφορίας, ο σύγχρονος άνθρωπος είναι περισσότερο πληροφορημένος και έχει μεγαλύτερη και ευκολότερη πρόσβαση στην πληροφορία[632]. Εξάλλου, η δημαγωγία ίσως είναι εντονότερη, όταν ο λαός ως συνταγματικό όργανο ενεργοποιείται μόνο για την εκλογή των αντιπροσώπων της Βουλής όπου μπορεί να εκφραστεί μόνο μια φορά και μόνο εμμέσως, δηλαδή δια της εκλογής των αντιπροσώπων του, οι οποίοι έχουν ελεύθερη και όχι επιτακτική[633] εντολή να πράξουν ή να μην πράξουν αυτά που υποσχέθηκαν προεκλογικά, γεγονός που συναντάται και στην εντελώς πρόσφατη ελληνική πολιτική ιστορία.

Υποστηρίζεται επίσης, ότι το έλλειμμα της σύγχρονης δημοκρατίας είναι η αδυναμία ουσιαστικής συμμετοχής των πολιτών, η οποία προϋποθέτει πληροφόρηση και σοβαρό διάλογο, προϋποθέτει την ουσιαστική διαμεσολάβηση των μαζικών

στο «ζωντανό σύνταγμα» δεν είναι τόσο ευκρινής, καθώς είναι πρωτεύον ο ρόλος του Πρωθυπουργού ή του Προέδρου της Δημοκρατίας (ανάλογα με τον τύπο του πολιτεύματος), ο οποίος ελέγχοντας το κόμμα που τον εξέλεξε, ελέγχει την κοινοβουλευτική ομάδα και κατά συνέπεια το κέντρο βάρους του πολιτεύματος μετατοπίζεται σε αυτόν· βλ. σχετικά Χρυσόγονος Κ., Η «Μεγάλη πορεία» προς την αποθέσμιση, Επίκεντρο, 2011, σελ. 65.

[629] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 15, Αθανασιάδου Ο., οπ.π., σ. 16.

[630] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία οπ.π., σ. 20.

[631] Αθανασιάδου Ο., οπ.π., σ. 15-16.

[632] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 15, 20.

[633] Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 101.

ενώσεων, των κομμάτων, των οργανώσεων, και δεν είναι αναγκαία με αυτή την έννοια η ενίσχυση της συνταγματικής πρόβλεψης για δημοψηφίσματα[634]. Η παραπάνω παρατήρηση ομολογουμένως είναι αληθής κατά το σκέλος που αφορά την ανάγκη ενεργοποίησης του διαμεσολαβητικού ρόλου μαζικών ενώσεων, κομμάτων και οργανώσεων, εντούτοις, κατά τη γνώμη μου, τα δύο αυτά στοιχεία τελούν σε σχέση αλληλοσυμπλήρωσης και όχι σε ανταγωνιστική σχέση. Η ενίσχυση των αμεσοδημοκρατικών θεσμών μπορεί να ενεργοποιήσει επικοδομοιητικά και τον διαμεσολαβητικό ρόλο ποικίλων ενώσεων και ανάποδα η ενεργής συμμετοχή των ενώσεων αυτών αποτελεί αναγκαίο βήμα για επιτυχημένους αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς. Εξάλλου, στη μέχρι σήμερα πραγματικότητα του Συντάγματος του 1975 η συμμετοχή των πολιτών (πλην των εκλογών) λάμβανε χώρα σχεδόν αποκλειστικά από μια αναιμική συμμετοχή των ενώσεων αυτών.

Τέλος, υποστηρίζεται η άποψη ότι οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί είναι ακατάλληλοι να θεραπεύσουν τα μειονεκτήματα της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας[635] ή ότι τέλος πάντων ακόμα και αν δεν είναι θεωρητικά ακατάλληλοι προς τούτο εν τέλει στην πράξη δεν επιφέρουν σημαντικά αποτελέσματα και ότι είναι ψευδαίσθηση ότι διασφαλίζουν την ενεργό συμμετοχή[636]. Αρχικά όμως θα πρέπει να παρατηρηθεί, ότι θεωρητικά η ενίσχυση της δημοκρατικής νομιμοποίησης των αποφάσεων σε μια εποχή ακραίας απονομιμοποίησης της πολιτικής εξουσίας και της θέσης του διαμεσολαβητικού ρόλου των πολιτικών κομμάτων στο περιθώριο, δεν μπορεί παρά να ενισχύει τη δημοκρατική λειτουργία και τη νομιμοποίηση της λειτουργίας μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Πρακτικά απαιτείται η πολιτική εξουσία και τα κόμματα να είναι έτοιμα να μοιραστούν την πολιτική εξουσία με τους πολίτες. Εξάλλου, οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί μπορεί να λειτουργήσουν θετικά στο πλαίσιο μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας με κορυφαίο παράδειγμα στην κατηγορία αυτή την Ελβετία[637]. Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί ότι η συγκεκριμένη κατάστρωσή τους παίζει ρόλο στο αν τελικά αυτοί καταφέρουν ή όχι να ενισχύσουν την ενεργό συμμετοχή. Επομένως εν τέλει οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί είναι ικανοί θεωρητικά και μπορούν, υπό προϋποθέσεις, να επιφέρουν πρακτικά αποτελέσματα

[634] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 34.

[635] Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 14-15.

[636] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 30.

[637] Βλ. αντί πολλών Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π, σ. 105.

στην κατεύθυνση της συμπλήρωσης μιας αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και της θεραπείας των μειονεκτημάτων της[638].

Από την άλλη και πέρα από το γεγονός ότι οι ενστάσεις κατά των αμεσοδημοκρατικών θεσμών δεν έχουν ισχυρή και βάσιμη αιτιολογία δεν πρέπει να παραγνωρίζει κανείς τα οφέλη που μια αντιπροσωπευτική δημοκρατία μπορεί να αντλήσει από αυτούς. Ενδεικτικά και επιγραμματικά απλώς αναφέρουμε τα εξής: Ο εμπλουτισμός του δημοκρατικού χαρακτήρα του πολιτεύματος[639], ο περιορισμός υπέρ του λαού της παντοδυναμίας της Κυβέρνησης και της πλειοψηφίας της Βουλής[640], η ενίσχυση της συμμετοχής των πολιτών στην πολιτική εξουσία, ο αυξημένος δημόσιος διάλογος, η ευαισθητοποίηση των κρατικών οργάνων[641], η αναζωογόνηση της αντιπροσώπευσης[642], η δυνατότητα τους να λειτουργήσουν ως θεσμικό αντίβαρο στον κοινοβουλευτισμό[643], η εν μέρει θεραπεία των ελαττωμάτων της ελεύθερης εντολής ανάμεσα στους εκλογείς και τον αντιπρόσωπο τους (η οποία επιτυγχάνεται και με την ανακλητότητα των αντιπροσώπων) και η δημοκρατική νομιμοποίηση των παραγόμενων αποφάσεων. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι οι θεσμοί αυτοί υπάρχουν στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες συνταγματικά κατοχυρωμένοι με εξειδίκευση σε σχετικούς εκτελεστικούς νόμους[644].

Εν τέλει η απουσία κατ' ουσίαν σήμερα των δυνατοτήτων άμεσης συμμετοχής του λαού στην άσκηση της πολιτικής εξουσίας στο πλαίσιο της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, ακόμα και αν αυτή (η άμεση συμμετοχή του λαού) δεν επιφέρει πλήρως τα αναμενόμενα οφέλη, και ανεξάρτητα από την ορθότητα των παραγόμενων αποτελεσμάτων (η οποία εξάλλου δεν κατοχυρώνεται ούτε στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία) αποτελεί παράλειψη, η οποία ιδίως υπό τις σημερινές συνθήκες είναι αυτή που απαιτεί εμπεριστατωμένη δικαιολόγηση και όχι η θεσμοθέτηση θεσμών

---

[638] Βλ. όμοια και σε Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., σ. 132.

[639] Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, οπ.π., σ. 110.

[640] Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 194 .

[641] Αθανασιάδου Ο., οπ.π., σ. 7-9.

[642]Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 21.

[643] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 77 επ.

[644] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 157, 186-226, Τζώνος Θ., Τα συντάγματα της Κεντρικής και Νοτιανατολικής Ευρώπης, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000, σελ. 46 επ.

άμεσης δημοκρατίας[645], και είναι η παράλειψη αυτή που πλέον πρέπει να τεθεί στο ιστορικό περιθώριο και όχι οι θεσμοί της άμεσης δημοκρατίας. Εξάλλου, η αντιπροσωπευτική αρχή δεν θίγεται από την εισαγωγή ή ενίσχυση των αμεσοδημοκρατικών θεσμών, ούτε το Σύνταγμά μας προβλέπει αμιγές αντιπροσωπευτικό σύστημα[646], αντίθετα οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας δεν είναι ασύμβατοι και μπορούν να λειτουργήσουν συμπληρωματικά προς το αντιπροσωπευτικό σύστημα[647].

Εν κατακλείδι, οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί όχι μόνο δεν θα πρέπει να λοιδορούνται, αλλά απαιτείται να τεθούν στο επίκεντρο της προσοχής στα πλαίσια της ενίσχυσης της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας του σήμερα. Η συνταγματική αναθεώρηση είναι μια πρώτης τάξεως ευκαιρία να συμπεριληφθούν στην πολιτική ζωή της χώρας πραγματοποιώντας κατά αυτό τον τρόπο ένα δυναμικό βήμα στην κατεύθυνση της αναζωογόνησης της δημοκρατίας. Θα πρέπει βέβαια να προσεχθεί ότι οι θεσμοί αυτοί ασφαλώς φέρουν μια ιδιαίτερη δυναμική που μπορεί να αναζωογονήσει τη δημοκρατία, η δυναμική όμως αυτή δεν συγκροτείται μηχανιστικά μέσω απλώς της θέσπισής τους, αλλά μέσω της κατάλληλης αξιοποίησής τους και φυσικά μέσα από την αποδοχή τους από το ευρύτερο πολιτικό σύστημα (π.χ. κόμματα, θεσμούς κλπ.), πλευρές του οποίου πολλές φορές βλέπουν με καχυποψία το γεγονός ότι μοιράζονται μέρος της εξουσίας ή της επιρροής τους.

3.3. Ενίσχυση του πολιτεύματος με ισχυρά θεσμικά αντίβαρα

Ήδη, έχει γίνει εκτενώς λόγος για το γεγονός ότι ένα, λοιπόν, από βασικά ελλείμματα του Συντάγματος του 1975 είναι η ελλιπής επεξεργασία και αξιοποίηση «θεσμικών αντιβάρων». Στο ίδιο σημείο, όπου και παραπέμπω, προς αποφυγή επαναλήψεων, αναπτύχθηκαν και οι λόγοι για τους οποίους, σήμερα πλέον, υπάρχει η ανάγκη για ενίσχυση των θεσμικών αντιβάρων και αναγνώριση της συμβολής τους, όχι πλέον στη συνταγματική ομαλότητα, αλλά στη διεύρυνση της πολιτικής συμμετοχής και στην ποιοτική αναβάθμιση της δημοκρατίας μας[648].

---

[645] Αθανασιάδου Ο., οπ.π., σ. 17.

[646] Βλ. Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 341-342.

[647] Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 361.

[648] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 71.

Στο σημείο αυτό, επιχειρείται μια πρόταση για την κατάστρωση κάποιων θεσμών κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργούνται ισχυρά θεσμικά αντίβαρα. Θεσμικά αντίβαρα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν μέρος μιας επικείμενης αναθεώρησης είναι κάθε λογής μικρές και μεγάλες ρυθμίσεις στο Σύνταγμα, όπως μεταξύ άλλων, αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί[649] (που ήδη αναλύθηκαν), ανακλητότητα, ενίσχυση των δυνατοτήτων κοινοβουλευτικού ελέγχου, ενίσχυση της προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας των δικαστών και πολλά άλλα. Στο πλαίσιο της ανάπτυξης στο κεφάλαιο αυτό θα σταθούμε σε κάποια από αυτά (π.χ. Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ανακλητότητα, βουλευτική ασυλία, ευθύνη Υπουργών, ενίσχυση Βουλής, ενίσχυση της ανεξαρτησίας της δικαστικής εξουσίας κ.α.)

3.3.1 Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας

Από τις πιο σημαντικές παρεμβάσεις είναι η ενίσχυση του ρόλου του **Προέδρου της Δημοκρατίας**. Τι είδους όμως ενίσχυση του ρόλου του θα πρέπει να είναι αυτή; Μια τουλάχιστον ελαφριά ενίσχυση του ρόλου του Προέδρου της Δημοκρατίας φαίνεται να συγκεντρώνει εκτεταμένη αποδοχή στο δημόσιο διάλογο[650]. Υπάρχει βέβαια έντονος αντίλογος στην άμεση εκλογή του ΠτΔ από το λαό, η οποία, κατά τον αντίλογο αυτόν, θα σημάνει την σε τέτοιο βαθμό ενίσχυση των αρμοδιοτήτων που θα επιφέρει την αποδυνάμωση του Πρωθυπουργού ως ουσιαστικού ηγέτη και σε συνδυασμό με το δημοψήφισμα που τυχόν θα προκηρύσσει ο ΠτΔ θα επιφέρει την αποδυνάμωση της αντιπροσωπευτικής μορφής του πολιτεύματος[651]. Υποστηρίζεται μάλιστα ότι η άμεση εκλογή από το λαό θα είναι ολέθρια ενόψει τόσο των ανωτέρω, όσο και της απουσίας κουλτούρας συναίνεσης[652].

---

[649] Βλ. ενδεικτικά Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 354-355 όπου επισημαίνεται η δυνατότητα του δημοψηφίσματος να λειτουργήσει ως θεσμός αντίρροπος προς το πλειοψηφικό πρωθυπουργοκεντρικό σύστημα.

[650] Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π., σ. 16 επ., Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 10, βλ. και συνολικότερα το Τρίτο κεφάλαιο και ιδίως την πρόταση που το Μάρτιο του 2018 το Κίνημα Αλλαγής κατέθεσε στο δημόσιο διάλογο όπου υποστηρίζονταν *«Χρειάζονται θεσμικά αντίβαρα, προκειμένου να αντιμετωπιστεί η ανισορροπία που προέκυψε από τη* ***θεσμική υπερ-ενίσχυση του πρωθυπουργού****. Προτείνεται* ***λελογισμένη ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατία****ς για να εξισορροπηθεί το πλήρως πρωθυπουργοκεντρικό μοντέλο».*

[651] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 36.

[652] Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», οπ.π., σ. 36.

Παράλληλα, όμως, πανθομολογείται σχεδόν[653] από όλες τις πλευρές ότι είναι σκόπιμη η αλλαγή της διαδικασίας εκλογής του ΠτΔ[654], ώστε να μην προκαλούνται πρόωρες εκλογές σε περίπτωση που υπάρχει αδυναμία εκλογής του, πρόταση που εξάλλου υπερψηφίστηκε (αρ. 32 παρ. 4 και 32 παρ. 5) από 220 βουλευτές στην πρώτη ψηφοφορία της προτείνουσας Βουλής στις 14 Φεβρουαρίου 2019.

Ισχυριζόμαστε στο σημείο αυτό ότι μια σημαντική αύξηση των αρμοδιοτήτων του Προέδρου της Δημοκρατίας θα ήταν χρήσιμη. Όπως εξάλλου ήδη αναλύθηκε η ανέλεγκτη δράση της πλειοψηφίας στη μεταπολίτευση υπήρξε ένας από τους παράγοντες που ευνόησαν την ανάπτυξη της κρίσης[655] (2010-2018). Έχοντας λοιπόν αυτό κατά νου ο αναθεωρητικός νομοθέτης οφείλει να μη θέσει τις βάσεις για μια νέα περίοδο επιχειρώντας να «ξορκίσει» την κρίση με περισσότερη, ισχυρότερη και ανέλεγκτη εκτελεστική εξουσία, καθώς αυτή δεν μας έλειψε στην μεταπολίτευση, αλλά να αντιμετωπίσει την αναθεώρηση ως μια ευκαιρία για ουσιαστικές τομές. Μια από αυτές είναι η πρόβλεψη ουσιαστικών αντιβάρων. Σε αυτό αν προσθέσει κανείς την ορθή παρατήρηση ότι το πολιτικό κόμμα ενοποιεί Κυβέρνηση και κοινοβουλευτική πλειοψηφία προσδιορίζοντας διαφορετικά τη σημασία και τη λειτουργία της αρχής της διάκρισης των εξουσιών[656], αντιλαμβάνεται ότι η ανάγκη για ισχυρά θεσμικά αντίβαρα είναι ακόμα μεγαλύτερη.

Ένας Πρόεδρος της Δημοκρατίας που διαθέτει ουσιαστικές και σημαντικές αρμοδιότητες μπορεί να είναι ένα σημαντικό θεσμικό αντίβαρο[657] και ακριβώς επειδή

---

[653] Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 104, όπου σημειώνεται ότι σημαντική μερίδα της θεωρίας κινείται σε αυτή την κατεύθυνση, μεταξύ άλλων, διότι *«Ενώ η βούληση του συντακτικού νομοθέτη ήταν να χρησιμοποιηθεί η απειλή της διάλυσης της Βουλής και της προκήρυξης εκλογών ως μοχλός πίεσης για την επίτευξη υπερκομματικής συναίνεσης για την εκλογή ΠτΔ, στην πράξη αυτό καταστρατηγείται κατά κόρον από τα πολιτικά κόμμα και χρησιμοποιείται ως μέσα για την επίτευξη πρόωρων εκλογών…»*.

[654] Βλ. π.χ. Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 10, όπου υποστηρίζεται η εκλογή του ΠτΔ από σώμα ειδικών εκλεκτόρων, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να μην υπάρχει αδυναμία εκλογής του, βλ. και συνολικότερα το Τρίτο κεφάλαιο, βλ. αντίθετα Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, Σάκκουλας, οπ.π., σ. 69, όπου υποστηρίζεται ότι πρέπει να διατηρηθεί ως επιτυχημένη η παρούσα διαδικασία εκλογής.

[655] Πρβλ. επί αυτού και Αλιβιζάτος Ν., Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, οπ.π., σ. 531-532, βλ. και Δεύτερο Κεφάλαιο.

[656] Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 77.

[657]Είναι εξάλλου χαρακτηριστικό ότι ο Ε. Βενιζέλος θεωρούσε ότι ο αρχηγός του κράτους είναι ουσιαστικό θεσμικό αντίβαρο και γι' αυτό θα πρέπει να είναι εφοδιασμένος με ουσιαστικές αρμοδιότητες, βλ. Αλιβιζάτος Ν., Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, οπ.π., σ. 67 επ., Πρβλ και Μάνεσης Α., Σύνταγμα: που χρειάζεται αναθεώρηση, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σελ. 500, όπου σημειώνεται ότι «*Φρονώ*

η αναθεώρηση του 1986, η οποία κατήργησε τις λεγόμενες «υπερεξουσίες» του ΠτΔ, στόχευε στην ενδυνάμωση της δημοκρατικής πολιτικής εξουσίας ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας[658], γι' αυτό θα πρέπει να υπάρχει εκλογή του ΠτΔ από τη βάση ώστε ο τελευταίος να νομιμοποιείται δημοκρατικά στην άσκηση των νέων ουσιαστικών αρμοδιοτήτων του[659], ως εκφραστής της λαϊκής κυριαρχίας και παράλληλα να δρα ως θεσμικό αντίβαρο. Επιπλέον, η άμεση εκλογή από το λαό του ΠτΔ αποτελεί επίσης πρόβλεψη που, αφενός μεν, ενισχύει την εμπιστοσύνη στο συνταγματικό όργανο λαός και στην ουσιαστική συμμετοχή του στη διαχείριση της πολιτικής εξουσίας, αφετέρου δε, συμβάλει στην αντιμετώπιση του φαινομένου της υπερβολικά ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας[660].

Προτείνεται λοιπόν ο ΠτΔ να έχει μεταξύ άλλων και τις εξής εξουσίες:

1. Να προκηρύσσει δημοψήφισμα[661] επί κρίσιμου εθνικού θέματος μετά από πρότασή του στη Βουλή και με τη συμφωνία του 1/3 των βουλευτών[662].

2. Να παραπέμπει σχέδιο νόμου για προληπτικό έλεγχο της συνταγματικότητας του νόμου[663] στο ΑΕΔ.

3. Να προτείνει σχέδια νόμων στη Βουλή, κατόπιν απλής γνώμης από τον αρμόδιο Υπουργό.

---

*λοιπόν ότι ενδείκνυται κατά την προσεχή αναθεώρηση του Συντάγματος να επανακτήσει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ορισμένες από τις ρυθμιστικές του αρμοδιότητες, που του αφαιρέθηκαν το 1986, ώστε να εξισορροπείται η εξουσία με **θεσμικά αντισταθμίσματα**»*, παρόμοια και σε Μάνεσης Α., Ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν είναι μια αδειανή πολυθρόνα, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007, σελ.504 επ.

[658] Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 62.

[659] βλ. παρόμοια και Μακρυδημήτρης Α., Σημεία για τη Συνταγματική Αναθεώρηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 162-163.

[660] Πρβλ. Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, οπ.π., σελ. 48, όπου αναφέρεται ότι όταν ο Πρόεδρος είναι έμμεσα εκλεγμένος θα έχει πάντα τη συγκατάθεση ενός μέρους της κυρίαρχης τάξης και συνεπώς και τις ανάλογες πολιτικοκοινωνικές δεσμεύσεις. Αντίθετα ο άμεσα εκλεγμένος πρόεδρος ενδέχεται να μην υπόκειται στις δεσμεύσεις αυτές.

[661] Βλ. σχετικά και Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, Σάκκουλας, οπ.π., σ. 71, όπου υποστηρίζεται ότι ο ΠτΔ θα έπρεπε και εκείνος να μπορεί να προκηρύσσει δημοψήφισμα ως θεσμός άμεσης δημοκρατίας που λειτουργεί ως λαϊκό αντίβαρο της εξουσίας.

[662] Η πρόβλεψη για συμφωνία του 1/3 των βουλευτών σκοπεύει, αφενός μεν, να επιτρέψει τη χρήση του από την εκάστοτε αντιπολίτευση, αφετέρου δε, τη διπλή του δημοκρατική νομιμοποίηση, τόσο στο πλαίσιο του εκλεγμένου ΠτΔ, όσο και στο πλαίσιο της λαϊκής αντιπροσωπείας, βλ. και Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., 273-274, όπου σημειώνεται ότι η δυνατότητα του ΠτΔ να προκηρύσσει μονομερώς δημοψήφισμα χαρακτηρίστηκε ως «υπερεξουσία» του.

[663] Πρβλ. και σε Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 107.

4. Να προτείνει στη Βουλή την εκκίνηση της διαδικασίας αναθεώρησης του Συντάγματος τα προς αναθεώρηση άρθρα καθώς και το περιεχόμενο της αναθεώρησης αυτής.

5. Να απευθύνει μόνος του (χωρίς προσυπογραφή) διαγγέλματα προς τον ελληνικό λαό[664].

6. Να συγκαλεί το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών[665].

Οι αρμοδιότητες αυτές είναι μεν ουσιαστικές και δίνουν στο Πρόεδρο της Δημοκρατίας τη δυνατότητα να δρα ως ουσιαστικό θεσμικό αντίβαρο χωρίς παράλληλα να μεταβάλλουν[666] τη φύση του πολιτεύματος από κοινοβουλευτικό με κέντρο τον Πρωθυπουργό σε Προεδρικό. Εξάλλου, η άμεση εκλογή του ΠτΔ δεν οδηγεί[667] αυτόματα στην μετάλλαξη του πολιτεύματος, ιδίως όταν το Σύνταγμα προβλέπει δύο πόλους της εκτελεστικής εξουσίας παρέχοντας όμως το αδιαμφισβήτητο προβάδισμα στον Πρωθυπουργό, αλλά δίνει στο λαό τη δυνατότητα να εκλέξει άμεσα το δεύτερο αυτόν πόλο[668]. Τέλος, οι αρμοδιότητες αυτές δεν έχουν κανένα αντιδημοκρατικό στοιχείο, όπως αυτό συνέβαινε με εκείνες του Συντάγματος του 1975 πριν την αναθεώρηση του 1986, αλλά αντίθετα κατατείνουν είτε στη διεύρυνση και ενίσχυση της δημοκρατίας, είτε στον αποτελεσματικότερο έλεγχο των κυβερνώντων στη λογική των checks and balances.

3.3.2. Η ανακλητότητα

---

[664] Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 107.

[665] Βλ. όμοια και σε Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 107.

[666] Ένα παράδειγμα μη μεταβολής της φύσης του πολιτεύματος είναι και η Βουλγαρία, όπου ο ΠτΔ εκλέγεται από το λαό, αλλά το γεγονός αυτό δεν μεταβάλει τη φύση του πολιτεύματος καθώς οι εξουσίες του είναι περιορισμένες εξουσίες, βλ. Αυδίκος Γ., Το Σύνταγμα της Βουλγαρίας μεταξύ σταθερών πολιτικών θεσμών, κοινωνική παθογένειας και της ενωσιακής πρόκλησης, οπ.π., σελ. 59, βλ. και Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 105, όπου αναφέρονται τα παραδείγματα της Ιρλανδίας, της Αυστρίας και της Φιλανδίας όπου η άμεση εκλογή δεν αναιρεί τον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του πολιτεύματος.

[667] Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 104-105.

[668] Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 105.

Επιπλέον, ως μέσο ενίσχυσης του συνταγματικού οργάνου λαός και ως θεσμικό αντίβαρο, η επικείμενη αναθεώρηση, θα μπορούσε να προβλέψει **το θεσμό της ανακλητότητας**. Και ναι μεν η ανακλητότητα είναι ένα σπάνιο φαινόμενο στις δημοκρατίες δυτικού τύπου παρόλα αυτά αφενός μεν υπάρχουν αρκετά παραδείγματα εφαρμογής της[669] τόσο στην Ευρώπη, όσο και στην Αμερική[670], γεγονός που δείχνει τη δυνατότητα εφαρμογής της στην πράξη, αφετέρου η ανακλητότητα στην Ελλάδα δεν θα αποτελούσε μια αμιγώς ιδεολογική επιλογή αποκομμένη από τις ανάγκες και τα προβλήματα που αντιμετώπισε μεταπολιτευτικά η Ελλάδα αλλά αποτελεί μια χρήσιμη παρέμβαση στην κατεύθυνση της ενίσχυσης του συνταγματικού οργάνου λαός και στην κατεύθυνση του θεσμικού ελέγχου της ανέλεγκτης στο διάστημα μεταξύ δύο εκλογών, εξουσίας. Από την άλλη η ανακλητότητα θα μπορούσε να καταστρωθεί θεσμικά κατά τέτοιο τρόπο ώστε να αποφεύγεται μια αλόγιστη ή καταχρηστική χρήση της.

Μάλιστα η επικείμενη αναθεώρηση θα μπορούσε να προβλέψει την ανακλητότητα, υπό την εκδοχή ότι αυτή είναι δυνατή στα πλαίσια του παρόντος Συντάγματος, τόσο για τους βουλευτές, όσο και για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όπως αυτή ειδικότερα περιγράφεται στο παράρτημα (βλ. αρ. 49, 53). Είναι γνωστό ότι υποστηρίζεται από μέρος της θεωρίας ότι ανακλητότητα και ελεύθερη εντολή δεν συμβιβάζονται[671] και ότι η ελεύθερη εντολή (αρ. 51 παρ. 2 και 60 παρ. 1 Σ.) ανήκει στις θεμελιώδεις συνταγματικές αρχές που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος (αρ. 110 παρ. 1 Σ.) και ότι υπό την έννοια αυτή δεν μπορεί να αναθεωρηθεί[672]. Κατά την άποψη μου η προσέγγιση αυτή δεν είναι ορθή. Η ελεύθερη

---

[669] βλ. **1)** Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π.,. 23 επ., όπου αναφέρονται τα παραδείγματα διαφόρων δυτικών **πολιτειών των Η.Π.Α.**, της Διακήρυξης Δικαιωμάτων του Ροβεσπιέρου στη **Γαλλική Επανάσταση**, της **Γαλλικής Κομμούνας** του 1870, **γερμανικών κρατιδίων** τόσο στο μεσοπόλεμο, όσο και σε κάποιες περιπτώσεις μέχρι σήμερα, κάποιες **βαλτικές χώρες** στο μεσοπόλεμο και το **Σύνταγμα της Βαϊμάρης** και **2)** Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., σ. 61, όπου επίσης αναφέρονται **κρατίδια της Γερμανίας., 3)** βλ. τέλος Rappard W., The Initiative, Referendum and Recall in Switzerland, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 43, σ. 110-145 (προσβάσιμο στο https://www.jstor.org/stable/pdf/1012542.pdf), πρόσβαση στις 31.03.2017), όπου αναφέρει το παράδειγμα **της Ελβετίας**.

[670] **1)** Ανακλητότητα περιέχει το Σύνταγμα της **Βενεζουέλας** ήδη από το 1999, βλ. Καλτσώνης Δ., Το δίλημμα της μπολιβαριανής δημοκρατίας, οπ.π., σ. 87 επ. **2)** Δυνατότητες ανακλητότητας των αντιπροσώπων βρίσκει κανείς και στον **Καναδά** σήμερα, βλ. http://elections.bc.ca/recall-initiative/recall/.

[671] βλ. Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, οπ.π., σ. 32, βλ. σχετικά και σε Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π.,, σ. 61.

[672] βλ. Χ. Ανθόπουλος, Η συνταγματική αναθεώρηση μεταξύ οικονομικής κρίσης και αντιπολιτικής, σε: Ακριβοπούλου Χ., Παπαχρήστος Ν. (επιμ.), Η πρόκληση της Αναθεώρησης του Συντάγματος,

εντολή που ιδίως το άρθρο 60 παρ. 1 του Σ. δίνει στους Βουλευτές συνίσταται στο απεριόριστο δικαίωμά τους σε γνώμη και ψήφο κατά συνείδηση. Η δυνατότητα αυτή, στα πλαίσια της ανακλητότητας, δεν αναιρείται. Ο Βουλευτής έχει απεριόριστο δικαίωμα σε γνώμη και ψήφο, για όσο διάστημα παραμένει στο αξίωμα του, ανεξάρτητα αν αυτές (η γνώμη και η ψήφος) ταυτίζονται με αυτές των εκλογέων του και ανεξάρτητα αν αυτές είναι ακόμα και αντίθετες από αυτές που υποσχέθηκε προεκλογικά στους εκλογείς. Η ανακλητότητα δεν μετατρέπει την ελεύθερη εντολή σε επιτατική καθώς ο αντιπρόσωπος, για όσο διάστημα έχει την ιδιότητά του, δεν δεσμεύεται να εφαρμόσει ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα ή να εκφράσει συγκεκριμένες απόψεις ή να ψηφίσει με συγκεκριμένο τρόπο[673]. Η μόνη αλλαγή είναι ότι και οι εκλογείς, στα πλαίσια της ανακλητότητας έχουν τη δυνατότητα να κινήσουν διαδικασία ανάκλησης του αντιπροσώπου τους, υπό τους ειδικότερους όρους και προϋποθέσεις που προβλέπονται κάθε φορά. Η ανακλητότητα επομένως δεν αναιρεί την ελεύθερη εντολή αλλά αντίθετα περιορίζει την ανέλεγκτη δράση των αντιπροσώπων, γεγονός που ενισχύει τη δημοκρατία. Υπό την έννοια αυτή θεωρώ ότι μπορεί να ενταχθεί λειτουργικά και στο ισχύον Σύνταγμα[674]. Εξάλλου σε όλες τις περιπτώσεις Κρατών που ίσχυε ή ισχύει μέχρι και σήμερα κάποια μορφή ανακλητότητας υπάρχει αντιπροσωπευτικό σύστημα που δεν φαλκιδεύεται από την ανακλητότητα.

3.3.3. Η βουλευτική ασυλία και η αναδιάρθρωση της ευθύνης Υπουργών

Σημαντικά μέτρα στην αναθεώρηση θα ήταν αυτά που θα αφορούσαν την ενίσχυση του ελέγχου των βουλευτών και των Υπουργών με την τροποποίηση της βουλευτικής ασυλίας και της αναδιάρθρωσης της ευθύνης των Υπουργών. Η σημασία των επιχειρούμενων αλλαγών είναι πρωτίστως ουσιαστική, υπό την έννοια της ενίσχυσης της λογοδοσίας, του ελέγχου και των θεσμικών αντιβάρων, αλλά και συμβολική καθώς δίκαια έχει χαρακτηριστεί ότι η αναθεώρηση των άρθρων 62

Συνέδριο ΙΣΤΑΜΕ, Αθήνα, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 2013, σ. 267 επ., σε: Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, οπ.π., σ. 61.

673 βλ. για το περιεχόμενο της επιτακτικής εντολής αντί πολλών Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005, σ. 101.

674 Εξάλλου ο πυρήνας των μη υποκείμενων σε αναθεώρηση διατάξεων πρέπει κατά ιστορική ερμηνεία και την εσωτερική οικονομία της διάταξης του αρ. 110 του Συντάγματος να είναι περιορισμένος, πρβλ. Βενιζέλος Ε., Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, οπ.π., σελ. 72. Εξάλλου, αυτό υπηρετεί και την ίδια την ιστορική αντοχή του Συντάγματος.

(βουλευτική ασυλία) και 86 (ποινική ευθύνη Υπουργών) του Συντάγματος είναι ζήτημα που αφορά «την τιμή του πολιτικού κόσμου»[675] και πρέπει να λάβει χώρα σε κάθε περίπτωση, και παρά τη γενικότερη απουσία συναινετικού χαρακτήρα στην αναθεώρηση.

α. Όπως ήδη σημειώθηκε, η βουλευτική ασυλία είναι ένα ζήτημα στο οποίο υπάρχει σύγκλιση στις απόψεις με τη γενική κοινή κατεύθυνση να είναι η μείωση της προστασίας των βουλευτών, ώστε αυτή να καλύπτει μόνο την πολιτική τους δράση. Ο περιορισμός της βουλευτικής ασυλίας ή και η κατάργησή της ήταν κοινός τόπος, ήδη από την περίοδο του διαλόγου που προηγήθηκε της κοινοβουλευτικής διαδικασίας. Υπενθυμίζουμε ότι περιέχονταν στην πρόταση του ΣΥΡΙΖΑ το 2016 (3ος άξονας, ενίσχυση του κράτους δικαίου, κατάργηση βουλευτικής ασυλίας), της ΝΔ την ίδια περίοδο, η οποία πρότεινε τη δραστική περιστολή της δικαστικής προστασίας πολιτικών προσώπων με την αφαίρεση δικαστικών αρμοδιοτήτων από τη Βουλή και την κατάργηση του άρθρου 86 περί ευθύνης Υπουργών καθώς και ότι η βουλευτική ασυλία θα πρέπει να καλύπτει μόνο πολιτική δραστηριότητα των βουλευτών. Περιέχονταν επίσης στην πρόταση του ΚΙΝΑΛ, το οποίο πρότεινε οι βουλευτές να μη διαθέτουν ασυλία αυτοδικαίως, ακόμη και όταν κατηγορούνται για εγκλήματα του κοινού ποινικού δικαίου αλλά να μπορούν προσφεύγουν και να ζητούν προστασία της Βουλής μόνον όταν θεωρούν ότι η δίωξή τους είναι πολιτική ή καταχρηστική. Αποτελεί επίσης κοινό τόπο και στη θεωρία[676].

Αυτή η σύγκλιση των απόψεων, με τις όποιες βέβαια τυχόν επιμέρους διαφοροποιήσεις τους, ήταν που οδήγησε τη διάταξη του αρ. 62 για τη βουλευτική ασυλία να υπερψηφιστεί από την προτείνουσα Βουλή και μάλιστα από 237 βουλευτές τόσο στην πρώτη, όσο και στη δεύτερη ψηφοφορία προς την κατεύθυνση περιορισμού της βουλευτικής ασυλίας αποκλειστικά στα αδικήματα που σχετίζονται με τη βουλευτική ιδιότητα εντός ή εκτός Βουλής.

---

[675] Βλ. ενδεικτικά την αγόρευση του Α. Λοβέρδου στην δεύτερη ψηφοφορία στην προτείνουσα Βουλή, Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ϟΔ΄, Πέμπτη 14 Μαρτίου 2019, προσβάσιμα σε https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias (πρόσβαση 26.03.2019), σελ. 47-48.

[676] Βλ. ενδεικτικά Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 11, όπου σε σχέση με την βουλευτική ασυλία προτείνεται πλήρης αστική ευθύνη των βουλευτών για τις γνώμες που εκφράζουν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, η δε ασυλία των Βουλευτών να αποφασίζεται κάθε φορά από τη Βουλή, ύστερα από αίτηση του ίδιου του Βουλευτή και μόνο για λόγους που συνδέονται με την πολιτική του δράση.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης προτείνεται, όπως αναλυτικά η πρόταση αυτή διατυπώνεται στο παράρτημα, η τροποποίηση του άρθρου 62 του Συντάγματος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτυγχάνεται η απαραίτητη ισορροπία ανάμεσα στην προστασία του βουλευτή στο πλαίσιο της πολιτικής του δράσης και της απουσίας ιδιαίτερης μεταχείρισής του σε ό,τι αφορά αδικήματα που δεν έχουν σχέση με την πολιτική του δράση.

β. Το δεύτερο ζήτημα στο οποίο σημειώνεται σημαντική σύγκλιση των απόψεων, συναφές με το ζήτημα της βουλευτικής ασυλίας, είναι η αναδιάρθρωση της ποινικής ευθύνης των Υπουργών.

Ο θεσμός αυτός δίκαια χαρακτηρίζεται από τον Ι. Αραβαντινό[677] στην κλασσική πραγματεία του για την ευθύνη των Υπουργών ως συνταγματικό πρόβλημα, υπό την έννοια της δυσχέρειας του. Η ιδιαίτερη μεταχείριση εξηγείται ιστορικά από το ανεύθυνο του ηγεμόνα, το οποίο κάμφθηκε σταδιακά, ωστόσο ο συνταγματικός νομοθέτης, διαχρονικά[678], λαμβάνει μέχρι στιγμής μέριμνα για ιδιαίτερο καθεστώς στην ποινική ευθύνη που αιτιολογείται από το φόβο των προσχηματικών πολιτικών διώξεων[679], την αλόγιστη ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής και τη χρησιμοποίηση των νομικών διαδικασιών ως μέσων πολιτικού αγώνα[680]. Η μέριμνα αυτή του νομοθέτη δεν συνιστά νομική πρωτοτυπία αλλά αποτελεί κοινό γνώρισμα πολλών σύγχρονων δημοκρατιών[681].

Σήμερα η ποινική ευθύνη των μελών της Κυβέρνησης και των Υφυπουργών προβλέπεται στο άρθρο 86 Σ και ρυθμίζεται ειδικότερα στο ν. 3126/2003[682], όπως

---

[677] Αραβαντινός Ι., Πραγματεία περί ευθύνης των ηγεμόνων και των Υπουργών, Αθήνα, 1880, πρόλογος.

[678] Μαντζούφας Π., Μαργαρίτης Λ., Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014, σελ. 19, όπου παρατηρείται ότι ειδικές διατάξεις για την ευθύνη των Υπουργών υπάρχουν σε όλα τα ελληνικά Συντάγματα, ακόμα και στο επαναστατικό Σύνταγμα του 1822.

[679] Σπυρόπουλος Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018, σελ. 316.

[680] Δημητρόπουλος Α., Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, Σάκκουλας, Αθήνα, 2009, σελ. 557.

[681] Χρυσογόνος Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, 2003, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, σελ. 558.

[682] Η επίδραση της εποχής 1989-1994 οδήγησε αρχικά στην ψήφιση του ν. 2509/1997, εν συνεχεία στην συνολική αλλαγή του άρθρου 86 του Σ. κατά τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 και εν τέλει στη θέσπιση του ν. 3126/2003, που προσάρμοσε το νομοθετικό πλαίσιο στις απαιτήσεις της αναθεώρησης. Αξίζει να σημειωθεί ότι, όπως προκύπτει από την ίδια την αιτιολογική έκθεση του ν. 2509/1997, (η έμφαση δίκη μου) «*Η κατάργηση άλλωστε του ν.δ/τος 802/1971 για την ποινική ευθύνη των Υπουργών αποτέλεσε* ***καθολικό αίτημα*** *τόσο του νομικού όσο και του πολιτικού κόσμου της χώρας. Η αντισυνταγματικότητα των ουσιαστικών και ποινικών του διατάξεων και οι αντιφατικές ρυθμίσεις των δικονομικών του διατάξεων επισημάνθηκαν από το σύνολο σχεδόν της επιστημονικής κοινότητας».*

τροποποιήθηκε με το ν. 3961/2011[683], και στα άρθρα 153 επ. ΚτΒ. Αν οι διατάξεις αυτές δεν υπήρχαν, θα ίσχυαν τα γενικώς ισχύοντα για όλα τα άτομα κατά τα άρθρα 96 και 97 του Συντάγματος[684]. Τα βασικά σημεία που διαφοροποιούν, στο ισχύον σύστημα, κατά βάση την ποινική ευθύνη των Υπουργών από τις γενικές διατάξεις είναι τα εξής[685]: **1**.Η πρωτοβουλία της δίωξης ανήκει στη Βουλή και όχι σε εισαγγελικό όργανο. **2.**Η Βουλή σε κάθε στάδιο της διαδικασίας μπορεί να ανακαλεί την απόφαση για δίωξη ή να αναστέλλει τη διαδικασία[686]. **3.**Το αρμόδιο Δικαστήριο είναι το Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 86 και όχι το τακτικό για το εκάστοτε αδίκημα Δικαστήριο. **4.** Προβλέπεται ειδική αποσβεστική προθεσμία (μέχρι το πέρας της δεύτερης τακτικής συνόδου της βουλευτικής περιόδου που αρχίζει μετά την τέλεση του αδικήματος).

Από την άλλη πλευρά, αν ο ένας σκοπός της ειδικής ποινικής μεταχείρισης των Υπουργών είναι η προστασία των ίδιων και της ομαλότητας της πολιτικής ζωής, ο άλλος σκοπός είναι η προστασία του ίδιου του κράτους[687]. Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, εξάλλου, δεν είναι τυχαίο ότι στη μεταπολίτευση τέθηκε στο επίκεντρο της προσοχής σε περιόδους όπου κυριαρχούσαν στην πολιτική ζωή η συζήτηση για σκάνδαλα και διαφθορά. Από την ίδια την αιτιολογική έκθεση του ν. 2509/1997 προκύπτει ότι «*Στη χώρα μας την περίοδο **1989-1994**, μετά από μια μακρά περίοδο αδράνειας, η διαδικασία του άρθρου 86 του Συντάγματος **βρέθηκε στο επίκεντρο** ... της κομματικής **αντιπαράθεσης ...**».* Δεν είναι τυχαίο ότι η ποινική ευθύνη των Υπουργών βρέθηκε, ιδιαίτερα από την αρχή της δημοσιονομικής κρίσης (2010-2018), εκ νέου στο επίκεντρο της προσοχής, και αυτό διότι, αφενός μεν, η κρίση αποδόθηκε και στη διαφθορά, στην κακοδιαχείριση, τα σκάνδαλα, και τις εν γένει ευθύνες Υπουργών την περίοδο που προηγήθηκε αλλά και στον τρόπο διαχείρισης αυτής,

---

[683] Η μεταρρύθμιση αυτή έχει αναμφίβολα δικαιοκρατικότερο πρόσημο και με αυτή εξαντλήθηκε κάθε παρεχόμενη από το Σύνταγμα δυνατότητα προς την κατεύθυνση εξομοίωσης κοινών και υπουργικών εγκλημάτων, βλ. σχ. Μαντζούφας Π., Μαργαρίτης Λ., Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, οπ.π., σελ. 39, βλ. Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, οπ.π., σελ. 21 όπου, όμως, σημειώνεται στην εισήγηση του Γενικού Εισηγητή του ΣΥΡΙΖΑ ότι *«η εξομοίωση του χρόνου παραγραφής για τα υπουργικά κακουργήματα, με το ν. 3961/2011, θεωρητικά και πολιτικά ορθή, ήταν δώρον άδωρον, εφόσον προβλέφθηκε και μάλιστα για πρώτη φορά με συνταγματική ισχύ στο άρθρο 86 του Συντάγματος συντομότατη αποσβεστική προθεσμία, προκειμένου η Βουλή να ασκήσει την αποκλειστική της αρμοδιότητα για τη δίωξη του Υπουργού».*

[684] Σπυρόπουλος Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σελ. 316.

[685] Σπυρόπουλος Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σελ. 318.

[686] Τα δύο πρώτα αυτά στοιχεία προσδίδουν ένα έντονα πολιτικό χαρακτήρα στις ρυθμίσεις, βλ. Σπυρόπουλος Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σελ. 318.

[687] Δημητρόπουλος Α., Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, οπ.π., σελ. 557.

αφετέρου δε, η κρίση κατέστησε εναργέστερο το έλλειμμα λογοδοσίας και ελέγχου του πολιτικού προσωπικού της χώρας και ιδιαίτερα των Υπουργών. Άλλωστε στο νέο άρθρο 86 του Σ., μετά την αναθεώρηση του 2001, διατηρήθηκαν δύο καίρια χαρακτηριστικά που είχε στο παρελθόν, **α)** η πρωτοβουλία της κίνησης της διαδικασίας από τη Βουλή και **β)** η καθιέρωση Ειδικού Δικαστηρίου για τις υποθέσεις αυτές[688]. Για πρώτη φορά στην αιτιολογική έκθεση του ν. 3961/2011, που τροποποίησε το ν. 3126/2003, καταγράφεται σε επίσημο νομοθετικό κείμενο η διάθεση για εκ βάθρων αλλαγή του συστήματος ευθύνης των Υπουργών*(«το ειδικό συνταγματικό καθεστώς, το σχετικό με την ποινική ευθύνη των Υπουργών,* ***υπάρχει προς όφελος της καλής λειτουργίας του πολιτεύματος και όχι για την αυξημένη προστασία των φυσικών προσώπων των Υπουργών»)***, πλην όμως ο νόμος, σύμφωνα με την αιτιολογική κινείται αναγκαστικά εντός των ορίων που χαράσσει το αρ. 86 του Σ.

Από τα παραπάνω προκύπτει με ενάργεια ότι πράγματι η ευθύνη των Υπουργών είναι ένας συνταγματικός γρίφος, ο οποίος αξίζει ψύχραιμης ανάλυσης μακριά από τα πάθη κάποιων επιμέρους περιόδων. Η συμβολή όλων στο διάλογο είναι χρήσιμη και αναγκαία. Οι υπερβολές και η ισοπέδωση δεν έχουν θέση στο διάλογο αυτό. Η αναθεώρηση σαφέστατα θα πρέπει να αντιμετωπίσει το έλλειμμα αποτελεσματικότητας της ευθύνης των Υπουργών, να την εξορθολογίσει και να ενισχύσει τη διάκριση των εξουσιών στο σημείο αυτό[689], ωστόσο δεν θα πρέπει να παραγνωρίσει τους λόγους που επιβάλλουν κατάλληλες ρυθμίσεις, ώστε να αποφεύγεται η ποινικοποίηση της πολιτικής ζωής.

Όπως ήδη σημειώθηκε, η ευθύνη των Υπουργών είναι ένα ζήτημα στο οποίο υπάρχει σύγκλιση στις απόψεις με τη γενική κοινή κατεύθυνση να είναι η τροποποίηση των διατάξεων, ώστε να παρέχεται μικρότερη προστασία στους Υπουργούς και μεγαλύτερη στο δημόσιο συμφέρον. Η αναδιάρθρωση της ευθύνης των Υπουργών σε αυτή την κατεύθυνση είναι κοινός τόπος ήδη από την περίοδο του διαλόγου που προηγήθηκε της κοινοβουλευτικής διαδικασίας, στον οποίο συγκλίνουν

---

[688] Χρυσογόνος Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σελ. 559.

[689] Τσιλιώτης Χ. Μια συγκεκριμένη πρόταση για την αναθεώρηση του άρθρου 86 Σ σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 22, όπου αναφέρεται ότι (η έμφαση δίκη μου) *«διαχρονικά ο Έλληνας νομοθέτης ... τάσσεται αναφανδόν υπέρ του συστήματος ειδικής διαδικασίας διερεύνησης τυχόν ποινικών ευθυνών και άσκησης δίωξης από πολιτικό όργανο, την Βουλή, δείχνοντας μια εμφανή δυσπιστία προς τις κατά τα άλλα αρμόδιες εισαγγελικές και δικαστικές αρχές,* ***κατ' απόκλιση από την αρχή της διάκρισης των εξουσιών****».*

όλες οι απόψεις είτε αυτές προέρχονται από τις πολιτικές δυνάμεις, είτε από τη θεωρία[690].

Η σύγκλιση αυτή αποτυπώθηκε στην υπερψήφιση της διάταξη του άρθρου 86 παρ. 3 του Συντάγματος και στις δύο ψηφοφορίες στην προτείνουσα Βουλή από ευρύτατη πλειοψηφία (253 θετικές ψήφοι στην πρώτη και 255 στη δεύτερη) και μάλιστα προς την κατεύθυνση περιορισμού των προνομιακών ρυθμίσεων περί ποινικής ευθύνης Υπουργών, ιδίως μέσω της κατάργησης της αποσβεστικής προθεσμίας και της κατάργησης της δυνατότητας αναστολής της δίωξης της προδικασίας ή της κύριας διαδικασίας.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης προτείνεται, όπως αναλυτικά η πρόταση αυτή διατυπώνεται στο παράρτημα, η τροποποίηση του άρθρου 86 του Συντάγματος κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να επιτυγχάνεται η απαραίτητη ισορροπία ανάμεσα στην προστασία του Υπουργού και της εν γένει πολιτικής ζωής και την προστασία του ίδιου του δημόσιου συμφέροντος μέσα από μια αποτελεσματική διαδικασία. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής είναι **α)** η κατάργηση της αποσβεστικής προθεσμίας, **β)** η ανάθεση της αρμοδιότητας για άσκηση της ποινικής δίωξης στην εισαγγελία του Αρείου Πάγου και η εκδίκαση των υποθέσεων από την Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, ώστε αφενός μεν να αφαιρείται η αρμοδιότητα της άσκησης της δίωξης από τη Βουλή, αφετέρου η άσκηση και η εκδίκαση να ανατίθεται σε τακτικούς μεν αλλά έμπειρους δικαστές στο υψηλότερο δυνατό επίπεδο, **γ)** και τέλος η διατήρηση της

---

[690] Βλ. αναλυτικά ανωτέρω στο τρίτο κεφάλαιο. Ενδεικτικά εδώ υπενθυμίζουμε ότι πρόταση σε αυτή την κατεύθυνση περιέχονταν: **α)** στην πρόταση του Πρωθυπουργού (Ιούλιος 2016) για την αναθεώρηση του Συντάγματος, **β)** στην πρόταση του συμπολιτευόμενου κόμματος (Ιούνιος 2016), **γ)** στην «πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση» των Χρ. Βερναρδάκη, Αν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου, Ηλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσόγονου, που κατ' ουσίαν εξειδικεύει της προτάσεις του Κυβέρνησης, **δ)** Στην πρόταση (Ιούνιος 2016) της αξιωματικής αντιπολίτευσης, **ε)** στην πρόταση «Ένα Καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα» (Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016), στο οποίο προτείνεται αλλαγή της ρύθμισης για την ποινική ευθύνη των Υπουργών, έτσι ώστε οι τελευταίοι να διώκονται με απόφαση συλλογικού δικαστικού οργάνου –της Εισαγγελίας του Ανωτάτου Δικαστηρίου– και όχι της Βουλής, όπως σήμερα, **στ)** Στην πρόταση (Φεβρουάριος 2013) του κ. Σ. Βλαχόπουλου, βλ. Βλαχόπουλος Σ., Η ποινική Ευθύνη των Υπουργών, προσβάσιμο σε https://www.constitutionalism.gr (πρόσβαση στις 19.04.2019), στην οποία προτείνεται ανάθεση της αρμοδιότητας της άσκησης της ποινικής δίωξης στη τακτική δικαιοσύνη, σε ανώτερους εισαγγελικούς λειτουργούς ή ακόμη και σε ένα συλλογικό όργανό τους, **ζ)** βλ. όμοια και σε Σπυρόπουλος Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, οπ.π., σελ. 317, όπου αναφέρεται ότι *«σε κάθε περίπτωση η ιδιαίτερη ποινική μεταχείριση των Υπουργών φαίνεται ότι οδεύει προς κατάργηση με νέα Αναθεώρηση του Συντάγματος. Έχει καταστεί πλέον κοινή συνείδηση ότι* ***το ιδιαίτερο δίκαιο της ποινικής ευθύνης των Υπουργών είναι άνισο, άδικο και παρωχημένο****.»*, **η)** Τσιλιώτης Χ. Μια συγκεκριμένη πρόταση για την αναθεώρηση του άρθρου 86 Σ σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 11, όπου αναφέρεται ότι για το ζήτημα αυτό ότι *«Είναι ίσως ένα από τα λίγα, εάν όχι το μοναδικό ζήτημα, στο οποίο υπάρχει απόλυτη ή σχεδόν απόλυτη ομοφωνία…»*.

αρμοδιότητας της Βουλής να χορηγεί άδεια για δίωξη για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η θητεία του Υπουργού, με σκοπό την σε ένα ελάχιστο επίπεδο προστασία του ίδιου του Υπουργού και της ομαλότητας της πολιτικής ζωής από προσχηματικές πολιτικές διώξεις.

3.4. Ενίσχυση της Βουλής

Τα θεσμικά αντίβαρα θα πρέπει να συμπληρωθούν με μέτρα που ενισχύουν τη Βουλή. Ένα από τα πλέον σημαντικά μέτρα είναι η **ε**νίσχυση της σταθερότητας της Βουλής με την κατάργηση της δυνατότητας της Κυβέρνησης να διαλύει μονομερώς τη Βουλή με την επίκληση εθνικού θέματος. Κατά κοινή ομολογία[691] η διάλυση της Βουλής υπήρξε πολλές φορές προσχηματική στη μεταπολίτευση εξυπηρετώντας πρωτίστως κομματικές σκοπιμότητες και δευτερευόντως εθνικά ή άλλα σημαντικά θέματα. Η πρακτική όμως αυτή υποβαθμίζει ανεπίτρεπτα το ρόλο της Βουλής και γι' αυτό θα πρέπει να αποκατασταθεί η ισορροπία ανάμεσα στη Βουλή και την εκτελεστική εξουσία. Με τη προτεινόμενη ρύθμιση ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διαλύσει, διατηρούμενης της πρόβλεψης του αρ. 41 παρ. 1 του Συντάγματος, την Βουλή, **μόνο**, πρώτον, σε περίπτωση αποτυχίας των διερευνητικών εντολών για το σχηματισμό Κυβέρνησης[692], είτε εξαρχής, είτε μετά από παραίτηση της Κυβέρνησης, και δεύτερον (βλ. αρ. 41 παρ. 2 στο σχέδιο Συντάγματος στο Παράρτημα) σε περίπτωση που η Βουλή, κατόπιν αιτήματος είτε της Κυβέρνησης είτε του 1/3 των βουλευτών αποφασίσει τη διάλυσή της με τουλάχιστον 180 ψήφους[693]. Η πρόβλεψη αυτή θα παγιοποιήσει παράλληλα τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου[694] συμβάλλοντας στη σταθερότητα της Βουλής.

---

[691] Βλ. ενδεικτικά Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 106, όπου αναφέρεται ότι *«Έχει ασκηθεί έντονη κριτική στην καταχρηστική άσκηση της ευχέρειας του Πρωθυπουργού να ζητά από τον ΠτΔ την διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών με επίκληση της αντιμετώπιση εθνικού ζητήματος εξαιρετικής σημασίας με βάση το άρθρο 41 παρ. 2 του Συντάγματος».*

[692] βλ. και Αυδίκος Γ., Το Σύνταγμα της Βουλγαρίας μεταξύ σταθερών πολιτικών θεσμών, κοινωνική παθογένειας και της ενωσιακής πρόκλησης, οπ.π., σ. 64 επ.

[693] βλ. όμοια και σε Τσιμάρας Κ., Μερικές σκέψεις για την νομικοπολιτική θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας σε ενδεχόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 106.

[694] Μακρυδημήτρης Α., Σημεία για τη Συνταγματική Αναθεώρηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 164.

Στην ίδια κατεύθυνση προτείνεται στην παρούσα μελέτη, όπως αυτή ειδικότερα αναλύεται στο παράρτημα, η πρόβλεψη ασυμβίβαστου μεταξύ βουλευτή και Υπουργού[695], για την αντιμετώπιση της σύγχυσης της διάκρισης των εξουσιών. Η θεωρία δεν είναι ομόφωνη σε αυτό το ζήτημα καθώς άλλοτε η πρόταση αυτή, σε διάφορες παραλλαγές, υποστηρίζεται[696] και άλλοτε επικρίνεται. Οι ενστάσεις που αναφέρονται στην ανάγκη δημοκρατικής νομιμοποίησης των μελών της Κυβέρνησης νομίζω ότι μπορούν να αντιμετωπιστούν με την πρόβλεψη ο βουλευτής να μπορεί να διορισθεί μέλος της Κυβέρνησης, εφόσον προηγουμένως παραιτηθεί. Με την πρόβλεψη αυτή εξυπηρετείται τόσο η απαραίτητή αποκατάσταση της διάκρισης των εξουσιών, η σύγχυση των οποίων, έβαινε για άλλη μια φορά σε βάρος της Βουλής, όσο και η ανάγκη για δημοκρατική νομιμοποίηση της Κυβέρνησης. Σημειωτέον ότι η πρόβλεψη του παραπάνω ασυμβίβαστου είναι σε θέση να συντελέσει παράλληλα και στην αντιμετώπιση του πελατειακού κράτους.

Στον αντίποδα, θα πρέπει να αποφευχθούν ρυθμίζεις που συνεπάγονται την περαιτέρω υποβάθμιση της Βουλής, όπως η εποικοδομητική ψήφος δυσπιστίας, η οποία προτάθηκε από πολλές πλευρές[697], καθώς και η μετατόπιση του κέντρου βάρους της νομοθέτησης από τη Βουλή στην Κυβέρνηση προς αποφυγή της ακυβερνησίας[698]. Οι προτάσεις αυτές οι οποίες ευνοούν την ανάπτυξη μιας ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας οδηγούν στην περαιτέρω υποβάθμιση του ρόλου της Βουλής, ενώ δεν βρίσκουν έρεισμα στις παθογένειες του Συντάγματος στη μεταπολίτευση, όπως αυτές ήδη αναλύθηκαν.

3.5. Αντιμετώπιση του πελατειακού κράτους

---

[695] βλ. και Αυδίκος Γ., Το Σύνταγμα της Βουλγαρίας μεταξύ σταθερών πολιτικών θεσμών, κοινωνική παθογένειας και της ενωσιακής πρόκλησης, οπ.π., σ. 62.

[696] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 10-11, όπου υποστηρίζεται πρόταση που τάσσεται υπέρ του απόλυτου ασυμβίβαστου μεταξύ της βουλευτικής και της υπουργικής ιδιότητας.

[697] Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι η καθιέρωση της εποικοδομητικής ψήφου δυσπιστίας προτάθηκε τόσο από τον ΣΥΡΙΖΑ (βλ. Κεφάλαιο Δεύτερο), όσο και από την πρόταση Ένα Καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, βλ. Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 9.

[698] Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 9.

Όπως ήδη έχει σημειωθεί, στο πρώτο κεφάλαιο[699] της μελέτης εξετάσαμε μια βασική και διαχρονική παθογένεια της λειτουργίας του πολιτεύματος, την κυριαρχία της διαφθοράς, της συναλλαγής και του εν γένει πελατειακού κράτους. Αντίστοιχα, στο δεύτερο κεφάλαιο εξετάσαμε ότι το χαρακτηριστικό αυτό δεν εγκατέλειψε ποτέ τον ελληνικό πολιτικό και συνταγματικό βίο, γνώρισε δε ιδιαίτερη άνθιση, και υπό το Σύνταγμα του 1975, γεγονός που αποτελεί μια από τις αδυναμίες του Συντάγματος αυτού και ως εκ τούτου η αντιμετώπιση του ζητήματος αυτού είναι κρίσιμο στοιχείο της επικείμενης συνταγματικής αναθεώρησης.

Στο σημείο αυτό, εισαγωγικά, θα πρέπει να σημειωθεί ότι οι επιμέρους ρυθμίσεις για την αντιμετώπιση της διαφθοράς, της συναλλαγής και του εν γένει πελατειακού κράτους, αποτελούν κατεξοχήν έργο του κοινού νομοθέτη[700]. Οι παρεμβάσεις στο Σύνταγμα θα πρέπει ωστόσο, είτε να συμβάλλουν σε ρυθμίσεις που ο κοινός νομοθέτης δεν έχει αρμοδιότητα, όπως π.χ. τα κωλύματα εκλογιμότητας με σκοπό την ανανέωση του πολιτικού προσωπικού και τη συνεπαγόμενη μείωση του πελατειακού χαρακτήρα του κράτους, είτε να τροποποιεί υπάρχουσες ρυθμίσεις στο Σύνταγμα, με σκοπό την αποτελεσματικότερη λειτουργία του στο πλαίσιο της καταπολέμησης της διαφθοράς και του εν γένει πελατειακού κράτους, όπως π.χ. οι ρυθμίσεις που αφορούν τον έλεγχο των οικονομικών των κομμάτων.

Στην κατεύθυνση αυτή ήδη ανωτέρω προτάθηκε η πρόβλεψη ασυμβίβαστου μεταξύ βουλευτή και Υπουργού, η οποία είναι σε θέση να συντελέσει παράλληλα με την ενίσχυση της διάκρισης των εξουσιών και στην αντιμετώπιση του πελατειακού κράτους.

Στην ίδια κατεύθυνση καίρια πρόταση αποτελεί και η πρόβλεψη των κατάλληλων κωλυμάτων εκλογιμότητας για τους βουλευτές, τους υπουργούς και τον Πρωθυπουργό. Τα κωλύματα αυτά έχουν ως στόχους της ανανέωση του πολιτικού προσωπικού της χώρας, την αποφυγή της επαγγελματικοποίησης της πολιτικής και τη συνεπαγόμενη ανάγκη του πολιτικού προσώπου να ολοκληρώσει το έργο που επιθυμεί να προσφέρει στα κοινά εντός ενός εύλογου και ικανού χρονικού διαστήματος δέκα ετών αντί να μετατραπεί σε επαγγελματία της πολιτικής, γυρολόγο των κομμάτων και των ιδεολογιών και έρμαιο του πελατειακού κράτους για να

[699] Βλ. Κεφάλαιο Πρώτο τμήμα 9.

[700] Βλ. π.χ. εκτεταμένες νομοθετικές προτάσεις στην Έκθεση της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, Παράρτημα για την Ελλάδα, COM(2014) 38 final ANNEX 8, προσβάσιμο σε http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EL/1-2014-38-EL-F1-1-ANNEX-9.Pdf (πρόσβαση στις 02.04.2019).

διασφαλίσει την διαρκή επανεκλογή του. Παράλληλα, η εναλλαγή του πολιτικού προσωπικού από μόνη της είναι ικανή να συμβάλει στη μείωση της δημιουργίας μακροχρόνιων σχέσεων εξάρτησης μεταξύ των ισχυρών οικονομικών συμφερόντων και των πολιτικών.

Στο πλαίσιο της παρούσας μελέτης προτείνεται, όπως αναλυτικά η πρόταση αυτή διατυπώνεται στο παράρτημα, η τροποποίηση του άρθρου 56 του Συντάγματος, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να μην μπορεί να ανακηρυχθεί υποψήφιος ούτε να εκλεγεί βουλευτής όποιος έχει συμπληρωμένα δέκα έτη συνεχούς βουλευτικής θητείας[701] κατά την ημέρα προκήρυξης των εκλογών, εκτός αν μετά την παραπάνω συμπλήρωση έχουν μεσολαβήσει βουλευτικές εκλογές στις οποίες δεν έχει ανακηρυχθεί υποψήφιος. Πρόταση με παρόμοιο περιεχόμενο υπερψήφισε και η προτείνουσα Βουλή το 2019 καθώς υπερψηφίστηκε και στις δύο ψηφοφορίες (158 θετικές ψήφοι στην πρώτη ψηφοφορία και 157 στη δεύτερη) η πρόταση αναθεώρησης του αρ. 56 με προσθήκη παραγράφου 5 προς την κατεύθυνση καθιέρωσης προσωρινού κωλύματος εκλογιμότητας μετά από τρεις (3) βουλευτικές περιόδους.

Προτείνεται επίσης αντίστοιχη τροποποίηση του άρθρου 81 του Συντάγματος ώστε να προβλεφθεί κώλυμα διορισμού ως Υπουργού, τόσο η συνεχής βουλευτική θητεία, σύμφωνα με την παραπάνω πρόταση τροποποίησης του αρ. 56 του Σ. όσο και η συνολική δεκαετής θητεία ως μέλους της Κυβέρνησης. Το ίδιο ανώτατο όριο θητείας προτείνεται και για τον Πρωθυπουργό.

Τέλος, προτείνεται η τροποποίηση του αρ. 29 παρ 2 του Συντάγματος κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διενεργείται έλεγχος των δαπανών αλλά και εν γένει οικονομικών των πολιτικών κομμάτων, με στόχο την ενίσχυση της διαφάνειας στη λειτουργία τους και την απαγκίστρωση τους από τυχόν οικονομικές εξαρτήσεις. Οι ειδικότερες ρυθμίσεις στο πλαίσιο αυτό θα πρέπει να ανήκουν στον κοινό νομοθέτη, εντούτοις σημαντικά σημεία των αλλαγών που αξίζει να προστεθούν στο Σύνταγμα είναι α) η πρόβλεψη η επιτροπή ελέγχου των δαπανών και οικονομικών να συγκροτείται κατά πλειοψηφία από δικαστικούς λειτουργούς[702], β) η πρόβλεψη για

[701] Υπάρχουν προτάσεις που εισηγούνται την παράλληλη καθιέρωση και κωλύματος εκλογιμότητας όσων διατέλεσαν Υπουργοί στις επόμενες εκλογές, βλ. π.χ. Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 11.

[702] Βλ. ομοίως Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 11, 1071-08.

απαγόρευση υποθήκευσης/ενεχυρίασης της κρατικής αποζημίωσης σε οποιοδήποτε νομικό ή φυσικό πρόσωπο έναντι δανεισμού και γ) η πρόβλεψη ότι η κρατική οικονομική ενίσχυση καταβάλλεται μόνο εφόσον τα πολιτικά κόμματα ανταποκρίνονται στις εγγυήσεις διαφάνειας ως προς την οικονομική τους διαχείριση καθώς και τις φορολογικές και ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις[703].

3.6. Προληπτικός έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων

Ο διάχυτος, παρεμπίπτων και συγκεκριμένος έλεγχος της συνταγματικότητας των νόμων υπήρξε επιτυχής στη μεταπολίτευση, όπως ήδη αναλύθηκε. Παρουσίασε όμως και μειονεκτήματα. Η επικείμενη αναθεώρηση θα πρέπει να ενισχύσει τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων **με προσθήκη στο ΑΕΔ της αρμοδιότητας, κατ' εξαίρεση και υπό προϋποθέσεις, κατόπιν αιτήματος, είτε του ΠτΔ είτε, 100 Βουλευτών, να μπορεί να προβεί σε κύριο και προληπτικό έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, πριν την έκδοση τους**. Η αρμοδιότητα αυτή δεν θα στερεί στα κοινά δικαστήρια την αρμοδιότητα του διάχυτου και παρεμπίπτοντος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Θα εξαλείψει όμως το άτοπο προφανώς αντισυνταγματικές ρυθμίσεις να διάγουν ένα βίο μηνών ή και ετών πριν ελεγχθούν παρεμπιπτόντως ως αντισυνταγματικές έχοντας ήδη δημιουργήσει μια σειρά από νομικές και πραγματικές συνέπειες η ανατροπή των οποίων, είτε μπορεί να είναι ανεπιεικής, είτε δυσχερής, ενώ παράλληλα σε όλο το διάστημα του διαδράμοντος χρόνου μέχρι τον παρεμπίπτοντα έλεγχο της συνταγματικότητας επικρατεί ανασφάλεια δικαίου σε σχέση με τη συνταγματικότητα ή μη του νόμου.

Η βασική ιδέα πίσω από την πρόταση αυτή είναι το «μπόλιασμα» του διάχυτου και παρεμπίπτοντος ελέγχου με κάποιας μορφής κύριου, συγκεντρωτικού και αφηρημένου ελέγχου. Και αυτό διότι, θεωρώ, ότι αρμόζουν στην Ελλάδα κάποια στοιχεία του γαλλικού προτύπου, χωρίς όμως οι αλλαγές αυτές να οδηγούν στην παράλληλη εξάλειψη του διάχυτου ελέγχου αλλά να σέβονται στην παράδοση του συνταγματικού ελέγχου στην χώρα και να ενισχύουν, με τις προσθήκες, την ασφάλεια δικαίου, την αποτελεσματικότητα και τον έλεγχο των κυβερνώντων[704]. Η

[703] Βλ. ομοίως για τα υπό β' και γ' στοιχεία Πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση Βερναρδάκης Χ., Δημητρόπουλος Α., Ζώρας Κ., Κατρούγκαλος Γ., Νικολόπουλος Η., Χρυσόγονος Κ., οπ.π., σελ. 32-33.

[704] Υπενθυμίζεται ότι στη Γαλλία με το Σύνταγμα του 1958 ιδρύθηκε Συνταγματικό Συμβούλιο ως όργανο ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων. Το 1974 διευρύνθηκε το δικονομικό δικαίωμα

αναδιάρθρωση του συστήματος ελέγχου της συνταγματικότητας των νόμων, εξάλλου, έχει απασχολήσει έντονα[705]την επιστημονική και πολιτική συζήτηση. Στο πλαίσιο μάλιστα αυτό προτάθηκε και από το ΠΑΣΟΚ το 2001 και από τη ΝΔ το 2008 η ίδρυση Συνταγματικού Δικαστηρίου[706], καθώς και από τη ΝΔ εκ νέου το 2014 η ενίσχυση του ΑΕΔ ώστε να καταστεί κατ' ουσίαν αυτό Συνταγματικό Δικαστήριο[707] και τέλος από την πρόταση για μια πρόταση προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση των Χρ. Βερναρδάκη, Αν. Δημητρόπουλου, Κ. Ζώρα, Γ. Κατρούγκαλου, Ηλ. Νικολόπουλου, Κ. Χρυσόγονου[708], η οποία πρότεινε, ομοίως, την ενίσχυση των αρμοδιοτήτων του ΑΕΔ.

3.7. Ενίσχυση της δημόσιας διοίκησης

Στο δεύτερο κεφάλαιο του παρόντος σημειώθηκε ότι μια από τις διαχρονικές παθογένειες του ελληνικού κράτους, την οποία το Σύνταγμα δεν γέννησε αλλά δεν φρόντισε παράλληλα να επιχειρήσει να αντιμετωπίσει με κάποιο τρόπο, είναι η ασυνέχεια της δημόσιας διοίκησης. Για το λόγο αυτό προτείνεται στο σημείο αυτό ως αναγκαίο περιεχόμενο της αναθεώρησης η ενίσχυση, με ποικίλους τρόπους, της δημόσιας διοίκησης στο Σύνταγμα, ώστε σε αυτή να εξασφαλίζεται στην πράξη και όχι στη θεωρία, η συνέχεια και η αποτελεσματικότητα. Στο Σύνταγμα, όμως, όπως ήδη αναλύθηκε στο δεύτερο κεφάλαιο, δεν έχουν θέση εκτεταμένες διατάξεις για τα συγκεκριμένα μέτρα, καθώς αυτά θα πρέπει να αφεθούν στον κοινό νομοθέτη, αλλά

προσφυγής σε αυτό, αναγνωρίζοντας το σχετικό δικαίωμα σε 60 γερουσιαστές ή βουλευτές. Η εξέλιξη αυτή είχε ως πρακτική συνέπεια η αντιπολίτευση να έχει την πρωτοβουλία για παραπομπή του νόμου στο Συμβούλιο, γεγονός που λειτουργεί ως μοχλός εξισορρόπησης της κυβερνητικής εξουσίας, βλ. σχετικά Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 39, βλ. και Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία, οπ.π., σ. 622, όπου σημειώνεται ότι από το 1974 και έκτοτε η αντιπολίτευση μπορούσε κατ' ουσίαν να ζητήσει οποτεδήποτε από το Συμβούλιο να ελέγξει τη συνταγματικότητα κάθε νέου νόμου.

[705] Βλ. εντελώς ενδεικτικά Κουτνατζής Σ-Ι., Συνταγματικό Δικαστήριο, Υπέρ ή Κατά;, προσβάσιμο σε http://www.mklegal.gr (πρόσβαση 31.03.2019), Ανδρουλάκης Β., Χρειαζόμαστε πραγματικά ένα Συνταγματικό Δικαστήριο; Μια πάντα επίκαιρη συζήτηση, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 31.03.2019), όπου συνοψίζονται οι διαχρονικά αντικρουόμενες απόψεις.

[706] Βλ. σχ. Αλιβιζάτος Ν., Για μιαν «εντοπισμένη» και ειλικρινή αναθεώρηση, οπ.π., Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, οπ.π., σ. 75.

[707] Βλ.Πρόταση των Βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας για την αναθεώρηση του Συντάγματος, σύμφωνα με τα άρθρα 110 του Συντάγματος και 119 του Κανονισμού της Βουλής, προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/Nomothetiko-Ergo/Anazitisi-Nomothetikou-Ergou?law_id=f0dca1bc-b431-4198-a47a-a3f9014298d3 (πρόσβαση 31.03.2019), σελ. 40 επ.

[708]βλ. την πρόταση αναθεώρησης του αρ. 100 και το πλήρες κείμενο αυτής σε: Πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση Βερναρδάκης Χ., Δημητρόπουλος Α., Ζώρας Κ., Κατρούγκαλος Γ., Νικολόπουλος Η., Χρυσόγονος Κ., οπ.π.

θα πρέπει να ενταχθούν λίγες και καίριες ρυθμίσεις. Το Σύνταγμα θα πρέπει ουσιαστικά να προβλέπει τη συνέχεια της διοίκησης ως γενική αρχή, η οποία στη συνέχεια θα εξειδικεύεται από τον κοινό νομοθέτη.

Στο πλαίσιο αυτό προτείνεται να ενταχθεί στο άρθρο 101 του Συντάγματος αρχή που να καθορίζει ότι οι αρμοδιότητες των κεντρικών οργάνων του Κράτους καθορίζονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται η συνέχεια και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης, η οποία θα εξειδικευθεί στη συνέχεια νομοθετικά, σε κάθε επιμέρους ζήτημα. Επιπλέον, προτείνεται να προστεθεί πρόβλεψη στο αρ. 74 του Συντάγματος ότι όταν το νομοσχέδιο, την πρόταση νόμου ή και την τροπολογία την υποβάλλει η Κυβέρνηση πρέπει αυτή να παραπεμφθεί για νομοτεχνική επεξεργασία στο Νομικό Συμβούλιο του Κράτους και αυτό, ώστε, αφενός μεν, να επιτευχθεί η συνέχεια της διοίκησης και σε ό,τι αφορά τη νομοθετική της πρωτοβουλία, αφετέρου δε, να επιτευχθεί η συνέχεια και σε ό,τι αφορά τη νομική της εξώδικη και δικαστική υποστήριξη. Η προσθήκη της τροπολογίας στο άρθρο 74 έχει καταστεί αναγκαία από την πλημμυρίδα των τελευταίων και αυτό συνήθως σε νομοσχέδια που δεν σχετίζονται με το αντικείμενο της τροπολογίας[709]. Τέλος, αναγκαίο είναι η συνέχεια αλλά και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης να ενισχυθεί με την πρόβλεψη για ουσιαστική αξιοποίηση ενός ανώτατου δημοσιοϋπαλληλικού σώματος[710], πρόβλεψη που θα μπορούσε να ενταχθεί στο αρ. 103 του Συντάγματος σε μια νέα παράγραφο 10, όπως η διάταξη αυτή ειδικότερα περιγράφεται στο παράρτημα της παρούσας μελέτης.

[709] Βλ. και Πραβιτά Μ.Η., Συνταγματική Αναθεώρηση και Δημόσια Διοίκηση σε Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η. (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, οπ.π., σελ. 113 επ.

[710] Πρβλ. Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, οπ.π., σ. 12, 191-192.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Θα φτάσουμε άραγε πότε στα «Κύθηρα»; Θα φτιάξουμε μια συνταγματική «Αρκαδία»; Η απάντηση για εμένα είναι απλή. Δεν υπάρχουν ούτε συνταγματικά «Κύθηρα», ούτε συνταγματική «Αρκαδία». Ζητούμενο της συνταγματικής επιστήμης όταν προτείνει αλλαγές στο πλαίσιο μιας συγκεκριμένης αναθεώρησης είναι η συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης που επικρατεί στην εκάστοτε έννομη τάξη, η διαφύλαξη και ενίσχυση των θετικών κεκτημένων και ο σχεδιασμός των παρεμβάσεων που θα βασίζεται σε μια αιτιολογημένη και συγκεκριμένη ανάλυση.

Στο πλαίσιο αυτό, κατά την άποψή μου, όπως ευελπιστώ ότι αναδύθηκε από τις σελίδες που προηγήθηκαν, στην παρούσα ελληνική ιστορική και συνταγματική συγκυρία, αλλαγές όπως για παράδειγμα η ενίσχυση της εκτελεστικής εξουσίας[711], η αποδυνάμωση της Βουλής[712], ο περιορισμός της, ήδη αναιμικής, συμμετοχής ή του μέχρι σήμερα υποτυπώδους ελέγχου του λαού και η αλλαγή του εκλογικού συστήματος σε λιγότερο αναλογικά μοντέλα με σκοπό την αποφυγή της ακυβερνησίας, ναι μεν μπορεί προσωρινά να κρύψουν τα μεγάλα προβλήματα και τις παθογένειες των συνταγματικών ρυθμίσεων που μας οδήγησαν ως εδώ, πλην όμως δεν θα τα επιλύσουν, με αποτέλεσμα αυτά να επιστρέψουν δριμύτερα. Αντίθετα, μπορούν να συμβάλουν στην επίλυση τουλάχιστον κάποιων εκ των παθογενειών που εντοπίστηκαν ρυθμίσεις, όπως αυτές που ήδη αναπτύχθηκαν στο τέταρτο κεφάλαιο αλλά και αυτές που αποτυπώνονται στο παράρτημα. Ενδεικτικά αναφέρονται εδώ η ενίσχυση του πολιτεύματος με ισχυρά θεσμικά αντίβαρα και με αμεσοδημοκρατικούς θεσμούς, η απλούστευση της διαδικασίας αναθεώρησης, η ενίσχυση της Βουλής, η αντιμετώπιση του πελατειακού κράτους, η ενίσχυση της ανεξαρτησίας και της αποτελεσματικότητας της δικαιοσύνης, η αντιμετώπιση της ασυνέχειας της διοίκησης, η ενίσχυση της συμμετοχής του λαού, η εμπιστοσύνη στην ενεργό

[711] Η πρακτική αυτή δεν υπήρξε επιτυχής στην αντιμετώπιση παρόμοιων προβλημάτων ούτε στο παρελθόν, Πρβλ. Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 201, όπου σημειώνεται ότι η «βαθειά τομή» του 1963 επιχειρούσε με τη δημιουργία μιας ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας να επιλύσει την κρίση αντιπροσώπευσης-νομιμοποίησης. Εξάλλου, όπως ήδη προέκυψε από όσα παρατέθηκαν, το Σύνταγμα του 1975 δημιούργησε μια ισχυρή (έως και ανέλεγκτη) εκτελεστική εξουσία και ως εκ τούτου δεν υπάρχει πραγματικά ανάγκη περαιτέρω ενίσχυσής της, ούτε τέλος η κρίση (2010-2018) μπορεί σοβαρά να αποδοθεί στην έλλειψη μιας ισχυρής εκτελεστικής εξουσίας.

[712] Όπως ήδη προέκυψε από τις σελίδες που ακολούθησαν άλλωστε ο ρόλος της Βουλής ήταν διαχρονικά αλλά και στο πλαίσιο του Συντάγματος του 1975 ήταν υποβαθμισμένος.

συμμετοχή του, ο μεγαλύτερος έλεγχος του λαού στους αντιπροσώπους του και η έστω κάποια αποκατάσταση της διάκρισης των εξουσιών.

Εύλογα όμως διερωτάται κανείς μήπως αυτή η καταφυγή στο παραπάνω πλέγμα των ενίοτε έως και τολμηρών μεταρρυθμίσεων είναι μια φαντασιακή εικόνα για μια ουτοπική (νομική και υλιστική) πραγματικότητα στην οποία καταφεύγουμε κάθε φορά που πάσχει έκδηλα η αντιπροσωπευτική δημοκρατία, αναζητώντας συνταγματικά «Κύθηρα» ή συνταγματική «Αρκαδία»; Υποστηρίζω πως το πλέγμα αυτό των προτεινόμενων αλλαγών δεν είναι ούτε ουτοπία, ούτε ανέφικτο, ούτε δεν είναι σε θέση να συμβάλλει στην ενίσχυση της ποιότητας της δημοκρατίας στην Ελλάδα του σήμερα και στο σημείο αυτό νομίζω ότι έχει αξία η εξής ιστορική και συνταγματική αναλογία: Ο βαθύς γνώστης της ελληνικής συνταγματικής σκέψης του 19ου αιώνα Γ. Δρόσος έχει υποστηρίξει ότι η ελληνική νομική σκέψη των πρώτων δεκαετιών μετά την εθνική ανεξαρτησία διαμόρφωσε μια ιδεατή εικόνα για το Σύνταγμα και εξιδανικευμένη πρόσληψη της ελληνικής πολιτείας[713] που τότε θα διαμορφώνονταν. Ο στόχος ήταν διττός, αφενός το ελληνικό Σύνταγμα να μιμηθεί τα σύγχρονα ευρωπαϊκά του πρότυπα πραγματοποιώντας έτσι μια τολμηρή (ίσως και φαντασιακή με τους όρους της εποχής εκείνης) φυγή προς το μέλλον, αφετέρου η ελληνική συνταγματική σκέψη και η ελληνική πολιτεία να επανασυνδεθεί με την αρχαία ελληνική σκέψη[714]. Παρατηρεί επίσης (με το βάθος των εκατόν εβδομήντα και πλέον ετών) ότι εκείνο που περιέγραψαν ως την εικόνα τους για τον Ευρωπαίο Έλληνα του μέλλοντος έχει, λίγο πολύ, τα εξωτερικά χαρακτηριστικά του σημερινού Έλληνα - πολίτη μιας δημοκρατικής και φιλελεύθερης συνταγματικής πολιτείας καθιστώντας τους υπό αυτή την έννοια αυτή όχι φαντασιόπληκτους θεωρητικούς αλλά τους πιο ψυχρούς ή και ωμούς ρεαλιστές που μπορεί να χωρέσει ο νους του ανθρώπου[715]. Όπως λοιπόν η ελληνική νομική σκέψη του 19ου αιώνα στοχοθέτησε υψηλούς στόχους, που εν πολλοίς έμοιαζαν φαντασιακοί στα μάτια των σύγχρονων τους, έτσι και στην σημερινή Ελλάδα, η οποία μόλις εξέρχεται (;) μιας εξαιρετικά

---

[713] Δρόσος Γ., Μία διάλεξη στο Χάρβαρντ κι ένα δείπνο στο Μπουένος Άϊρες ή φαντασία και νομική ιδεολογία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Πέρασμα, Αθήνα, 2009, σελ. 9, 48.

[714] Η επανασύνδεση με το παρελθόν ήταν συχνή εκείνη την εποχή στα πλαίσια του νεοκλασικισμού στην τέχνη, ο οποίος μεταλαμπαδεύθηκε στην Ελλάδα με τον νεαρό Βασιλιά Όθωνα, από το Μόναχο και αποτέλεσε (η ελληνική εκδοχή του) μία από τις πλέον επιτυχημένες εκδοχές του στον ευρωπαϊκό χώρο, Βλ. και Παπανικολάου Μ., Η ελληνική τέχνη του 18ου και 19ου αι. Ζωγραφική – Γλυπτική, Βάνιας, 2005.

[715] Δρόσος Γ., Μία διάλεξη στο Χάρβαρντ κι ένα δείπνο στο Μπουένος Άϊρες ή φαντασία και νομική ιδεολογία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, οπ.π, σελ. 9, 82.

σημαντικής δημοσιονομικής κρίσης, της απονομιμοποίησης των πολιτικών θεσμών και της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας αλλά και όλων των παραπάνω παθογενειών που εντοπίστηκαν, το παραπάνω πλέγμα προτάσεων μπορεί να φαντάζει μια τολμηρή φυγή προς το μέλλον, μια φαντασιακή εικόνα δύσκολα πραγματοποιήσιμη, ωστόσο, αφενός μεν, το τέλος της μεταπολίτευσης και η κρίση της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας επιβάλλουν τολμηρές λύσεις, αφετέρου δε, ο ρεαλισμός και όχι οι φαντασιακές εικόνες επιβάλλουν την ενίσχυση της δημοκρατίας με τους θεσμούς εκείνους που ενισχύουν την ποιότητας της δημοκρατίας, τη δημοκρατική νομιμοποίηση των αποφάσεων, τον έλεγχο των κυβερνώντων και τη συνέχεια του Κράτους. Με άλλα λόγια, η επόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος θα πρέπει επιτέλους να απελευθερώσει όλες τις δημιουργικές δυνάμεις της δημοκρατίας, γεγονός που θα εξοπλίσει τη χώρα με ένα μεγάλο συγκριτικό πλεονέκτημα[716]. Εξάλλου, ο Α. Μάνεσης, ήδη από τη δεκαετία του 1980 σημείωνε ότι παρά τη σταθεροποίηση των θεσμών που έλαβε χώρα υπό το Σύνταγμα του 1975, οι θεσμοί της έχουν ανάγκη από ανανέωση προς μια δημοκρατική κατεύθυνση που να ανταποκρίνεται στην κοινωνική εξέλιξη της χώρας[717], πολλώ δε μάλλον που οι θεσμοί αυτοί δεν απολαμβάνουν πλέον την νομιμοποίηση που είχαν την πρώτη περίοδο μετά το Σύνταγμα του 1975.

Επιπλέον, αξίζει αναλογιζόμενοι και το πετυχημένο παράδειγμα του Συντάγματος του 1975, κατά την κατάρτιση του οποίου αμβλύνθηκε σημαντικά[718] και σε ιδιαίτερα κρίσιμα σημεία η συντηρητικών τάσεων «βαθειά τομή, η οποία αποτέλεσε τη βάση του κυβερνητικού σχεδίου στην Ε' Αναθεωρητική Βουλή, και αυτό διότι άλλως θα διακυβεύονταν η αποτελεσματικότητά του νέου Συντάγματος[719], να κατευθύνουμε την αναθεώρηση όχι προς αμιγώς ιδεολογικοπολιτικές επιλογές αλλά προς τα εκεί που πραγματικά εντοπίζονται παθογένειες και αδυναμίες του Συντάγματος με στόχο την αποτελεσματικότητά του.

---

[716] Είναι εξάλλου γνωστό ότι κατά την κλασσική ανάλυση του J. Finley για τον Θουκυδίδη το μεγάλο πλεονέκτημα της αρχαίας Αθήνας ήταν η απελευθερωτική, των κοινωνικών δυνατοτήτων, δύναμη του δημοκρατικού της πολιτεύματος, η οποία μεταβλήθηκε σε μεγάλη αδυναμία επειδή δεν υποστηρίχθηκε κατάλληλα και διολίσθησε, εν καιρώ πολέμου, σε μια φανατισμένη σύγκρουση συμφερόντων, βλ. Finley J., Θουκυδίδης, οπ.π., σελ. 310.

[717] Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, οπ.π., σ. 189.

[718] Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, οπ.π., σελ. 377.

[719] Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, οπ.π., σ. 546.

Και ναι μεν δεν έφταιξαν οι θεσμοί που είχαμε μέχρι σήμερα για την οικονομική κατάρρευση[720], αλλά το πολιτικό σύστημα (ιδίως τα λεγόμενα κόμματα εξουσίας), οι πελατειακές σχέσεις, η ανορθολογική οικονομική ανάπτυξη, ούτε μπορούν οι θεσμοί[721] από μόνοι τους να ανατρέψουν τα οικονομικά δεδομένα, ούτε να οριστικοποιήσουν αυτή την ανατροπή, ούτε τέλος να διασφαλίσουν την ορθότητα των μελλοντικών επιλογών, μπορούν όμως να κατοχυρώσουν γενικώς τη συμμετοχή του λαού στην πολιτική εξουσία και όλα τα αντλούμενα από αυτή οφέλη, να θεραπεύσουν τις παθογένειες που το Σύνταγμά μας παρουσίασε ή επίτρεψε, να διασφαλίσουν τον έλεγχο της στη μεταπολίτευση ανέλεγκτης εκτελεστικής εξουσίας και τη συνέχεια της διοίκησης, και τέλος να διασφαλίσουν ότι οι τυχόν κρίσιμες αποφάσεις που θα ληφθούν στο μέλλον θα ληφθούν και μέσα από τη συμμετοχή του λαού, την πλήρη ενημέρωση του και την δράση του και όχι από ένα αντιπροσωπευτικό σύστημα που δεν μπορεί πλέον να επιτύχει το σκοπό του, ούτε χρησιμοποιώντας μόνο τα θεσμικά εργαλεία της μεταπολίτευσης που κατά κοινή παραδοχή έκλεισε τον κύκλο της.

Εν κατακλείδι, η επικείμενη συνταγματική αναθεώρηση, όποτε και αν αυτή ολοκληρωθεί, είναι ένας εξαιρετικά σημαντικός σταθμός στη νεότερη πολιτική και συνταγματική ιστορία μας και θα πρέπει να αντιμετωπιστεί με τη δέουσα προσοχή. Η ανάπτυξη ενός ζωντανού, γόνιμου και διαρκούς δημόσιου διαλόγου είναι ένα κομβικό ζήτημα στο οποίο όλοι, ο καθένας από την πλευρά του, μπορούμε και πρέπει να συμβάλλουμε. Η κατεύθυνση της αναθεώρησης και η συγκεκριμένη κατάστρωση των ρυθμίσεων είναι μεγάλης σημασίας. Ευελπιστώ και προτείνω η αναθεώρηση να αξιοποιηθεί με γνώμονα τα προβλήματα και τις δυσλειτουργίες που μας ταλαιπώρησαν τα τελευταία χρόνια, χωρίς προκαταλήψεις, με τόλμη και γενναιότητα που θα βασίζεται στη γνώση και στη συγκεκριμένη ανάλυση της συγκεκριμένης κατάστασης και θα μας παραδώσει ένα Σύνταγμα, ανανεωμένο και έτοιμο για τις προκλήσεις του μέλλοντος.

[720] Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, οπ.π.

[721] Πρβλ. Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματός τους, οπ.π., σ. 103, Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, οπ.π., σ. 21.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΟ ΣΧΕΔΙΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ[722]

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΑΑΣ

~~Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαίρετου Τριάδος~~

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ
Βασικές διατάξεις
ΤΜΗΜΑ Α'
Μορφή του πολιτεύματος

Άρθρο 1

1. Το πολίτευμα της Ελλάδας είναι Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία.
2. Θεμέλιο του πολιτεύματος είναι η λαϊκή κυριαρχία.
3. Όλες οι εξουσίες πηγάζουν από το Λαό, υπάρχουν υπέρ αυτού ~~και του Έθνους~~ και ασκούνται όπως ορίζει το Σύνταγμα.

Άρθρο 2

1. Ο σεβασμός και η προστασία της αξίας του ανθρώπου αποτελούν την πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας.
2. Η Ελλάδα, ακολουθώντας τους γενικά αναγνωρισμένους κανόνες του διεθνούς δικαίου, επιδιώκει την εμπέδωση της ειρήνης, της δικαιοσύνης, καθώς και την ανάπτυξη των φιλικών σχέσεων μεταξύ των λαών και των κρατών.

ΤΜΗΜΑ Β'
Σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας

Άρθρο 3

~~1.~~ Η Ελληνική Πολιτεία είναι θρησκευτικά ουδέτερη. Επικρατούσα θρησκεία στην Ελλάδα είναι η θρησκεία της Ανατολικής Ορθόδοξης Εκκλησίας του Χριστού. ~~Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας, που γνωρίζει κεφαλή της τον Κύριο ημών Ιησού Χριστό, υπάρχει αναπόσπαστα ενωμένη δογματικά με τη Μεγάλη Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης και με κάθε άλλη ομόδοξη Εκκλησία του Χριστού· τηρεί απαρασάλευτα, όπως εκείνες, τους ιερούς αποστολικούς και συνοδικούς κανόνες και τις ιερές παραδόσεις. Είναι αυτοκέφαλη, διοικείται από την Ιερά Σύνοδο των εν ενεργεία Αρχιερέων και από τη Διαρκή Ιερά Σύνοδο που προέρχεται από αυτή και συγκροτείται όπως ορίζει ο Καταστατικός Χάρτης της Εκκλησίας, με τήρηση των διατάξεων του Πατριαρχικού Τόμου της κθ' (29) Ιουνίου 1850 και της Συνοδικής Πράξης της 4ης Σεπτεμβρίου 1928.~~

~~2. Το εκκλησιαστικό καθεστώς που υπάρχει σε ορισμένες περιοχές του Κράτους δεν αντίκειται στις διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου.~~

~~3. Το κείμενο της Αγίας Γραφής τηρείται αναλλοίωτο. Η επίσημη μετάφρασή του σε άλλο γλωσσικό τύπο απαγορεύεται χωρίς την έγκριση της Αυτοκέφαλης Εκκλησίας της Ελλάδας και της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας στην Κωνσταντινούπολη.~~

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ
Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα

Άρθρο 4

---

[722] Το Προτεινόμενο σχέδιο Συντάγματος ακολουθεί πλήρως το ισχύον Σύνταγμα. Οι προσθήκες και οι διαγραφές σημειώνονται ευκρινώς, ώστε να προκύπτει η εκάστοτε προτεινόμενη αλλαγή.

1. Οι Έλληνες είναι ίσοι ενώπιον του νόμου.
2. Οι Έλληνες και οι Ελληνίδες έχουν ίσα δικαιώματα και υποχρεώσεις.
3. Έλληνες πολίτες είναι όσοι έχουν τα προσόντα που ορίζει ο νόμος. Επιτρέπεται να αφαιρεθεί η ελληνική ιθαγένεια μόνο σε περίπτωση που κάποιος απέκτησε εκούσια άλλη ιθαγένεια ή που ανέλαβε σε ξένη χώρα υπηρεσία αντίθετη προς τα εθνικά συμφέροντα, με τις προϋποθέσεις και τη διαδικασία που προβλέπει ειδικότερα ο νόμος.
4. Μόνο Έλληνες πολίτες είναι δεκτοί σε όλες τις δημόσιες λειτουργίες, εκτός από τις εξαιρέσεις που εισάγονται με ειδικούς νόμους.
5. Οι Έλληνες πολίτες συνεισφέρουν χωρίς διακρίσεις στα δημόσια βάρη, ανάλογα με τις δυνάμεις τους.
6. Κάθε Έλληνας που μπορεί να φέρει όπλα είναι υποχρεωμένος να συντελεί στην άμυνα της Πατρίδας, σύμφωνα με τους ορισμούς των νόμων.
7. Τίτλοι ευγένειας η διάκρισης ούτε απονέμονται ούτε αναγνωρίζονται σε Έλληνες πολίτες.

Ερμηνευτική δήλωση:

Η διάταξη της παραγράφου 6 δεν αποκλείει να προβλέπεται με νόμο η υποχρεωτική προσφορά άλλων υπηρεσιών, εντός ή εκτός των ενόπλων δυνάμεων (εναλλακτική θητεία), από όσους έχουν τεκμηριωμένη αντίρρηση συνείδησης για την εκτέλεση ένοπλης ή γενικά στρατιωτικής υπηρεσίας.

Άρθρο 5

1. Καθένας έχει δικαίωμα να αναπτύσσει ελεύθερα την προσωπικότητά του και να συμμετέχει στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας, εφόσον δεν προσβάλλει τα δικαιώματα των άλλων και δεν παραβιάζει το Σύνταγμα ή τα χρηστά ήθη.
2. Όλοι όσοι βρίσκονται στην Ελληνική Επικράτεια απολαμβάνουν την απόλυτη προστασία της ζωής, της τιμής και της ελευθερίας τους, χωρίς καμία διάκριση, ιδίως εθνικότητας, φυλής, γλώσσας και θρησκευτικών ή πολιτικών πεποιθήσεων. Εξαιρέσεις επιτρέπονται στις περιπτώσεις που προβλέπει το διεθνές δίκαιο.

Απαγορεύεται η έκδοση αλλοδαπού που διώκεται για τη δράση του υπέρ της ελευθερίας.

3. Η προσωπική ελευθερία είναι απαραβίαστη. Κανένας δεν καταδιώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο περιορίζεται, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος.
4. Απαγορεύονται ατομικά διοικητικά μέτρα που περιορίζουν σε οποιονδήποτε Έλληνα την ελεύθερη κίνηση ή εγκατάσταση στη Χώρα, καθώς και την ελεύθερη έξοδο και είσοδο σ' αυτήν. Τέτοιου περιεχομένου περιοριστικά μέτρα είναι δυνατόν να επιβληθούν μόνο ως παρεπόμενη ποινή με απόφαση ποινικού δικαστηρίου, σε εξαιρετικές περιπτώσεις ανάγκης και μόνο για την πρόληψη αξιόποινων πράξεων, όπως νόμος ορίζει.
5. Καθένας έχει δικαίωμα στην προστασία της υγείας και της γενετικής του ταυτότητας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία κάθε προσώπου έναντι των βιοϊατρικών παρεμβάσεων.

Ερμηνευτική δήλωση:

Στην απαγόρευση της παραγράφου 4 δεν περιλαμβάνεται η απαγόρευση της εξόδου με πράξη του εισαγγελέα, εξαιτίας ποινικής δίωξης, ούτε η λήψη μέτρων που επιβάλλονται για την προστασία της δημόσιας υγείας ή της υγείας ασθενών, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 5Α

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση, όπως νόμος ορίζει. Περιορισμοί στο δικαίωμα αυτό είναι δυνατόν να επιβληθούν με νόμο μόνο εφόσον είναι απολύτως αναγκαίοι και δικαιολογούνται για λόγους εθνικής ασφάλειας, καταπολέμησης του εγκλήματος ή προστασίας δικαιωμάτων και συμφερόντων τρίτων.

2. Καθένας έχει δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας. Η διευκόλυνση της πρόσβασης στις πληροφορίες που διακινούνται ηλεκτρονικά, καθώς και της παραγωγής, ανταλλαγής και διάδοσής τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους, τηρουμένων πάντοτε των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9Α και 19.

Άρθρο 6

1. Κανένας δεν συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται χωρίς αιτιολογημένο δικαστικό ένταλμα, που πρέπει να επιδοθεί τη στιγμή που γίνεται η σύλληψη ή η προσωρινή κράτηση~~η προφυλάκιση~~. Εξαιρούνται τα αυτόφωρα εγκλήματα.

2. Όποιος συλλαμβάνεται για αυτόφωρο έγκλημα ή με ένταλμα προσάγεται στον αρμόδιο ανακριτή το αργότερο μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από τη σύλληψη, αν όμως η σύλληψη έγινε έξω από την έδρα του ανακριτή, η προσαγωγή γίνεται μέσα στον απολύτως αναγκαίο χρόνο για τη μεταγωγή του. Ο ανακριτής οφείλει, μέσα σε τρεις ημέρες από την προσαγωγή, είτε να απολύσει τον συλληφθέντα είτε να εκδώσει ένταλμα φυλάκισης. Η προθεσμία αυτή παρατείνεται για δύο ημέρες, αν το ζητήσει αυτός που έχει προσαχθεί, η σε περίπτωση ανώτερης βίας που βεβαιώνεται αμέσως με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου.

3. Όταν περάσει άπρακτη καθεμία από τις δύο αυτές προθεσμίες, κάθε δεσμοφύλακας η άλλος, είτε πολιτικός υπάλληλος είτε στρατιωτικός, στον οποίο έχει ανατεθεί η κράτηση εκείνου που έχει συλληφθεί, οφείλει να τον απολύσει αμέσως. Οι παραβάτες τιμωρούνται για παράνομη κατακράτηση και υποχρεούνται να επανορθώσουν κάθε ζημία που έγινε στον παθόντα και να τον ικανοποιήσουν για ηθική βλάβη με χρηματικό ποσό, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος ορίζει το ανώτατο όριο διάρκειας της προσωρινής κράτησης~~της προφυλάκισης~~, που δεν μπορεί να υπερβεί το ένα έτος στα κακουργήματα και τους έξι μήνες στα πλημμελήματα. Σε εντελώς εξαιρετικές περιπτώσεις τα ανώτατα αυτά όρια μπορούν να παραταθούν για έξι και τρεις μήνες, αντίστοιχα, με απόφαση του αρμόδιου δικαστικού συμβουλίου.

Απαγορεύεται η υπέρβαση των ανώτατων ορίων της προφυλάκισης με τη διαδοχική επιβολή του μέτρου αυτού για επί μέρους πράξεις της ίδιας υπόθεσης.

Άρθρο 7

1. Έγκλημα δεν υπάρχει ούτε ποινή επιβάλλεται χωρίς νόμο που να ισχύει πριν από την τέλεση της πράξης και να ορίζει τα στοιχεία της. Ποτέ δεν επιβάλλεται ποινή βαρύτερη από εκείνη που προβλεπόταν κατά την τέλεση της πράξης.

2. Τα βασανιστήρια, οποιαδήποτε σωματική κάκωση, βλάβη υγείας, η άσκηση ψυχολογικής βίας, καθώς και κάθε άλλη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας απαγορεύονται και τιμωρούνται, όπως νόμος ορίζει.

3. Η γενική δήμευση απαγορεύεται. Θανατική ποινή δεν επιβάλλεται σε καμία περίπτωση~~, εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στο νόμο για κακουργήματα τα οποία τελούνται σε καιρό πολέμου και σχετίζονται με αυτόν~~.

4. Νόμος ορίζει με ποιους όρους το Κράτος παρέχει, ύστερα από δικαστική απόφαση, αποζημίωση σε όσους καταδικάστηκαν, προφυλακίστηκαν ή με άλλο τρόπο στερήθηκαν άδικα ή παράνομα την προσωπική τους ελευθερία.

Άρθρο 8

Κανένας δεν στερείται χωρίς τη θέλησή του το δικαστή που του έχει ορίσει ο νόμος.

Δικαστικές επιτροπές και έκτακτα δικαστήρια, με οποιοδήποτε όνομα, δεν επιτρέπεται να συσταθούν.

Άρθρο 9

1. Η κατοικία του καθενός είναι άσυλο. Η ιδιωτική και οικογενειακή ζωή του ατόμου είναι απαραβίαστη. Καμία έρευνα δεν γίνεται σε κατοικία, παρά μόνο όταν και όπως ορίζει ο νόμος και πάντοτε με την παρουσία εκπροσώπων της δικαστικής εξουσίας.

2. Οι παραβάτες της προηγούμενης διάταξης τιμωρούνται για παραβίαση του οικιακού ασύλου και για κατάχρηση εξουσίας και υποχρεούνται σε πλήρη αποζημίωση του παθόντος, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 9Α

Καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων διασφαλίζεται από ανεξάρτητη αρχή, που συγκροτείται και λειτουργεί, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 10

1. Καθένας ή πολλοί μαζί έχουν το δικαίωμα, τηρώντας τους νόμους του Κράτους, να αναφέρονται εγγράφως στις αρχές, οι οποίες είναι υποχρεωμένες να ενεργούν σύντομα κατά τις κείμενες διατάξεις και να απαντούν αιτιολογημένα σε εκείνον, που υπέβαλε την αναφορά, σύμφωνα με το νόμο.

2. Μόνο μετά την κοινοποίηση της τελικής απόφασης της αρχής στην οποία απευθύνεται η αναφορά, και με την άδειά της, επιτρέπεται η δίωξη εκείνου που την υπέβαλε για παραβάσεις που τυχόν υπάρχουν σ' αυτή.

3. Η αρμόδια υπηρεσία ή αρχή υποχρεούται να απαντά στα αιτήματα για παροχή πληροφοριών και χορήγηση εγγράφων, ιδίως πιστοποιητικών, δικαιολογητικών και βεβαιώσεων μέσα σε ορισμένη προθεσμία, όχι μεγαλύτερη των 60 ημερών, όπως νόμος ορίζει. Σε περίπτωση παρόδου άπρακτης της προθεσμίας αυτής ή παράνομης άρνησης, πέραν των άλλων τυχόν κυρώσεων και έννομων συνεπειών, καταβάλλεται και ειδική χρηματική ικανοποίηση στον αιτούντα, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 11

1. ~~Οι Έλληνες~~ Όλοι έχουν το δικαίωμα να συνέρχονται ήσυχα και χωρίς όπλα.

2. Μόνο στις δημόσιες υπαίθριες συναθροίσεις μπορεί να παρίσταται η αστυνομία. Οι υπαίθριες συναθροίσεις μπορούν να απαγορευτούν με αιτιολογημένη απόφαση της αστυνομικής αρχής, γενικά, αν εξαιτίας τους επίκειται σοβαρός κίνδυνος για τη δημόσια ασφάλεια, σε ορισμένη δε περιοχή, αν απειλείται σοβαρή διατάραξη της κοινωνικοοικονομικής ζωής, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 12

1. Οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα να συνιστούν ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία, τηρώντας τους νόμους, που ποτέ όμως δεν μπορούν να εξαρτήσουν την άσκηση του δικαιώματος αυτού από προηγούμενη άδεια.

2. Το σωματείο δεν μπορεί να διαλυθεί για παράβαση του νόμου η ουσιώδους διάταξης του καταστατικού του, παρά μόνο με δικαστική απόφαση.

3. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου εφαρμόζονται αναλόγως και σε ενώσεις προσώπων που δεν συνιστούν σωματείο.

4. Οι γεωργικοί και αστικοί συνεταιρισμοί κάθε είδους αυτοδιοικούνται σύμφωνα με τους όρους του νόμου και του καταστατικού τους και προστατεύονται και εποπτεύονται από το Κράτος, που είναι υποχρεωμένο να μεριμνά για την ανάπτυξη τους.

5. Επιτρέπεται η σύσταση με νόμο αναγκαστικών συνεταιρισμών που αποβλέπουν στην εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημόσιου ενδιαφέροντος ή κοινής εκμετάλλευσης γεωργικών εκτάσεων ή άλλης πλουτοπαραγωγικής πηγής, εφόσον πάντως εξασφαλίζεται η ίση μεταχείριση αυτών που συμμετέχουν.

Άρθρο 13

1. Η ελευθερία της θρησκευτικής συνείδησης είναι απαραβίαστη. Η απόλαυση των ατομικών και πολιτικών δικαιωμάτων δεν εξαρτάται από τις θρησκευτικές πεποιθήσεις καθενός.

2. Κάθε γνωστή θρησκεία είναι ελεύθερη και τα σχετικά με τη λατρεία της τελούνται ανεμπόδιστα υπό την προστασία των νόμων. Η άσκηση της λατρείας δεν επιτρέπεται να προσβάλλει τη δημόσια τάξη ή τα χρηστά ήθη. Ο προσηλυτισμός απαγορεύεται.

3. Οι λειτουργοί όλων των γνωστών θρησκειών υπόκεινται στην ίδια εποπτεία της Πολιτείας και στις ίδιες υποχρεώσεις απέναντι της, όπως και οι λειτουργοί της επικρατούσας θρησκείας.

4. Κανένας δεν μπορεί, εξαιτίας των θρησκευτικών του πεποιθήσεων, να απαλλαγεί από την εκπλήρωση των υποχρεώσεων προς το Κράτος ή να αρνηθεί να συμμορφωθεί προς τους νόμους.

~~5. Κανένας όρκος δεν επιβάλλεται χωρίς νόμο, που ορίζει και τον τύπο του.~~

Άρθρο 14

1. Καθένας μπορεί να εκφράζει και να διαδίδει προφορικά, γραπτά και δια του τύπου τους στοχασμούς του τηρώντας τους νόμους του Κράτους.

2. Ο τύπος είναι ελεύθερος. Η λογοκρισία και κάθε άλλο προληπτικό μέτρο απαγορεύονται.

3. Η κατάσχεση εφημερίδων και άλλων εντύπων, είτε πριν από την κυκλοφορία είτε ύστερα από αυτή, απαγορεύεται.

Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η κατάσχεση, με παραγγελία του εισαγγελέα, μετά την κυκλοφορία:

α) για προσβολή της χριστιανικής και κάθε άλλης γνωστής θρησκείας,

β) για προσβολή του προσώπου του Προέδρου της Δημοκρατίας,

γ) για δημοσίευμα που αποκαλύπτει πληροφορίες για τη σύνθεση, τον εξοπλισμό και τη διάταξη των ενόπλων δυνάμεων ή την οχύρωση της Χώρας ή που έχει σκοπό τη βίαιη ανατροπή του πολιτεύματος ή στρέφεται κατά της εδαφικής ακεραιότητας του Κράτους,

δ) για άσεμνα δημοσιεύματα που προσβάλλουν ολοφάνερα τη δημόσια αιδώ, στις περιπτώσεις που ορίζει ο νόμος.

4. Σ' όλες τις περιπτώσεις της προηγούμενης παραγράφου ο εισαγγελέας, μέσα σε είκοσι τέσσερις ώρες από την κατάσχεση, οφείλει να υποβάλει την υπόθεση στο δικαστικό συμβούλιο, και αυτό, μέσα σε άλλες είκοσι τέσσερις ώρες, οφείλει να αποφασίσει για τη διατήρηση ή την άρση της κατάσχεσης, διαφορετικά η κατάσχεση

αίρεται αυτοδικαίως. Τα ένδικα μέσα της έφεσης και της αναίρεσης επιτρέπονται στον εκδότη της εφημερίδας ή άλλου εντύπου που κατασχέθηκε και στον εισαγγελέα.

5. Καθένας ο οποίος θίγεται από ανακριβές δημοσίευμα ή εκπομπή έχει δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση πλήρους και άμεσης επανόρθωσης. Καθένας ο οποίος θίγεται από υβριστικό ή δυσφημιστικό δημοσίευμα ή εκπομπή έχει, επίσης, δικαίωμα απάντησης, το δε μέσο ενημέρωσης έχει αντιστοίχως υποχρέωση άμεσης δημοσίευσης η μετάδοσης της απάντησης. Νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο ασκείται το δικαίωμα απάντησης και διασφαλίζεται η πλήρης και άμεση επανόρθωση ή η δημοσίευση και μετάδοση της απάντησης.

6. Το δικαστήριο, ύστερα από τρεις τουλάχιστον καταδίκες μέσα σε μία πενταετία για διάπραξη των εγκλημάτων που προβλέπονται στην παράγραφο 3, διατάσσει την οριστική ή προσωρινή παύση της έκδοσης του εντύπου και, σε βαριές περιπτώσεις, την απαγόρευση της άσκησης του δημοσιογραφικού επαγγέλματος από το πρόσωπο που καταδικάστηκε, όπως νόμος ορίζει. Η παύση ή η απαγόρευση αρχίζουν αφότου η καταδικαστική απόφαση γίνει αμετάκλητη.

7. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την αστική και ποινική ευθύνη του τύπου και των άλλων μέσων ενημέρωσης και με την ταχεία εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τα προσόντα για την άσκηση του δημοσιογραφικού επαγγέλματος.

9. Το ιδιοκτησιακό καθεστώς, η οικονομική κατάσταση και τα μέσα χρηματοδότησης των μέσων ενημέρωσης πρέπει να γίνονται γνωστά, όπως νόμος ορίζει. Νόμος προβλέπει τα μέτρα και τους περιορισμούς που είναι αναγκαίοι για την πλήρη διασφάλιση της διαφάνειας και της πολυφωνίας στην ενημέρωση. ~~Απαγορεύεται η συγκέντρωση του ελέγχου περισσότερων μέσων ενημέρωσης της αυτής ή άλλης μορφής. Απαγορεύεται ειδικότερα η συγκέντρωση περισσότερων του ενός ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης της αυτής μορφής, όπως νόμος ορίζει. Η ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης μέσων ενημέρωσης είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του ιδιοκτήτη, του εταίρου, του βασικού μετόχου ή του διευθυντικού στελέχους επιχείρησης που αναλαμβάνει έναντι του Δημοσίου ή νομικού προσώπου του ευρύτερου δημόσιου τομέα την εκτέλεση έργων ή προμηθειών ή την παροχή υπηρεσιών. Η απαγόρευση του προηγούμενου εδαφίου καταλαμβάνει και κάθε είδους παρένθετα πρόσωπα, όπως συζύγους, συγγενείς, οικονομικά εξαρτημένα άτομα ή εταιρείες. Νόμος ορίζει τις ειδικότερες ρυθμίσεις, τις κυρώσεις που μπορεί να φθάνουν μέχρι την ανάκληση της άδειας ραδιοφωνικού ή τηλεοπτικού σταθμού και μέχρι την απαγόρευση σύναψης ή την ακύρωση της σχετικής σύμβασης, καθώς και τους τρόπους ελέγχου και τις εγγυήσεις αποτροπής των καταστρατηγήσεων των προηγούμενων εδαφίων.~~

Άρθρο 15

1. Οι προστατευτικές για τον τύπο διατάξεις του προηγούμενου άρθρου δεν εφαρμόζονται στον κινηματογράφο, τη φωνογραφία, τη ραδιοφωνία, την τηλεόραση και κάθε άλλο παρεμφερές μέσο μετάδοσης λόγου η παράστασης.

2. Η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους. Ο έλεγχος και η επιβολή των διοικητικών κυρώσεων υπάγονται στην αποκλειστική αρμοδιότητα του Εθνικού Συμβουλίου Ραδιοτηλεόρασης που είναι ανεξάρτητη αρχή, όπως νόμος ορίζει. Ο άμεσος έλεγχος του Κράτους, που λαμβάνει και τη μορφή του καθεστώτος της προηγούμενης άδειας, έχει ως σκοπό την αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων, καθώς και προϊόντων του λόγου και της τέχνης, την εξασφάλιση της ποιοτικής στάθμης των προγραμμάτων που επιβάλλει η

κοινωνική αποστολή της ραδιοφωνίας και της τηλεόρασης και η πολιτιστική ανάπτυξη της Χώρας, καθώς και το σεβασμό της αξίας του ανθρώπου και την προστασία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας.

Νόμος ορίζει τα σχετικά με την υποχρεωτική και δωρεάν μετάδοση των εργασιών της Βουλής και των επιτροπών της, καθώς και προεκλογικών μηνυμάτων των κομμάτων από τα ραδιοτηλεοπτικά μέσα.

Άρθρο 16

1. Η τέχνη και η επιστήμη, η έρευνα και η διδασκαλία είναι ελεύθερες· η ανάπτυξη και η προαγωγή τους αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Η ακαδημαϊκή ελευθερία και η ελευθερία της διδασκαλίας δεν απαλλάσσουν από το καθήκον της υπακοής στο Σύνταγμα.

2. Η παιδεία αποτελεί βασική αποστολή του Κράτους και έχει σκοπό την ηθική, πνευματική, επαγγελματική και φυσική αγωγή των Ελλήνων, ~~την ανάπτυξη της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης~~ και τη διάπλασή τους σε ελεύθερους και υπεύθυνους πολίτες.

3. Τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης δεν μπορεί να είναι λιγότερα από εννέα.

4. Όλοι οι Έλληνες έχουν δικαίωμα δωρεάν παιδείας, σε όλες τις βαθμίδες της, στα κρατικά εκπαιδευτήρια. Το Κράτος ενισχύει τους σπουδαστές που διακρίνονται, καθώς και αυτούς που έχουν ανάγκη από βοήθεια ή ειδική προστασία, ανάλογα με τις ικανότητές τους.

5. Η ανώτατη εκπαίδευση παρέχεται~~αποκλειστικά,~~ τόσο από ιδρύματα που αποτελούν νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με πλήρη αυτοδιοίκηση, όσο και από ιδιωτικά μη κερδοσκοπικά πανεπιστήμια, όπως νόμος ορίζει. Τα ιδρύματα αυτά τελούν υπό την εποπτεία του Κράτους~~,~~. Τα δημόσια ιδρύματα έχουν δικαίωμα να ενισχύονται οικονομικά από αυτό και λειτουργούν σύμφωνα με τους νόμους που αφορούν τους οργανισμούς τους. Συγχώνευση ή κατάτμηση ανώτατων δημόσιων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων μπορεί να γίνει και κατά παρέκκλιση από κάθε αντίθετη διάταξη, όπως νόμος ορίζει.

Ειδικός νόμος ορίζει όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σ' αυτούς.

6. Οι καθηγητές των δημόσιων ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων είναι δημόσιοι λειτουργοί. Το υπόλοιπο διδακτικό προσωπικό ~~τους~~ αυτών επιτελεί επίσης δημόσιο λειτούργημα, με τις προϋποθέσεις που νόμος ορίζει. Τα σχετικά με την κατάσταση όλων αυτών των προσώπων καθορίζονται από τους οργανισμούς των οικείων ιδρυμάτων.

Οι καθηγητές των δημόσιων ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων δεν μπορούν να παυθούν προτού λήξει σύμφωνα με το νόμο ο χρόνος υπηρεσίας τους παρά μόνο με τις ουσιαστικές προϋποθέσεις που προβλέπονται στο άρθρο 88 παράγραφος 4 και ύστερα από απόφαση συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από ανώτατους δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει.

Νόμος ορίζει το όριο της ηλικίας των καθηγητών των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων εωσότου εκδοθεί ο νόμος αυτός οι καθηγητές που υπηρετούν αποχωρούν αυτοδικαίως μόλις λήξει το ακαδημαϊκό έτος μέσα στο οποίο συμπληρώνουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους.

7. Η επαγγελματική και κάθε άλλη ειδική εκπαίδευση παρέχεται από το Κράτος και με σχολές ανώτερης βαθμίδας για χρονικό διάστημα όχι μεγαλύτερο από τρία χρόνια, όπως προβλέπεται ειδικότερα από το νόμο, που ορίζει και τα επαγγελματικά δικαιώματα όσων αποφοιτούν από τις σχολές αυτές.

8. Νόμος ορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους χορήγησης άδειας για την ίδρυση και λειτουργία εκπαιδευτηρίων που δεν ανήκουν στο Κράτος, τα σχετικά με την εποπτεία που ασκείται πάνω σ' αυτά, καθώς και την υπηρεσιακή κατάσταση του διδακτικού προσωπικού τους.

~~Η σύσταση ανώτατων σχολών από ιδιώτες απαγορεύεται.~~

9. Ο αθλητισμός τελεί υπό την προστασία και την ανώτατη εποπτεία του Κράτους.

Το Κράτος επιχορηγεί και ελέγχει τις ενώσεις των αθλητικών σωματείων κάθε είδους, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει επίσης τη διάθεση των ενισχύσεων που παρέχονται κάθε φορά στις επιχορηγούμενες ενώσεις σύμφωνα με τον προορισμό τους.

Άρθρο 17

1. Η ιδιοκτησία τελεί υπό την προστασία του Κράτους, τα δικαιώματα όμως που απορρέουν από αυτή δεν μπορούν να ασκούνται σε βάρος του γενικού συμφέροντος.

2. Κανένας δεν στερείται την ιδιοκτησία του, παρά μόνο για δημόσια ωφέλεια που έχει αποδειχθεί με τον προσήκοντα τρόπο, όταν και όπως ο νόμος ορίζει, και πάντοτε αφού προηγηθεί πλήρης αποζημίωση, που να ανταποκρίνεται στην αξία την οποία είχε το απαλλοτριούμενο κατά το χρόνο της συζήτησης στο δικαστήριο για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης. Αν ζητηθεί απευθείας ο οριστικός προσδιορισμός της αποζημίωσης, λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της σχετικής συζήτησης στο δικαστήριο.

Αν η συζήτηση για τον οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης διεξαχθεί μετά την παρέλευση έτους από τη συζήτηση για τον προσωρινό προσδιορισμό, τότε για τον προσδιορισμό της αποζημίωσης λαμβάνεται υπόψη η αξία κατά το χρόνο της συζήτησης για τον οριστικό προσδιορισμό. Στην απόφαση κήρυξης πρέπει να δικαιολογείται ειδικά η δυνατότητα κάλυψης της δαπάνης αποζημίωσης. Η αποζημίωση, εφόσον συναινεί ο δικαιούχος, μπορεί να καταβάλλεται και σε είδος ιδίως με τη μορφή της παραχώρησης της κυριότητας άλλου ακινήτου ή της παραχώρησης δικαιωμάτων επί άλλου ακινήτου.

3. Η ενδεχόμενη μεταβολή της αξίας του απαλλοτριουμένου μετά τη δημοσίευση της πράξης απαλλοτρίωσης, και μόνο εξαιτίας της, δεν λαμβάνεται υπόψη.

4. Η αποζημίωση ορίζεται από τα αρμόδια δικαστήρια. Μπορεί να οριστεί και προσωρινά δικαστικώς, ύστερα από ακρόαση ή πρόσκληση του δικαιούχου, που μπορεί να υποχρεωθεί κατά την κρίση του δικαστηρίου να παράσχει για την είσπραξή της ανάλογη εγγύηση, σύμφωνα με τον τρόπο που ορίζει ο νόμος. Νόμος μπορεί να προβλέπει την εγκαθίδρυση ενιαίας δικαιοδοσίας, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 94, για όλες τις διαφορές και υποθέσεις που σχετίζονται με απαλλοτρίωση, καθώς και την κατά προτεραιότητα διεξαγωγή των σχετικών δικών. Με τον ίδιο νόμο μπορεί να ρυθμίζεται ο τρόπος με τον οποίο συνεχίζονται εκκρεμείς δίκες.

Πριν καταβληθεί η οριστική ή προσωρινή αποζημίωση διατηρούνται ακέραια όλα τα δικαιώματα του ιδιοκτήτη και δεν επιτρέπεται η κατάληψη.

Προκειμένου να εκτελεστούν έργα γενικότερης σημασίας για την οικονομία της Χώρας είναι δυνατόν, με ειδική απόφαση του δικαστηρίου που είναι αρμόδιο για τον οριστικό η προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης, να επιτρέπεται η πραγματοποίηση εργασιών και πριν από τον προσδιορισμό και την καταβολή της αποζημίωσης, υπό τον όρο της καταβολής εύλογου τμήματος της αποζημίωσης και της παροχής πλήρους εγγύησης υπέρ του δικαιούχου της αποζημίωσης, όπως νόμος ορίζει. Η δεύτερη πρόταση του πρώτου εδαφίου εφαρμόζεται αναλόγως και στις περιπτώσεις αυτές.

Η αποζημίωση που ορίστηκε καταβάλλεται υποχρεωτικά το αργότερο μέσα σε ενάμισι έτος από τη δημοσίευση της απόφασης για τον προσωρινό προσδιορισμό της αποζημίωσης και, σε περίπτωση απευθείας αίτησης για οριστικό προσδιορισμό της αποζημίωσης, από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης του δικαστηρίου, διαφορετικά η απαλλοτρίωση αίρεται αυτοδικαίως.

Η αποζημίωση δεν υπόκειται, ως αποζημίωση, σε κανένα φόρο, κράτηση ή τέλος.

5. Νόμος ορίζει τις περιπτώσεις υποχρεωτικής ικανοποίησης των δικαιούχων για την πρόσοδο, την οποία έχασαν από το ακίνητο που απαλλοτριώθηκε έως το χρόνο καταβολής της αποζημίωσης.

6. Όταν πρόκειται να εκτελεστούν έργα κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομία της Χώρας, νόμος μπορεί να επιτρέψει την απαλλοτρίωση υπέρ του Δημοσίου ευρύτερων ζωνών, πέρα από τις εκτάσεις που είναι αναγκαίες για την κατασκευή των έργων. Ο ίδιος νόμος καθορίζει τις προϋποθέσεις και τους όρους μιας τέτοιας απαλλοτρίωσης, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση ή χρησιμοποίηση, για δημόσιους ή κοινωφελείς γενικά σκοπούς, των εκτάσεων που απαλλοτριώνονται επιπλέον όσων είναι αναγκαίες για το έργο που πρόκειται να εκτελεστεί.

7. Νόμος μπορεί να ορίσει ότι για την εκτέλεση έργων με προφανή κοινή ωφέλεια υπέρ του Δημοσίου, νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, οργανισμών κοινής ωφέλειας και δημόσιων επιχειρήσεων, επιτρέπεται να διανοιχθούν υπόγειες σήραγγες στο επιβαλλόμενο βάθος, χωρίς αποζημίωση, υπό τον όρο ότι δεν θα παραβλάπτεται η συνήθης εκμετάλλευση του υπερκείμενου ακινήτου.

Άρθρο 18

1. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την ιδιοκτησία και τη διάθεση των μεταλλείων, ορυχείων, σπηλαίων, αρχαιολογικών χώρων και θησαυρών, ιαματικών, ρεόντων και υπόγειων υδάτων και γενικά του υπόγειου πλούτου.

2. Με νόμο ρυθμίζονται τα σχετικά με την ιδιοκτησία, την εκμετάλλευση και διαχείριση των λιμνοθαλασσών και των μεγάλων λιμνών, καθώς και τα σχετικά με τη διάθεση γενικά των εκτάσεων που προκύπτουν από αποξήρανση τους.

3. Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με τις επιτάξεις για τις ανάγκες των ενόπλων δυνάμεων σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης, ή για τη θεραπεία άμεσης κοινωνικής ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια τάξη ή υγεία.

4. Επιτρέπεται, σύμφωνα με τη διαδικασία που καθορίζει ειδικός νόμος, ο αναδασμός αγροτικών εκτάσεων για την επωφελέστερη εκμετάλλευση του εδάφους, καθώς και η λήψη μέτρων για την αποφυγή της υπέρμετρης κατάτμησης ή για διευκόλυνση της ανασυγκρότησης της κατατμημένης μικρής αγροτικής ιδιοκτησίας.

5. Εκτός από τις περιπτώσεις που προβλέπονται στις προηγούμενες παραγράφους, μπορεί να προβλεφθεί με νόμο και κάθε άλλη στέρηση της ελεύθερης χρήσης και κάρπωσης της ιδιοκτησίας που απαιτείται από ιδιαίτερες περιστάσεις. Νόμος ορίζει τον υπόχρεο και τη διαδικασία καταβολής στο δικαιούχο του ανταλλάγματος της χρήσης ή κάρπωσης, το οποίο πρέπει να ανταποκρίνεται στις υφιστάμενες κάθε φορά συνθήκες.

Μέτρα που επιβλήθηκαν με την εφαρμογή της παραγράφου αυτής αίρονται αμέσως μόλις εκλείψουν οι ιδιαίτεροι λόγοι που τα προκάλεσαν. Σε περίπτωση αδικαιολόγητης παράτασης των μέτρων αποφασίζει για την άρση τους, κατά κατηγορίες περιπτώσεων, το Συμβούλιο της Επικρατείας, ύστερα από αίτηση όποιου έχει έννομο συμφέρον.

6. Με νόμο μπορεί να ρυθμίζονται τα σχετικά με τη διάθεση εγκαταλειμμένων εκτάσεων για την αξιοποίηση τους υπέρ της εθνικής οικονομίας και αποκατάσταση ακτημόνων. Με τον ίδιο νόμο ορίζονται και τα σχετικά με τη μερική ή ολική αποζημίωση των ιδιοκτητών σε περίπτωση επανεμφάνισής τους μέσα σε εύλογη προθεσμία.

7. Με νόμο μπορεί να καθιερωθεί η αναγκαστική συνιδιοκτησία συνεχόμενων ιδιοκτησιών αστικών περιοχών, εφόσον η αυτοτελής ανοικοδόμηση αυτών ή μερικών απ' αυτές δεν ανταποκρίνεται στους όρους δόμησης που ισχύουν ή πρόκειται να ισχύσουν στην περιοχή αυτή.

~~8. Δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η αγροτική ιδιοκτησία των Σταυροπηγιακών Ιερών Μονών της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας στη Χαλκιδική, των Βλατάδων στη Θεσσαλονίκη και του Ευαγγελιστή Ιωάννη του Θεολόγου στην Πάτμο, με εξαίρεση τα μετόχια. Επίσης δεν επιτρέπεται να απαλλοτριωθεί η περιουσία που βρίσκεται στην Ελλάδα των Πατριαρχείων Αλεξάνδρειας, Αντιόχειας και Ιεροσολύμων, καθώς και της Ιερής Μονής του Σινά.~~

Άρθρο 19

1. Το απόρρητο των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο είναι απόλυτα απαραβίαστο. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες ανεξάρτητης αρχής που διασφαλίζει το απόρρητο της παραγράφου 1.

3. Απαγορεύεται η χρήση αποδεικτικών μέσων που έχουν αποκτηθεί κατά παράβαση του άρθρου αυτού και των άρθρων 9 και 9Α.

Άρθρο 20

1. Καθένας έχει δικαίωμα στην παροχή έννομης προστασίας από τα δικαστήρια και μπορεί να αναπτύξει σ' αυτά τις απόψεις του για τα δικαιώματα η συμφέροντα του, όπως νόμος ορίζει.

2. Το δικαίωμα της προηγούμενης ακρόασης του ενδιαφερομένου ισχύει και για κάθε διοικητική ενέργεια ή μέτρο που λαμβάνεται σε βάρος των δικαιωμάτων ή συμφερόντων του.

Άρθρο 21

1. Η οικογένεια~~, ως θεμέλιο της συντήρησης και προαγωγής του Έθνους,~~ καθώς και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία τελούν υπό την προστασία του Κράτους.

2. Πολύτεκνες οικογένειες, ανάπηροι πολέμου και ειρηνικής περιόδου, θύματα πολέμου, χήρες και ορφανά εκείνων που έπεσαν στον πόλεμο, καθώς και όσοι πάσχουν από ανίατη σωματική ή πνευματική νόσο έχουν δικαίωμα ειδικής φροντίδας από το Κράτος.

3. Το Κράτος μεριμνά για την υγεία των πολιτών παρέχοντας καθολικές και δωρεάν υπηρεσίες υγείας σε όλους και παίρνει ειδικά μέτρα για την προστασία της νεότητας, του γήρατος, της αναπηρίας και για την περίθαλψη των απόρων.

4. Η απόκτηση κατοικίας από αυτούς που την στερούνται ή που στεγάζονται ανεπαρκώς αποτελεί αντικείμενο ειδικής φροντίδας του Κράτους.

5. Ο σχεδιασμός και η εφαρμογή δημογραφικής πολιτικής, καθώς και η λήψη όλων των αναγκαίων μέτρων αποτελεί υποχρέωση του Κράτους.

6. Τα άτομα με αναπηρίες έχουν δικαίωμα να απολαμβάνουν μέτρων που εξασφαλίζουν την αυτονομία, την επαγγελματική ένταξη και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της Χώρας.

7. Το Κράτος μεριμνά για ένα αξιοπρεπές επίπεδο διαβίωσης για όλους. Εγγυάται δε το επίπεδο αυτό, μέσω καθολικών κοινωνικών υπηρεσιών, στους τομείς της υγείας, της παιδείας και της σίτισης, όπως ειδικότερα ορίζει ο νόμος.

8. Τα δίκτυα διανομής των βασικών κοινωνικών αγαθών, όπως το νερό και η ενέργεια, τελούν υποχρεωτικά υπό δημόσιο έλεγχο.

Άρθρο 22

1. Η εργασία αποτελεί δικαίωμα και προστατεύεται από το Κράτος, που μεριμνά για τη δημιουργία συνθηκών απασχόλησης όλων των πολιτών και για την ηθική και υλική εξύψωση του εργαζόμενου αγροτικού και αστικού πληθυσμού.

Όλοι οι εργαζόμενοι, ανεξάρτητα από φύλο, ηλικία, ή άλλη διάκριση, έχουν δικαίωμα ίσης αμοιβής για παρεχόμενη εργασία ίσης αξίας.

2. Με νόμο καθορίζονται οι γενικοί όροι εργασίας, που συμπληρώνονται, ιδίως σε ό,τι αφορά τον ελάχιστο μισθό, από τις συλλογικές συμβάσεις εργασίας συναπτόμενες με ελεύθερες διαπραγματεύσεις και, αν αυτές αποτύχουν, με τους κανόνες που θέτει η διαιτησία, στην οποία τα μέρη μπορούν να προσφύγουν μονομερώς, όπως ειδικότερα ορίζει ο νόμος.

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύναψη συλλογικών συμβάσεων εργασίας από τους δημόσιους υπαλλήλους και τους υπαλλήλους οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης η άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

4. Οποιαδήποτε μορφή αναγκαστικής εργασίας απαγορεύεται.

Ειδικοί νόμοι ρυθμίζουν τα σχετικά με την επίταξη προσωπικών υπηρεσιών σε περίπτωση πολέμου ή επιστράτευσης ή για την αντιμετώπιση αναγκών της άμυνας της Χώρας ή επείγουσας κοινωνικής ανάγκης από θεομηνία ή ανάγκης που μπορεί να θέσει σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, καθώς και τα σχετικά με την προσφορά προσωπικής εργασίας στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης για την ικανοποίηση τοπικών αναγκών.

5. Το Κράτος μεριμνά για την κοινωνική ασφάλιση των εργαζομένων, όπως νόμος ορίζει.

Ερμηνευτική δήλωση:

Στους γενικούς όρους εργασίας περιλαμβάνεται και ο προσδιορισμός του τρόπου και του υποχρέου είσπραξης και απόδοσης στις συνδικαλιστικές οργανώσεις της συνδρομής των μελών τους που προβλέπεται από τα καταστατικά τους.

Άρθρο 23

1. Το Κράτος λαμβάνει τα προσήκοντα μέτρα για τη διασφάλιση της συνδικαλιστικής ελευθερίας και την ανεμπόδιστη άσκηση των συναφών μ' αυτή δικαιωμάτων εναντίον κάθε προσβολής τους, μέσα στα όρια του νόμου.

2. Η απεργία αποτελεί δικαίωμα και ασκείται από τις νόμιμα συστημένες συνδικαλιστικές οργανώσεις για τη διαφύλαξη και προαγωγή των οικονομικών και εργασιακών γενικά συμφερόντων των εργαζομένων.

Απαγορεύεται η απεργία με οποιαδήποτε μορφή στους δικαστικούς λειτουργούς και σ' αυτούς που υπηρετούν στα σώματα ασφαλείας. Το δικαίωμα προσφυγής σε απεργία των δημόσιων υπαλλήλων και των υπαλλήλων της τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και του προσωπικού των κάθε μορφής επιχειρήσεων δημόσιου χαρακτήρα ή κοινής ωφέλειας, που η λειτουργία τους έχει ζωτική σημασία για την εξυπηρέτηση βασικών αναγκών του κοινωνικού

συνόλου, υπόκειται στους συγκεκριμένους περιορισμούς του νόμου που το ρυθμίζει. Οι περιορισμοί αυτοί δεν μπορούν να φθάνουν έως την κατάργηση του δικαιώματος της απεργίας ή την παρεμπόδιση της νόμιμης άσκησής του.

3. Η ανταπεργία απαγορεύεται.

Άρθρο 24

1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους και δικαίωμα του καθενός. Για τη διαφύλαξή του το Κράτος έχει υποχρέωση να παίρνει ιδιαίτερα προληπτικά ή κατασταλτικά μέτρα στο πλαίσιο της αρχής της αειφορίας. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων. Η σύνταξη δασολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους. Απαγορεύεται η μεταβολή του προορισμού των δασών και των δασικών εκτάσεων, εκτός αν προέχει για την Εθνική Οικονομία η αγροτική εκμετάλλευση ή άλλη τους χρήση, που την επιβάλλει το δημόσιο συμφέρον.

2. Η χωροταξική αναδιάρθρωση της Χώρας, η διαμόρφωση, η ανάπτυξη, η πολεοδόμηση και η επέκταση των πόλεων και των οικιστικών γενικά περιοχών υπάγεται στη ρυθμιστική αρμοδιότητα και τον έλεγχο του Κράτους, με σκοπό να εξυπηρετείται η λειτουργικότητα και η ανάπτυξη των οικισμών και να εξασφαλίζονται οι καλύτεροι δυνατοί όροι διαβίωσης.

Οι σχετικές τεχνικές επιλογές και σταθμίσεις γίνονται κατά τους κανόνες της επιστήμης. Η σύνταξη εθνικού κτηματολογίου συνιστά υποχρέωση του Κράτους.

3. Για να αναγνωριστεί μία περιοχή ως οικιστική και για να ενεργοποιηθεί πολεοδομικά, οι ιδιοκτησίες που περιλαμβάνονται σε αυτή συμμετέχουν υποχρεωτικά, χωρίς αποζημίωση από τον οικείο φορέα, στη διάθεση των εκτάσεων που είναι απαραίτητες για να δημιουργηθούν δρόμοι, πλατείες και χώροι για κοινωφελείς γενικά χρήσεις και σκοπούς, καθώς και στις δαπάνες για την εκτέλεση των βασικών κοινόχρηστων πολεοδομικών έργων, όπως νόμος ορίζει.

4. Νόμος μπορεί να προβλέπει τη συμμετοχή των ιδιοκτητών περιοχής που χαρακτηρίζεται ως οικιστική στην αξιοποίηση και γενική διαρρύθμισή της σύμφωνα με εγκεκριμένο σχέδιο, με αντιπαροχή ακινήτων ίσης αξίας ή τμημάτων ιδιοκτησίας κατά όροφο, από τους χώρους που καθορίζονται τελικά ως οικοδομήσιμοι ή από κτίρια της περιοχής αυτής.

5. Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων εφαρμόζονται και στην αναμόρφωση των οικιστικών περιοχών που ήδη υπάρχουν. Οι ελεύθερες εκτάσεις, που προκύπτουν από την αναμόρφωση, διατίθενται για τη δημιουργία κοινόχρηστων χώρων ή εκποιούνται για να καλυφθούν οι δαπάνες της πολεοδομικής αναμόρφωσης, όπως νόμος ορίζει.

6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία προστατεύονται από το Κράτος. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, καθώς και τον τρόπο και το είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.

Ερμηνευτική δήλωση:

Ως δάσος η δασικό οικοσύστημα νοείται το οργανικό σύνολο άγριων φυτών με ξυλώδη κορμό πάνω στην αναγκαία επιφάνεια του εδάφους, τα οποία, μαζί με την εκεί συνυπάρχουσα χλωρίδα και πανίδα, αποτελούν μέσω της αμοιβαίας αλληλεξάρτησης και αλληλοεπίδρασής τους, ιδιαίτερη βιοκοινότητα (δασοβιοκοινότητα) και ιδιαίτερο φυσικό περιβάλλον (δασογενές). Δασική έκταση υπάρχει όταν στο παραπάνω σύνολο η άγρια ξυλώδης βλάστηση, υψηλή ή θαμνώδης, είναι αραιά.

Άρθρο 25

1. Τα δικαιώματα του ανθρώπου ως ατόμου και ως μέλους του κοινωνικού συνόλου και η αρχή του κοινωνικού κράτους δικαίου τελούν υπό την εγγύηση του Κράτους. Όλα τα κρατικά όργανα υποχρεούνται να διασφαλίζουν την ανεμπόδιστη και αποτελεσματική άσκηση τους. Τα δικαιώματα αυτά ισχύουν και στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών στις οποίες προσιδιάζουν. Οι κάθε είδους περιορισμοί που μπορούν κατά το Σύνταγμα να επιβληθούν στα δικαιώματα αυτά πρέπει να προβλέπονται είτε απευθείας από το Σύνταγμα είτε από το νόμο, εφόσον υπάρχει επιφύλαξη υπέρ αυτού και να σέβονται την αρχή της αναλογικότητας.

2. Η αναγνώριση και η προστασία των θεμελιωδών και απαράγραπτων δικαιωμάτων του ανθρώπου από την Πολιτεία αποβλέπει στην πραγμάτωση της κοινωνικής προόδου μέσα σε ελευθερία και δικαιοσύνη.

3. Η καταχρηστική άσκηση δικαιώματος δεν επιτρέπεται.

4. Το Κράτος δικαιούται να αξιώνει από όλους τους πολίτες την εκπλήρωση του χρέους της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ
Οργάνωση και λειτουργίες της Πολιτείας
ΤΜΗΜΑ Α'
Σύνταξη της Πολιτείας

Άρθρο 26

1. Η νομοθετική λειτουργία ασκείται από τη Βουλή και τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

2. Η εκτελεστική λειτουργία ασκείται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και την Κυβέρνηση.

3. Η δικαστική λειτουργία ασκείται από τα δικαστήρια· οι αποφάσεις τους εκτελούνται στο όνομα του Ελληνικού Λαού.

Άρθρο 27

1. Καμία μεταβολή στα όρια της Επικράτειας δεν μπορεί να γίνει χωρίς νόμο, που ψηφίζεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

2. Χωρίς νόμο, που ψηφίζεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, δεν είναι δεκτή στην Ελληνική Επικράτεια ξένη στρατιωτική δύναμη ούτε μπορεί να διαμένει σ' αυτή ή να περάσει μέσα από αυτή.

Άρθρο 28

1. Οι γενικά παραδεγμένοι κανόνες του διεθνούς δικαίου, καθώς και οι διεθνείς συμβάσεις, από την επικύρωσή τους με νόμο και τη θέση τους σε ισχύ σύμφωνα με τους όρους καθεμιάς, αποτελούν αναπόσπαστο μέρος του εσωτερικού ελληνικού δικαίου και υπερισχύουν από κάθε άλλη αντίθετη διάταξη νόμου. Η εφαρμογή των κανόνων του διεθνούς δικαίου και των διεθνών συμβάσεων στους αλλοδαπούς τελεί πάντοτε υπό τον όρο της αμοιβαιότητας.

2. Για να εξυπηρετηθεί σπουδαίο εθνικό συμφέρον και να προαχθεί η συνεργασία με άλλα κράτη, μπορεί να αναγνωρισθούν, με συνθήκη ή συμφωνία, σε όργανα διεθνών οργανισμών αρμοδιότητες που προβλέπονται από το Σύνταγμα. Για την ψήφιση νόμου που κυρώνει αυτή τη συνθήκη ή συμφωνία απαιτείται πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών και η αποδοχή της σε δημοψήφισμα, όπως νόμος ορίζει. Όσες συνθήκες ή συμφωνίες έχουν παραχωρήσει αρμοδιότητες από τη θέση σε ισχύ του παρόντος Συντάγματος τίθενται σε δημοψήφισμα εντός περιόδου πέντε ετών από την θέση σε ισχύ της παρούσας

διάταξης. Η παραχώρηση των παραπάνω αρμοδιοτήτων είναι ανά πάσα στιγμή ανακλητή, με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

3. Η Ελλάδα προβαίνει ελεύθερα, με νόμο που ψηφίζεται από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, σε περιορισμούς ως προς την άσκηση της εθνικής κυριαρχίας της, εφόσον αυτό υπαγορεύεται από σπουδαίο εθνικό συμφέρον, δεν θίγει τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος και γίνεται με βάση τις αρχές της ισότητας και με τον όρο της αμοιβαιότητας.

Ερμηνευτική δήλωση:

Το άρθρο 28 αποτελεί θεμέλιο για τη συμμετοχή της Χώρας στις διαδικασίες της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Άρθρο 29

1. Έλληνες πολίτες που έχουν το εκλογικό δικαίωμα μπορούν ελεύθερα να ιδρύουν και να συμμετέχουν σε πολιτικά κόμματα, που η οργάνωση και η δράση τους οφείλει να εξυπηρετεί την ελεύθερη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Πολίτες που δεν απέκτησαν ακόμη το δικαίωμα να εκλέγουν μπορούν να συμμετέχουν στα τμήματα νέων των κομμάτων.

2. Τα κόμματα έχουν δικαίωμα στην οικονομική τους ενίσχυση από το Κράτος για τις εκλογικές και λειτουργικές τους δαπάνες, όπως νόμος ορίζει. Η οικονομική αυτή ενίσχυση δεν είναι δεκτική υποθύκευσης ή ενεχύρασης με σκοπό το δανεισμό και καταβάλλεται μόνο εφόσον τα πολιτικά κόμματα ανταποκρίνονται στις εγγυήσεις διαφάνειας ως προς την οικονομική τους διαχείριση καθώς και τις φορολογικές και ασφαλιστικές τους υποχρεώσεις. Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις διαφάνειας ως προς τις εκλογικές δαπάνες και γενικά την οικονομική διαχείριση των κομμάτων, των βουλευτών, των υποψήφιων βουλευτών και των υποψηφίων στην τοπική αυτοδιοίκηση όλων των βαθμών. Με νόμο επιβάλλεται ανώτατο όριο εκλογικών δαπανών, μπορεί να απαγορεύονται ορισμένες μορφές προεκλογικής προβολής και καθορίζονται οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες η παράβαση των σχετικών διατάξεων συνιστά λόγο έκπτωσης από το βουλευτικό αξίωμα με πρωτοβουλία του ειδικού οργάνου του επόμενου εδαφίου. Ο έλεγχος των εκλογικών δαπανών των κομμάτων και των υποψήφιων βουλευτών διενεργείται από ειδικό όργανο που συγκροτείται, ~~και~~ κατά πλειοψηφία, με τη συμμετοχή ανώτατων δικαστικών λειτουργών, όπως νόμος ορίζει. Με νόμο μπορούν να επεκταθούν οι ρυθμίσεις αυτές και στους υποψηφίους για άλλες αιρετές θέσεις.

3. Απαγορεύονται απολύτως οι οποιασδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος στους δικαστικούς λειτουργούς και σε όσους υπηρετούν στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας. Απαγορεύονται απολύτως οι οποιοσδήποτε μορφής εκδηλώσεις υπέρ ή κατά πολιτικού κόμματος, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, στους υπαλλήλους του Δημοσίου, οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή επιχειρήσεων η διοίκηση των οποίων ορίζεται άμεσα ή έμμεσα από το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχο.

ΤΜΗΜΑ Β'
Πρόεδρος της Δημοκρατίας
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Ανάδειξη του Προέδρου

Άρθρο 30

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι ρυθμιστής του Πολιτεύματος. Εκλέγεται από ~~τη Βουλή~~ το εκλογικό σώμα για περίοδο πέντε ετών, όπως ορίζεται στα άρθρα 32 και 33.

2. Το αξίωμα του Προέδρου είναι ασυμβίβαστο με οποιοδήποτε άλλο αξίωμα, θέση ή έργο.

3. Η προεδρική περίοδος αρχίζει από την ορκωμοσία του Προέδρου.

4. Σε περίπτωση πολέμου, η προεδρική θητεία παρατείνεται έως τη λήξη του.

5. Επανεκλογή του ίδιου προσώπου επιτρέπεται μία φορά μόνο.

Άρθρο 31

Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να εκλεγεί όποιος είναι Έλληνας πολίτης πριν από πέντε τουλάχιστον έτη, έχει από πατέρα ή μητέρα ελληνική καταγωγή, έχει συμπληρώσει το τεσσαρακοστό έτος της ηλικίας του και έχει τη νόμιμη ικανότητα του εκλέγειν.

Άρθρο 32

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν εκλογικό δικαίωμα.~~Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας από τη Βουλή γίνεται με ονομαστική ψηφοφορία και σε ειδική συνεδρίαση, που συγκαλείται από τον Πρόεδρο της Βουλής έναν τουλάχιστο μήνα πριν λήξει η θητεία του εν ενεργεία Προέδρου της Δημοκρατίας, κατά τα οριζόμενα στον Κανονισμό της Βουλής.~~

Σε περίπτωση οριστικής αδυναμίας του Προέδρου της Δημοκρατίας να εκπληρώσει τα καθήκοντά του, κατά τους ορισμούς του άρθρου 34 παράγραφος 2, καθώς επίσης και σε περίπτωση που ο Πρόεδρος παραιτηθεί, πεθάνει ή κηρυχθεί έκπτωτος κατά τις διατάξεις του Συντάγματος, προκηρύσσονται εκλογές για την ανάδειξη νέου Προέδρου ~~η συνεδρίαση της Βουλής για την εκλογή νέου Προέδρου της Δημοκρατίας συγκαλείται~~ μέσα σε δέκα ημέρες το αργότερο αφότου έληξε πρόωρα η θητεία του προηγούμενου Προέδρου.

2. Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας γίνεται σε κάθε περίπτωση για πλήρη θητεία.

3.Νόμος που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής ρυθμίζει τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού. Οι τροποποιήσεις του νόμου αυτού ισχύουν για την μεθεπόμενη εκλογική διαδικασία.

~~3. Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκλέγεται εκείνος που συγκέντρωσε την πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνολικού αριθμού των βουλευτών.~~

~~Αν δεν συγκεντρωθεί η πλειοψηφία αυτή, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ύστερα από πέντε ημέρες.~~

~~Αν δεν επιτευχθεί ούτε στη δεύτερη ψηφοφορία η οριζόμενη πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά ύστερα από πέντε ημέρες, οπότε εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.~~

~~4. Αν δεν επιτευχθεί ούτε και στην τρίτη ψηφοφορία η αυξημένη αυτή πλειοψηφία, η Βουλή διαλύεται μέσα σε δέκα ημέρες από την ψηφοφορία, και προκηρύσσεται εκλογή για ανάδειξη νέας Βουλής.~~

~~Η Βουλή που αναδεικνύεται από τις νέες εκλογές, αμέσως μόλις συγκροτηθεί σε σώμα, εκλέγει με ονομαστική ψηφοφορία Πρόεδρο της Δημοκρατίας με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.~~

~~Αν δεν επιτευχθεί η πλειοψηφία αυτή, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται μέσα σε πέντε ημέρες και εκλέγεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε την~~

~~απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Αν δεν επιτευχθεί ούτε αυτή η πλειοψηφία, η ψηφοφορία επαναλαμβάνεται ακόμη μία φορά, ύστερα από πέντε ημέρες, μεταξύ των δύο προσώπων που πλειοψήφησαν και θεωρείται ότι έχει εκλεγεί Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκείνος που συγκέντρωσε τη σχετική πλειοψηφία.~~

~~5. Αν η Βουλή είναι απούσα, συγκαλείται εκτάκτως για να εκλέξει τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, κατά τους ορισμούς της παραγράφου 4.~~

~~Αν η Βουλή έχει διαλυθεί με οποιονδήποτε τρόπο, η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας αναβάλλεται ώσπου να συγκροτηθεί σε σώμα η νέα Βουλή και μέσα σε είκοσι ημέρες, το αργότερο, από τη συγκρότησή της, σύμφωνα με όσα ορίζονται στις παραγράφους 3 και 4, αφού τηρηθούν και οι ορισμοί της παραγράφου 1 του άρθρου 34.~~

~~6. Αν η διαδικασία για την εκλογή νέου Προέδρου, που ορίζεται στις προηγούμενες παραγράφους, δεν περατωθεί εγκαίρως, ο ήδη Πρόεδρος της Δημοκρατίας εξακολουθεί να ασκεί τα καθήκοντά του και μετά τη λήξη της θητείας του ώσπου να αναδειχθεί νέος Πρόεδρος.~~

~~**Ερμηνευτική δήλωση:** Πρόεδρος της Δημοκρατίας που παραιτείται πριν από τη λήξη της θητείας του δεν μπορεί να λάβει μέρος στην εκλογή που επακολουθεί εξαιτίας της παραίτησής του.~~

Άρθρο 33

1. Ο εκλεγόμενος Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναλαμβάνει την άσκηση των καθηκόντων του από την επομένη της ημέρας που έληξε η θητεία του απερχόμενου Προέδρου· σε όλες τις άλλες περιπτώσεις από την επομένη της εκλογής του.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, πριν αναλάβει την άσκηση των καθηκόντων του, δίνει ενώπιον της Βουλής τον ακόλουθο όρκο:

«Ορκίζομαι ~~στο όνομα της Αγίας και Ομοούσιας και Αδιαίρετης Τριάδας~~ να φυλάσσω το Σύνταγμα και τους νόμους, να μεριμνώ για την πιστή τους τήρηση, να υπερασπίζω την εθνική ανεξαρτησία και την ακεραιότητα της Χώρας, να προστατεύω τα δικαιώματα και τις ελευθερίες των Ελλήνων και να υπηρετώ το γενικό συμφέρον και την πρόοδο του Ελληνικού Λαού».

3. Νόμος ορίζει τη χορηγία που καταβάλλεται στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας και τη λειτουργία των υπηρεσιών που οργανώνονται για την εκτέλεση των καθηκόντων του.

Άρθρο 34

1. Τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όταν απουσιάζει στο εξωτερικό περισσότερο από δέκα ημέρες, αν πεθάνει, παραιτηθεί, κηρυχθεί έκπτωτος ή αν κωλύεται για οποιονδήποτε λόγο να ασκήσει τα καθήκοντά του, τον αναπληρώνει προσωρινά ο Πρόεδρος της Βουλής· αν δεν υπάρχει Βουλή, ο Πρόεδρος της τελευταίας Βουλής και, αν αυτός αρνείται ή δεν υπάρχει, η Κυβέρνηση συλλογικά.

Κατά την περίοδο της αναπλήρωσης του Προέδρου δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις για τη διάλυση της Βουλής, ~~με εξαίρεση την περίπτωση του άρθρου 32 παράγραφος 4~~, καθώς και οι διατάξεις για την παύση της Κυβέρνησης και την προσφυγή σε δημοψήφισμα, κατά τις διατάξεις του άρθρου 38 παράγραφος 2 και του άρθρου 44 παράγραφος 2.

2. Αν η αδυναμία του Προέδρου της Δημοκρατίας να ασκήσει τα καθήκοντά του παρατείνεται πέρα από τριάντα ημέρες, συγκαλείται υποχρεωτικά η Βουλή, ακόμη και αν αυτή έχει διαλυθεί, για να αποφασίσει με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του συνόλου των μελών της, αν συντρέχει περίπτωση εκλογής νέου Προέδρου. Σε

καμία πάντως περίπτωση η εκλογή νέου Προέδρου της Δημοκρατίας δεν μπορεί να καθυστερήσει περισσότερο από έξι συνολικά μήνες, αφότου άρχισε η αναπλήρωσή του που προκλήθηκε από αδυναμία του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Εξουσίες και ευθύνη από τις πράξεις του Προέδρου

Άρθρο 35

1. Καμία πράξη του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν ισχύει ούτε εκτελείται χωρίς την προσυπογραφή του αρμόδιου Υπουργού, ο οποίος με μόνη την υπογραφή του γίνεται υπεύθυνος, και χωρίς τη δημοσίευσή της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Στην περίπτωση που η Κυβέρνηση απαλλαγεί από τα καθήκοντά της σύμφωνα με το άρθρο 38 παράγραφος 1, αν ο Πρωθυπουργός δεν προσυπογράφει το οικείο διάταγμα, αυτό υπογράφεται μόνο από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

2. Κατ' εξαίρεση δεν απαιτείται προσυπογραφή για τις ακόλουθες πράξεις:

α) το διορισμό Πρωθυπουργού,

β) την ανάθεση διερευνητικής εντολής σύμφωνα με το άρθρο 37 παράγραφοι 2, 3 και 4,

γ) τη διάλυση της Βουλής ~~κατά το άρθρο 32 παράγραφος 4 και~~ κατά το άρθρο 41 παράγραφος 1, αν δεν την προσυπογράψει ο Πρωθυπουργός, και κατά το άρθρο 53 παράγραφος 1, αν δεν την προσυπογράψει το Υπουργικό Συμβούλιο,

δ) την αναπομπή κατά το άρθρο 42 παράγραφος 1 ή παραπομπή προς το Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο κατά το άρθρο 100 παράγραφος 1 παρ. 1 περ. ζ νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου που έχει ψηφιστεί από τη Βουλή,

ε) το διορισμό του προσωπικού των υπηρεσιών της Προεδρίας της Δημοκρατίας.

στ) την προκήρυξη δημοψηφίσματος, σύμφωνα με το άρθρο 44 παρ. 2 και την πρόταση στη Βουλή για προκήρυξη δημοψηφίσματος

ζ) την πρόταση στη Βουλή σχεδίων νόμων, κατόπιν απλής γνώμης από τον αρμόδιο Υπουργό,

η) την πρόταση στη Βουλή της λήψης της απόφασής της για αναθεώρηση του Συντάγματος, σύμφωνα με το άρθρο 110 παρ. 2. Η πρόταση αυτή δύναται να περιέχει πρόταση για τα προς αναθεώρηση άρθρα καθώς και το περιεχόμενο αυτής

θ) την έκδοση διαγγελμάτων,

ι) τη σύγκληση του Συμβουλίου των Πολιτικών Αρχηγών και τη σύγκληση του Υπουργικού Συμβουλίου, κατά το άρθρο 38 παρ. 3,

κ) τον ορισμό των μελών των ανεξάρτητων αρχών, σύμφωνα με το άρθρο 101Α.

~~3. Το διάταγμα με το οποίο προκηρύσσεται δημοψήφισμα για νομοσχέδιο, σύμφωνα με το άρθρο 44 παράγραφος 2, προσυπογράφεται από τον Πρόεδρο της Βουλής.~~

Άρθρο 36

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, με τήρηση οπωσδήποτε των ορισμών του άρθρου 35 παράγραφος 1, εκπροσωπεί διεθνώς το Κράτος, κηρύσσει πόλεμο, συνομολογεί συνθήκες ειρήνης, συμμαχίας, οικονομικής συνεργασίας και συμμετοχής σε διεθνείς οργανισμούς ή ενώσεις και τις ανακοινώνει στη Βουλή, με τις αναγκαίες διασαφήσεις, όταν το συμφέρον και η ασφάλεια του Κράτους το επιτρέπουν.

2. Οι συνθήκες για εμπόριο, φορολογία, οικονομική συνεργασία και συμμετοχή σε διεθνείς οργανισμούς ή ενώσεις, και όσες άλλες περιέχουν παραχωρήσεις για τις οποίες, σύμφωνα με άλλες διατάξεις του Συντάγματος, τίποτε δεν μπορεί να οριστεί

χωρίς νόμο, ή οι οποίες επιβαρύνουν ατομικά τους Έλληνες, δεν ισχύουν χωρίς τυπικό νόμο που τις κυρώνει.

3. Μυστικά άρθρα συνθήκης δεν μπορούν ποτέ να ανατρέψουν τα φανερά.

4. Η κύρωση διεθνών συνθηκών δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης κατά το άρθρο 43 παράγραφοι 2 και 4.

Άρθρο 37

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει τον Πρωθυπουργό και, με πρότασή του, διορίζει και παύει τα λοιπά μέλη της Κυβέρνησης και τους Υφυπουργούς.

2. Πρωθυπουργός διορίζεται ο αρχηγός του κόμματος το οποίο διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Αν κανένα κόμμα δεν διαθέτει την απόλυτη πλειοψηφία, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει στον αρχηγό του κόμματος που διαθέτει τη σχετική πλειοψηφία διερευνητική εντολή για να διακριβωθεί η δυνατότητα σχηματισμού Κυβέρνησης που να απολαμβάνει την εμπιστοσύνη της Βουλής.

3. Αν δεν διαπιστωθεί αυτή η δυνατότητα, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παρέχει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του δεύτερου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος και εάν δεν τελεσφορήσει και αυτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει διερευνητική εντολή στον αρχηγό του τρίτου σε κοινοβουλευτική δύναμη κόμματος. Κάθε διερευνητική εντολή ισχύει για τρεις ημέρες. Αν οι διερευνητικές εντολές δεν τελεσφορήσουν, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας καλεί τους αρχηγούς των κομμάτων και, αν επιβεβαιωθεί η αδυναμία σχηματισμού Κυβέρνησης που να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής, επιδιώκει το σχηματισμό Κυβέρνησης από όλα τα κόμματα της Βουλής για τη διενέργεια εκλογών και σε περίπτωση αποτυχίας αναθέτει στον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου το σχηματισμό Κυβέρνησης, όσο το δυνατόν ευρύτερης αποδοχής, για να διενεργήσει εκλογές, και διαλύει τη Βουλή.

4. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες ανατίθεται, σύμφωνα με τις προηγούμενες παραγράφους, εντολή σχηματισμού Κυβέρνησης ή διερευνητική εντολή σε αρχηγό κόμματος, αν το κόμμα δεν έχει αρχηγό ή εκπρόσωπο, ή αν ο αρχηγός ή ο εκπρόσωπός του δεν έχει εκλεγεί βουλευτής, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δίνει την εντολή σ' αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος. Η πρόταση για την ανάθεση εντολής γίνεται μέσα σε τρεις ημέρες από την ημέρα που ο Πρόεδρος της Βουλής ή ο αναπληρωτής του ανακοινώνει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας τη δύναμη των κομμάτων στη Βουλή. η ανακοίνωση αυτή γίνεται πριν από κάθε ανάθεση εντολής.

Ερμηνευτική δήλωση: Στις διερευνητικές εντολές, αν κόμματα είναι ισοδύναμα σε βουλευτικές έδρες, προηγείται εκείνο που έλαβε περισσότερες ψήφους στις εκλογές· νεοσχηματισμένο κόμμα με κοινοβουλευτική ομάδα, σύμφωνα με τα οριζόμενα στον Κανονισμό της Βουλής, έπεται του παλαιότερου με ίσο αριθμό εδρών. Στις δύο αυτές περιπτώσεις δεν παρέχονται διερευνητικές εντολές σε περισσότερα από τέσσερα κόμματα.

Άρθρο 38

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απαλλάσσει από τα καθήκοντά της την Κυβέρνηση, αν αυτή παραιτηθεί, καθώς και αν η Βουλή αποσύρει την εμπιστοσύνη της κατά το άρθρο 84. Στις περιπτώσεις αυτές εφαρμόζονται αναλόγως οι διατάξεις των παραγράφων 2, 3 και 4 του άρθρου 37. Αν ο Πρωθυπουργός της παραιτούμενης Κυβέρνησης είναι αρχηγός η εκπρόσωπος κόμματος που διαθέτει την απόλυτη

πλειοψηφία του συνόλου των βουλευτών, εφαρμόζεται αναλόγως η διάταξη του άρθρου 37 παράγραφος 3 εδάφιο γ'.

2. Αν ο Πρωθυπουργός παραιτηθεί, εκλείψει η αδυνατεί για λόγους υγείας να ασκήσει τα καθήκοντά του, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει Πρωθυπουργό αυτόν που προτείνει η κοινοβουλευτική ομάδα του κόμματος στο οποίο ανήκει ο απερχόμενος Πρωθυπουργός, εφόσον αυτό διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Η πρόταση γίνεται το αργότερο σε τρεις ημέρες από την παραίτηση ή την έκλειψη του Πρωθυπουργού ή από τη διαπίστωση της αδυναμίας του να ασκήσει τα καθήκοντά του. Αν κανένα κόμμα δεν διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών, εφαρμόζεται αναλογικά η παράγραφος 4 και στη συνέχεια το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2 και η παράγραφος 3 του προηγούμενου άρθρου.

Η αδυναμία του Πρωθυπουργού να ασκήσει τα καθήκοντά του για λόγους υγείας διαπιστώνεται από τη Βουλή με ειδική απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, ύστερα από πρόταση της κοινοβουλευτικής ομάδας του κόμματος στο οποίο ανήκει ο Πρωθυπουργός, εφόσον αυτό διαθέτει στη Βουλή την απόλυτη πλειοψηφία των εδρών. Σε κάθε άλλη περίπτωση η πρόταση υποβάλλεται από τα δύο πέμπτα τουλάχιστον του όλου αριθμού των βουλευτών.

Εωσότου διοριστεί ο νέος Πρωθυπουργός τα καθήκοντα του Πρωθυπουργού ασκεί ο πρώτος κατά σειρά Αντιπρόεδρος και εφόσον δεν έχουν διοριστεί Αντιπρόεδροι ο πρώτος κατά σειρά Υπουργός.

3. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, σε έκτατες περιπτώσεις, μπορεί να συγκαλεί υπό την προεδρία του το Υπουργικό Συμβούλιο.

Ερμηνευτική δήλωση: Η διάταξη της παραγράφου 2 εφαρμόζεται και σε περίπτωση αναπλήρωσης του Προέδρου της Δημοκρατίας κατά το άρθρο 34.

Άρθρο 39

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, συγκαλεί, κατά την κρίση του ή κατόπιν πρότασης του Πρωθυπουργού, το Συμβούλιο των Πολιτικών Αρχηγών, αποτελούμενο από τους αρχηγούς των κομμάτων της Βουλής, για την αντιμετώπιση κρίσιμου εθνικού θέματος.

~~Άρθρο 39~~

~~(Το άρθρο 39 καταργείται).~~

Άρθρο 40

~~1.~~ Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας συγκαλεί τη Βουλή τακτικά μία φορά κάθε χρόνο, όπως ορίζει το άρθρο 64 παράγραφος 1, και εκτάκτως κάθε φορά που το κρίνει εύλογο· κηρύσσει αυτοπροσώπως η δια του Πρωθυπουργού την έναρξη και τη λήξη κάθε βουλευτικής περιόδου.

~~2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μία φορά μόνο μπορεί να αναστείλει τις εργασίες της βουλευτικής συνόδου, είτε αναβάλλοντας την έναρξη είτε διακόπτοντας την εξακολούθησή τους.~~

~~3. Η αναστολή των εργασιών δεν επιτρέπεται να διαρκέσει περισσότερο από τριάντα ημέρες ούτε να επαναληφθεί κατά την ίδια βουλευτική σύνοδο χωρίς τη συγκατάθεση της Βουλής~~

Άρθρο 41

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να διαλύσει τη Βουλή, αν έχουν παραιτηθεί ή και καταψηφιστεί από αυτή δύο Κυβερνήσεις και η σύνθεσή της δεν εξασφαλίζει κυβερνητική σταθερότητα. Οι εκλογές ενεργούνται από την Κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη της διαλυόμενης Βουλής. Σε κάθε άλλη περίπτωση εφαρμόζεται αναλόγως το τρίτο εδάφιο της παραγράφου 3 του άρθρου 37.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διαλύει τη Βουλή, μετά από απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται με πλειοψηφία 3/5 του συνόλου της, κατόπιν πρότασης είτε του 1/3 του συνόλου των της, είτε της Κυβέρνησης. ~~με πρόταση της Κυβέρνησης που έχει λάβει ψήφο εμπιστοσύνης, για ανανέωση της λαϊκής εντολής προκειμένου να αντιμετωπιστεί εθνικό θέμα εξαιρετικής σημασίας. Αποκλείεται η διάλυση της νέας Βουλής για το ίδιο θέμα.~~

3. Το διάταγμα διάλυσης της Βουλής, προσυπογραμμένο στην περίπτωση της προηγούμενης παραγράφου από το Υπουργικό Συμβούλιο, πρέπει να περιλαμβάνει συγχρόνως την προκήρυξη εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και τη σύγκληση της νέας Βουλής μέσα σε άλλες τριάντα ημέρες από τις εκλογές.

4. Η Βουλή που εκλέχθηκε μετά τη διάλυση της προηγούμενης δεν μπορεί να διαλυθεί πριν περάσει ένα έτος αφότου άρχισε τις εργασίες της, εκτός από τις περιπτώσεις του άρθρου 37 παράγραφος 3 και της παραγράφου 1 του άρθρου αυτού.

~~5. Η Βουλή διαλύεται υποχρεωτικά στην περίπτωση του άρθρου 32 παράγραφος 4.~~

Ερμηνευτική δήλωση: Σε κάθε περίπτωση χωρίς εξαίρεση το διάταγμα για τη διάλυση της Βουλής πρέπει να διαλαμβάνει την προκήρυξη εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και τη σύγκληση της νέας Βουλής μέσα σε τριάντα ημέρες από αυτές.

Άρθρο 42

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει και δημοσιεύει τους νόμους που έχουν ψηφιστεί από τη Βουλή μέσα σε ένα μήνα από την ψήφισή τους. Μέσα στην προθεσμία που προβλέπεται στο προηγούμενο εδάφιο, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να αναπέμψει στη Βουλή νομοσχέδιο που έχει ψηφιστεί από αυτή, εκθέτοντας και τους λόγους της αναπομπής~~.~~, ή και να το παραπέμψει στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100 παρ. 1 περ. ζ.

2. Πρόταση νόμου ή νομοσχέδιο που έχει αναπεμφθεί από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας στη Βουλή εισάγεται στην Ολομέλειά της και, αν επιψηφιστεί και πάλι με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών κατά τη διαδικασία του άρθρου 76 παράγραφος 2, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας το εκδίδει και το δημοσιεύει υποχρεωτικά μέσα σε δέκα ημέρες από την επιψήφισή του.

Άρθρο 43

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας εκδίδει τα διατάγματα που είναι αναγκαία για την εκτέλεση των νόμων και δεν μπορεί ποτέ να αναστείλει την εφαρμογή τους ούτε να εξαιρέσει κανέναν από την εκτέλεση τους.

2. Ύστερα από πρόταση του αρμόδιου Υπουργού επιτρέπεται η έκδοση κανονιστικών διαταγμάτων, με ειδική εξουσιοδότηση νόμου και μέσα στα όριά της. Εξουσιοδότηση για έκδοση κανονιστικών πράξεων από άλλα όργανα της διοίκησης επιτρέπεται προκειμένου να ρυθμιστούν ειδικότερα θέματα η θέματα με τοπικό ενδιαφέρον η με χαρακτήρα τεχνικό ή λεπτομερειακό.

3. (Η παράγραφος 3 καταργείται).

4. Με νόμους που ψηφίζονται από την Ολομέλεια της Βουλής μπορεί να παρέχεται εξουσιοδότηση έκδοσης κανονιστικών διαταγμάτων για τη ρύθμιση των

θεμάτων που καθορίζονται σ' αυτούς σε γενικό πλαίσιο. Με τους νόμους αυτούς χαράζονται οι γενικές αρχές και οι κατευθύνσεις της ρύθμισης που πρέπει να ακολουθηθεί και τίθενται χρονικά όρια για τη χρήση της εξουσιοδότησης.

5. Τα κατά το άρθρο 72 παράγραφος 1 θέματα της αρμοδιότητας της Ολομέλειας της Βουλής δεν μπορεί να αποτελέσουν αντικείμενο εξουσιοδότησης κατά την προηγούμενη παράγραφο.

Άρθρο 44

1. Σε έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί, ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου. Οι πράξεις αυτές υποβάλλονται στη Βουλή για κύρωση σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 72 παράγραφος 1, μέσα σε σαράντα ημέρες από την έκδοσή τους ή μέσα σε σαράντα ημέρες από τη σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο. Αν δεν υποβληθούν στη Βουλή μέσα στις προαναφερόμενες προθεσμίες ή αν δεν εγκριθούν από αυτή μέσα σε τρεις μήνες από την υποβολή τους, παύουν να ισχύουν στο εξής.

2. α) Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, είτε ύστερα από απόφαση του 1/3 του όλου αριθμού των βουλευτών, είτε ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Δημοψήφισμα προκηρύσσεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας με διάταγμα και για ψηφισμένα νομοσχέδια που ρυθμίζουν σοβαρό κοινωνικό ζήτημα~~, εκτός από τα δημοσιονομικά,~~ εφόσον αυτό αποφασιστεί από τα τρία πέμπτα του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση των δύο πέμπτων του συνόλου και όπως ορίζουν ο Κανονισμός της Βουλής και νόμος για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής. ~~Δεν εισάγονται κατά την ίδια περίοδο της Βουλής περισσότερες από δύο προτάσεις δημοψηφίσματος για νομοσχέδιο.~~

Αν νομοσχέδιο υπερψηφιστεί, η προθεσμία του άρθρου 42 παράγραφος 1 αρχίζει από τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος.

β) Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα, τόσο για κρίσιμα εθνικό ζήτημα, όσο και για ψηφισμένο νομοσχέδιο, ύστερα από ενυπόγραφες αιτήσεις του 1/10 του συνόλου του εκλογικού σώματος, κατά τις τελευταίες εκλογές για την ανάδειξη της Βουλής, όπως νόμος ορίζει.

3. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας σε εντελώς εξαιρετικές περιστάσεις μπορεί να απευθύνει προς το Λαό διαγγέλματα ~~, μετά από σύμφωνη γνώμη του Προέδρου της Κυβέρνησης.~~ Τα διαγγέλματα ~~προσυπογράφονται από τον Πρωθυπουργό και~~ δημοσιεύονται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

4. Κατά την ίδια περίοδο της Βουλής δεν δύναται να διεξαχθούν περισσότερα από δύο δημοψηφίσματα.

Άρθρο 45

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας είναι αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων της Χώρας, που τη διοίκησή τους ασκεί η Κυβέρνηση, όπως νόμος ορίζει. Απονέμει επίσης τους βαθμούς σε όσους υπηρετούν σ' αυτές, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 46

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας διορίζει και παύει, σύμφωνα με το νόμο, τους δημόσιους υπαλλήλους, εκτός από τις εξαιρέσεις που ορίζει ο νόμος.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απονέμει τα προβλεπόμενα παράσημα σύμφωνα με τις διατάξεις του σχετικού νόμου.

Άρθρο 47

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει το δικαίωμα, ύστερα από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης και γνώμη συμβουλίου που συγκροτείται κατά πλειοψηφία από δικαστές, να χαρίζει, μετατρέπει η μετριάζει τις ποινές που επιβάλλουν τα δικαστήρια, καθώς και να αίρει τις κάθε είδους νόμιμες συνέπειες ποινών που έχουν επιβληθεί και εκτιθεί.

2. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μόνο με τη συγκατάθεση της Βουλής έχει το δικαίωμα να απονέμει χάρη σε Υπουργό που καταδικάστηκε κατά το άρθρο 86.

3. Αμνηστία παρέχεται μόνο για πολιτικά εγκλήματα, με νόμο που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

4. Αμνηστία για κοινά εγκλήματα δεν παρέχεται ούτε με νόμο.

Άρθρο 48

1. Σε περίπτωση πολέμου, επιστράτευσης εξαιτίας εξωτερικών κινδύνων η άμεσης απειλής της εθνικής ασφάλειας, καθώς και αν εκδηλωθεί ένοπλο κίνημα για την ανατροπή του δημοκρατικού πολιτεύματος, η Βουλή, με απόφαση της, που λαμβάνεται ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, θέτει σε εφαρμογή, σε ολόκληρη την Επικράτεια η σε τμήμα της, το νόμο για την κατάσταση πολιορκίας, συνιστά εξαιρετικά δικαστήρια και αναστέλλει την ισχύ του συνόλου η μέρους των διατάξεων των άρθρων 5 παράγραφος 4, 6, 8, 9, 11, 12 παράγραφοι 1 έως και 4, 14, 19, 22 παράγραφος 3, 23, 96 παράγραφος 4 και 97. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δημοσιεύει την απόφαση της Βουλής.

Με την απόφαση της Βουλής ορίζεται η διάρκεια ισχύος των επιβαλλόμενων μέτρων, η οποία δεν μπορεί να υπερβεί τις δεκαπέντε ημέρες.

2. Σε περίπτωση απουσίας της Βουλής ή αν συντρέχει αντικειμενική αδυναμία να συγκληθεί εγκαίρως, τα μέτρα της προηγούμενης παραγράφου λαμβάνονται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. Το διάταγμα υποβάλλεται από την Κυβέρνηση στη Βουλή για έγκριση μόλις καταστεί δυνατή η σύγκλησή της, ακόμη και αν έληξε η βουλευτική περίοδος ή η Βουλή έχει διαλυθεί, και πάντως μέσα σε δεκαπέντε ημέρες το αργότερο.

3. Η διάρκεια των κατά τις προηγούμενες παραγράφους μέτρων μπορεί να παρατείνεται ανά δεκαπενθήμερο μόνο με προηγούμενη απόφαση της Βουλής, η οποία συγκαλείται ακόμη και αν έχει λήξει η βουλευτική περίοδος ή η Βουλή έχει διαλυθεί.

4. Τα κατά τις προηγούμενες παραγράφους μέτρα αίρονται αυτοδικαίως με τη λήξη των προθεσμιών που προβλέπονται στις παραγράφους 1, 2 και 3, εφόσον δεν παρατείνονται με απόφαση της Βουλής, και σε κάθε περίπτωση με τη λήξη του πολέμου, εφόσον είχαν επιβληθεί εξαιτίας πολέμου.

5. Αφότου αρχίσουν να ισχύουν τα μέτρα των προηγούμενων παραγράφων ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ύστερα από πρόταση της Κυβέρνησης, μπορεί να εκδίδει πράξεις νομοθετικού περιεχομένου, για να αντιμετωπιστούν επείγουσες ανάγκες ή για να αποκατασταθεί ταχύτερα η λειτουργία των συνταγματικών θεσμών. Οι πράξεις αυτές υποβάλλονται για κύρωση στη Βουλή μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από τη σύγκλησή της σε σύνοδο και παύουν να ισχύουν στο εξής, αν δεν υποβληθούν στη Βουλή μέσα στις παραπάνω προθεσμίες ή δεν εγκριθούν από αυτή μέσα σε δεκαπέντε ημέρες αφότου υποβλήθηκαν.

6. Οι κατά τις παραγράφους 1, 2 και 3 αποφάσεις της Βουλής λαμβάνονται ~~με την πλειοψηφία του συνολικού αριθμού των βουλευτών και η κατά την παράγραφο 1~~

~~απόφαση~~ με την πλειοψηφία των δύο τρίτων ~~τριών πέμπτων~~ του συνολικού αριθμού των βουλευτών. Η Βουλή αποφασίζει σε μία μόνο συνεδρίαση.

7. Σε όλη τη διάρκεια της εφαρμογής των μέτρων κατάστασης ανάγκης, τα οποία λαμβάνονται κατά το άρθρο αυτό, ισχύουν αυτοδικαίως οι διατάξεις των άρθρων 61 και 62 του Συντάγματος, ακόμη και αν διαλύθηκε η Βουλή ή έληξε η βουλευτική περίοδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Ειδικές ευθύνες του Προέδρου της Δημοκρατίας

Άρθρο 49

1. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν ευθύνεται οπωσδήποτε για πράξεις που έχει ενεργήσει κατά την άσκηση των καθηκόντων του, παρά μόνο για έσχατη προδοσία ή παραβίαση, με πρόθεση, του Συντάγματος. Για πράξεις που δεν σχετίζονται με την άσκηση των καθηκόντων του η δίωξη αναστέλλεται εωσότου λήξει η προεδρική θητεία.

2. Η πρόταση για κατηγορία και παραπομπή του Προέδρου της Δημοκρατίας σε δίκη υποβάλλεται στη Βουλή υπογραμμένη από το ένα τρίτο τουλάχιστον των μελών της και γίνεται αποδεκτή με απόφαση που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο τρίτων του συνόλου των μελών της.

3. Αν η πρόταση γίνει αποδεκτή, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας παραπέμπεται στο δικαστήριο του άρθρου 86· οι σχετικές μ' αυτό διατάξεις εφαρμόζονται αναλόγως και στην περίπτωση αυτή.

4. Αφότου παραπεμφθεί, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας απέχει από την άσκηση των καθηκόντων του και αναπληρώνεται, σύμφωνα με όσα ορίζονται στο άρθρο 34. αναλαμβάνει πάλι τα καθήκοντά του, αφότου το δικαστήριο του άρθρου 86 εκδώσει απαλλακτική απόφαση, εφόσον δεν εξαντλήθηκε η θητεία του.

5. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μπορεί να ανακληθεί, μετά από ένα έτος από την ανάληψη των καθηκόντων του, κατόπιν ειδικής ανακλητικής ψηφοφορίας, που προκηρύσσεται, όπως νόμος ορίζει, ύστερα από την κατάθεση στη Βουλή ενυπόγραφων αιτήσεων του 1/3 του εκλογικού σώματος των τελευταίων εκλογών για την ανάδειξη Βουλής, εφόσον υπέρ αυτής ταχθεί το 60% του εκλογικού σώματος που θα μετάσχει στη σχετική ψηφοφορία και εφόσον σε αυτή συμμετάσχει τουλάχιστον το 40% του συνόλου του εκλογικού σώματος. Η ειδική ανακλητική ψηφοφορία δύναται να λάβει χώρα μόνο μία φορά κάθε ημερολογιακό έτος.

6~~5~~. Νόμος που ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής ρυθμίζει τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου αυτού.

Άρθρο 50

Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας δεν έχει άλλες αρμοδιότητες παρά μόνο όσες του απονέμουν ρητά το Σύνταγμα και οι νόμοι που είναι σύμφωνοι μ' αυτό.

ΤΜΗΜΑ Γ'
Βουλή
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Ανάδειξη και συγκράτηση της Βουλής

Άρθρο 51

1. Ο αριθμός των βουλευτών ορίζεται με νόμο, δεν μπορεί όμως να είναι μικρότερος από διακόσιους ούτε μεγαλύτερος από τριακόσιους.

2. Οι βουλευτές αντιπροσωπεύουν το Έθνος.

3. Οι βουλευτές εκλέγονται με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία από τους πολίτες που έχουν εκλογικό δικαίωμα, όπως νόμος ορίζει. Ο νόμος δεν μπορεί να περιορίσει το εκλογικό δικαίωμα παρά μόνο αν δεν έχει συμπληρωθεί κατώτατο όριο ηλικίας η για ανικανότητα δικαιοπραξίας η ως συνέπεια αμετάκλητης ποινικής καταδίκης για ορισμένα εγκλήματα.

4. Οι βουλευτικές εκλογές διενεργούνται ταυτόχρονα σε ολόκληρη την Επικράτεια. Νόμος που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών μπορεί να ορίζει τα σχετικά με την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τους εκλογείς που βρίσκονται έξω από την Επικράτεια. Ως προς τους εκλογείς αυτούς η αρχή της ταυτόχρονης διενέργειας των εκλογών δεν κωλύει την άσκηση του εκλογικού τους δικαιώματος με επιστολική ψήφο ή άλλο πρόσφορο μέσο, εφόσον η καταμέτρηση και η ανακοίνωση των αποτελεσμάτων διενεργείται όποτε αυτό γίνεται και σε ολόκληρη την Επικράτεια.

5. Η άσκηση του εκλογικού δικαιώματος είναι υποχρεωτική.

Άρθρο 52

Η ελεύθερη και ανόθευτη εκδήλωση της λαϊκής θέλησης, ως έκφραση της λαϊκής κυριαρχίας, τελεί υπό την εγγύηση όλων των λειτουργών της Πολιτείας, που έχουν υποχρέωση να τη διασφαλίζουν σε κάθε περίπτωση. Νόμος ορίζει τις ποινικές κυρώσεις κατά των παραβατών της διάταξης αυτής.

Άρθρο 53

1. Οι βουλευτές εκλέγονται για τέσσερα συνεχή έτη που αρχίζουν από την ημέρα των γενικών εκλογών. Μόλις λήξει η βουλευτική περίοδος, με προεδρικό διάταγμα, που προσυπογράφεται από το Υπουργικό Συμβούλιο, διατάσσεται η διενέργεια γενικών βουλευτικών εκλογών μέσα σε τριάντα ημέρες και η σύγκληση της νέας Βουλής σε τακτική σύνοδο μέσα σε άλλες τριάντα ημέρες από αυτές.

2. Βουλευτική έδρα που κενώθηκε μέσα στο τελευταίο έτος της περιόδου δεν συμπληρώνεται με αναπληρωματική εκλογή, όταν απαιτείται κατά το νόμο, εφόσον οι κενές έδρες δεν είναι περισσότερες από το ένα πέμπτο του όλου αριθμού των βουλευτών.

3. Σε περίπτωση πολέμου η βουλευτική περίοδος παρατείνεται σε όλη τη διάρκειά του. Αν η Βουλή έχει διαλυθεί, η διενέργεια των εκλογών αναστέλλεται εωσότου τελειώσει ο πόλεμος, ανακαλείται δε αυτοδικαίως η Βουλή που έχει διαλυθεί έως το τέλος του.

4. Ο βουλευτής μπορεί να ανακληθεί μετά από ένα έτος από την ανάληψη των καθηκόντων του, κατόπιν ειδικής ανακλητικής ψηφοφορίας, ύστερα από ενυπόγραφες αιτήσεις του 1/3 του εκλογικού σώματος στην περιφέρεια στην οποία εκλέχθηκε, εφόσον υπέρ αυτής ταχθεί το 60% του οικείου εκλογικού σώματος που θα μετάσχει στη σχετική ψηφοφορία και εφόσον σε αυτή μετάσχει τουλάχιστον το 40% του εκλογικού σώματος, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει. Η ειδική ανακλητική ψηφοφορία δύναται να λάβει χώρα μόνο μία φορά κάθε ημερολογιακό έτος.

Άρθρο 54

1. Το εκλογικό σύστημα και οι εκλογικές περιφέρειες ορίζονται με νόμο που ισχύει από τις μεθεπόμενες εκλογές, εκτός και αν προβλέπεται η ισχύς του άμεσα από τις επόμενες εκλογές με ρητή διάταξη που ψηφίζεται με την πλειοψηφία των δύο τρίτων του όλου αριθμού των βουλευτών.

2. Ο αριθμός των βουλευτών κάθε εκλογικής περιφέρειας ορίζεται με προεδρικό διάταγμα, με βάση το νόμιμο πληθυσμό της περιφέρειας που προκύπτει, σύμφωνα με

την τελευταία απογραφή, από τους εγγεγραμμένους στα οικεία δημοτολόγια, όπως νόμος ορίζει. Τα αποτελέσματα της απογραφής θεωρείται ότι έχουν δημοσιευθεί με βάση τα στοιχεία της αρμόδιας υπηρεσίας μετά την πάροδο ενός έτους από την τελευταία ημέρα διεξαγωγής της.

3. Μέρος της Βουλής, όχι μεγαλύτερο από το ένα εικοστό του όλου αριθμού των βουλευτών, μπορεί να εκλέγεται ενιαίως σε ολόκληρη την Επικράτεια, σε συνάρτηση με τη συνολική εκλογική δύναμη του κάθε κόμματος στην Επικράτεια, όπως νόμος ορίζει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Κωλύματα και ασυμβίβαστα των βουλευτών

Άρθρο 55

1. Για να εκλεγεί κανείς βουλευτής απαιτείται να είναι Έλληνας πολίτης, να έχει τη νόμιμη ικανότητα να εκλέγει και να έχει συμπληρώσει το εικοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του κατά την ημέρα της εκλογής.

2. Βουλευτής που στερήθηκε κάποιο από τα παραπάνω προσόντα εκπίπτει αυτοδικαίως από το βουλευτικό αξίωμα.

Άρθρο 56

1. Έμμισθοι δημόσιοι λειτουργοί και υπάλληλοι, άλλοι υπάλληλοι του Δημοσίου, υπηρετούντες στις ένοπλες δυνάμεις και στα σώματα ασφαλείας, υπάλληλοι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, ~~αιρετά μονοπρόσωπα όργανα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης,~~ διοικητές, υποδιοικητές ή πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων ή διευθύνοντες ή εντεταλμένοι σύμβουλοι νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου ή κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου ή δημόσιων επιχειρήσεων ή επιχειρήσεων τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος ή επιχειρήσεων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές, αν δεν παραιτηθούν πριν από την ανακήρυξή τους ως υποψηφίων. Η παραίτηση συντελείται με μόνη τη γραπτή υποβολή της. Αποκλείεται η επάνοδος στην ενεργό υπηρεσία των στρατιωτικών που παραιτούνται. Τα ~~ανώτερα~~ αιρετά μονοπρόσωπα όργανα των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές κατά τη διάρκεια της θητείας για την οποία εξελέγησαν, ακόμη και αν παραιτηθούν.

2. Από τους περιορισμούς της προηγούμενης παραγράφου εξαιρούνται οι καθηγητές των ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων. Νόμος ορίζει τον τρόπο της αναπλήρωσής τους· κατά τη διάρκεια της βουλευτικής περιόδου αναστέλλεται η άσκηση των αρμοδιοτήτων των σχετικών με την ιδιότητα του καθηγητή που εκλέχθηκε.

3. Δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι, ούτε να εκλεγούν βουλευτές σε όποια εκλογική περιφέρεια υπηρέτησαν ή σε όποια εκλογική περιφέρεια εκτεινόταν η τοπική αρμοδιότητά τους μέσα στους τελευταίους δεκαοκτώ μήνες της τετραετούς βουλευτικής περιόδου:

α) Οι διοικητές, υποδιοικητές, πρόεδροι διοικητικών συμβουλίων, διευθύνοντες και εντεταλμένοι σύμβουλοι των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, πλην των σωματειακών, των κρατικών νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου και των δημόσιων επιχειρήσεων ή άλλων επιχειρήσεων τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος.

β) Τα μέλη των ανεξάρτητων αρχών που συγκροτούνται και λειτουργούν κατά το άρθρο 101Α, καθώς και των αρχών που χαρακτηρίζονται με νόμο ως ανεξάρτητες ή ρυθμιστικές.

γ) Οι ανώτεροι και ανώτατοι αξιωματικοί των ενόπλων δυνάμεων και των σωμάτων ασφαλείας.

δ) Οι έμμισθοι υπάλληλοι του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των επιχειρήσεών τους, καθώς και των νομικών προσώπων και επιχειρήσεων της περίπτωσης α' που κατείχαν θέση προϊσταμένου οργανικής μονάδας επιπέδου διεύθυνσης ή άλλη αντίστοιχη, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει. Υπάλληλοι που αναφέρονται στο προηγούμενο εδάφιο και είχαν ευρύτερη τοπική αρμοδιότητα υπάγονται στους περιορισμούς της παραγράφου αυτής ως προς εκλογικές περιφέρειες άλλες από αυτήν της έδρας τους, μόνο εφόσον κατείχαν θέση προϊσταμένου οργανικής μονάδας επιπέδου γενικής διεύθυνσης ή άλλη αντίστοιχη, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει.

ε) Οι γενικοί ή ειδικοί γραμματείς υπουργείων ή αυτοτελών γενικών γραμματειών ή περιφερειών και όσοι ο νόμος εξομοιώνει με αυτούς.

Δεν υπάγονται στους περιορισμούς της παραγράφου αυτής οι υποψήφιοι βουλευτές Επικρατείας.

4. Πολιτικοί υπάλληλοι και στρατιωτικοί γενικά, που έχουν κατά το νόμο αναλάβει υποχρέωση να παραμείνουν στην υπηρεσία για ορισμένο χρόνο, δεν μπορούν να ανακηρυχθούν υποψήφιοι ούτε να εκλεγούν βουλευτές όσο χρόνο διαρκεί η υποχρέωσή τους.

5. Δεν μπορεί να ανακηρυχθεί υποψήφιος ούτε να εκλεγεί βουλευτής όποιος έχει συμπληρωμένα δέκα έτη συνεχούς βουλευτικής θητείας κατά την ημέρα προκήρυξης των εκλογών, εκτός αν μετά την παραπάνω συμπλήρωση έχουν μεσολαβήσει βουλευτικές εκλογές στις οποίες δεν έχει ανακηρυχθεί υποψήφιος.

Άρθρο 57

1. Τα καθήκοντα του βουλευτή είναι ασυμβίβαστα με τα έργα ή την ιδιότητα του ιδιοκτήτη ή εταίρου ή μετόχου ή διοικητή ή διαχειριστή ή μέλους του διοικητικού συμβουλίου ή γενικού διευθυντή ή των αναπληρωτών τους επιχείρησης, η οποία:

α) Αναλαμβάνει έργα ή μελέτες ή προμήθειες του Δημοσίου ή παροχή υπηρεσιών προς το Δημόσιο ή συνάπτει με το Δημόσιο συναφείς συμβάσεις αναπτυξιακού ή επενδυτικού χαρακτήρα.

β) Απολαμβάνει ειδικών προνομίων.

γ) Κατέχει ή διαχειρίζεται ραδιοφωνικό ή τηλεοπτικό σταθμό ή εκδίδει εφημερίδα πανελλήνιας κυκλοφορίας.

δ) Ασκεί κατά παραχώρηση δημόσια υπηρεσία ή δημόσια επιχείρηση ή επιχείρηση κοινής ωφέλειας.

ε) Μισθώνει για εμπορικούς λόγους ακίνητα του Δημοσίου.

Για την εφαρμογή της παραγράφου αυτής με το Δημόσιο εξομοιώνονται οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης, τα άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου, τα κρατικά νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου, οι δημόσιες επιχειρήσεις, οι επιχειρήσεις των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και οι άλλες επιχειρήσεις τη διοίκηση των οποίων ορίζει άμεσα ή έμμεσα το Δημόσιο με διοικητική πράξη ή ως μέτοχος. Μέτοχος επιχείρησης που εμπίπτει στους περιορισμούς της παραγράφου αυτής είναι όποιος κατέχει ποσοστό του μετοχικού κεφαλαίου μεγαλύτερο του ένα τοις εκατό.

Με ειδικό νόμο μπορεί να καθορίζονται επαγγελματικές δραστηριότητες, πέραν αυτών που αναφέρονται στα προηγούμενα εδάφια, η άσκηση των οποίων δεν επιτρέπεται στους βουλευτές.

Η παράβαση των διατάξεων αυτής της παραγράφου συνεπάγεται έκπτωση από το βουλευτικό αξίωμα και ακυρότητα των σχετικών συμβάσεων ή πράξεων, όπως νόμος ορίζει.

2. Βουλευτές που υπάγονται στις διατάξεις του πρώτου εδαφίου της προηγούμενης παραγράφου οφείλουν, μέσα σε οκτώ ημέρες αφότου η εκλογή τους γίνει οριστική, να επιλέξουν με δήλωσή τους μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και των παραπάνω έργων ή ιδιοτήτων. Αν παραλειφθεί αυτή η εμπρόθεσμη δήλωση, εκπίπτουν αυτοδικαίως από το αξίωμα του βουλευτή.

3. Βουλευτές που αποδέχονται οποιαδήποτε από τις ιδιότητες ή τα έργα που αναφέρονται σε αυτό ή στο προηγούμενο άρθρο και που χαρακτηρίζονται ότι αποτελούν κώλυμα για την υποψηφιότητα βουλευτή ή ότι είναι ασυμβίβαστα με το βουλευτικό αξίωμα, εκπίπτουν από το αξίωμα αυτό, όπως νόμος ορίζει.

4. Ειδικός νόμος ορίζει τον τρόπο με τον οποίο συνεχίζονται ή εκχωρούνται ή διαλύονται συμβάσεις που αναφέρονται στην παράγραφο 1 και έχουν αναληφθεί από βουλευτή ή από επιχείρηση στην οποία αυτός μετείχε πριν από την απόκτηση της βουλευτικής ιδιότητας ή με ασυμβίβαστη προς το αξίωμά του ιδιότητα.

Άρθρο 58

Ο έλεγχος και η εκδίκαση των βουλευτικών εκλογών, κατά του κύρους των οποίων ασκούνται ενστάσεις που αναφέρονται είτε σε εκλογικές παραβάσεις σχετικές με την ενέργεια των εκλογών είτε σε έλλειψη των νόμιμων προσόντων, ανατίθεται στο Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο του άρθρου 100.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Καθήκοντα και δικαιώματα των βουλευτών

Άρθρο 59

1. Οι βουλευτές πριν αναλάβουν τα καθήκοντά τους δίνουν στο Βουλευτήριο και σε δημόσια συνεδρίαση τον ακόλουθο όρκο:

«Ορκίζομαι ~~στο όνομα της Αγίας και Ομοούσιας και Αδιαίρετης Τριάδας~~ να είμαι πιστός στην Πατρίδα και το δημοκρατικό πολίτευμα, να υπακούω στο Σύνταγμα και τους νόμους και να εκπληρώνω ευσυνείδητα τα καθήκοντά μου».

~~2. Αλλόθρησκοι η ετερόδοξοι βουλευτές δίνουν τον ίδιο όρκο σύμφωνα με τον τύπο της δικής τους θρησκείας η του δικού τους δόγματος.~~

3. Βουλευτές που ανακηρύσσονται όταν η Βουλή απουσιάζει δίνουν τον όρκο στο Τμήμα της που λειτουργεί.

Άρθρο 60

1. Οι βουλευτές έχουν απεριόριστο το δικαίωμα της γνώμης και ψήφου κατά συνείδηση.

2. Η παραίτηση από το βουλευτικό αξίωμα είναι δικαίωμα του βουλευτή, συντελείται μόλις ο βουλευτής υποβάλει γραπτή δήλωση στον Πρόεδρο της Βουλής και δεν ανακαλείται.

Άρθρο 61

1. Ο βουλευτής δεν καταδιώκεται ούτε εξετάζεται με οποιονδήποτε τρόπο για γνώμη ή ψήφο που έδωσε κατά την άσκηση των βουλευτικών καθηκόντων.

2. Ο βουλευτής διώκεται μόνο για συκοφαντική δυσφήμηση, κατά το νόμο, ύστερα από άδεια της Βουλής. Αρμόδιο για την εκδίκαση είναι το Εφετείο. Η άδεια θεωρείται ότι οριστικά δεν δόθηκε, αν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα σε σαράντα πέντε ημέρες αφότου η έγκληση περιήλθε στον Πρόεδρο της Βουλής. Αν η Βουλή αρνηθεί να δώσει την άδεια η αν περάσει άπρακτη η προθεσμία, η πράξη θεωρείται ανέγκλητη.

Η παράγραφος αυτή έχει εφαρμογή από την προσεχή βουλευτική περίοδο.

3. Ο βουλευτής δεν έχει υποχρέωση μαρτυρίας για πληροφορίες που περιήλθαν σ' αυτόν ή δόθηκαν από αυτόν κατά την άσκηση των καθηκόντων του, ούτε για τα πρόσωπα που του εμπιστεύθηκαν τις πληροφορίες ή στα οποία αυτός τις έδωσε.

Άρθρο 62

1. Όσο διαρκεί η βουλευτική περίοδος ο βουλευτής δεν διώκεται ούτε συλλαμβάνεται ούτε φυλακίζεται ούτε με άλλο τρόπο περιορίζεται για πολιτικά και μικτά εγκλήματα χωρίς άδεια του Σώματος. Επίσης δεν διώκεται για πολιτικά εγκλήματα βουλευτής της Βουλής που διαλύθηκε, από τη διάλυσή της και έως την ανακήρυξη των βουλευτών της νέας Βουλής.

Η άδεια θεωρείται ότι δεν δόθηκε, αν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα σε τρεις μήνες αφότου η αίτηση του εισαγγελέα για δίωξη διαβιβάστηκε στον Πρόεδρο της Βουλής.

Η τρίμηνη προθεσμία αναστέλλεται κατά τη διάρκεια των διακοπών της Βουλής.

~~Δεν απαιτείται άδεια για τα αυτόφωρα κακουργήματα.~~

Δεν απαιτείται άδεια της Βουλής για την άσκηση δίωξης για τα κοινά εγκλήματα. Στην περίπτωση που η δίωξη αυτή σχετίζεται με την πολιτική δράση του βουλευτή, η Βουλή μπορεί με την πλειοψηφία του πρώτου εδαφίου να αποφασίσει την αναστολή της δίωξης έως τη λήξη της βουλευτικής περιόδου.

Άρθρο 63

1. Οι βουλευτές, για την άσκηση του λειτουργήματος τους, δικαιούνται από το Δημόσιο αποζημίωση και δαπάνες· το ύψος τους καθορίζεται με απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής.

2. Οι βουλευτές απολαμβάνουν συγκοινωνιακή, ταχυδρομική και τηλεφωνική ατέλεια, που η έκτασή της καθορίζεται με απόφαση της Ολομέλειας της Βουλής.

3. Αν βουλευτής απουσιάσει αδικαιολόγητα σε περισσότερες από πέντε συνεδριάσεις το μήνα, κρατείται υποχρεωτικά, για κάθε απουσία, το ένα τριακοστό της μηνιαίας αποζημίωσής του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ
Οργάνωση και λειτουργία της Βουλής

Άρθρο 64

1. Η Βουλή συνέρχεται αυτοδικαίως κάθε έτος την πρώτη Δευτέρα του Οκτωβρίου σε τακτική σύνοδο για τα ετήσια έργα της, εκτός αν ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας τη συγκαλέσει ενωρίτερα σύμφωνα με το άρθρο 40.

2. Η διάρκεια της τακτικής συνόδου δεν μπορεί να είναι συντομότερη από ~~πέντε~~ εννέα μήνες~~, χωρίς να συνυπολογίζεται ο χρόνος της αναστολής σύμφωνα με το άρθρο 40.~~

Η τακτική σύνοδος παρατείνεται υποχρεωτικά ώσπου να εγκριθεί, σύμφωνα με το άρθρο 79, ο προϋπολογισμός ή να ψηφιστεί σύμφωνα με το ίδιο άρθρο ειδικός νόμος.

Άρθρο 65

1. Η Βουλή ορίζει τον τρόπο της ελεύθερης και δημοκρατικής λειτουργίας της με Κανονισμό, που ψηφίζεται από την Ολομέλεια κατά το άρθρο 76 και δημοσιεύεται με παραγγελία του Προέδρου της στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

2. Η Βουλή εκλέγει από τα μέλη της τον Πρόεδρο και τα λοιπά μέλη του Προεδρείου, σύμφωνα με τους ορισμούς του Κανονισμού.

3. Ο Πρόεδρος και οι Αντιπρόεδροι εκλέγονται στην αρχή κάθε βουλευτικής περιόδου.

Η διάταξη αυτή δεν εφαρμόζεται για τον Πρόεδρο και τους Αντιπροέδρους που εκλέχθηκαν στην τρέχουσα πρώτη σύνοδο της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής.

Η Βουλή μπορεί, ύστερα από πρόταση πενήντα βουλευτών, να εκφράσει μομφή κατά του Προέδρου της Βουλής ή μέλους του Προεδρείου, η οποία συνεπάγεται τη λήξη της θητείας του.

4. Ο Πρόεδρος της Βουλής διευθύνει τις εργασίες του Σώματος, μεριμνά για τη διασφάλιση της ανεμπόδιστης διεξαγωγής των εργασιών του, την κατοχύρωση της ελεύθερης γνώμης και έκφρασης των βουλευτών, και την τήρηση της τάξης· ο Πρόεδρος μπορεί να λάβει και πειθαρχικά μέτρα σύμφωνα με όσα ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής εναντίον κάθε βουλευτή που παρεκτρέπεται.

5. Με τον Κανονισμό μπορεί να συσταθεί στη Βουλή επιστημονική υπηρεσία για την υποβοήθηση του νομοθετικού της έργου.

6. Ο Κανονισμός καθορίζει την οργάνωση των υπηρεσιών της Βουλής υπό την εποπτεία του Προέδρου, καθώς και όλα όσα αφορούν το προσωπικό της. Οι πράξεις του Προέδρου που αφορούν την πρόσληψη και την υπηρεσιακή κατάσταση του προσωπικού της Βουλής υπόκεινται σε προσφυγή ή αίτηση ακύρωσης στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 66

1. Η Βουλή συνεδριάζει δημόσια στο Βουλευτήριο με την παρουσία τουλάχιστον του 1/3 των μελών της, μπορεί όμως να διασκεφθεί σε μυστική συνεδρίαση, ύστερα από αίτηση της Κυβέρνησης ή δεκαπέντε βουλευτών, αν το αποφασίσει η πλειοψηφία σε μυστική συνεδρίαση. Η Βουλή αποφασίζει κατόπιν αν πρέπει να επαναληφθεί η συζήτηση για το ίδιο θέμα σε δημόσια συνεδρίαση.

2. Οι Υπουργοί και Υφυπουργοί έχουν ελεύθερη είσοδο στις συνεδριάσεις της Βουλής και ακούονται όποτε ζητήσουν το λόγο.

3. Η Βουλή και οι κοινοβουλευτικές επιτροπές μπορούν να ζητήσουν την παρουσία του Υπουργού ή του Υφυπουργού που είναι αρμόδιος για τα θέματα που συζητούν.

Οι κοινοβουλευτικές επιτροπές μπορούν να καλούν οποιοδήποτε πρόσωπο θεωρούν χρήσιμο για το έργο τους, ενημερώνοντας και τον αρμόδιο Υπουργό. Οι κοινοβουλευτικές επιτροπές συνεδριάζουν δημόσια, όπως ορίζεται στον Κανονισμό της Βουλής, μπορούν όμως να διασκεφθούν σε μυστική συνεδρίαση, ύστερα από αίτηση της Κυβέρνησης ή πέντε βουλευτών, αν το αποφασίσει η πλειοψηφία σε μυστική συνεδρίαση. Η κοινοβουλευτική επιτροπή αποφασίζει κατόπιν, αν πρέπει να επαναδιεξαχθεί η συζήτηση για το ίδιο θέμα σε δημόσια συνεδρίαση.

Άρθρο 67

Η Βουλή δεν μπορεί να αποφασίσει χωρίς την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων μελών, που όμως ποτέ δεν μπορεί να είναι μικρότερη από το ένα τέταρτο του όλου αριθμού των βουλευτών.

Σε περίπτωση ισοψηφίας επαναλαμβάνεται η ψηφοφορία και, ύστερα από νέα ισοψηφία, η πρόταση απορρίπτεται.

Άρθρο 68

1. Η Βουλή στις αρχές κάθε τακτικής συνόδου συνιστά από τα μέλη της διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές για να εξετάζουν και να επεξεργάζονται τα νομοσχέδια και τις προτάσεις νόμων που υποβάλλονται, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

2. Η Βουλή συνιστά από τα μέλη της εξεταστικές επιτροπές, με απόφαση της που λαμβάνεται με πλειοψηφία των δύο πέμπτων του συνόλου των βουλευτών, ύστερα από πρόταση του ενός πέμπτου του όλου αριθμού των βουλευτών.

Προκειμένου να συσταθούν εξεταστικές επιτροπές για ζητήματα που ανάγονται στην εξωτερική πολιτική και την εθνική άμυνα, απαιτείται απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

Τα σχετικά με τη συγκρότηση και τη λειτουργία των επιτροπών αυτών καθορίζονται από τον Κανονισμό της Βουλής.

3. Οι κοινοβουλευτικές και εξεταστικές επιτροπές, καθώς και τα κατά τα άρθρα 70 και 71 Τμήματα της Βουλής, συνιστώνται ανάλογα με τη δύναμη των κομμάτων, των ομάδων και των ανεξαρτήτων, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

Άρθρο 69

Κανένας δεν εμφανίζεται στη Βουλή αυτόκλητος για να αναφέρει οτιδήποτε προφορικά ή εγγράφως. Οι αναφορές παρουσιάζονται από βουλευτή ή παραδίδονται στον Πρόεδρο. Η Βουλή έχει δικαίωμα να αποστέλλει τις αναφορές που της απευθύνονται στους Υπουργούς και τους Υφυπουργούς, οι οποίοι υποχρεούνται να δίνουν διευκρινίσεις όποτε τους ζητηθούν.

Άρθρο 70

1. Η Βουλή ασκεί το νομοθετικό της έργο σε Ολομέλεια.

2. Ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει ότι το νομοθετικό έργο που καθορίζεται από αυτόν μπορεί να ασκείται και από τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές που συγκροτούνται και λειτουργούν κατά τη διάρκεια της συνόδου, όπως ορίζει ο Κανονισμός και με τους περιορισμούς του άρθρου 72.

3. Με τον Κανονισμό της Βουλής ορίζεται επίσης η κατανομή της αρμοδιότητας μεταξύ των διαρκών κοινοβουλευτικών επιτροπών κατά Υπουργεία.

4. Αν δεν ορίζεται διαφορετικά, οι διατάξεις του Συντάγματος που αφορούν τη Βουλή ισχύουν για τη λειτουργία της σε Ολομέλεια και σε Τμήμα κατά το άρθρο 71, καθώς και για τη λειτουργία των κοινοβουλευτικών επιτροπών.

5. Για να λάβουν απόφαση το κατά το άρθρο 71 Τμήμα και οι διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές, όταν ασκούν νομοθετικό έργο κατά την παράγραφο 2 του παρόντος άρθρου, απαιτείται πλειοψηφία που δεν μπορεί να είναι μικρότερη από τα δύο πέμπτα του αριθμού των μελών τους.

6. Ο κοινοβουλευτικός έλεγχος ασκείται από τη Βουλή σε Ολομέλεια, όπως ορίζει ο Κανονισμός. Ο Κανονισμός μπορεί να προβλέπει την άσκηση κοινοβουλευτικού ελέγχου και από το κατά το άρθρο 71 Τμήμα, καθώς και από τις διαρκείς κοινοβουλευτικές επιτροπές που συγκροτούνται και λειτουργούν κατά τη διάρκεια της συνόδου.

7. Ο Κανονισμός ορίζει τον τρόπο με τον οποίο μετέχουν στις ψηφοφορίες βουλευτές που βρίσκονται σε αποστολή της Βουλής η της Κυβέρνησης στο εξωτερικό.

8. Ο Κανονισμός της Βουλής προβλέπει τον τρόπο με τον οποίο η Βουλή ενημερώνεται από την Κυβέρνηση για τα ζητήματα που αποτελούν αντικείμενο κανονιστικής ρύθμισης στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και συζητεί γι' αυτά.

Άρθρο 71

Κατά τη διάρκεια της διακοπής των εργασιών της Βουλής, το νομοθετικό της έργο, εκτός από τα νομοθετήματα που ανήκουν στην αρμοδιότητα της Ολομέλειας κατά το άρθρο 72, ασκείται από Τμήμα της που συγκροτείται και λειτουργεί σύμφωνα με τους ορισμούς των άρθρων 68 παράγραφος 3 και 70.

Με τον Κανονισμό μπορεί να προβλεφθεί η επεξεργασία των νομοσχεδίων ή των προτάσεων νόμων από κοινοβουλευτική επιτροπή που την αποτελούν μέλη του ίδιου Τμήματος.

Άρθρο 72

1. Στην Ολομέλεια της Βουλής συζητούνται και ψηφίζονται ο Κανονισμός της, νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για τα θέματα των άρθρων 3, 13, 27, 28 παράγραφοι 2 και 3, 29 παράγραφος 2, 33 παράγραφος 3, 48, 51, 54, 86, νομοσχέδια και προτάσεις εκτελεστικών του Συντάγματος νόμων για την άσκηση και προστασία των ατομικών δικαιωμάτων, νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για την αυθεντική ερμηνεία νόμων, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που σύμφωνα με ειδική πρόβλεψη του Συντάγματος ανατίθεται στην Ολομέλεια της Βουλής ή για τη ρύθμιση του οποίου απαιτείται ειδική πλειοψηφία.

Στην Ολομέλεια της Βουλής ψηφίζεται επίσης ο προϋπολογισμός και ο απολογισμός του Κράτους και της Βουλής.

2. Η συζήτηση και ψήφιση όλων των άλλων νομοσχεδίων ή προτάσεων νόμων μπορεί να γίνεται, κατά τη διάρκεια της συνόδου, από την αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή, κατά τους ορισμούς του άρθρου 70. Γίνεται επίσης από το Τμήμα που συγκροτείται και λειτουργεί σύμφωνα με το άρθρο 71 κατά τη διάρκεια της διακοπής των εργασιών της Βουλής, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

3. Η διαρκής κοινοβουλευτική επιτροπή που επιλαμβάνεται της ψήφισης νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου μπορεί με απόφασή της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία των μελών της να παραπέμπει στην Ολομέλεια οποιαδήποτε αμφισβήτηση για την αρμοδιότητά της. Η απόφαση της Ολομέλειας δεσμεύει τις επιτροπές.

Μεταξύ της κατάθεσης νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου και της συζήτησής του στη διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή πρέπει να μεσολαβεί τουλάχιστον μία εβδομάδα.

4. Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που συζητήθηκε και ψηφίστηκε στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή εισάγεται στην Ολομέλεια σε μία συνεδρίαση, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής, και συζητείται και ψηφίζεται ενιαία επί της αρχής, επί των άρθρων και στο σύνολο. Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που έγινε δεκτή στην επιτροπή με πλειοψηφία τουλάχιστον τεσσάρων πέμπτων συζητείται και ψηφίζεται στην Ολομέλεια, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ
Νομοθετική λειτουργία της Βουλής

Άρθρο 73

1. Το δικαίωμα πρότασης νόμων ανήκει στη Βουλή, ~~και~~ στην Κυβέρνηση, ~~,~~τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας σύμφωνα με το άρθρο 35 παρ. 2 περ. ζ' και το Λαό. Στην τελευταία αυτή περίπτωση νομοσχέδιο, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει, εισάγεται προς συζήτηση, κατόπιν αίτησης εκατό χιλιάδων εκλογέων. Η Βουλή οφείλει να συζητήσει εντός διμήνου από την κατάθεση της σε αυτή την παραπάνω πρόταση και εφόσον την απορρίψει, η παραπάνω πρόταση δύναται, εντός εξαμήνου, να επανέλθει εκ νέου στη

Βουλή για συζήτηση, κατόπιν αίτησης 800.000 εκλογέων, την οποία η Βουλή οφείλει να συζητήσει εκ νέου εντός διμήνου, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει.

2. Νομοσχέδια που αναφέρονται οπωσδήποτε στην απονομή σύνταξης και στις προϋποθέσεις της υποβάλλονται μόνο από τον Υπουργό Οικονομικών ύστερα από γνωμοδότηση του Ελεγκτικού Συνεδρίου· αν πρόκειται για συντάξεις που επιβαρύνουν τον προϋπολογισμό οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, υποβάλλονται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών. Τα νομοσχέδια για συντάξεις πρέπει να είναι ειδικά· δεν επιτρέπεται, με ποινή την ακυρότητα, να αναγράφονται διατάξεις για συντάξεις σε νόμους που αποσκοπούν στη ρύθμιση άλλων θεμάτων.

3. Καμία πρόταση νόμου ή τροπολογία ή προσθήκη δεν εισάγεται για συζήτηση, αν προέρχεται από τη Βουλή, εφόσον συνεπάγεται σε βάρος του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης η άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου δαπάνες η ελάττωση εσόδων η της περιουσίας τους, για να δοθεί μισθός η σύνταξη η γενικά όφελος σε κάποιο πρόσωπο.

4. Είναι όμως παραδεκτή τροπολογία ή προσθήκη που την υποβάλλει αρχηγός κόμματος ή εκπρόσωπος ομάδας κατά τους ορισμούς της παραγράφου 3 του άρθρου 74, όταν πρόκειται για νομοσχέδια που αφορούν την οργάνωση των δημόσιων υπηρεσιών και των οργανισμών δημόσιου ενδιαφέροντος, την υπηρεσιακή γενικά κατάσταση των δημόσιων υπαλλήλων, των στρατιωτικών και των οργάνων των σωμάτων ασφαλείας, των υπαλλήλων οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, καθώς και δημόσιων γενικά επιχειρήσεων.

5. Νομοσχέδιο με το οποίο επιβάλλονται τοπικοί ή ειδικοί φόροι ή βάρη οποιασδήποτε φύσης υπέρ οργανισμών ή νομικών προσώπων δημοσίου ή ιδιωτικού δικαίου πρέπει να προσυπογράφεται και από τους Υπουργούς Συντονισμού και Οικονομικών.

Άρθρο 74

1. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου ή τροπολογία συνοδεύεται υποχρεωτικά από αιτιολογική έκθεση· πριν εισαχθεί στη Βουλή, στην Ολομέλεια ή σε Τμήματα, ~~μπορεί~~ πρέπει να παραπεμφθεί για νομοτεχνική επεξεργασία στην επιστημονική υπηρεσία της παραγράφου 5 του άρθρου 65, όταν συσταθεί, όπως ορίζει ο Κανονισμός, ενώ όταν το νομοσχέδιο ή την πρόταση νόμου την υποβάλλει η Κυβέρνηση πρέπει αυτή να παραπεμφθεί για νομοτεχνική επεξεργασία στο Νομικό Συμβούλιο του Κράτους.

2. Τα νομοσχέδια και οι προτάσεις νόμων που κατατίθενται στη Βουλή παραπέμπονται στην οικεία κοινοβουλευτική επιτροπή. Αφού υποβληθεί η έκθεση ή περάσει άπρακτη η προθεσμία που είχε ταχθεί για την υποβολή της, εισάγονται στη Βουλή για συζήτηση, μετά παρέλευση τριών ημερών από τότε, εκτός αν ο αρμόδιος Υπουργός τα έχει χαρακτηρίσει ως επείγοντα. Η συζήτηση αρχίζει ύστερα από προφορική εισήγηση του αρμόδιου Υπουργού και των εισηγητών της Επιτροπής.

3. Τροπολογίες βουλευτών σε νομοσχέδια και προτάσεις νόμων για τα οποία αρμόδια είναι η Ολομέλεια η τα Τμήματα της Βουλής δεν εισάγονται για συζήτηση, αν δεν υποβληθούν έως και την παραμονή της ημέρας που θα αρχίσει η συζήτηση, εκτός αν συγκατατίθεται και η Κυβέρνηση να συζητηθούν.

4. Δεν εισάγεται για συζήτηση νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που αποσκοπεί στην τροποποίηση διάταξης νόμου, αν δεν έχει καταχωριστεί στην αιτιολογική έκθεση ολόκληρο το κείμενο της διάταξης που τροποποιείται, και στο κείμενο του νομοσχεδίου ή της πρότασης ολόκληρη η νέα διάταξη, όπως διαμορφώνεται με την τροποποίηση.

5. Τα προβλεπόμενα στην παράγραφο 1 ισχύουν και για τα νομοσχέδια ή τις προτάσεις νόμων που εισάγονται για συζήτηση και ψήφιση στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που περιέχει διατάξεις άσχετες με το κύριο αντικείμενό τους δεν εισάγεται για συζήτηση.

Προσθήκη ή τροπολογία άσχετη με το κύριο αντικείμενο του νομοσχεδίου ή της πρότασης νόμου δεν εισάγεται για συζήτηση.

Προσθήκες ή τροπολογίες Υπουργών συζητούνται μόνο αν έχουν υποβληθεί τρεις τουλάχιστον ημέρες πριν από την έναρξη της συζήτησης στην Ολομέλεια, στο κατά το άρθρο 71 Τμήμα ή στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

Τα οριζόμενα στα προηγούμενα δύο εδάφια ισχύουν και για τις προσθήκες ή τροπολογίες βουλευτών.

Σε περίπτωση αμφισβήτησης αποφαίνεται η Βουλή.

Βουλευτές που δεν μετέχουν στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή ή στο κατά το άρθρο 71 Τμήμα έχουν το δικαίωμα να λάβουν το λόγο επί της αρχής και για να υποστηρίξουν προτάσεις νόμων και προσθήκες ή τροπολογίες που έχουν υποβάλει, όπως ορίζει ο Κανονισμός.

6. Μία φορά το μήνα, σε ημέρα που θα προσδιοριστεί από τον Κανονισμό, εγγράφονται στην ημερήσια διάταξη κατά σειρά προτεραιότητας και συζητούνται εκκρεμείς προτάσεις νόμων.

Άρθρο 75

1. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου που συνεπάγονται επιβάρυνση του προϋπολογισμού, εφόσον υποβάλλεται από Υπουργούς, δεν εισάγεται για συζήτηση, αν δεν συνοδεύεται από έκθεση του Γενικού Λογιστηρίου του Κράτους που καθορίζει τη δαπάνη εφόσον υποβάλλεται από βουλευτές, διαβιβάζεται πριν από κάθε συζήτηση στο Γενικό Λογιστήριο του Κράτους, που υποχρεούται να υποβάλει στη Βουλή σχετική έκθεση μέσα σε δεκαπέντε ημέρες. Αν η προθεσμία αυτή περάσει άπρακτη, η πρόταση νόμου εισάγεται για συζήτηση και χωρίς έκθεση.

2. Το ίδιο ισχύει και για τις τροπολογίες, αν το ζητήσουν οι αρμόδιοι Υπουργοί. Σ' αυτή την περίπτωση το Γενικό Λογιστήριο υποχρεούται να υποβάλει στη Βουλή την έκθεσή του μέσα σε τρεις ημέρες. Μόνο αν αυτή η προθεσμία περάσει άπρακτη, η συζήτηση προχωρεί και χωρίς έκθεση.

3. Νομοσχέδιο που συνεπάγεται δαπάνη ή ελάττωση εσόδων δεν εισάγεται για συζήτηση, αν δεν συνοδεύεται από ειδική έκθεση για τον τρόπο που θα καλυφθούν, η οποία υπογράφεται από τον αρμόδιο Υπουργό και τον Υπουργό Οικονομικών.

Άρθρο 76

1. Κάθε νομοσχέδιο και κάθε πρόταση νόμου συζητείται και ψηφίζεται μία μόνο φορά, καταρχήν, κατ' άρθρο και στο σύνολο με την εξαίρεση των περιπτώσεων που προβλέπονται στην παράγραφο 4 του άρθρου 72.

2. Ψηφισμένο νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που αναπέμπεται κατά το άρθρο 42 συζητείται και ψηφίζεται από την Ολομέλεια της Βουλής δύο φορές και σε δύο διαφορετικές συνεδριάσεις που απέχουν μεταξύ τους δύο τουλάχιστον ημέρες, στην πρώτη συζήτηση καταρχήν και κατ' άρθρο και στη δεύτερη κατ' άρθρο και στο σύνολο.

3. Αν κατά τη συζήτηση έγιναν δεκτές προσθήκες ή τροπολογίες, η ψήφιση στο σύνολο αναβάλλεται για ένα εικοσιτετράωρο από τη διανομή του τροποποιημένου

νομοσχεδίου ή πρότασης νόμου με την εξαίρεση των περιπτώσεων που προβλέπονται στην παράγραφο 4 του άρθρου 72.

4. Νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που χαρακτηρίζεται από την Κυβέρνηση κατεπείγον εισάγεται για ψήφιση, ύστερα από περιορισμένη συζήτηση σε μία συνεδρίαση, από την Ολομέλεια ή το κατά το άρθρο 71 Τμήμα, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

5. Η Κυβέρνηση μπορεί να ζητήσει να συζητηθεί σε ορισμένο αριθμό συνεδριάσεων, νομοσχέδιο ή πρόταση νόμου που έχει επείγοντα χαρακτήρα, όπως ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής.

6. Η επιψήφιση δικαστικών ή διοικητικών κωδίκων, που συντάχθηκαν από ειδικές επιτροπές, οι οποίες έχουν συσταθεί με ειδικούς νόμους, μπορεί να γίνει από την Ολομέλεια της Βουλής με ιδιαίτερο νόμο που τους κυρώνει στο σύνολό τους.

7. Με τον ίδιο τρόπο μπορεί να γίνει κωδικοποίηση διατάξεων που υπάρχουν με απλή ταξινόμησή τους ή επαναφορά στο σύνολό τους καταργημένων νόμων, εκτός από τους φορολογικούς.

Άρθρο 77

1. Η αυθεντική ερμηνεία των νόμων ανήκει στη νομοθετική λειτουργία.

2. Νόμος που δεν είναι πράγματι ερμηνευτικός ισχύει μόνο από τη δημοσίευσή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ
Φορολογία και δημοσιονομική διαχείριση

Άρθρο 78

1. Κανένας φόρος δεν επιβάλλεται ούτε εισπράττεται χωρίς τυπικό νόμο που καθορίζει το υποκείμενο της φορολογίας και το εισόδημα, το είδος της περιουσίας, τις δαπάνες και τις συναλλαγές η τις κατηγορίες τους, στις οποίες αναφέρεται ο φόρος.

2. Φόρος η άλλο οποιοδήποτε οικονομικό βάρος δεν μπορεί να επιβληθεί με νόμο αναδρομικής ισχύος που εκτείνεται πέρα από το οικονομικό έτος το προηγούμενο εκείνου κατά το οποίο επιβλήθηκε.

3. Κατ' εξαίρεση, όταν επιβάλλεται ή αυξάνεται εισαγωγικός ή εξαγωγικός δασμός ή φόρος κατανάλωσης, επιτρέπεται η είσπραξή τους από την ημέρα που κατατέθηκε στη Βουλή το σχετικό νομοσχέδιο, υπό τον όρο ότι ο νόμος θα δημοσιευθεί μέσα στην προθεσμία που ορίζει το άρθρο 42 παράγραφος 1 και πάντως το αργότερο μέσα σε δέκα ημέρες από τη λήξη της συνόδου.

4. Το αντικείμενο της φορολογίας, ο φορολογικός συντελεστής, οι απαλλαγές ή εξαιρέσεις από τη φορολογία και η απονομή των συντάξεων δεν μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο νομοθετικής εξουσιοδότησης.

Δεν είναι αντίθετος προς την απαγόρευση αυτή ο καθορισμός με νόμο του τρόπου που βεβαιώνεται η συμμετοχή του Κράτους και των δημόσιων γενικά οργανισμών στην αυτόματη υπερτίμηση, που προκαλείται αποκλειστικά από την εκτέλεση δημόσιων έργων στην παρακείμενη ιδιωτική ακίνητη περιουσία.

5. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται να επιβληθούν με εξουσιοδότηση νόμων πλαισίων εξισωτικές ή αντισταθμιστικές εισφορές ή δασμοί, καθώς και να ληφθούν οικονομικά μέτρα στο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων της Χώρας με οικονομικούς οργανισμούς ή μέτρα που αποβλέπουν στην εξασφάλιση της συναλλαγματικής θέσης της Χώρας.

Άρθρο 79

1. Η Βουλή κατά την τακτική ετήσια σύνοδό της ψηφίζει τον προϋπολογισμό των εσόδων και εξόδων του Κράτους για το επόμενο έτος.

Η Βουλή μπορεί να υποβάλλει προτάσεις τροποποίησης επιμέρους κονδυλίων του προϋπολογισμού κατά τη συζήτηση του Προσχεδίου της παραγράφου 3, οι οποίες εισάγονται στην Ολομέλεια και τίθενται σε ψηφοφορία, εφόσον οι τροποποιήσεις δεν έχουν επιπτώσεις στο σύνολο των δαπανών και των εσόδων του Κράτους. Στον Κανονισμό της Βουλής προβλέπεται η ειδικότερη διαδικασία παρακολούθησης από τη Βουλή της εκτέλεσης του προϋπολογισμού.

2. Όλα τα έσοδα και έξοδα του Κράτους πρέπει να αναγράφονται στον ετήσιο προϋπολογισμό και τον απολογισμό.

3. Προσχέδιο του προϋπολογισμού κατατίθεται από τον Υπουργό Οικονομικών στην αρμόδια διαρκή κοινοβουλευτική επιτροπή την πρώτη Δευτέρα του Οκτωβρίου και συζητείται, όπως ορίζει ο Κανονισμός. Ο Υπουργός Οικονομικών, λαμβάνοντας υπόψη και τις παρατηρήσεις της επιτροπής, εισάγει τον προϋπολογισμό στη Βουλή σαράντα τουλάχιστον ημέρες πριν αρχίσει το οικονομικό έτος. Ο προϋπολογισμός συζητείται και ψηφίζεται από την Ολομέλεια σύμφωνα με όσα ορίζει ο Κανονισμός, ο οποίος και εξασφαλίζει το δικαίωμα να εκφράζουν τις απόψεις τους όλες οι πολιτικές μερίδες της Βουλής.

4. Αν για οποιονδήποτε λόγο είναι ανέφικτη η διοίκηση των εσόδων και των εξόδων βάσει του προϋπολογισμού, αυτή ενεργείται με βάση ειδικό κάθε φορά νόμο.

5. Αν δεν είναι δυνατή, επειδή έληξε η περίοδος της Βουλής, η ψήφιση του προϋπολογισμού ή του ειδικού νόμου που προβλέπεται στην προηγούμενη παράγραφο, παρατείνεται για τέσσερις μήνες η ισχύς του προϋπολογισμού του οικονομικού έτους που έληξε ή που λήγει, με διάταγμα το οποίο εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου.

6. Με νόμο μπορεί να καθιερωθεί η σύνταξη προϋπολογισμού για διετή χρήση.

7. Το αργότερο μέσα σε ένα έτος από τη λήξη του οικονομικού έτους κατατίθεται στη Βουλή ο απολογισμός, καθώς και ο γενικός ισολογισμός του Κράτους, που συνοδεύονται υποχρεωτικά από την κατά το άρθρο 98 παράγραφος 1 περίπτωση ε' έκθεση του Ελεγκτικού Συνεδρίου, εξετάζονται από ειδική επιτροπή βουλευτών και κυρώνονται από την Ολομέλεια της Βουλής, σύμφωνα με όσα ορίζει ο Κανονισμός.

8. Τα προγράμματα οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης εγκρίνονται από την Ολομέλεια της Βουλής, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 80

1. Μισθός, σύνταξη, χορηγία ή αμοιβή ούτε εγγράφεται στον προϋπολογισμό του Κράτους ούτε παρέχεται χωρίς οργανικό ή άλλο ειδικό νόμο.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την κοπή ή την έκδοση νομίσματος.

Ερμηνευτική δήλωση: Η παράγραφος 2 δεν κωλύει τη συμμετοχή της Ελλάδας στις διαδικασίες της οικονομικής και νομισματικής ένωσης, στο ευρύτερο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, κατά τα προβλεπόμενα στο άρθρο 28.

ΤΜΗΜΑ Δ'
Κυβέρνηση
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Συγκρότηση και αποστολή της Κυβέρνησης

Άρθρο 81

1. Την Κυβέρνηση αποτελεί το Υπουργικό Συμβούλιο που απαρτίζεται από τον Πρωθυπουργό και τους Υπουργούς. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνθεση και τη

λειτουργία του Υπουργικού Συμβουλίου. Με διάταγμα που προκαλεί ο Πρόεδρος της Κυβέρνησης μπορεί να διοριστούν ένας ή περισσότεροι από τους Υπουργούς Αντιπρόεδροι του Υπουργικού Συμβουλίου.

Νόμος ρυθμίζει τη θέση των αναπληρωτών Υπουργών και των Υπουργών χωρίς χαρτοφυλάκιο, των Υφυπουργών, που μπορεί να αποτελούν μέλη της Κυβέρνησης, καθώς και των μόνιμων υπηρεσιακών Υφυπουργών.

2. Κανένας δεν μπορεί να διοριστεί μέλος της Κυβέρνησης η Υφυπουργός, αν δεν συγκεντρώνει τα προσόντα που ορίζει το άρθρο 55 για το βουλευτή~~.~~ καθώς και αν υπάγεται στο κώλυμα της παρ. 5 του άρθρου 56 ή έχει διατελέσει επί δέκα έτη μέλος της Κυβέρνησης. Ειδικά Πρωθυπουργός δεν μπορεί να διοριστεί όποιος έχει διατελέσει συνολικά δέκα έτη Πρωθυπουργός, ενώ Πρωθυπουργός που διορίζεται πριν συμπληρώσει συνολικά δέκα έτη θητεία μπορεί να παραμείνει στη θέση αυτή μέχρι την προκήρυξη των επόμενων βουλευτικών εκλογών.

3. Οποιαδήποτε επαγγελματική δραστηριότητα των μελών της Κυβέρνησης, των Υφυπουργών και του Προέδρου της Βουλής αναστέλλεται κατά τη διάρκεια της άσκησης των καθηκόντων τους.

4. Η ιδιότητα του μέλους της Κυβέρνησης είναι ασυμβίβαστη με την ιδιότητα του βουλευτή. Ο βουλευτής μπορεί να διορισθεί μέλος της Κυβέρνησης, εφόσον προηγουμένως παραιτηθεί, σύμφωνα με το άρθρο 60 παρ. 2. Κατ' εξαίρεση ο Πρωθυπουργός μπορεί να είναι και βουλευτής. Νόμος μπορεί να καθιερώνει το ασυμβίβαστο του αξιώματος του Υπουργού και του Υφυπουργού και προς άλλα έργα.

5. Αν δεν υπάρχει Αντιπρόεδρος, ο Πρωθυπουργός ορίζει έναν από τους Υπουργούς προσωρινό αναπληρωτή του, όταν παρουσιάζεται ανάγκη.

Άρθρο 82

1. Η Κυβέρνηση καθορίζει και κατευθύνει τη γενική πολιτική της Χώρας, σύμφωνα με τους ορισμούς του Συντάγματος και των νόμων.

2. Ο Πρωθυπουργός εξασφαλίζει την ενότητα της Κυβέρνησης και κατευθύνει τις ενέργειές της, καθώς και των δημόσιων γενικά υπηρεσιών για την εφαρμογή της κυβερνητικής πολιτικής μέσα στο πλαίσιο των νόμων.

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες της Οικονομικής και Κοινωνικής Επιτροπής, αποστολή της οποίας είναι η διεξαγωγή του κοινωνικού διαλόγου για τη γενική πολιτική της Χώρας και ιδίως για τις κατευθύνσεις της οικονομικής και κοινωνικής πολιτικής, καθώς και η διατύπωση γνώμης επί των νομοσχεδίων και προτάσεων νόμων που παραπέμπονται σε αυτήν.

4. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Εθνικού Συμβουλίου Εξωτερικής Πολιτικής με τη συμμετοχή εκπροσώπων των κομμάτων της Βουλής και προσώπων με ειδικές γνώσεις ή εμπειρία.

Άρθρο 83

1. Κάθε Υπουργός ασκεί τις αρμοδιότητες που ορίζει ο νόμος. Οι Υπουργοί χωρίς χαρτοφυλάκιο ασκούν όσες αρμοδιότητες τους αναθέτει ο Πρωθυπουργός με απόφαση του.

2. Οι Υφυπουργοί ασκούν τις αρμοδιότητες που τους αναθέτει με κοινή απόφαση ο Πρωθυπουργός και ο οικείος Υπουργός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Σχέσεις Βουλής και Κυβέρνησης

Άρθρο 84

1. Η Κυβέρνηση οφείλει να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Μέσα σε δεκαπέντε ημέρες από την ορκωμοσία του Πρωθυπουργού, η Κυβέρνηση υποχρεούται να ζητήσει ψήφο εμπιστοσύνης της Βουλής και μπορεί να τη ζητεί και οποτεδήποτε άλλοτε. Η Βουλή, αν έχουν διακοπεί οι εργασίες της κατά το σχηματισμό της Κυβέρνησης, καλείται μέσα σε δεκαπέντε ημέρες να αποφανθεί για την πρόταση εμπιστοσύνης.

2. Η Βουλή μπορεί με απόφασή της να αποσύρει την εμπιστοσύνη της από την Κυβέρνηση ή από μέλος της. Πρόταση δυσπιστίας μπορεί να υποβληθεί μόνο μετά την πάροδο εξαμήνου αφότου η Βουλή απέρριψε πρόταση δυσπιστίας.

Η πρόταση δυσπιστίας πρέπει να είναι υπογραμμένη από το ένα έκτο τουλάχιστον των βουλευτών και να περιλαμβάνει σαφώς τα θέματα για τα οποία θα διεξαχθεί η συζήτηση.

3. Κατ' εξαίρεση μπορεί να υποβληθεί πρόταση δυσπιστίας και πριν από την πάροδο εξαμήνου, αν είναι υπογραμμένη από την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

4. Η συζήτηση για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας αρχίζει μετά δύο ημέρες από την υποβολή της σχετικής πρότασης, εκτός αν η Κυβέρνηση, σε περίπτωση πρότασης δυσπιστίας, ζητήσει να αρχίσει αμέσως η συζήτηση, η οποία δεν μπορεί να παραταθεί πέρα από τρεις ημέρες από την έναρξή της.

5. Η ψηφοφορία για την πρόταση εμπιστοσύνης ή δυσπιστίας διεξάγεται αμέσως μόλις τελειώσει η συζήτηση, μπορεί όμως να αναβληθεί για σαράντα οκτώ ώρες, αν το ζητήσει η Κυβέρνηση.

6. Πρόταση εμπιστοσύνης δεν μπορεί να γίνει δεκτή, αν δεν εγκριθεί από την απόλυτη πλειοψηφία των παρόντων βουλευτών, η οποία όμως δεν επιτρέπεται να είναι κατώτερη από τα δύο πέμπτα του όλου αριθμού των βουλευτών.

Πρόταση δυσπιστίας γίνεται δεκτή, μόνο αν εγκριθεί από την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.

~~7. Κατά την ψηφοφορία για τις πιο πάνω προτάσεις ψηφίζουν οι Υπουργοί και Υφυπουργοί που είναι μέλη της Βουλής.~~

Άρθρο 85

Τα μέλη του Υπουργικού Συμβουλίου, καθώς και οι Υφυπουργοί είναι συλλογικώς υπεύθυνοι για τη γενική πολιτική της Κυβέρνησης και καθένας από αυτούς για τις πράξεις ή παραλείψεις της αρμοδιότητάς του, σύμφωνα με τις διατάξεις των νόμων για την ευθύνη των Υπουργών. Σε καμία περίπτωση η έγγραφη ή προφορική εντολή του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν απαλλάσσει τους Υπουργούς και τους Υφυπουργούς από την ευθύνη τους.

Άρθρο 86

1. Το μέλος της Κυβέρνησης, όσο διαρκεί η θητεία του, δεν διώκεται ποινικά για πράξεις ή παραλείψεις, που σχετίζονται με την άσκηση των καθηκόντων του, χωρίς άδεια της Βουλής, η οποία υποχρεούται να αποφασίσει, σε μυστική ψηφοφορία, εντός τριών μηνών από το σχετικό αίτημα. Η σχετική άδεια χορηγείται εφόσον συμφωνεί σε αυτή η απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών. Η άδεια θεωρείται ότι δεν δόθηκε, αν η Βουλή δεν αποφανθεί μέσα στο παραπάνω χρονικό διάστημα. Σε περίπτωση απόρριψης του παραπάνω αιτήματος η ποινική δίωξη αναστέλλεται για όσο χρονικό διάστημα διαρκεί η θητεία του μέλους της Κυβέρνησης και ασκείται αμέσως μετά την λήξη της θητείας του. Σε περίπτωση λήξης της θητείας του για την διενέργεια βουλευτικών εκλογών και εφόσον διοριστεί

ως μέλος της Κυβέρνησης εντός έξι μηνών από λήξη της θητείας τους, η ποινική δίωξη αναστέλλεται εκ νέου.

2. Αρμόδια για την άσκηση της παραπάνω ποινικής δίωξης είναι η Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, ενώ για την εκδίκαση των αδικημάτων αυτών αρμόδια σε πρώτο και τελευταίο βαθμό είναι η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει.

3. Η παραγραφή των αδικημάτων της παρ. 1 είναι εικοσαετής ανεξαρτήτως του χαρακτήρα τους.

~~1. Μόνο η Βουλή έχει την αρμοδιότητα να ασκεί δίωξη κατά όσων διατελούν ή διετέλεσαν μέλη της Κυβέρνησης ή Υφυπουργοί για ποινικά αδικήματα που τέλεσαν κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, όπως νόμος ορίζει. Απαγορεύεται η θέσπιση ιδιώνυμων υπουργικών αδικημάτων.~~

~~2. Δίωξη, ανάκριση, προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση κατά των προσώπων και για τα αδικήματα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 δεν επιτρέπεται χωρίς προηγούμενη απόφαση της Βουλής κατά την παράγραφο 3.~~

~~Αν στο πλαίσιο άλλης ανάκρισης, προανάκρισης, προκαταρκτικής εξέτασης ή διοικητικής εξέτασης προκύψουν στοιχεία, τα οποία σχετίζονται με τα πρόσωπα και τα αδικήματα της προηγούμενης παραγράφου, αυτά διαβιβάζονται αμελλητί στη Βουλή από αυτόν που ενεργεί την ανάκριση, προανάκριση η εξέταση.~~

~~3. Πρόταση άσκησης δίωξης υποβάλλεται από τριάντα τουλάχιστον βουλευτές. Η Βουλή, με απόφαση της που λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, συγκροτεί ειδική κοινοβουλευτική επιτροπή για τη διενέργεια προκαταρκτικής εξέτασης, διαφορετικά, η πρόταση απορρίπτεται ως προδήλως αβάσιμη. Το πόρισμα της επιτροπής του προηγούμενου εδαφίου εισάγεται στην Ολομέλεια της Βουλής η οποία αποφασίζει για την άσκηση ή μη δίωξης. Η σχετική απόφαση λαμβάνεται με την απόλυτη πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών.~~

~~Η Βουλή μπορεί να ασκήσει την κατά την παράγραφο 1 αρμοδιότητά της μέχρι το πέρας της δεύτερης τακτικής συνόδου της βουλευτικής περιόδου που αρχίζει μετά την τέλεση του αδικήματος.~~

~~Με τη διαδικασία και την πλειοψηφία του πρώτου εδαφίου της παραγράφου αυτής η Βουλή μπορεί οποτεδήποτε να ανακαλεί την απόφασή της ή να αναστέλλει τη δίωξη, την προδικασία ή την κύρια διαδικασία.~~

~~4. Αρμόδιο για την εκδίκαση των σχετικών υποθέσεων σε πρώτο και τελευταίο βαθμό είναι, ως ανώτατο δικαστήριο, Ειδικό Δικαστήριο που συγκροτείται για κάθε υπόθεση από έξι μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και επτά μέλη του Αρείου Πάγου. Τα τακτικά και αναπληρωματικά μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου κληρώνονται, μετά την άσκηση δίωξης, από τον Πρόεδρο της Βουλής σε δημόσια συνεδρίαση της Βουλής, μεταξύ των μελών των δύο ανώτατων αυτών δικαστηρίων, που έχουν διορισθεί ή προαχθεί στο βαθμό που κατέχουν πριν από την υποβολή πρότασης για άσκηση δίωξης. Του Ειδικού Δικαστηρίου προεδρεύει ο ανώτερος σε βαθμό από τα μέλη του Αρείου Πάγου που κληρώθηκαν και μεταξύ ομοιόβαθμων ο αρχαιότερος.~~

~~Στο πλαίσιο του Ειδικού Δικαστηρίου της παραγράφου αυτής λειτουργεί Δικαστικό Συμβούλιο που συγκροτείται για κάθε υπόθεση από δύο μέλη του Συμβουλίου της Επικράτειας και τρία μέλη του Αρείου Πάγου. Τα μέλη του Δικαστικού Συμβουλίου δεν μπορεί να είναι και μέλη του Ειδικού Δικαστηρίου. Με απόφαση του Δικαστικού Συμβουλίου ορίζεται ένα από τα μέλη του που ανήκει στον Άρειο Πάγο ως ανακριτής. Η προδικασία λήγει με την έκδοση βουλεύματος.~~

~~Καθήκοντα εισαγγελέα στο Ειδικό Δικαστήριο και στο Δικαστικό Συμβούλιο της παραγράφου αυτής ασκεί μέλος της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου που κληρώνεται μαζί με τον αναπληρωτή του. Το δεύτερο και τρίτο εδάφιο της παραγράφου αυτής εφαρμόζονται και για τα μέλη του Δικαστικού Συμβουλίου ενώ το δεύτερο εδάφιο και για τον εισαγγελέα.~~

~~Σε περίπτωση παραπομπής προσώπου που είναι ή διετέλεσε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, ενώπιον του Ειδικού Δικαστηρίου συμπαραπέμπονται και οι τυχόν συμμέτοχοι, όπως νόμος ορίζει.~~

~~5. Αν για οποιονδήποτε άλλο λόγο, στον οποίο περιλαμβάνεται και η παραγραφή, δεν περατωθεί η διαδικασία που αφορά δίωξη κατά προσώπου που είναι ή διετέλεσε μέλος της Κυβέρνησης ή Υφυπουργός, η Βουλή μπορεί, ύστερα από αίτηση του ίδιου ή των κληρονόμων του, να συστήσει ειδική επιτροπή στην οποία μπορούν να μετέχουν και ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί για τον έλεγχο της κατηγορίας.~~

ΤΜΗΜΑ Ε'
Δικαστική Εξουσία
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Δικαστικοί λειτουργοί και υπάλληλοι

Άρθρο 87

1. Η δικαιοσύνη απονέμεται από δικαστήρια συγκροτούμενα από τακτικούς δικαστές, που απολαμβάνουν λειτουργική και προσωπική ανεξαρτησία.

2. Οι δικαστές κατά την άσκηση των καθηκόντων τους υπόκεινται μόνο στο Σύνταγμα και στους νόμους και σε καμία περίπτωση δεν υποχρεούνται να συμμορφώνονται με διατάξεις που έχουν τεθεί κατά κατάλυση του Συντάγματος.

3. Η επιθεώρηση των τακτικών δικαστών ενεργείται από δικαστές ανώτερου βαθμού καθώς και από τον Εισαγγελέα και τους Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου, των δε εισαγγελέων από αρεοπαγίτες και εισαγγελείς ανώτερου βαθμού, σύμφωνα με τους ορισμούς του νόμου.

Άρθρο 88

1. Οι δικαστικοί λειτουργοί διορίζονται με προεδρικό διάταγμα, σύμφωνα με νόμο που ορίζει τα προσόντα και τη διαδικασία της επιλογής τους, και είναι ισόβιοι.

2. Οι αποδοχές των δικαστικών λειτουργών είναι ανάλογες με το λειτούργημά τους. Τα σχετικά με τη βαθμολογική και μισθολογική τους εξέλιξη και με την κατάσταση τους γενικά καθορίζονται με ειδικούς νόμους.

Κατά παρέκκλιση από τα άρθρα 94, 95 και 98, διαφορές σχετικά με τις κάθε είδους αποδοχές και τις συντάξεις των δικαστικών λειτουργών και εφόσον η επίλυση των σχετικών νομικών ζητημάτων μπορεί να επηρεάσει τη μισθολογική, συνταξιοδοτική η φορολογική κατάσταση ευρύτερου κύκλου προσώπων, εκδικάζονται από το ειδικό δικαστήριο του άρθρου 99. Το δικαστήριο στις περιπτώσεις αυτές συγκροτείται με τη συμμετοχή ενός επιπλέον τακτικού καθηγητή και ενός επιπλέον δικηγόρου, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συνέχιση τυχόν εκκρεμών δικών.

3. Με νόμο μπορεί να προβλεφθεί εκπαιδευτική και δοκιμαστική περίοδος των δικαστικών λειτουργών, διάρκειας έως τριών ετών, πριν διοριστούν ως τακτικοί. Κατά την περίοδο αυτή μπορούν να ασκούν και καθήκοντα τακτικού δικαστή, όπως νόμος ορίζει.

4. Οι δικαστικοί λειτουργοί μπορούν να παυθούν μόνο ύστερα από δικαστική απόφαση, εξαιτίας ποινικής καταδίκης ή για βαρύ πειθαρχικό παράπτωμα ή ασθένεια

ή αναπηρία ή υπηρεσιακή ανεπάρκεια, που βεβαιώνονται όπως νόμος ορίζει και αφού τηρηθούν οι διατάξεις των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 93.

5. Οι δικαστικοί λειτουργοί, έως και το βαθμό του εφέτη η του αντεισαγγελέα εφετών και τους αντίστοιχους με αυτούς βαθμούς, αποχωρούν υποχρεωτικά από την υπηρεσία μόλις συμπληρώσουν το εξηκοστό πέμπτο έτος της ηλικίας τους και όλοι όσοι έχουν βαθμούς ανώτερους από αυτούς η τους αντίστοιχους με αυτούς αποχωρούν υποχρεωτικά από την υπηρεσία μόλις συμπληρώσουν το εξηκοστό έβδομο έτος της ηλικίας τους. Για την εφαρμογή της διάταξης αυτής θεωρείται σε κάθε περίπτωση ως ημέρα που συμπληρώνεται το όριο αυτό η 30η Ιουνίου του έτους της αποχώρησης του δικαστικού λειτουργού.

6. Μετάταξη δικαστικών λειτουργών απαγορεύεται. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η μετάταξη μεταξύ παρέδρων σε πρωτοδικεία και παρέδρων σε εισαγγελίες, ύστερα από αίτηση των μετατασσομένων, όπως νόμος ορίζει. Οι δικαστές των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων προάγονται στο βαθμό του Συμβούλου της Επικρατείας και στο ένα πέμπτο των θέσεων, όπως νόμος ορίζει.

7. Στα προβλεπόμενα ειδικώς από το Σύνταγμα δικαστήρια ή συμβούλια, στα οποία μετέχουν μέλη του Συμβουλίου της Επικρατείας και του Αρείου Πάγου, προεδρεύει όποιος από τα μέλη τους είναι ο αρχαιότερος στο βαθμό.

Ερμηνευτική δήλωση:

Κατά την αληθινή έννοια τον άρθρου 88, επιτρέπεται η ενοποίηση τον πρώτον βαθμού δικαιοδοσίας της πολιτικής δικαιοσύνης και η ρύθμιση της υπηρεσιακής κατάστασης των δικαστικών λειτουργών τον βαθμού αυτού, εφόσον προβλέπεται διαδικασία κρίσης και αξιολόγησης, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 89

1. Απαγορεύεται στους δικαστικούς λειτουργούς να παρέχουν κάθε άλλη μισθωτή υπηρεσία καθώς και να ασκούν οποιοδήποτε επάγγελμα.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται στους δικαστικούς λειτουργούς να εκλέγονται μέλη της Ακαδημίας Αθηνών ή του διδακτικού προσωπικού ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, καθώς και να μετέχουν σε συμβούλια η επιτροπές που ασκούν αρμοδιότητες πειθαρχικού, ελεγκτικού η δικαιοδοτικού χαρακτήρα και σε νομοπαρασκευαστικές επιτροπές, εφόσον η συμμετοχή τους αυτή προβλέπεται ειδικά από το νόμο. Νόμος προβλέπει την αντικατάσταση δικαστικών λειτουργών από άλλα πρόσωπα σε συμβούλια η επιτροπές που συγκροτούνται η σε έργα που ανατίθενται με δήλωση βούλησης ιδιώτη, εν ζωή η αιτία θανάτου, εκτός από τις περιπτώσεις του προηγούμενου εδαφίου.

3. Η ανάθεση διοικητικών καθηκόντων σε δικαστικούς λειτουργούς απαγορεύεται. Καθήκοντα σχετικά με την εκπαίδευση των δικαστικών λειτουργών θεωρούνται δικαστικά. Επιτρέπεται η ανάθεση σε δικαστικούς λειτουργούς των καθηκόντων εκπροσώπησης της Χώρας σε διεθνείς οργανισμούς.

Η διενέργεια διαιτησιών από δικαστικούς λειτουργούς επιτρέπεται μόνο στο πλαίσιο των υπηρεσιακών τους καθηκόντων, όπως νόμος ορίζει.

4. Απαγορεύεται στους δικαστικούς λειτουργούς η συμμετοχή στην Κυβέρνηση.

5. Επιτρέπεται η συγκρότηση ένωσης δικαστικών λειτουργών, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 90

1. Οι προαγωγές, τοποθετήσεις, μεταθέσεις, αποσπάσεις και μετατάξεις των δικαστικών λειτουργών ενεργούνται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από απόφαση ανώτατου δικαστικού συμβουλίου. Αυτό συγκροτείται από τον πρόε-

δρο του οικείου ανώτατου δικαστηρίου και από μέλη του ίδιου δικαστηρίου που ορίζονται με κλήρωση μεταξύ εκείνων που έχουν τουλάχιστον δύο ετών υπηρεσία στο δικαστήριο αυτό, όπως νόμος ορίζει. Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο της πολιτικής και ποινικής δικαιοσύνης μετέχει και ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, καθώς και δύο Αντεισαγγελείς του Αρείου Πάγου που ορίζονται με κλήρωση μεταξύ εκείνων που έχουν τουλάχιστον δυο ετών υπηρεσία στην Εισαγγελία του Αρείου Πάγου, όπως νόμος ορίζει. Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο του Συμβουλίου της Επικρατείας και της διοικητικής δικαιοσύνης μετέχει και ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας που υπηρετεί σε αυτά για τα θέματα που αφορούν τους δικαστικούς λειτουργούς των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων και της Γενικής Επιτροπείας. Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο του Ελεγκτικού Συνεδρίου μετέχει και ο Γενικός Επίτροπος της Επικρατείας που υπηρετεί σε αυτό.

Στο ανώτατο δικαστικό συμβούλιο μετέχουν χωρίς ψήφο και δύο δικαστικοί λειτουργοί του κλάδου στον οποίο αφορούν οι υπηρεσιακές μεταβολές, βαθμού τουλάχιστον εφέτη ή αντίστοιχου, που επιλέγονται με κλήρωση, όπως νόμος ορίζει.

2. Το συμβούλιο της παραγράφου 1 συγκροτείται με αυξημένη σύνθεση, όπως νόμος ορίζει, όταν κρίνει για προαγωγές στις θέσεις των συμβούλων της Επικρατείας, αρεοπαγιτών, αντεισαγγελέων του Αρείου Πάγου, συμβούλων του Ελεγκτικού Συνεδρίου, Προέδρων Εφετών και Εισαγγελέων Εφετών, καθώς και για την επιλογή των μελών των Γενικών Επιτροπειών των διοικητικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου. Κατά τα λοιπά ισχύουν και στην περίπτωση αυτή οι διατάξεις της παραγράφου 1.

3. Αν ο Υπουργός Δικαιοσύνης διαφωνεί με την κρίση ανώτατου δικαστικού συμβουλίου, μπορεί να παραπέμπει το ζήτημα στην ολομέλεια του οικείου ανώτατου δικαστηρίου, όπως νόμος ορίζει. Δικαίωμα προσφυγής έχει και ο δικαστικός λειτουργός στον οποίον αφορά η κρίση, υπό τις προϋποθέσεις που ορίζει ο νόμος. Κατά τη συνεδρίαση της ολομέλειας του οικείου ανώτατου δικαστηρίου ως δευτεροβάθμιου ανώτατου δικαστικού συμβουλίου ισχύουν οι διατάξεις των εδαφίων τρία έως έξι της παραγράφου 1. Στην ολομέλεια του Αρείου Πάγου στις περιπτώσεις του προηγούμενου εδαφίου μετέχουν μετά ψήφου και τα μέλη της Εισαγγελίας του Αρείου Πάγου.

4. Οι αποφάσεις της ολομέλειας ως δευτεροβάθμιου ανώτατου δικαστικού συμβουλίου για το ζήτημα που έχει παραπεμφθεί σε αυτήν, καθώς και οι αποφάσεις του ανώτατου δικαστικού συμβουλίου, με τις οποίες δεν διαφώνησε ο Υπουργός είναι γι' αυτόν υποχρεωτικές.

5. Οι προαγωγές στις θέσεις του προέδρου και του αντιπροέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου ενεργούνται με προεδρικό διάταγμα που εκδίδεται ύστερα από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, με επιλογή μεταξύ των τριών μελών του αντίστοιχου ανώτατου δικαστηρίου, που επικράτησαν σε σχετική ψηφοφορία στην οικεία ένωση δικαστικών λειτουργών, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στη θέση του εισαγγελέα του Αρείου Πάγου ενεργείται με όμοιο διάταγμα, με επιλογή μεταξύ των μελών του Αρείου Πάγου και των αντεισαγγελέων του, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στη θέση του γενικού επιτρόπου του Ελεγκτικού Συνεδρίου ενεργείται με όμοιο διάταγμα με επιλογή μεταξύ των μελών του Ελεγκτικού Συνεδρίου και της αντίστοιχης Γενικής Επιτροπείας, όπως νόμος ορίζει. Η προαγωγή στις θέσεις του γενικού επιτρόπου των διοικητικών δικαστηρίων ενεργείται με όμοιο επίσης διάταγμα με επιλογή μεταξύ των μελών της αντίστοιχης Γενικής Επιτροπείας και των προέδρων εφετών των διοικητικών δικαστηρίων, όπως νόμος ορίζει.

Η θητεία του Προέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς και του Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου και των Γενικών Επιτρόπων των διοικητικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου δεν μπορεί να είναι μεγαλύτερη των ~~τεσσάρων~~πέντε ετών ακόμη και αν ο δικαστικός λειτουργός που κατέχει τη θέση δεν καταλαμβάνεται από το όριο ηλικίας. Ο τυχόν υπολειπόμενος μέχρι τη συμπλήρωση του ορίου ηλικίας χρόνος λογίζεται ως πραγματική συντάξιμη υπηρεσία, όπως νόμος ορίζει.

6. Οι αποφάσεις ή πράξεις κατά τις διατάξεις αυτού του άρθρου δεν προσβάλλονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 91

1. Η πειθαρχική εξουσία στους δικαστικούς λειτουργούς, από το βαθμό του αρεοπαγίτη ή αντεισαγγελέα του Αρείου Πάγου και πάνω, ή στους αντίστοιχους με αυτούς, ασκείται από ανώτατο πειθαρχικό συμβούλιο, όπως νόμος ορίζει.

Την πειθαρχική αγωγή εγείρει ο Υπουργός Δικαιοσύνης.

2. Το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο συγκροτείται από τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως Πρόεδρό του, από δύο αντιπροέδρους ή συμβούλους της Επικρατείας, δύο αντιπροέδρους του Αρείου Πάγου ή αρεοπαγίτες, δύο αντιπροέδρους ή συμβούλους του Ελεγκτικού Συνεδρίου και δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, ως μέλη. Τα μέλη του Συμβουλίου ορίζονται με κλήρωση μεταξύ εκείνων που έχουν υπηρεσία τριών τουλάχιστον ετών στο οικείο ανώτατο δικαστήριο ή σε νομική σχολή και κάθε φορά που το Συμβούλιο καλείται να αποφασίσει για ενέργεια μέλους ανώτατου δικαστηρίου, εισαγγελέα ή επιτρόπου, αποκλείονται από τη σύνθεσή του τα μέλη που ανήκουν στο οικείο δικαστήριο. Εφόσον πρόκειται για πειθαρχική δίωξη κατά μελών του Συμβουλίου της Επικρατείας, στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο προεδρεύει ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου.

3. Η πειθαρχική εξουσία στους λοιπούς δικαστικούς λειτουργούς ασκείται σε πρώτο και δεύτερο βαθμό από συμβούλια που συγκροτούνται με κλήρωση από τακτικούς δικαστές, κατά τους ορισμούς του νόμου. Την πειθαρχική αγωγή εγείρει και ο Υπουργός της Δικαιοσύνης.

4. Οι κατά τις διατάξεις αυτού του άρθρου πειθαρχικές αποφάσεις δεν προσβάλλονται στο Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 92

1. Οι υπάλληλοι της γραμματείας όλων των δικαστηρίων και των εισαγγελιών είναι μόνιμοι. Μπορεί να παυθούν μόνο με δικαστική απόφαση εξαιτίας ποινικής καταδίκης, ή με απόφαση δικαστικού συμβουλίου για βαρύ πειθαρχικό παράπτωμα, ασθένεια ή αναπηρία ή υπηρεσιακή ανεπάρκεια που βεβαιώνονται, όπως νόμος ορίζει.

2. Νόμος ορίζει τα προσόντα των υπαλλήλων της γραμματείας όλων των δικαστηρίων και των εισαγγελιών, καθώς και τα σχετικά με την κατάστασή τους γενικά.

3. Οι προαγωγές, τοποθετήσεις, μεταθέσεις, αποσπάσεις και μετατάξεις των δικαστικών υπαλλήλων ενεργούνται ύστερα από σύμφωνη γνώμη υπηρεσιακών συμβουλίων που συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από δικαστικούς λειτουργούς και δικαστικούς υπαλλήλους, όπως νόμος ορίζει. Η πειθαρχική εξουσία στους δικαστικούς υπαλλήλους ασκείται από τους ιεραρχικά προϊσταμένους τους δικαστές ή εισαγγελείς ή επιτρόπους ή υπαλλήλους, καθώς και από υπηρεσιακό συμβούλιο, όπως νόμος ορίζει. Κατά των αποφάσεων που αφορούν μεταβολές της υπηρεσιακής

κατάστασης των δικαστικών υπαλλήλων, καθώς και κατά των πειθαρχικών αποφάσεων των υπηρεσιακών συμβουλίων επιτρέπεται προσφυγή, όπως νόμος ορίζει.

4. Οι υπάλληλοι των υποθηκοφυλακείων είναι δικαστικοί υπάλληλοι. Οι συμβολαιογράφοι και οι άμισθοι φύλακες υποθηκών και μεταγραφών είναι μόνιμοι εφόσον υπάρχουν οι σχετικές υπηρεσίες ή θέσεις. Οι διατάξεις της προηγούμενης παραγράφου έχουν αναλογική εφαρμογή και σε αυτούς.

5. Οι συμβολαιογράφοι και οι άμισθοι φύλακες υποθηκών και μεταγραφών αποχωρούν υποχρεωτικά από την υπηρεσία μόλις συμπληρώσουν το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους και οι λοιποί μόλις συμπληρώσουν το όριο που προβλέπει ο νόμος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Οργάνωση και δικαιοδοσία των δικαστηρίων

Άρθρο 93

1. Τα δικαστήρια διακρίνονται σε διοικητικά, πολιτικά και ποινικά και οργανώνονται με ειδικούς νόμους.

2. Οι συνεδριάσεις κάθε δικαστηρίου είναι δημόσιες, εκτός αν το δικαστήριο κρίνει με απόφαση του ότι η δημοσιότητα πρόκειται να είναι επιβλαβής στα χρηστά ήθη ή ότι συντρέχουν ειδικοί λόγοι προστασίας της ιδιωτικής ή οικογενειακής ζωής των διαδίκων.

3. Κάθε δικαστική απόφαση πρέπει να είναι ειδικά και εμπεριστατωμένα αιτιολογημένη και απαγγέλλεται σε δημόσια συνεδρίαση.

Νόμος ορίζει τις έννομες συνέπειες που επέρχονται και τις κυρώσεις που επιβάλλονται σε περίπτωση παραβίασης του προηγούμενου εδαφίου. Η γνώμη της μειοψηφίας δημοσιεύεται υποχρεωτικά. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την καταχώριση στα πρακτικά ενδεχόμενης μειοψηφίας, καθώς και τους όρους και τις προϋποθέσεις της δημοσιότητάς της.

4. Τα δικαστήρια υποχρεούνται να μην εφαρμόζουν νόμο που το περιεχόμενό του είναι αντίθετο προς το Σύνταγμα.

Άρθρο 94

1. Στο Συμβούλιο της Επικρατείας και τα τακτικά διοικητικά δικαστήρια υπάγονται οι διοικητικές διαφορές, όπως νόμος ορίζει, με την επιφύλαξη των αρμοδιοτήτων του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

2. Στα πολιτικά δικαστήρια υπάγονται οι ιδιωτικές διαφορές, καθώς και υποθέσεις εκούσιας δικαιοδοσίας, όπως νόμος ορίζει.

3. Σε ειδικές περιπτώσεις και προκειμένου να επιτυγχάνεται η ενιαία εφαρμογή της αυτής νομοθεσίας μπορεί να ανατεθεί με νόμο η εκδίκαση κατηγοριών ιδιωτικών διαφορών στα διοικητικά δικαστήρια ή κατηγοριών διοικητικών διαφορών ουσίας στα πολιτικά δικαστήρια.

4. Στα πολιτικά ή διοικητικά δικαστήρια μπορεί να ανατεθεί και κάθε άλλη αρμοδιότητα διοικητικής φύσης, όπως νόμος ορίζει. Στις αρμοδιότητες αυτές περιλαμβάνεται και η λήψη μέτρων για τη συμμόρφωση της διοίκησης με τις δικαστικές αποφάσεις. Οι δικαστικές αποφάσεις εκτελούνται αναγκαστικά και κατά του Δημοσίου, των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 95

1. Στην αρμοδιότητα του Συμβουλίου της Επικρατείας ανήκουν ιδίως:

α) Η μετά από αίτηση ακύρωση των εκτελεστών πράξεων των διοικητικών αρχών για υπέρβαση εξουσίας ή για παράβαση νόμου.

β) Η μετά από αίτηση αναίρεση τελεσίδικων αποφάσεων των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, όπως νόμος ορίζει.

γ) Η εκδίκαση των διοικητικών διαφορών ουσίας που υποβάλλονται σ' αυτό σύμφωνα με το Σύνταγμα και τους νόμους.

δ) Η επεξεργασία όλων των διαταγμάτων που έχουν κανονιστικό χαρακτήρα.

2. Κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του στοιχείου δ' της προηγούμενης παραγράφου δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 93 παράγραφοι 2 και 3.

3. Κατηγορίες υποθέσεων της ακυρωτικής αρμοδιότητας του Συμβουλίου της Επικρατείας μπορεί να υπάγονται με νόμο, ανάλογα με τη φύση ή τη σπουδαιότητά τους, στα τακτικά διοικητικά δικαστήρια. Το Συμβούλιο της Επικρατείας δικάζει σε δεύτερο βαθμό, όπως νόμος ορίζει.

4. Οι αρμοδιότητες του Συμβουλίου της Επικρατείας ρυθμίζονται και ασκούνται όπως νόμος ειδικότερα ορίζει.

5. Η διοίκηση έχει υποχρέωση να συμμορφώνεται προς τις δικαστικές αποφάσεις. Η παράβαση της υποχρέωσης αυτής γεννά ευθύνη για κάθε αρμόδιο όργανο, όπως νόμος ορίζει. Νόμος ορίζει τα αναγκαία μέτρα για τη διασφάλιση της συμμόρφωσης της διοίκησης.

Άρθρο 96

1. Στα τακτικά ποινικά δικαστήρια ανήκει η τιμωρία των εγκλημάτων και η λήψη όλων των μέτρων που προβλέπουν οι ποινικοί νόμοι.

2. Μπορεί με νόμο: α) να ανατεθεί και σε αρχές που ασκούν αστυνομικά καθήκοντα η εκδίκαση αστυνομικών παραβάσεων που τιμωρούνται με πρόστιμο, β) να ανατεθεί σε αρχές αγροτικής ασφάλειας η εκδίκαση των σχετικών με τους αγρούς πταισμάτων και των ιδιωτικών διαφορών που απορρέουν από αυτά.

Σ' αυτές τις δύο περιπτώσεις οι αποφάσεις που εκδίδονται υπόκεινται σε έφεση στο αρμόδιο τακτικό δικαστήριο, η οποία έχει ανασταλτική δύναμη.

3. Ειδικοί νόμοι ορίζουν τα σχετικά με δικαστήρια ανηλίκων, στα οποία επιτρέπεται να μην εφαρμόζονται οι διατάξεις των άρθρων 93 παράγραφος 2 και 97. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών μπορεί να μην απαγγέλλονται δημόσια.

4. Ειδικοί νόμοι ορίζουν:

α) Τα σχετικά με τα στρατοδικεία, ναυτοδικεία και αεροδικεία, στην αρμοδιότητα των οποίων δεν μπορεί να υπαχθούν ιδιώτες.

β) Τα σχετικά με το δικαστήριο λειών.

5. Τα δικαστήρια του στοιχείου α' της προηγούμενης παραγράφου συγκροτούνται κατά πλειοψηφία από μέλη του δικαστικού σώματος των ενόπλων δυνάμεων, που περιβάλλονται με τις εγγυήσεις λειτουργικής και προσωπικής ανεξαρτησίας του άρθρου 87 παρ. 1 του Συντάγματος. Για τις συνεδριάσεις και αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών εφαρμόζονται οι διατάξεις των παραγράφων 2 έως 4 του άρθρου 93. Τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων της παραγράφου αυτής, καθώς και ο χρόνος που θα αρχίσει η ισχύς τους, ορίζονται με νόμο.

Άρθρο 97

1. Τα κακουργήματα και τα πολιτικά εγκλήματα δικάζονται από μικτά ορκωτά δικαστήρια που συγκροτούνται από τακτικούς δικαστές και ενόρκους, όπως νόμος ορίζει. Οι αποφάσεις των δικαστηρίων αυτών υπόκεινται στα ένδικα μέσα που ορίζει ο νόμος.

2. Κακουργήματα και πολιτικά εγκλήματα, που με συντακτικές πράξεις, ψηφίσματα και ειδικούς νόμους έχουν υπαχθεί έως την ισχύ του Συντάγματος στη δικαιοδοσία των εφετείων, εξακολουθούν να δικάζονται από αυτά, εφόσον δεν υπαχθούν με νόμο στην αρμοδιότητα των μικτών ορκωτών δικαστηρίων.

Με νόμο μπορεί να υπαχθούν στη δικαιοδοσία των ίδιων εφετείων και άλλα κακουργήματα.

3. Τα εγκλήματα κάθε βαθμού που διαπράττονται δια του τύπου υπάγονται στα τακτικά ποινικά δικαστήρια, όπως νόμος ορίζει.

Άρθρο 98

1. Στην αρμοδιότητα του Ελεγκτικού Συνεδρίου ανήκουν ιδίως:

α. Ο έλεγχος των δαπανών του Κράτους, καθώς και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων, που υπάγονται με ειδική διάταξη νόμου στο καθεστώς αυτό.

β. Ο έλεγχος συμβάσεων μεγάλης οικονομικής αξίας στις οποίες αντισυμβαλλόμενος είναι το Δημόσιο ή άλλο νομικό πρόσωπο που εξομοιώνεται με το Δημόσιο από την άποψη αυτή, όπως νόμος ορίζει.

γ. Ο έλεγχος των λογαριασμών των δημόσιων υπολόγων και των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων, που υπάγονται στον προβλεπόμενο από το εδάφιο α' έλεγχο.

δ. Η γνωμοδότηση για τα νομοσχέδια που αφορούν συντάξεις ή αναγνώριση υπηρεσίας για την παροχή δικαιώματος σύνταξης σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 73, καθώς και για κάθε άλλο θέμα που ορίζει ο νόμος.

ε. Η σύνταξη και η υποβολή έκθεσης προς τη Βουλή για τον απολογισμό και ισολογισμό του Κράτους κατά το άρθρο 79 παράγραφος 7.

στ. Η εκδίκαση διαφορών σχετικά με την απονομή συντάξεων, καθώς και με τον έλεγχο των λογαριασμών του εδαφίου γ'.

ζ. Η εκδίκαση υποθέσεων που αναφέρονται στην ευθύνη των πολιτικών ή στρατιωτικών δημόσιων υπαλλήλων, καθώς και των υπαλλήλων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου για κάθε ζημία που από δόλο η αμέλεια προκλήθηκε στο Κράτος, τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης η σε άλλα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου.

2. Οι αρμοδιότητες του Ελεγκτικού Συνεδρίου ρυθμίζονται και ασκούνται, όπως νόμος ορίζει.

Στις περιπτώσεις των στοιχείων α' έως δ' της προηγούμενης παραγράφου δεν εφαρμόζονται οι διατάξεις του άρθρου 93 παράγραφοι 2 και 3.

3. Οι αποφάσεις του Ελεγκτικού Συνεδρίου για υποθέσεις της παραγράφου 1 δεν υπόκεινται στον έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας.

Άρθρο 99

1. Αγωγές κακοδικίας κατά δικαστικών λειτουργών δικάζονται, όπως νόμος ορίζει, από ειδικό δικαστήριο που συγκροτείται από τον Πρόεδρο του Συμβουλίου της Επικρατείας, ως Πρόεδρό του, και από ένα σύμβουλο της Επικρατείας, έναν αρεοπαγίτη, ένα σύμβουλο του Ελεγκτικού Συνεδρίου, δύο τακτικούς καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας και δύο δικηγόρους, μέλη του Ανώτατου Πειθαρχικού Συμβουλίου των δικηγόρων, ως μέλη, που ορίζονται με κλήρωση.

2. Από τα μέλη του ειδικού δικαστηρίου εξαιρείται κάθε φορά εκείνο που ανήκει στο σώμα ή τον κλάδο της δικαιοσύνης που για ενέργεια ή παράλειψη λειτουργών του καλείται να αποφανθεί το δικαστήριο. Εφόσον πρόκειται για αγωγή κακοδικίας

κατά μέλους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή λειτουργών των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων, στο ειδικό αυτό δικαστήριο προεδρεύει ο Πρόεδρος του Αρείου Πάγου.

3. Δεν απαιτείται άδεια για να εγερθεί αγωγή κακοδικίας.

Άρθρο 100

1. Συνιστάται Ανώτατο Ειδικό Δικαστήριο στο οποίο υπάγονται:

α) Η εκδίκαση ενστάσεων κατά το άρθρο 58.

β) Ο έλεγχος του κύρους και των αποτελεσμάτων δημοψηφίσματος που ενεργείται κατά το άρθρο 44 παράγραφος 2.

γ) Η κρίση για τα ασυμβίβαστα η την έκπτωση βουλευτή, κατά τα άρθρα 55 παράγραφος 2 και 57.

δ) Η άρση των συγκρούσεων μεταξύ των δικαστηρίων και των διοικητικών αρχών η μεταξύ του Συμβουλίου της Επικρατείας και των τακτικών διοικητικών δικαστηρίων αφενός και των αστικών και ποινικών δικαστηρίων αφετέρου η, τέλος, μεταξύ του Ελεγκτικού Συνεδρίου και των λοιπών δικαστηρίων.

ε) Η άρση της αμφισβήτησης για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ή την έννοια διατάξεων τυπικού νόμου, αν εκδόθηκαν γι' αυτές αντίθετες αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου ή του Ελεγκτικού Συνεδρίου.

στ) Η άρση της αμφισβήτησης για το χαρακτηρισμό κανόνων του διεθνούς δικαίου ως γενικά παραδεγμένων κατά την παράγραφο 1 του άρθρου 28.

ζ) Η κρίση για την ουσιαστική αντισυνταγματικότητα ψηφισθέντος νομοσχεδίου, κατόπιν αιτήματος, είτε του Προέδρου της Δημοκρατίας, είτε τουλάχιστον του 1/3 του όλου αριθμού των Βουλευτών, που υποβάλλεται εντός είκοσι ημερών από την ψήφιση του νόμου και πριν τη δημοσίευσή του, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει. Η παραπάνω προθεσμία και η άσκησή της αίτησης αναστέλλει τη δημοσίευση του νόμου. Η συζήτηση ορίζεται υποχρεωτικά εντός διμήνου από την ψήφιση και η σχετική απόφαση εκδίδεται υποχρεωτικά εντός τετραμήνου από την ψήφιση.

2. Το δικαστήριο της προηγούμενης παραγράφου συγκροτείται από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας, του Αρείου Πάγου και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, από τέσσερις συμβούλους της Επικρατείας και από τέσσερις αρεοπαγίτες, που ορίζονται ως μέλη με κλήρωση κάθε δύο χρόνια. Στο δικαστήριο αυτό προεδρεύει ο αρχαιότερος από τους Προέδρους του Συμβουλίου της Επικρατείας ή του Αρείου Πάγου.

Στις περιπτώσεις δ' και ε' της προηγούμενης παραγράφου μετέχουν στη σύνθεση του δικαστηρίου και δύο τακτικοί καθηγητές νομικών μαθημάτων των νομικών σχολών των πανεπιστημίων της Χώρας, οι οποίοι ορίζονται με κλήρωση.

3. Η οργάνωση και λειτουργία του δικαστηρίου, τα σχετικά με τον ορισμό, την αναπλήρωση και την επικουρία των μελών του, καθώς και τα σχετικά με τη διαδικασία σ' αυτό ορίζονται με ειδικό νόμο.

4. Οι αποφάσεις του δικαστηρίου είναι αμετάκλητες.

Διάταξη νόμου, που κηρύσσεται αντισυνταγματική, είναι ανίσχυρη από τη δημοσίευση της σχετικής απόφασης η από το χρόνο που ορίζεται με την απόφαση.

5. Όταν τμήμα του Συμβουλίου της Επικρατείας η του Αρείου Πάγου η του Ελεγκτικού Συνεδρίου κρίνει διάταξη τυπικού νόμου αντισυνταγματική παραπέμπει υποχρεωτικά το ζήτημα στην οικεία ολομέλεια, εκτός αν αυτό έχει κριθεί με προηγούμενη απόφαση της ολομέλειας ή του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου του άρθρου αυτού. Η ολομέλεια συγκροτείται σε δικαστικό σχηματισμό και αποφαίνεται οριστικά, όπως νόμος ορίζει. Η ρύθμιση αυτή εφαρμόζεται αναλόγως και κατά την επεξεργασία των κανονιστικών διαταγμάτων από το Συμβούλιο της Επικρατείας.

Άρθρο 100Α

Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση και τη λειτουργία του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους, καθώς και τα σχετικά με την υπηρεσιακή κατάσταση των λειτουργών και υπαλλήλων που υπηρετούν σε αυτό. Στην αρμοδιότητα του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους ανήκουν ιδίως η δικαστική υποστήριξη και εκπροσώπηση του Δημοσίου, ~~και~~ η αναγνώριση απαιτήσεων κατά του Δημοσίου ή ο συμβιβασμός σε διαφορές με αυτό και η νομοτεχνική επεξεργασία κατά το άρθρο 74 παρ. 1. Στο κύριο προσωπικό του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους έχουν ανάλογη εφαρμογή οι διατάξεις των άρθρων 88 παράγραφοι 2 και 5, 89 παρ. 1-3 και 5 και 90 παράγραφος 5.

ΤΜΗΜΑ ΣΤ'
Διοίκηση
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ
Οργάνωση της διοίκησης

Άρθρο 101

1.Η διοίκηση του Κράτους οργανώνεται σύμφωνα με το αποκεντρωτικό σύστημα.

2.Η διοικητική διαίρεση της Χώρας διαμορφώνεται με βάση τις γεωοικονομικές, κοινωνικές και συγκοινωνιακές συνθήκες.

3. Τα περιφερειακά όργανα του Κράτους έχουν γενική αποφασιστική αρμοδιότητα για τις υποθέσεις της περιφέρειάς τους. Τα κεντρικά όργανα του Κράτους, εκτός από ειδικές αρμοδιότητες, έχουν τη γενική κατεύθυνση, το συντονισμό και τον έλεγχο νομιμότητας των πράξεων των περιφερειακών οργάνων, όπως νόμος ορίζει. Οι αρμοδιότητες των κεντρικών οργάνων του Κράτους καθορίζονται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να εξασφαλίζεται η συνέχεια και η αποτελεσματικότητα της διοίκησης.

4. Ο κοινός νομοθέτης και η Διοίκηση, όταν δρουν κανονιστικά, υποχρεούνται να λαμβάνουν υπόψη τις ιδιαίτερες συνθήκες των νησιωτικών και ορεινών περιοχών, μεριμνώντας για την ανάπτυξή τους.

Άρθρο 101Α

1.Όπου από το Σύνταγμα προβλέπεται η συγκρότηση και η λειτουργία ανεξάρτητης αρχής, τα μέλη της διορίζονται με ορισμένη θητεία και διέπονται από προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία, όπως νόμος ορίζει.

2.Νόμος ορίζει τα σχετικά με την επιλογή και την υπηρεσιακή κατάσταση του επιστημονικού και λοιπού προσωπικού της υπηρεσίας που οργανώνεται για την υποστήριξη της λειτουργίας κάθε ανεξάρτητης αρχής. Τα πρόσωπα που στελεχώνουν τις ανεξάρτητες αρχές πρέπει να έχουν τα ανάλογα προσόντα, όπως νόμος ορίζει. Η επιλογή τους γίνεται με απόφαση της Διάσκεψης των Προέδρων της Βουλής και με επιδίωξη ομοφωνίας ή πάντως με την αυξημένη πλειοψηφία των ~~τεσσάρων~~ τριών πέμπτων των μελών της. Η διαδικασία της επιλογής εκκινεί έξι μήνες πριν την ολοκλήρωση της θητείας τους και ολοκληρώνεται υποχρεωτικά ένα μήνα πριν από τη λήξη αυτής. Εάν δεν επιτευχθεί εντός τριών μηνών από την εκκίνηση της διαδικασίας η εκλογή από τη Διάσκεψη των Προέδρων της Βουλής, ο ορισμός των μελών γίνεται από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Τα σχετικά με τη διαδικασία επιλογής ορίζονται από τον Κανονισμό της Βουλής.

3.Με τον Κανονισμό της Βουλής ρυθμίζονται όσα αφορούν τη σχέση των ανεξάρτητων αρχών με τη Βουλή και ο τρόπος άσκησης του κοινοβουλευτικού ελέγχου.

Άρθρο 102

1.Η διοίκηση των τοπικών υποθέσεων ανήκει στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού. Υπέρ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης συντρέχει τεκμήριο αρμοδιότητας για τη διοίκηση των τοπικών υποθέσεων. Νόμος καθορίζει το εύρος και τις κατηγορίες των τοπικών υποθέσεων, καθώς και την κατανομή τους στους επί μέρους βαθμούς. Με νόμο μπορεί να ανατίθεται στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης η άσκηση αρμοδιοτήτων που συνιστούν αποστολή του Κράτους.

2.Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης έχουν διοικητική και οικονομική αυτοτέλεια. Οι αρχές τους εκλέγονται με άμεση, καθολική και μυστική ψηφοφορία, όπως νόμος ορίζει. Οι αρχές τους μπορούν να ανακληθούν οποτεδήποτε κατόπιν ειδικής ανακλητικής ψηφοφορίας, μετά από ένα έτος από την ανάληψη των καθηκόντων τους, ύστερα από ενυπόγραφες αιτήσεις του 1/3 του εκλογικού σώματος στην περιφέρεια στην οποία εκλέχθηκε, εφόσον υπέρ αυτής ταχθεί το 60% του οικείου εκλογικού σώματος που θα μετάσχει στη σχετική ψηφοφορία και εφόσον σε αυτή μετάσχει τουλάχιστον το 40% του εκλογικού σώματος, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει. Η ειδική ανακλητική ψηφοφορία δύναται να λάβει χώρα μόνο μία φορά κάθε ημερολογιακό έτος.

3.Με νόμο μπορεί να προβλέπονται για την εκτέλεση έργων ή την παροχή υπηρεσιών ή την άσκηση αρμοδιοτήτων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης αναγκαστικοί ή εκούσιοι σύνδεσμοι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης που διοικούνται από αιρετά όργανα.

4.Το Κράτος ασκεί στους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης εποπτεία που συνίσταται αποκλειστικά σε έλεγχο νομιμότητας και δεν επιτρέπεται να εμποδίζει την πρωτοβουλία και την ελεύθερη δράση τους. Ο έλεγχος νομιμότητας ασκείται, όπως νόμος ορίζει. Πειθαρχικές ποινές στα αιρετά όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης, εκτός από τις περιπτώσεις που συνεπάγονται αυτοδικαίως έκπτωση ή αργία, επιβάλλονται μόνο ύστερα από σύμφωνη γνώμη συμβουλίου που αποτελείται κατά πλειοψηφία από τακτικούς δικαστές, όπως νόμος ορίζει.

5.Το Κράτος λαμβάνει τα νομοθετικά, κανονιστικά και δημοσιονομικά μέτρα που απαιτούνται για την εξασφάλιση της οικονομικής αυτοτέλειας και των πόρων που είναι αναγκαίοι για την εκπλήρωση της αποστολής και την άσκηση των αρμοδιοτήτων των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης με ταυτόχρονη διασφάλιση της διαφάνειας κατά τη διαχείριση των πόρων αυτών. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την απόδοση και κατανομή, μεταξύ των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης, των φόρων ή τελών που καθορίζονται υπέρ αυτών και εισπράττονται από το Κράτος. Κάθε μεταβίβαση αρμοδιοτήτων από κεντρικά ή περιφερειακά όργανα του Κράτους προς την τοπική αυτοδιοίκηση συνεπάγεται και τη μεταφορά των αντίστοιχων πόρων. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τον καθορισμό και την είσπραξη τοπικών εσόδων απευθείας από τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης.

6. Οι οργανισμοί τοπικής αυτοδιοίκησης πρώτου και δεύτερου βαθμού μπορούν, είτε κατόπιν απόφασης τους, είτε κατόπιν αίτησης του 1/10 του εκάστοτε εκλογικού σώματος της περιφέρειας τους, να διενεργούν τοπικό δημοψήφισμα για ζητήματα της αρμοδιότητας τους, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει. Τοπικό δημοψήφισμα μπορεί να διενεργείται μόνο μία φορά κατά ημερολογιακό έτος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ
Υπηρεσιακή κατάσταση των οργάνων της διοίκησης

Άρθρο 103

1.Οι δημόσιοι υπάλληλοι είναι εκτελεστές της θέλησης του Κράτους και υπηρετούν το Λαό οφείλουν πίστη στο Σύνταγμα και αφοσίωση στην Πατρίδα. Τα προσόντα και ο τρόπος του διορισμού τους ορίζονται από το νόμο.

2.Κανένας δεν μπορεί να διοριστεί υπάλληλος σε οργανική θέση που δεν είναι νομοθετημένη. Εξαιρέσεις μπορεί να προβλέπονται από ειδικό νόμο, για να καλυφθούν απρόβλεπτες και επείγουσες ανάγκες με προσωπικό που προσλαμβάνεται για ορισμένη χρονική περίοδο με σχέση ιδιωτικού δικαίου.

3.Οργανικές θέσεις ειδικού Επιστημονικού καθώς και τεχνικού ή βοηθητικού προσωπικού μπορούν να πληρούνται με προσωπικό που προσλαμβάνεται με σχέση ιδιωτικού δικαίου. Νόμος ορίζει τους όρους για την πρόσληψη, καθώς και τις ειδικότερες εγγυήσεις τις οποίες έχει το προσωπικό που προσλαμβάνεται.

4.Οι δημόσιοι υπάλληλοι που κατέχουν οργανικές θέσεις είναι μόνιμοι εφόσον αυτές οι θέσεις υπάρχουν. Αυτοί εξελίσσονται μισθολογικά σύμφωνα με τους όρους του νόμου και, εκτός από τις περιπτώσεις που αποχωρούν λόγω ορίου ηλικίας ή παύονται με δικαστική απόφαση, δεν μπορούν να μετατεθούν χωρίς γνωμοδότηση ούτε να υποβιβαστούν ή να παυθούν χωρίς απόφαση υπηρεσιακού συμβουλίου, που αποτελείται τουλάχιστον κατά τα δύο τρίτα από μόνιμους δημόσιους υπαλλήλους.

Κατά των αποφάσεων των συμβουλίων αυτών επιτρέπεται προσφυγή στο Συμβούλιο της Επικρατείας, όπως νόμος ορίζει.

5.Με νόμο μπορεί να εξαιρούνται από τη μονιμότητα ανώτατοι διοικητικοί υπάλληλοι που κατέχουν θέσεις εκτός της υπαλληλικής ιεραρχίας, οι διοριζόμενοι απευθείας με βαθμό πρεσβευτικό, οι υπάλληλοι της Προεδρίας της Δημοκρατίας και των γραφείων του Πρωθυπουργού, των Υπουργών και Υφυπουργών.

6.Οι διατάξεις των προηγούμενων παραγράφων έχουν εφαρμογή και στους υπαλλήλους της Βουλής, οι οποίοι κατά τα λοιπά διέπονται εξ ολοκλήρου από τον Κανονισμό της, καθώς και στους υπαλλήλους των οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης και των λοιπών νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

7. Η πρόσληψη υπαλλήλων στο Δημόσιο και στον ευρύτερο δημόσιο τομέα, όπως αυτός καθορίζεται κάθε φορά, πλην των περιπτώσεων της παραγράφου 5, γίνεται είτε με διαγωνισμό είτε με επιλογή σύμφωνα με προκαθορισμένα και αντικειμενικά κριτήρια και υπάγεται στον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής, όπως νόμος ορίζει.

Νόμος μπορεί να προβλέπει ειδικές διαδικασίες επιλογής που περιβάλλονται με αυξημένες εγγυήσεις διαφάνειας και αξιοκρατίας ή ειδικές διαδικασίες επιλογής προσωπικού για θέσεις το αντικείμενο των οποίων περιβάλλεται από ειδικές συνταγματικές εγγυήσεις ή προσιδιάζει σε σχέση εντολής.

8. Νόμος ορίζει τους όρους, και τη χρονική διάρκεια των σχέσεων εργασίας ιδιωτικού δικαίου στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα, όπως αυτός καθορίζεται κάθε φορά, για την κάλυψη είτε οργανικών θέσεων και πέραν των προβλεπομένων στο πρώτο εδάφιο της παραγράφου 3 είτε πρόσκαιρων είτε απρόβλεπτων και επειγουσών αναγκών κατά το δεύτερο εδάφιο της παραγράφου 2. Νόμος ορίζει επίσης τα καθήκοντα που μπορεί να ασκεί το προσωπικό του προηγούμενου εδαφίου. Απαγορεύεται η από το νόμο μονιμοποίηση προσωπικού που υπάγεται στο πρώτο εδάφιο ή η μετατροπή των συμβάσεών του σε αορίστου χρόνου. Οι απαγορεύσεις της παραγράφου αυτής ισχύουν και ως προς τους απασχολουμένους με σύμβαση έργου.

9. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση και τις αρμοδιότητες του «Συνηγόρου του Πολίτη» που λειτουργεί ως ανεξάρτητη αρχή.

10. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη συγκρότηση και την αξιοποίηση ανώτατου δημοσιοϋπαλληλικού σώματος. Το σώμα αυτό αξιοποιείται για την ενίσχυση της αποτελεσματικότητας και της συνέχειας της δημόσιας διοίκησης.

Άρθρο 104

1.Κανένας από τους υπαλλήλους που αναφέρονται στο προηγούμενο άρθρο δεν μπορεί να διοριστεί σε άλλη θέση δημόσιας υπηρεσίας η οργανισμού τοπικής αυτοδιοίκησης η άλλου νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου η δημόσιας επιχείρησης η οργανισμού κοινής ωφέλειας. Κατ' εξαίρεση μπορεί να επιτραπεί με ειδικό νόμο ο διορισμός και σε δεύτερη θέση, εφόσον τηρούνται οι διατάξεις της επόμενης παραγράφου.

2.Οι κάθε είδους πρόσθετες αποδοχές ή απολαβές των υπαλλήλων του προηγούμενου άρθρου δεν μπορεί να είναι κατά μήνα ανώτερες από το σύνολο των αποδοχών της οργανικής τους θέσης.

3.Δεν απαιτείται προηγούμενη άδεια για να εισαχθούν σε δίκη δημόσιοι υπάλληλοι, καθώς και υπάλληλοι οργανισμών τοπικής αυτοδιοίκησης ή άλλων νομικών προσώπων δημοσίου δικαίου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ
Καθεστώς του Αγίου Όρους

Άρθρο 105

1.Η χερσόνησος του Άθω, από τη Μεγάλη Βίγλα και πέρα, η οποία αποτελεί την περιοχή του Αγίου Όρους, είναι, σύμφωνα με το αρχαίο προνομιακό καθεστώς του, αυτοδιοίκητο τμήμα του Ελληνικού Κράτους, του οποίου η κυριαρχία πάνω σ' αυτό παραμένει άθικτη. Από πνευματική άποψη το Άγιο Όρος διατελεί υπό την άμεση δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Όλοι όσοι μονάζουν σ' αυτό αποκτούν την ελληνική ιθαγένεια μόλις προσληφθούν ως δόκιμοι ή μοναχοί, χωρίς άλλη διατύπωση.

2.Το Άγιο Όρος διοικείται, σύμφωνα με το καθεστώς του, από τις είκοσι Ιερές Μονές του, μεταξύ των οποίων είναι κατανεμημένη ολόκληρη η χερσόνησος του Άθω, το έδαφος της οποίας είναι αναπαλλοτρίωτο.

Η διοίκηση του ασκείται από αντιπροσώπους των Ιερών Μονών, οι οποίοι αποτελούν την Ιερή Κοινότητα. Δεν επιτρέπεται καμία απολύτως μεταβολή στο διοικητικό σύστημα ή στον αριθμό των Μονών του Αγίου Όρους, ούτε στην ιεραρχική τάξη και τη θέση τους προς τα υποτελή τους εξαρτήματα. Απαγορεύεται να εγκαταβιώνουν στο Άγιο Όρος ετερόδοξοι ή σχισματικοί.

3.Ο λεπτομερής καθορισμός των αγιορειτικών καθεστώτων και του τρόπου της λειτουργίας τους γίνεται από τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους, τον οποίο, με σύμπραξη του αντιπροσώπου του Κράτους, συντάσσουν και ψηφίζουν οι είκοσι Ιερές Μονές και τον επικυρώνουν το Οικουμενικό Πατριαρχείο και η Βουλή των Ελλήνων.

4.Η ακριβής τήρηση των αγιορειτικών καθεστώτων τελεί ως προς το πνευματικό μέρος υπό την ανώτατη εποπτεία του Οικουμενικού Πατριαρχείου και ως προς το διοικητικό μέρος υπό την εποπτεία του Κράτους, στο οποίο ανήκει αποκλειστικά και η διαφύλαξη της δημόσιας τάξης και ασφάλειας.

5.Οι πιο πάνω εξουσίες του Κράτους ασκούνται από διοικητή, του οποίου τα δικαιώματα και καθήκοντα καθορίζονται με νόμο.

Με νόμο επίσης καθορίζονται η δικαστική εξουσία που ασκούν οι μοναστηριακές αρχές και η Ιερή Κοινότητα.~~, καθώς και τα τελωνειακά και φορολογικά πλεονεκτήματα του Αγίου Όρους.~~

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ
Ειδικές τελικές και μεταβατικές διατάξεις
ΤΜΗΜΑ Α'
Ειδικές διατάξεις

Άρθρο 106

1. Για την εδραίωση της κοινωνικής ειρήνης και την προστασία του γενικού συμφέροντος το Κράτος προγραμματίζει και συντονίζει την οικονομική δραστηριότητα στη Χώρα, επιδιώκοντας να εξασφαλίσει την οικονομική ανάπτυξη όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας. Λαμβάνει τα επιβαλλόμενα μέτρα για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, από την ατμόσφαιρα και τα υπόγεια ή υποθαλάσσια κοιτάσματα, για την προώθηση της περιφερειακής ανάπτυξης και την προαγωγή ιδίως της οικονομίας των ορεινών, νησιωτικών και παραμεθόριων περιοχών.

2. Η ιδιωτική οικονομική πρωτοβουλία δεν επιτρέπεται να αναπτύσσεται σε βάρος της ελευθερίας και της ανθρώπινης αξιοπρέπειας ή προς βλάβη της εθνικής οικονομίας.

3. ~~Με την επιφύλαξη της προστασίας που παρέχεται από το άρθρο 107 ως προς την επανεξαγωγή κεφαλαίων εξωτερικού, μπορεί να ρ~~Ρυθμίζονται με νόμο τα σχετικά με την εξαγορά επιχειρήσεων ή την αναγκαστική συμμετοχή σ' αυτές του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων, εφόσον οι επιχειρήσεις αυτές έχουν χαρακτήρα μονοπωλίου ή ζωτική σημασία για την αξιοποίηση των πηγών του εθνικού πλούτου, ή έχουν ως κύριο σκοπό την παροχή υπηρεσιών στο κοινωνικό σύνολο.

4. Το τίμημα της εξαγοράς ή το αντάλλαγμα της αναγκαστικής συμμετοχής του Κράτους ή άλλων δημόσιων φορέων καθορίζεται απαραιτήτως δικαστικώς και πρέπει να είναι πλήρες, ώστε να ανταποκρίνεται στην αξία της επιχείρησης που εξαγοράζεται ή της συμμετοχής σ' αυτή.

5. Μέτοχος, εταίρος ή κύριος επιχείρησης, της οποίας ο έλεγχος περιέρχεται στο Κράτος ή σε φορέα που ελέγχεται απ' αυτό εξαιτίας αναγκαστικής συμμετοχής, κατά την παράγραφο 3, δικαιούται να ζητήσει την εξαγορά της συμμετοχής του στην επιχείρηση, όπως νόμος ορίζει.

6. Νόμος μπορεί να ορίσει τα σχετικά με τη συμμετοχή στη δαπάνη του Δημοσίου αυτών που ωφελούνται από την εκτέλεση έργων κοινής ωφέλειας ή γενικότερης σημασίας για την οικονομική ανάπτυξη της Χώρας.

Ερμηνευτική δήλωση:

Δεν περιλαμβάνεται στην κατά την παράγραφο 4 αξία αυτή που οφείλεται στον τυχόν μονοπωλιακό χαρακτήρα της επιχείρησης.

Άρθρο 107

1. ~~Η πριν από την 21 Απριλίου 1967 νομοθεσία με αυξημένη τυπική ισχύ για την προστασία κεφαλαίων εξωτερικού διατηρεί την αυξημένη τυπική ισχύ που είχε και εφαρμόζεται και στα κεφάλαια που θα εισάγονται στο εξής.~~

~~Την ίδια ισχύ έχουν και οι διατάξεις των Κεφαλαίων Α' έως και Δ' του τμήματος Α' του νόμου 27/1975 «περί φορολογίας πλοίων, επιβολής εισφοράς προς ανάπτυξιν της εμπορικής ναυτιλίας, εγκαταστάσεως αλλοδαπών ναυτιλιακών επιχειρήσεων και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων».~~

2. Νόμος, που εκδίδεται μία φορά μόνο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος, ορίζει τους όρους και τη διαδικασία για την αναθεώρηση ή λύση των

εγκριτικών διοικητικών πράξεων που εκδόθηκαν με οποιονδήποτε τύπο κατ' εφαρμογήν του νομοθετικού διατάγματος 2687/1953 ή των συμβάσεων που έχουν συναφθεί από 21 Απριλίου 1967 έως 23 Ιουλίου 1974 για επενδύσεις κεφαλαίων εξωτερικού, με εξαίρεση εκείνες που αφορούν τη νηολόγηση πλοίων με ελληνική σημαία.

Άρθρο 108

1. Το Κράτος μεριμνά για τη ζωή του απόδημου ελληνισμού και τη διατήρηση των δεσμών του με τη μητέρα Πατρίδα. Επίσης μεριμνά για την παιδεία και την κοινωνική και επαγγελματική προαγωγή των Ελλήνων που εργάζονται έξω από την επικράτεια.

2. Νόμος ορίζει τα σχετικά με την οργάνωση, τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού, που έχει ως αποστολή του την έκφραση όλων των δυνάμεων του απανταχού ελληνισμού.

Άρθρο 109

1. Δεν επιτρέπεται η μεταβολή του περιεχομένου ή των όρων διαθήκης, κωδικέλλου η δωρεάς, ως προς τις διατάξεις τους υπέρ του Δημοσίου ή υπέρ κοινωφελούς σκοπού.

2. Κατ' εξαίρεση επιτρέπεται η επωφελέστερη αξιοποίηση η διάθεση, για τον ίδιο η άλλο κοινωφελή σκοπό, εκείνου που καταλείφθηκε ή δωρήθηκε, στην περιοχή που καθόρισε ο δωρητής ή ο διαθέτης ή στην ευρύτερή της περιφέρεια, όταν βεβαιωθεί με δικαστική απόφαση ότι η θέληση του διαθέτη ή του δωρητή δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί, για οποιονδήποτε λόγο, καθόλου ή κατά το μεγαλύτερο μέρος του περιεχομένου της, καθώς και αν μπορεί να ικανοποιηθεί πληρέστερα με τη μεταβολή της εκμετάλλευσης, όπως νόμος ορίζει.

3. Νόμος ορίζει τα σχετικά με τη σύνταξη μητρώου κληροδοτημάτων γενικά και ανά περιφέρεια, την καταγραφή και ταξινόμηση των περιουσιακών τους στοιχείων, τη διοίκηση και διαχείριση του κάθε κληροδοτήματος σύμφωνα με τη βούληση του διαθέτη ή δωρητή και κάθε άλλο συναφές ζήτημα.

ΤΜΗΜΑ Β'
Αναθεώρηση του Συντάγματος

Άρθρο 110

1. Οι διατάξεις του Συντάγματος υπόκεινται σε αναθεώρηση, εκτός από εκείνες που καθορίζουν τη βάση και τη μορφή του πολιτεύματος, ως Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, καθώς και από τις διατάξεις των άρθρων 2 παράγραφος 1, 4 παράγραφοι 1, 4 και 7, 5 παράγραφοι 1 και 3, 13 παράγραφος 1 και 26.

2. Η ανάγκη της αναθεώρησης του Συντάγματος διαπιστώνεται με απόφαση της Βουλής που λαμβάνεται, ύστερα είτε από πρόταση πενήντα τουλάχιστον βουλευτών είτε του Προέδρου της Δημοκρατίας, με πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών ~~της~~της. ~~σε δύο ψηφοφορίες που απέχουν μεταξύ τους έναν τουλάχιστον μήνα~~. Με την απόφαση αυτή καθορίζονται ειδικά οι διατάξεις που πρέπει να αναθεωρηθούν.

3. Αφού η ανάγκη για αναθεώρηση αποφασιστεί από τη Βουλή, η ~~επόμενη~~ ίδια Βουλή~~, κατά την πρώτη σύνοδό της~~, αποφασίζει με την ~~απόλυτη~~ πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις.

4. Η απόφαση της Βουλής μετά τη διαδικασία των παρ. 2-3 τίθεται υποχρεωτικά σε δημοψήφισμα που προκηρύσσει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ανά άρθρο, όπως ειδικότερα νόμος ορίζει.

~~Αν η πρόταση για αναθεώρηση του Συντάγματος έλαβε την πλειοψηφία του όλου αριθμού των βουλευτών, όχι όμως και την πλειοψηφία των τριών πέμπτων, σύμφωνα με την παράγραφο 2, η επόμενη Βουλή κατά την πρώτη σύνοδό της μπορεί να αποφασίσει σχετικά με τις αναθεωρητέες διατάξεις με την πλειοψηφία των τριών πέμπτων του όλου αριθμού των μελών της.~~

5. Κάθε ψηφιζόμενη αναθεώρηση διατάξεων του Συντάγματος δημοσιεύεται στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως μέσα σε δέκα ημέρες αφότου επιψηφιστεί ~~από τη Βουλή~~ στο δημοψήφισμα και τίθεται σε ισχύ με ειδικό ψήφισμά ~~της~~της Βουλής.

6. ~~Δεν επιτρέπεται αναθεώρηση του Συντάγματος πριν περάσει πενταετία από την περάτωση της προηγούμενης.~~

ΤΜΗΜΑ Γ'
Μεταβατικές διατάξεις

Άρθρο 111

1. Κάθε διάταξη νόμου η διοικητικής πράξης με κανονιστικό χαρακτήρα, που είναι αντίθετη προς το Σύνταγμα, καταργείται από την έναρξη της ισχύος του.

2. Συντακτικές πράξεις που εκδόθηκαν από τις 24 Ιουλίου 1974 έως τη σύγκληση της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής, καθώς και Ψηφίσματά της, εξακολουθούν να ισχύουν και κατά τις διατάξεις τους τις αντίθετες προς το Σύνταγμα και επιτρέπεται να τροποποιηθούν ή να καταργηθούν με νόμο. Από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος καταργείται η διάταξη του άρθρου 8 της Συντακτικής Πράξης της 3/3.9.1974, ως προς το όριο ηλικίας για την αποχώρηση των καθηγητών ανώτατων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων.

3. Εξακολουθούν να ισχύουν: α) το άρθρο 2 του π.δ. 700 της 9/9 Οκτωβρίου 1974 «περί μερικής επαναφοράς εν ισχύι των άρθρων 5, 6, 8, 10, 12, 14, 95 και 97 του Συντάγματος και άρσεως του νόμου περί καταστάσεως πολιορκίας» και ,) το ν.δ. αριθ. 167 της 16/16 Νοεμβρίου 1974 «περί χορηγήσεως του ενδίκου μέσου της εφέσεως κατά των αποφάσεων του στρατιωτικού δικαστηρίου», τα οποία επιτρέπεται να τροποποιηθούν η να καταργηθούν με νόμο.

4. Το ψήφισμα της 16/29 Απριλίου 1952 εξακολουθεί να ισχύει για έξι μήνες από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Μέσα στην προθεσμία αυτή επιτρέπεται να τροποποιηθούν, συμπληρωθούν ή καταργηθούν με νόμο οι συντακτικές πράξεις και τα ψηφίσματα που αναφέρονται στην παράγραφο 1 του άρθρου 3 του ψηφίσματος αυτού ή να διατηρηθούν ορισμένες συντακτικές πράξεις και ψηφίσματα, εν όλω ή εν μέρει, και αφού περάσει η προθεσμία αυτή, με τον περιορισμό ότι οι διατάξεις που τροποποιούνται, συμπληρώνονται ή διατηρούνται σε ισχύ δεν μπορεί να είναι αντίθετες προς το Σύνταγμα.

5. Έλληνες που στερήθηκαν με οποιονδήποτε τρόπο την ιθαγένειά τους έως την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος, την αποκτούν πάλι ύστερα από κρίση ειδικών επιτροπών από δικαστικούς λειτουργούς, όπως νόμος ορίζει.

6. Η διάταξη του άρθρου 19 του ν.δ. 3370/1955 «περί κυρώσεως του Κώδικος Ελληνικής Ιθαγενείας» εξακολουθεί να ισχύει ώσπου να καταργηθεί με νόμο.

Άρθρο 112

1. Σε θέματα που για τη ρύθμισή τους προβλέπεται ρητά από διατάξεις του Συντάγματος η έκδοση νόμου, οι κατά περίπτωση νόμοι ή διοικητικές πράξεις κανονιστικού χαρακτήρα, που υπάρχουν κατά την έναρξη της ισχύος του,

εξακολουθούν να ισχύουν ώσπου να εκδοθεί ο νόμος που προβλέπεται κατά περίπτωση, εκτός αν είναι αντίθετες προς τις διατάξεις του Συντάγματος.

2. Οι διατάξεις των άρθρων 109 παράγραφος 2 και 79 παράγραφος 8 αρχίζουν να εφαρμόζονται από την έναρξη της ισχύος του νόμου που προβλέπεται ειδικά από καθεμία από αυτές και που θα εκδοθεί το αργότερο έως το τέλος του έτους 1976. Ώσπου να αρχίσει να ισχύει ο νόμος που προβλέπεται από την παράγραφο 2 του άρθρου 109 εξακολουθεί να εφαρμόζεται η συντακτική και νομοθετική ρύθμιση που υπάρχει κατά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

3. Κατά την έννοια της συντακτικής πράξης της 5 Οκτωβρίου 1974, που διατηρείται σε ισχύ, η αναστολή εκτέλεσης των καθηκόντων των καθηγητών αφότου εκλέχθηκαν βουλευτές δεν εκτείνεται, κατά την παρούσα βουλευτική περίοδο, στη διδασκαλία, την έρευνα, τη συγγραφική εργασία και την επιστημονική απασχόληση στα εργαστήρια και τα σπουδαστήρια των οικείων σχολών, αποκλείεται όμως η συμμετοχή τους στη διοίκηση των σχολών και την εκλογή γενικά του διδακτικού προσωπικού ή την εξέταση των σπουδαστών.

4. Η εφαρμογή της παραγράφου 3 του άρθρου 16 για τα έτη υποχρεωτικής φοίτησης θα ολοκληρωθεί με νόμο μέσα σε πέντε έτη από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

Άρθρο 113

Ο Κανονισμός της Βουλής καθώς και τα ψηφίσματα που αναφέρονται σ' αυτόν και οι νόμοι για τη λειτουργία της Βουλής εξακολουθούν να ισχύουν έως την έναρξη της ισχύος του νέου Κανονισμού της Βουλής, εκτός αν είναι αντίθετοι προς τους ορισμούς του Συντάγματος.

Για τη λειτουργία των κατά τα άρθρα 70 και 71 του Συντάγματος Τμημάτων της Βουλής εφαρμόζονται συμπληρωματικά οι διατάξεις του τελευταίου Κανονισμού των εργασιών της Ειδικής Νομοθετικής Επιτροπής του άρθρου 35 του Συντάγματος της 1ης Ιανουαρίου 1952, σύμφωνα με όσα ορίζει ειδικότερα το άρθρο 3 του Α' ψηφίσματος της 24.12.1974. Εωσότου αρχίσει να ισχύει ο νέος Κανονισμός της Βουλής, η Επιτροπή του άρθρου 71 του Συντάγματος συγκροτείται από εξήντα τακτικά μέλη και τριάντα αναπληρωματικά, που ο Πρόεδρος της Βουλής επιλέγει από όλα τα κόμματα και τις ομάδες, ανάλογα με τη δύναμή τους. Αν έως τη δημοσίευση του νέου Κανονισμού υπάρξει αμφισβήτηση για τις διατάξεις που πρέπει να εφαρμόζονται κάθε φορά, αποφαίνεται η Ολομέλεια η το Τμήμα της Βουλής, κατά τη λειτουργία του οποίου γεννήθηκε το ζήτημα.

Άρθρο 114

1. Η εκλογή του πρώτου Προέδρου της Δημοκρατίας πρέπει να πραγματοποιηθεί το αργότερο μέσα σε δύο μήνες από τη δημοσίευση του Συντάγματος σε ειδική συνεδρίαση της Βουλής, που προσκαλείται από τον Πρόεδρό της πριν από πέντε τουλάχιστον ημέρες, και εφαρμόζονται αναλόγως όσα ορίζει ο Κανονισμός της Βουλής για την εκλογή του Προέδρου της.

Ο εκλεγόμενος Πρόεδρος της Δημοκρατίας αναλαμβάνει τα καθήκοντά του αφότου ορκιστεί, το αργότερο μέσα σε πέντε ημέρες από την εκλογή του.

Ο κατά το άρθρο 49 παράγραφος 5 νόμος για τη ρύθμιση θεμάτων που αφορούν την ευθύνη του Προέδρου της Δημοκρατίας εκδίδεται υποχρεωτικά έως την 31 Δεκεμβρίου 1975.

Εωσότου αρχίσει να ισχύει ο κατά την παράγραφο 3 του άρθρου 33 νόμος, τα θέματα που αναφέρονται σ' αυτή διέπονται από τις διατάξεις που αφορούν τον προσωρινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας.

2. Αφότου αρχίσει να ισχύει το Σύνταγμα και ώσπου να αναλάβει τα καθήκοντά του ο οριστικός Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ο προσωρινός Πρόεδρος της Δημοκρατίας ασκεί τις αρμοδιότητες που το Σύνταγμα αναγνωρίζει στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, με τους περιορισμούς του άρθρου 2 του ψηφίσματος Β' της 24.12.1974 της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής.

Άρθρο 115

1. Ώσπου να εκδοθεί ο νόμος που προβλέπεται από το άρθρο 86 παράγραφος 1, εφαρμόζονται οι κείμενες διατάξεις για τη δίωξη, ανάκριση και εκδίκαση των κατά τα άρθρα 49 παράγραφος 1 και 85 πράξεων και παραλείψεων.

2. Ώσπου να αρχίσει να ισχύει ο νόμος που προβλέπεται από το άρθρο 99, οι αγωγές κακοδικίας εκδικάζονται σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 110 του Συντάγματος της 1ης Ιανουαρίου 1952 από το δικαστήριο που προβλέπεται από το άρθρο αυτό και κατά τη διαδικασία που ισχύει κατά το χρόνο της δημοσίευσης του παρόντος Συντάγματος.

3. Ώσπου να αρχίσει να ισχύει ο νόμος που προβλέπεται από την παράγραφο 3 του άρθρου 87 και ώσπου να συγκροτηθούν τα δικαστικά και πειθαρχικά συμβούλια που προβλέπονται από τα άρθρα 90 παράγραφοι 1 και 2, και 91, εξακολουθούν να ισχύουν οι σχετικές διατάξεις που υφίστανται κατά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Οι νόμοι για τα θέματα αυτά πρέπει να εκδοθούν το αργότερο μέσα σε ένα έτος από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

4. Ώσπου να αρχίσουν να ισχύουν οι νόμοι που αναφέρονται στο άρθρο 92, εξακολουθούν να ισχύουν οι διατάξεις που υφίστανται κατά την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος. Οι νόμοι αυτοί πρέπει να εκδοθούν το αργότερο μέσα σε ένα έτος από την ισχύ του Συντάγματος.

Άρθρο 116

1. Διατάξεις υφιστάμενες που είναι αντίθετες προς το άρθρο 4 παράγραφος 2 εξακολουθούν να ισχύουν ώσπου να καταργηθούν με νόμο, το αργότερο έως την 31 Δεκεμβρίου 1982.

2. Δεν αποτελεί διάκριση λόγω φύλου η λήψη θετικών μέτρων για την προώθηση της ισότητας μεταξύ ανδρών και γυναικών. Το Κράτος μεριμνά για την άρση των ανισοτήτων που υφίστανται στην πράξη, ιδίως σε βάρος των γυναικών.

3. Κανονιστικές υπουργικές αποφάσεις, καθώς και διατάξεις συλλογικών συμβάσεων η διαιτητικών αποφάσεων για τη ρύθμιση αμοιβής της εργασίας που είναι αντίθετες προς τις διατάξεις του άρθρου 22 παράγραφος 1 εξακολουθούν να ισχύουν έως την αντικατάσταση τους, που συντελείται το αργότερο μέσα σε τρία έτη από την έναρξη της ισχύος του Συντάγματος.

Άρθρο 117

1. Οι νόμοι που εκδόθηκαν έως την 21.4.1967 κατ' εφαρμογήν του άρθρου 104 του Συντάγματος της 1ης Ιανουαρίου 1952, θεωρούνται ότι δεν είναι αντίθετοι προς το παρόν Σύνταγμα και διατηρούνται σε ισχύ.

2. Επιτρέπεται, κατά παρέκκλιση από το άρθρο 17, η νομοθετική ρύθμιση και διάλυση αγροληψιών και άλλων εδαφικών βαρών που υφίστανται ακόμη, η εξαγορά από εμφυτευτές της ψιλής κυριότητας εμφυτευτικών κτημάτων, καθώς και η κατάργηση και ρύθμιση ιδιόρρυθμων εμπράγματων σχέσεων.

3. Δημόσια ή ιδιωτικά δάση και δασικές εκτάσεις που καταστράφηκαν ή καταστρέφονται από πυρκαγιά ή που με άλλο τρόπο αποψιλώθηκαν ή αποψιλώνονται δεν αποβάλλουν για το λόγο αυτό το χαρακτήρα που είχαν πριν καταστραφούν,

κηρύσσονται υποχρεωτικά αναδασωτέες και αποκλείεται να διατεθούν για άλλο προορισμό.

4. Η αναγκαστική απαλλοτρίωση δασών ή δασικών εκτάσεων που ανήκουν σε φυσικά ή νομικά πρόσωπα ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου επιτρέπεται μόνο υπέρ του Δημοσίου σύμφωνα με τους ορισμούς του άρθρου 17, για λόγους δημόσιας ωφέλειας· διατηρείται πάντως η μορφή τους αμετάβλητη ως δασική.

5. Οι αναγκαστικές απαλλοτριώσεις που κηρύχθηκαν ή που θα κηρυχθούν εωσότου οι κείμενοι νόμοι για τις αναγκαστικές απαλλοτριώσεις προσαρμοστούν στις διατάξεις του Συντάγματος διέπονται από τις διατάξεις που ισχύουν κατά το χρόνο που κηρύσσονται.

6. Οι παράγραφοι 3 και 5 του άρθρου 24 εφαρμόζονται στις οικιστικές περιοχές που αναγνωρίζονται ή αναμορφώνονται αφότου ισχύσουν οι νόμοι που προβλέπονται στις παραγράφους αυτές.

7. Η ισχύς της αναθεωρημένης διάταξης του πρώτου εδαφίου της παραγράφου 4 του άρθρου 17 αρχίζει με τη θέση σε ισχύ του σχετικού εκτελεστικού νόμου και πάντως από 1.1.2002.

Άρθρο 118

1. Αφότου αρχίσει να ισχύει το Σύνταγμα οι δικαστικοί λειτουργοί, από το βαθμό του προέδρου η εισαγγελέα εφετών και άνω, ή τον αντίστοιχο με αυτούς, αποχωρούν από την υπηρεσία, όπως έως τώρα, μόλις συμπληρώσουν το εβδομηκοστό έτος της ηλικίας τους· το όριο αυτό μειώνεται από το έτος 1977 κατά ένα έτος ετησίως έως το εξηκοστό έβδομο έτος.

2. Ανώτατοι δικαστικοί λειτουργοί, που δεν υπηρετούσαν κατά την έναρξη της ισχύος της συντακτικής πράξης της 4/5 Σεπτεμβρίου 1974 «περί αποκαταστάσεως της τάξεως και ευρυθμίας εν τη Δικαιοσύνη», και υποβιβάστηκαν σύμφωνα με την πράξη αυτή λόγω του χρόνου που πραγματοποιήθηκε η προαγωγή τους, και κατά των οποίων δεν ασκήθηκε η κατά το άρθρο 6 της ίδιας συντακτικής πράξης πειθαρχική δίωξη, παραπέμπονται υποχρεωτικά από τον αρμόδιο Υπουργό στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο μέσα σε τρεις μήνες από την ισχύ του Συντάγματος.

Το Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο αποφαίνεται αν οι συνθήκες της προαγωγής μείωσαν το κύρος και την ιδιάζουσα υπηρεσιακή θέση εκείνου που είχε προαχθεί και αποφαίνεται οριστικά αν θα αποκτήσει πάλι ή όχι το βαθμό που έχασε αυτομάτως, καθώς και τα δικαιώματα που συνδέονται με αυτόν αποκλείεται η είσπραξη αναδρομικά διαφοράς αποδοχών ή σύνταξης.

Η απόφαση εκδίδεται υποχρεωτικά μέσα σε τρεις μήνες από την παραπομπή.

Οι στενότεροι κατά βαθμό συγγενείς του δικαστικού που υποβιβάστηκε και πέθανε, οι οποίοι βρίσκονται στη ζωή, μπορούν να ασκήσουν στο Ανώτατο Πειθαρχικό Συμβούλιο όλα τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται στους δικαζομένους.

3. Ώσπου να εκδοθεί ο κατά το άρθρο 101 παράγραφος 3 νόμος εξακολουθούν να εφαρμόζονται οι διατάξεις που ισχύουν για την κατανομή αρμοδιοτήτων μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών υπηρεσιών. Οι διατάξεις αυτές μπορεί να τροποποιούνται με τη μεταφορά ειδικών αρμοδιοτήτων από τις κεντρικές στις περιφερειακές υπηρεσίες.

4. Η ισχύς των αναθεωρημένων διατάξεων των παραγράφων 2 και 3 του άρθρου 89 αρχίζει με τη θέση σε ισχύ του σχετικού εκτελεστικού νόμου και πάντως από 1.1.2002.

5. Οι πρόεδροι ανώτατων δικαστηρίων, ο Εισαγγελέας του Αρείου Πάγου, οι γενικοί επίτροποι των διοικητικών δικαστηρίων και του Ελεγκτικού Συνεδρίου, καθώς και ο Πρόεδρος του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους που υπηρετούν κατά

την έναρξη ισχύος της αναθεωρημένης διάταξης της παραγράφου 5 του άρθρου 90, αποχωρούν από την υπηρεσία, όπως προβλέπει η παράγραφος 5 του άρθρου 88.

6. Προβλεπόμενες ή διατηρούμενες στο νόμο 2190/1994, όπως αυτός ισχύει, εξαιρέσεις από την αρμοδιότητα του Ανώτατου Συμβουλίου Επιλογής Προσωπικού εξακολουθούν να ισχύουν.

7. Νομοθετικές ρυθμίσεις που αφορούν την τακτοποίηση της υπηρεσιακής κατάστασης προσωπικού που υπάγεται στην παράγραφο 8 του άρθρου 103 εξακολουθούν να ισχύουν μέχρι την ολοκλήρωση των σχετικών διαδικασιών.

Άρθρο 119

1. Με νόμο μπορεί να αρθεί το απαράδεκτο που ίσχυσε με οποιονδήποτε τρόπο ως προς την άσκηση αίτησης για ακύρωση πράξεων που εκδόθηκαν από τις 21 Απριλίου 1967 έως τις 23 Ιουλίου 1974, είτε είχε ασκηθεί τέτοια αίτηση είτε όχι· αποκλείεται πάντως η αναδρομική χορήγηση αποδοχών σε όσους τυχόν δικαιωθούν με το ένδικο αυτό μέσο.

2. Οι στρατιωτικοί η δημόσιοι υπάλληλοι που βάσει νόμου αποκαθίστανται αυτοδικαίως στις δημόσιες θέσεις που κατείχαν, εφόσον ήδη απέκτησαν την ιδιότητα του βουλευτή, μπορούν μέσα σε οκταήμερη προθεσμία να επιλέξουν μεταξύ του βουλευτικού αξιώματος και της δημόσιας θέσης τους.

ΤΜΗΜΑ Δ'
Ακροτελεύτια διάταξη

Άρθρο 120

1. Το Σύνταγμα αυτό, που ψηφίστηκε από την Ε' Αναθεωρητική Βουλή των Ελλήνων, υπογράφεται από τον Πρόεδρό της, δημοσιεύεται από τον προσωρινό Πρόεδρο της Δημοκρατίας στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως, με διάταγμα που προσυπογράφεται από το Υπουργικό Συμβούλιο και αρχίζει να ισχύει από τις ένδεκα Ιουνίου 1975.

2. Ο σεβασμός στο Σύνταγμα και τους νόμους που συμφωνούν με αυτό και η αφοσίωση στην Πατρίδα και τη Δημοκρατία αποτελούν θεμελιώδη υποχρέωση όλων των Ελλήνων.

3. Ο σφετερισμός, με οποιονδήποτε τρόπο, της λαϊκής κυριαρχίας και των εξουσιών που απορρέουν από αυτή διώκεται μόλις αποκατασταθεί η νόμιμη εξουσία, οπότε αρχίζει και η παραγραφή του εγκλήματος.

4. Η τήρηση του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των Ελλήνων, που δικαιούνται και υποχρεούνται να αντιστέκονται με κάθε μέσο εναντίον οποιουδήποτε επιχειρεί να το καταλύσει με τη βία.

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α. Βιβλιογραφία – Αρθρογραφία

Finley J., Θουκυδίδης, Παπαδήμας, Αθήνα, 2015.

Rappard W., The Initiative, Referendum and Recall in Switzerland, The Annals of the American Academy of Political and Social Science, Vol. 43, προσβάσιμο στο https://www.jstor.org/stable/pdf/1012542.pdf (πρόσβαση στις 31.03.2017).

Αθανασιάδου Ο., Οι αμεσοδημοκρατικοί θεσμοί στην αντιπροσωπευτική δημοκρατία: Σύζευξη ή Σύγκρουση, σε συλλογικό τόμο Μανιτάκης Α. κ.α. (επιμ,), Η δημοκρατία μεταξύ ουτοπίας και πραγματικότητας, Σαββάλας, Αθήνα, 2011, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 15.01.2015).

Ακριβοπούλου Χ.Μ., Γαρυπίδης Ν., Επανεξετάζοντας την αμεσότητα του δημοψηφίσματος στη θεωρία και την πράξη, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 04.02.2015).

Αλέξης ντε Τόκβιλ, Η Δημοκρατία στην Αμερική, Στοχαστής, Αθήνα, 2008.

Αλιβιζάτος Ν. Βουρλούμης Π., Γεραπετρίτης Γ., Κτιστάκις Γ., Μάνος Σ., Σπυρόπουλος Φ., Ένα καινοτόμο Σύνταγμα για την Ελλάδα, Μεταίχμιο, Αθήνα, 2016.

Αλιβιζάτος Ν., Άλλη μια παρέμβαση για την αναθεωρητική διαδικασία, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr (πρόσβαση 10.01.2019).

Αλιβιζάτος Ν., Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Αντ. Σάκκουλας, 1981, Αθήνα.

Αλιβιζάτος Ν., Η συνταγματική θέση των ενόπλων δυνάμεων, Ι. Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987.

Αλιβιζάτος Ν., Ο αβέβαιος εκσυγχρονισμός, Πόλις, Αθήνα, 2001.

Αλιβιζάτος Ν., Ποια δημοκρατία για την Ελλάδα μετά την κρίση; Για την αποκατάσταση των λέξεων και του νοήματός τους, Πόλις, Αθήνα, 2013.

Αλιβιζάτος Ν., Πραγματιστές, δημαγωγοί και ονειροπόλοι, Πόλις, Αθήνα, 2015.

Αλιβιζάτος Ν., Συνταγματική αναθεώρηση, παγίδα ή ευκαιρία;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Αλιβιζάτος Ν., Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία 1800-2010, Πόλις, Αθήνα, 2011.

Αλιβιζάτος Ν., Τσακυράκης Σ., Βενιζέλος Ε., «Εν ου παικτοίς», Ποικίλη Στοά, Αθήνα, 2016.

Αναστασιάδης Γ., Πολιτική και Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας 1821-1941, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2001.

Ανδρουλάκης Β., Χρειαζόμαστε πραγματικά ένα Συνταγματικό Δικαστήριο; Μια πάντα επίκαιρη συζήτηση, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 31.03.2019).

Ανθόπουλος Χ., Αναθεώρηση και εκλογικό σύστημα, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Ανθόπουλος Χ., Η εκλογή του Προέδρου της Δημοκρατίας, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Ανθόπουλος Χ., Η τύχη της αναθεώρησης, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Αντωνίου Θ., Στοιχεία άμεσης δημοκρατίας στο αναθεωρημένο Σύνταγμα του 1975, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 1988.

Αραβαντινός Ι., Πραγματεία περί ευθύνης των ηγεμόνων και των Υπουργών, Αθήνα, 1880.

Αργυρός Α., Προτάσεις για την Συνταγματική Αναθεώρηση, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Αυδίκος Γ., Το πολιτιστικό περιβάλλον στο Σύνταγμα, τη νομοθεσία και τη νομολογία και μια πρόταση διεύρυνσης της προστασίας των μνημείων, Περιβάλλον και Δίκαιο, τ. 1/2018.

Αυδίκος Γ., Το Σύνταγμα της Βουλγαρίας μεταξύ σταθερών πολιτικών θεσμών, κοινωνική παθογένειας και της ενωσιακής πρόκλησης, σε Καλτσώνης Δ., Κανελλοπούλου - Μαλούχου Ν, Συνταγματικοί και πολιτικοί θεσμοί των Βαλκανικών Κρατών, Πεδίο, 2015, Αθήνα.

Βενιζέλος Ε., Αναθεώρηση και πολιτικό σύστημα, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Βενιζέλος Ε., Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Βενιζέλος Ε., Δεσμεύεται η δεύτερη Βουλή από τις κατευθύνσεις της πρώτης στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 28.01.2019).

Βενιζέλος Ε., Η δοκιμασία της αναθεώρησης – Το ιστορικό, συνταγματικό και διεθνές πλαίσιο, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Βενιζέλος Ε., Η φενάκη της άμεσης δημοκρατίας και η φθορά της ευρωπαϊκής φιλελεύθερης δημοκρατίας, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Βενιζέλος Ε., Μαθήματα Συνταγματικού Δικαίου Ι, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1991.

Βενιζέλος Ε., Τα διαδικαστικά όρια της αναθεώρησης είναι η ουσία του Συντάγματος, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Βενιζέλος Ε., Τα όρια της αναθεώρησης του Συντάγματος 1975, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1984.

Βλαχόπουλος Σ., Η αναθεώρηση του Συντάγματος, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Βλαχόπουλος Σ., Η ποινική Ευθύνη των Υπουργών, προσβάσιμο σε https://www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 19.04.2019).

Βλαχόπουλος Σ., Η σχέση των δύο Βουλών στη συνταγματική αναθεώρηση, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 28.01.2019).

Βλαχόπουλος Σ., Θρησκευτική ουδετερότητα στο Σύνταγμα;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Γεωργόπουλος Κ., Επίτομο Συνταγματικό Δίκαιο, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 2001.

Γιαννακόπουλος Κ., Η δυνατότητα δέσμευσης της Αναθεωρητικής Βουλής από τις ουσιαστικές κατευθύνσεις της προτείνουσας Βουλής, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 28.01.2019).

Δελλής Γ., Οι συνταγματικές αλλαγές και η επόμενη Βουλή, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 28.01.2019).

Δερβιτσιώτης Α., Κουτνατζής Σ.-Ι., Προς ένα συμβολικό Σύνταγμα;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Δημητρόπουλος Α., Η αρχή της δεδηλωμένης, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2013.

Δημητρόπουλος Α., Οργάνωση και Λειτουργία του Κράτους, Σάκκουλας, Αθήνα, 2009.

Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα με Πρωτοβουλία των Πολιτών ως κορυφαία πρόταση αναθεώρησης του Συντάγματος, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 16.01.2015).

Δημητρόπουλος Α., Το Δημοψήφισμα, Ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη Δημοκρατία, Αντ. Ν. Σάκκουλας, Αθήνα, 2003.

Διαμαντόπουλος Θ., Συνταγματική σοφία, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Δρόσος Γ., Ελληνική Συνταγματική Τάξη και Ευρωπαϊκές Κοινότητες στις Διεθνείς Σχέσεις, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα, 1987.

Δρόσος Γ., Δοκίμιο Ελληνικής Συνταγματικής Θεωρίας, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1996.

Δρόσος Γ., Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης, ΘΠΔΔ, 6/2012.

Δρόσος Γ., Μία διάλεξη στο Χάρβαρντ κι ένα δείπνο στο Μπουένος Άϊρες ή φαντασία και νομική ιδεολογία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, Πέρασμα, Αθήνα, 2009.

Δρόσος Γ., Ο ιστός της Πηνελόπης, ΘΠΔΔ 3/2018.

Δρόσος Γ., Συνταγματικός λόγος, πολιτειακή κρίση και Αριστερά, The Books' Journal, τευχ. 30, Απρίλιος 2013, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2015).

Ζώρας Κ., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1975, τεύχος πρώτο, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή, 1987.

Ηλιού Η., Το μήνυμα του Θουκυδίδη, Κέδρος, Αθήνα, 1980.

Καϊδατζής Α., Δικαστικός έλεγχος των μέτρων οικονομικής πολιτικής. Νομολογιακές τάσεις και προσαρμογές στο μεταβαλλόμενο οικονομικό-πολιτικό περιβάλλον, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 04.09.2018).

Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος Ι: 1821-1940, Ξιφαράς, Αθήνα, 2009.

Καλτσώνης Δ., Ελληνική Συνταγματική Ιστορία, Τόμος ΙΙ: 1941-2001, Ξιφαράς, Αθήνα, 2010.

Καλτσώνης Δ., Η Συνταγματική Αναθεώρηση του 1975, Κατ' άρθρο κυβερνητικά σχέδιο και τροπολογίες κομμάτων και βουλευτών, Ξιφαράς, Αθήνα, 2011.

Καλτσώνης Δ., Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδας (1821-2001), ΚΨΜ, Αθήνα, 2017.

Καλτσώνης Δ., Τι είναι το κράτος, Τόπος, Αθήνα, 2016.

Καλτσώνης Δ., Το δίλημμα της μπολιβαριανής δημοκρατίας, Εκδόσεις Ξιφαράς, Αθήνα, 2009.

Καμτσίδου Ι., Γιατί πρέπει να αναθεωρηθεί το άρθρο 3 του συντάγματος, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Καμτσίδου Ι., Ευκαιρία για την αποκατάσταση των εγγυήσεων του Συντάγματος, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Καμτσίδου Ι., Συνταγματική αναθεώρηση και λαϊκή κυριαρχία, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Καραβοκύρης Γ., Η αναθεώρηση ή θα είναι συναινετική ή δεν θα υπάρξει, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Καραβοκύρης Γ., Το Σύνταγμα και η Κρίση, Κριτική, Αθήνα, 2014.

Καράκωστας Ι., Περιβάλλον και Δίκαιο, Αντ. Σάκκουλάς, Αθήνα-Κομοτηνή, 2006.

Καστοριάδης Κ., Η ελληνική πόλις και η και η δημιουργία της δημοκρατίας, Χώροι του ανθρώπου, Αθήνα, Ύψιλον, 1995.

Κατρούγκαλος Γ., Η κρίση και η διέξοδος, Λιβάνης, Αθήνα, 2012.

Κονδύλης Π., Οι Αιτίες της Παρακμής της Σύγχρονης Ελλάδας, Θεμέλιο, Αθήνα, 2011.

Κοντιάδης Ξ., Επικίνδυνη αναθεωρητική πρωτοβουλία, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Κοντιάδης Ξ., Ποια αναθεώρηση;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Κουρουνδής Χ., Το Σύνταγμα και η Αριστερά, νήσος, Αθήνα, 2018.

Κουτνατζής Σ-Ι., Συνταγματικό Δικαστήριο, Υπέρ ή Κατά;, προσβάσιμο σε http://www.mklegal.gr, (πρόσβαση 31.03.2019).

Μάλλιος Β., Συνταγματική αναθεώρηση και διαχωρισμός εκκλησίας – κράτους, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Μάνεσης Α., Η δημοκρατική αρχή εις το Σύνταγμα του 1864, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980.

Μάνεσης Α., Η εξέλιξη των πολιτικών θεσμών στην Ελλάδα: Αναζητώντας μια δύσκολη νομιμοποίηση, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.

Μάνεσης Α., Η συνταγματική αναθεώρηση του 1986, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.

Μάνεσης Α., Ο θεσμός του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν είναι μια αδειανή πολυθρόνα, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.

Μάνεσης Α., Σύνταγμα: που χρειάζεται αναθεώρηση, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σακκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.

Μάνεσης Α., Το Συνταγματικόν Δίκαιον ως τεχνική της πολιτικής ελευθερίας, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη, Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη, 1980.

Μάνεσης Α., Το Σύνταγμα στο Κατώφλι του 21ου αιώνα, Συνταγματική Θεωρία και Πράξη (1980-2000), Τόμος ΙΙ, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2007.

Μανιτάκης Α., Η εντυπωσιακή, παρά την κρίση, ανθεκτικότητα του Συντάγματος. Η διαδραστική σχέση Συντάγματος και κρίσης, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 03.09.2018).

Μανιτάκης Α., Η χαμένη ευκαιρία της αναθεώρησης, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Μανιτάκης Α., με τη συνεργασία του Μπαλαμπανίδη Γ., Γιατί δεν ολοκληρώνεται η διοικητική μεταρρύθμιση στην Ελλάδα: Δομικά ελλείμματα, προαπαιτούμενα και προκλήσεις, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 04.01.2019).

Μανιτάκης Α., Οι εξουσίες της Αναθεωρητικής Βουλής, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Μανιτάκης Α., Το άδοξο τέλος της μεταπολίτευσης και οι όροι ανάδυσης μιας νέας μεταπολιτευτικής περιόδου, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2015).

Μαντζούφας Π., Η αναθεώρηση του Συντάγματος στην δίνη της παροχολογίας, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Μαντζούφας Π., Μαργαρίτης Λ., Συμεωνίδου – Καστανίδου Ε., Η ποινική ευθύνη των Υπουργών, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2014.

Μηλιός Γ., Η ελληνική οικονομία κατά τον 20ο αιώνα, προσβάσιμο σε http://users.ntua.gr/jmilios/Oikonomia_Eikostos1ab.pdf, (πρόσβαση στις 21.12.2018).

Μποτόπουλος Κ., Άμεση ή Άχρηστη, προσβάσιμο και στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 04.02.2015).

Μποτόπουλος Κ., Αναθεώρηση κατά λαϊκισμού, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Μποτόπουλος Κ., Έλλειψη συνοχής, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Νικολόπουλος Η., Ο θεσμός της λαϊκής νομοθετικής και συνταγματικής πρωτοβουλίας, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 1997.

Ξηρός Θ., Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας De Constitutione Ferenda. Σε αναζήτηση διευρυμένου ρόλου στη λειτουργία του Πολιτεύματος, προσβάσιμο σε www.eap.gr (πρόσβαση στις 07.09.2018).

Παντελή Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2007.

Παντελής Α., Εγχειρίδιο Συνταγματικού Δικαίου, Λιβάνης, Αθήνα, 2005.

Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Α΄, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα- Κομοτηνή, 1993.

Παντελής Α., Κουτσουμπίνας Σ., Γεροζήση Τ., Κείμενα Συνταγματικής Ιστορίας, τόμος Β΄, Αντ. Σάκκουλας, 1993, Αθήνα- Κομοτηνή.

Παπαδοπούλου Λ., Εμβαθύνουν τα δημοψηφίσματα τη Δημοκρατία;, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Παπαδοπούλου Λ., Θεσμοί "άμεσης δημοκρατίας" στο Σύνταγμα, Ευρασία, Αθήνα, 2014.

Παπαδοπούλου Λ., Μορφές «Άμεσης Νομοθεσίας»: Δημοψήφισμα και λαϊκή νομοθετική πρωτοβουλία, προσβάσιμο στο www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 12.01.2015).

Παπανικολάου Μ., Η ελληνική τέχνη του 18ου και 19ου αι. Ζωγραφική – Γλυπτική, Βάνιας, 2005.

Παραράς Π., Δυνατή η ταχύτερη αναθεώρηση του άρθρου 16, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Πινακίδης Γ., Θητείες Βουλευτών, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Σβώλος Α., Η Συνταγματική Ιστορία της Ελλάδος, σε Αξελού Λ. (επιμ.), Τα Ελληνικά Συντάγματα 1822-1975/1986, Στοχαστής, Αθήνα, 1998.

Σιούτη Γ., Εγχειρίδιο Δικαίου Περιβάλλοντος, Αντ. Σάκκουλας, Αθήνα - Κομοτηνή, 2003.

Σπυρόπουλος Φ., Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2018.

Σωτηρέλης Γ., Ζητείται αναθεωρητική τόλμη για Εκκλησία και Πανεπιστήμιο, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Σωτηρέλης Γ., Μονομερείς και κατώτερες των περιστάσεων οι προτάσεις Μητσοτάκη, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Σωτηρέλης Γ., Ξηρός Α., Η Αναθεώρηση του Συντάγματος (1993-2001), Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2001.

Σωτηρέλης Χ., Άτολμες και ελλιπείς οι προτάσεις του Πρωθυπουργού, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Τασόπουλος Γ., Τα θεσμικά αντίβαρα της εξουσίας και η αναθεώρηση του Συντάγματος, Σάκκουλας, Αθήνα - Θεσσαλονίκη, 2007.

Τζέμος Β., Πραβιτά Μ. Η (επιμ), Συνταγματική Αναθεώρηση, Σάκκουλας, Αθήνα–Θεσσαλονίκη, 2014.

Τζώνος Θ., Τα συντάγματα της Κεντρικής και Νοτιανατολικής Ευρώπης, Αντ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2000.

Τσιλιώτης Χ., Νέα ενδιαφέροντα δημοσιολογικά ζητήματα μέσα από την επιβεβαίωση μίας παγιωμένης νομολογίας – Σχόλιο στην ΟλΣτΕ 2787/2015, ΘΠΔΔ 2015, προσβάσιμο και σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση στις 07.09.2018).

Τσιλιώτης Χ., Μία πρώτη αξιολόγηση της πρότασης του ΣΥΡΙΖΑ για την αναθεώρηση του Συντάγματος, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Χρήστου Β., Συνταγματική Αναθεώρηση: Η αποδυνάμωση της πολιτικής ευθύνης, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Χριστοφορίδου Σ., Η αξιοπρεπής διαβίωση εντός του διαλόγου για τη συνταγματική αναθεώρηση, προσβάσιμο σε www.constitutionalism.gr, (πρόσβαση 10.01.2019).

Χρυσόγονος Κ. Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2006.

Χρυσόγονος Κ., Η «Μεγάλη πορεία» προς την αποθέσμιση, Επίκεντρο, 2011.

Χρυσογόνος Κ., Συνταγματικό Δίκαιο, Σάκκουλας, Αθήνα-Θεσσαλονίκη, 2003.

Β. Πηγές[723]

Β.1. Εθνική νομολογία

ΣτΕ 13/1945, δημ. σε http://www.adjustice.gr.

Διαρκές Στρατοδικείο Ιωαννίνων 108/1974, αδημ.

ΑΠ 1675/2010, δημ. Νόμος.

ΣτΕ Ολ. 668/2012, δημ. Νόμος.

ΣτΕ Ολ. 1972/2012, δημ. Νόμος.

ΑΕΔ 1/2012, δημ. Νόμος.

ΑΕΔ 25/2012, δημ. Νόμος.

ΣτΕ Ολ. 3354/2013, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης .

ΣτΕ Ολ. 1116/2014, δημ. Νόμος.

ΣτΕ Ολ. 1901/2014, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης.

ΣτΕ Ολ. 2192/2014, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης.

ΣτΕ Ολ. 2307/2014, δημ. Νόμος.

[723] Στο σημείο αυτό περιλαμβάνεται κάθε άλλη πηγή, όπως ενδεικτικά: Νομολογία, δημοσιεύματα στον έντυπο και ηλεκτρονικό τύπο, πρακτικά, ψηφίσματα, εκθέσεις, ιστοσελίδες κ.α.).

ΣτΕ 2287/2015, δημ. ΤΝΠ Ισοκράτης.

ΣτΕ Ολ. 1125-8/2016, δημ. Νόμος.

ΣτΕ 95/2017, δημ. Νόμος.

ΓνΝΣΚ 152/2017 (δημ. Νόμος και www.nsk.gr).

ΣτΕ Ολ. 3281/2017, δημ. Νόμος.

ΣτΕ 2626 έως και 2635/2018, δημ. Νόμος.

ΣτΕ Ολ. 660/2018, δημ. Νόμος.

Β.2. Νομολογία ΕΔΔΑ – ΔΕΕ

ΕΔΔΑ της 07.05.2013, Ιωάννα Κουφάκη κατά Ελλάδας και ΑΔΕΔΥ κατά Ελλάδας (αρ. προσφ. 57665/12 και 57657/12).

ΕΔΔΑ της 25.09.2014, Βιαροπούλου και λοιποί κατά Ελλάδας (αρ. προσφ. 570/11 και 737/11).

ΕΔΔΑ της 21.07.2016, Μαματάς και λοιποί κατά Ελλάδας, (αρ. προσφ. αριθ.63066/14, 64297/14 ΚΑΙ 66106/14).

ΕΔΔΑ της 16.01.2018, Κύρκος κατά Ελλάδας (αρ. προσφ. 64058/14) .

ΓενΔΕΕ, της 07.10.2015, υποθ. Τ-79/13, Accorinti κλπ κατά ΕΚΤ.

Β.3. Δημοσιεύματα

Αλιβιζάτος Ν., Αναθεώρηση του Συντάγματος: 5+1 προτάσεις για τα βασικά, προσβάσιμο σε http://www.kathimerini.gr, (πρόσβαση στις 07.09.2018).

Αλιβιζάτος Ν., Για μιαν «εντοπισμένη» και ειλικρινή αναθεώρηση, Καθημερινή, 11.05.2014, προσβάσιμο σε www.kathimerini.gr, (πρόσβαση στις 06.09.2018).

Βενιζέλος Ε., Αγόρευση στην Επιτροπή Αναθεώρησης του Συντάγματος κατά τη συζήτηση επί των άρθρων 32, 43 και 44 του Συντάγματος, θέση IV. Η θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, οι νομοθετικές εξουσιοδοτήσεις, οι θεσμοί άμεσης δημοκρατίας, 01.11.2006, προσβάσιμο στο www.evenizelos.gr, (πρόσβαση στις 14.01.2014).

Η «Ελληνική Υπόθεση»: Στρασβούργο 1967-1970, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.gr/2013/04/h-1967-1970.html, (πρόσβαση στις 05.03.2018).

Η ψήφος εμπιστοσύνης της Βουλής, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.com/2011/06/blog-post_7644.html, (πρόσβαση στις 03.09.2018).

Μανιτάκης Α., Ανάμεσα στη γελοιοποίηση και στην ασέβεια, προσβάσιμο στο http://www.kathimerini.gr/869485/opinion/epikairothta/politikh/anamesa-sth-geloiopoihsh-kai-sthn-aseveia, (πρόσβαση στις 27.04.2016).

Ο νόμος για τα δημοψηφίσματα, προσβάσιμο σε http://elawyer.blogspot.com/2011/10/blog-post_31.html, (πρόσβαση στις 12.04.2019).

Β.4. Λοιπές Πηγές

Έκθεση της ΕΕ για την καταπολέμηση της διαφθοράς, Παράρτημα για την Ελλάδα, COM(2014) 38 final ANNEX 8, προσβάσιμο σε http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2014/EL/1-2014-38-EL-F1-1-ANNEX-9.Pdf, (πρόσβαση στις 02.04.2019).

Έκθεση της Επιτροπής Αναθεώρησης του Συντάγματος προς τη Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα, 2019, προσβάσιμο σε https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/%CE%88%CE%BA%CE%B8%CE%B5%CF%83%CE%B71_1.pdf (πρόσβαση στις 07.05.2019).

Επιθεώρηση της Κεντρικής Διοίκησης από τον ΟΟΣΑ το 2012, προσβάσιμη σε https://www.oecd-ilibrary.org/governance/oecd-public-governance-reviews_9789264179158-el, (πρόσβαση στις 04.01.2019).

Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης, Ψήφισμα DH (70) 1 της 15.4.1970, προσβάσιμο σε https://rm.coe.int/09000016804b4460, (πρόσβαση 12.04.2019).

Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ΟΣΤ΄, Πέμπτη 14 Φεβρουαρίου 2019, προσβάσιμα σε

https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias, (πρόσβαση 18.02.2019).

Πρακτικά Βουλής, ΙΖ' Περίοδος Προεδρευομένης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, Σύνοδος Δ΄, Συνεδρίαση ϟΔ΄, Πέμπτη 14 Μαρτίου 2019, προσβάσιμα σε https://www.hellenicparliament.gr/Praktika/Synedriaseis-Olomeleias, (πρόσβαση 26.03.2019).

Πρόταση για μια προοδευτική συνταγματική αναθεώρηση Βερναρδάκης Χ., Δημητρόπουλος Α., Ζώρας Κ., Κατρούγκαλος Γ., Νικολόπουλος Η., Χρυσόγονος Κ., προσβάσιμο σε http://www.syntagma-dialogos.gov.gr/?p=20308, (πρόσβαση στις 02.04.2019).

https://www.hellenicparliament.gr/ (για τις προτάσεις αναθεώρησης που κατατέθηκαν στην Βουλή).

http://www.syntagma-dialogos.gov.gr (για τις προτάσεις που κατατέθηκαν στο πλαίσιο της Επιτροπής Συνταγματικής Αναθεώρησης).